

Броніслав
Панасюк

ВИБРАНІ ТВОРИ

Том шостий

6

Броніслав
Панасюк
ВИБРАНІ ТВОРИ
Том шостий
6

Київ
Видавничий центр «Просвіта»
2009

ISBN 978-966-2133-30-1

© Панасюк Б.Я., 2009.

І. ПРОГНОЗУВАННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ¹

ВСТУП

Відхід від директивного управління економікою і формування ринкових відносин в Україні вимагає створення кардинально нової методологічної і методичної бази, зокрема для прогнозування і державного регулювання розвитку економіки.

Альтернативи прогнозуванню і плануванню немає. Історія вчить, що для розв'язання будь-яких важливих проблем необхідні: відповідна винагорода, розумний план, мобілізація зусиль. У цій важливій ланці управлінської діяльності ще не вироблено об'єктивних засад, які відповідали б потребам практики в державних структурах і навчального процесу у вузах. Відставання тут створюватиме значні труднощі для формування ринкових відносин та їхнього регулювання на державному рівні.

Перехід від управління особами до управління економічними процесами вимагає кардинально нових підходів до пізнання цих процесів та необхідності навчитися ефективно на них впливати, застосовуючи економічні правові та адміністративні важелі (регулятори).

З метою заповнення певних прогалів у цій галузі автор підготував результати дослідження «Прогнозування і регулювання розвитку економіки». Основне його завдання — дати теоретичні і практичні рекомендації щодо прогнозування і регулювання розвитку економіки в умовах ринкових відносин, що сприятиме у здійсненні прогнозування і регулювання на державному та регіональному рівнях, а також при підготовці курсів лекцій у вузах.

Праця складається з шести розділів: «Методологічні основи економічного прогнозування і планування», «Прогнозування та індикативне планування як метод державного управління», «Державне регулювання економіки», «Практичне розв'язання проблем державного регулювання економікою», «Розробка та застосування моделей економічного прогнозування», «Основи обчислення макроекономічних показників», а також «Короткий словник термінів ринкової економіки».

У першому розділі обґрунтовується необхідність кардинальних змін в основах методології розробки прогнозів і планів, їхня суть та значення за умов

¹ Панасюк Б.Я. Прогнозування та регулювання розвитку економіки.—К.: Поліграфкнига, 1998, 304с.

ринкової економіки та даються практичні рекомендації. Зокрема, наводиться характеристика індикативного плану як інструменту державного регулювання економікою. Особливу увагу приділено характеристиці завдань економічного прогнозування і планування на макроекономічному рівні. В книзі досліджується методологія економічного прогнозування та індикативного планування, виходячи з об'єктивних вимог ринкової економіки.

Детально розглядаються завдання урядового економічного плану за умов вільної ринкової економіки: вивчення економічної кон'юнктури на основі аналізу проблем розвитку економіки і формування стратегії їхнього розв'язання; визначення провідних напрямів економічної політики держави на перспективу; формування економічних орієнтирів для приватного та державного секторів економіки; координація інтересів різних соціальних груп і територій.

Другий розділ присвячено аналізу найважливіших аспектів застосування економічного прогнозування і індикативного (рекомендованого) планування в державному управлінні.

З урахуванням досягнень світової практики наводяться основні принципи та функції економічного прогнозування та індикативного планування, методи і їхня класифікація. Аналізуються принципи і практика використання моделювання у прогнозуванні та індикативному плануванні. Висвітлюється досвід прогнозування і регулювання в зарубіжних країнах.

Третій розділ характеризує основи регулювання економікою на базі пізнання законів саморегулювання економіки та необхідності зовнішнього втручання в її процеси. Економіка регулюється як об'єктивними ринковими законами, так і державою. Тому значне місце відведене характеристиці ролі держави в ринковій економіці. Зокрема, йдеться про завдання, що вирішуватимуться державою: постачання економіці необхідної кількості центральних грошей; задоволення потреб населення в чистих благах і послугах; регулювання тих економічних процесів, які виходять за межі ринкового впливу.

Грунтовно розкрито питання здійснення державного регулювання економікою за умов ринкових відносин як основи економічного прогнозування і індикативного планування. Даються визначення цілей і пріоритетів та застосування економічних, правових й адміністративних важелів для їхнього досягнення. В книзі показано, що управління складними, а часто і суперечливими процесами економічного розвитку вимагає створення чутливого економічного механізму регулювання, здатного активно впливати на соціально-економічні процеси. Даються рекомендації щодо формування такого механізму. Робиться висновок, що зв'язок між державою і сферою функціонування суспільства має здійснюватися лише на економічних і правових засадах.

Широко висвітлено важливі складові державного управління економікою: економічна кон'юнктура, економічна політика і державне регулювання розвитку економікою. Економічне прогнозування і планування стають важливим засобом реалізації економічної політики. В книзі вміщені визначення їхньої сутності, характеристика та рекомендації щодо практичного застосування.

У четвертому розділі подані практичні рішення державного регулювання економіки. Йдеться про методи регулювання макроекономічних диспропорцій, застосування таких важелів як проценти, податки, кредити і інші, а також реалізація економічної політики в прогнозах і планах на макроекономічному рівні. Вперше подаються підходи щодо регулювання таких секторів економіки як домашні господарства, а також фінансові корпорації / з В.Литвиновим/ . В розділі вміщено новий напрямок в макроекономічних розрахунках прогнозів і планів — їхнє зосередження на реалізації економічної політики держави.

П'ятий розділ вміщує характеристику практичного застосування моделей економічного прогнозування. Особливого значення надається характеристиці моделі середньострокового прогнозування, яка вперше розроблена в Україні , і виявила досить високий рівень достовірності при практичних розрахунках. Подаються методи прогнозування макроекономічних показників, які можуть бути використані за допомогою комп'ютерної техніки та без неї.

У шостому розділі увагу сконцентровано на висвітленні теоретичних і практичних основ формування важливих макроекономічних показників у процесі переходу від їхнього обчислення в системі балансу народного господарства до умов системи національних рахунків згідно з методологією ООН. Відповідно до цього в главу включено характеристики основних рахунків у системі національних рахунків (СНР), що служать основою розрахунків ВВП.

З метою практичного спрямування викладеного матеріалу подаються основні економічні категорії, що застосовуються в СНР, і наводяться практичні розрахунки макроекономічних показників, їхнє використання в прогнозуванні та регулюванні розвитку економіки.

Основна ідея пропонованої роботи полягає в науковому обґрунтуванні стратегії розвитку економіки, визначенні цілей та пріоритетів і методів їх досягнення на основі виваженого поєднання в управлінні концептуальних підходів кейнсіанства і монетаризму. Сутність стратегії управління полягає в тому, що держава і її виконавчі органи не адмініструють, а створюють сприятливі умови для розвитку суспільства на основі пізнання економічних процесів, передбачення їх розвитку в перспективі та ефективного впливу на них за допомогою економічних і правових методів.

Книга адресується управлінцям, економістам-практикам, науковцям, студентам вузів і може бути використана для учбових процесів і наукових досліджень, при розробці методик економічного прогнозування та індикативного планування, виборі ефективних економічних і правових методів та врахування суто ринкових механізмів регулювання економікою.

РОЗДІЛ 1.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ І ПЛАНУВАННЯ

1.1. Сутність та значення прогнозування економічного розвитку країни

Діяльність людини спрямовується в майбутнє, що знайшло відображення в таких словах і поняттях, як «передбачення», «пророцтво», «прогноз», «план», «програма».

Наукове передбачення — це та частина, сторона, етап діяльності суб'єкта, результатом якого є одержання знань про майбутні події, яке базується на пізнанні законів розвитку природи, суспільства і мислення. Таке визначення поняття «передбачення» може служити і поясненням до понять «пророцтво» та «прогноз». Пророцтво — це передбачення таких подій, кількісна характеристика яких неможлива або утруднена. Прогноз - реальне і визначене поняття.

Передбачення. Природа наукового передбачення пов'язана з виникненням (появою) і розвитком властивостей матеріальних предметів випереджуючого відбиття. Суть цих речей пізнається лише тоді, коли відоме їх походження і розвиток. Все, що існує, існувало і буде існувати, починаючи від Всесвіту і закінчуючи мікрочастинкою, являє собою нескінченний різновид форм рухомості матерії. Бескінченна множина матеріальних об'єктів безперервно взаємодіє між собою. В результаті відбуваються зміни і розвиток як самих об'єктів, так і всього матеріального світу.

Властивість одних матеріальних об'єктів сприймати, реагувати, відповідати на вплив інших шляхом зміни своєї зовнішньої і внутрішньої організації в просторі і часі називається матеріальним відбиттям. Це стосується живої і неживої природи, які є нерозривним цілим.

Випереджаюче відбиття на етапі функціонування нервової системи в живій природі називають екстраполюючим. Воно характеризується трьома процесами: аналіз інформації, синтез цієї інформації з інформацією в пам'яті живого, і керуючий вплив на той чи той робочий орган, який приводить його в стан готовності до майбутніх дій. Фізіологічною основою екстраполюючого відбиття є умовний рефлекс. Умовний рефлекс передусім характеризується властивістю попереджувати, сигналізувати про майбутні події зовнішнього світу. Отже, екстраполяція на основі інформації про поточну інформацію і всього попереднього досвіду формує рефлекс попереджувальної діяльності, дає змогу моделювати майбутні події.

З виникненням випереджуючого відбиття дійсності досягли свого найвищого

розвитку можливості людського мозку передбачити майбутні події. Передбачення є одним з атрибутів людського мислення і може служити певним критерієм відбиття матеріального і реального. Людина формує своє цілеспрямовання на основі передбачення. Таким чином, передбачення належить до однієї з умов успішної цілеспрямованої діяльності людини, моделюючи процес і результат майбутньої взаємодії людини з навколишнім середовищем.

На основі передбачення здійснюється планування та управління всім процесом діяльності людини, орієнтування її в навколишньому середовищі.

У процесі праці перед здійсненням яких-небудь дій в голові людини будується ідеальна модель результату таких дій, яка характеризує прогнозуючу функцію людської думки. Ця ідеальна модель, сформована у вигляді певних логічних конструкцій, і є передбаченням. Людині притаманна здатність створювати образи майбутніх об'єктів, відбивати світ, що існує лише потенційно, як можливість цілеспрямованої діяльності людини. Безперервний характер діяльності людини зумовлює і безперервність формування, і коригування прогнозованої інформаційної моделі.

Прогнозування. Під прогнозуванням слід розуміти наукове обґрунтування можливого стану об'єктів у майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення цього стану. Процес розробки прогнозів називається прогнозуванням. У процесі прогнозування визначаються якісні зміни або стан об'єкта в який-небудь майбутній момент часу.

Прогнозування (грец.— знання наперед) — вид пізнавальної діяльності людини, спрямованої на формування прогнозів розвитку об'єкта на основі аналізу тенденцій його розвитку. Прогнозування має дати відповідь на такі запитання: а) чого найбільш імовірно слід очікувати в майбутньому?; б) яким чином необхідно змінити умови, щоб досягти бажаного стану об'єкта в майбутньому? Прогнозування є з'єднувальною ланкою між теорією і практикою в усіх сферах життя суспільства.

Прогнозувати можна лише те, що змінюється або в часі, або в просторі і лише на основі окремих постійних величин, які не змінюються в просторі і в часі. Отже, для прогнозування треба мати набір окремих постійних величин - світових констант, які є незмінними в просторі і в часі. Для визначення постійних величин в економіці необхідно використати інформацію, яка міститься в минулих даних для формування таких констант, що характеризують закономірність, якій підпорядковуються зміни прогнозованої величини з використанням змін у різних точках простору або минулого часу, широко застосовуються кореляційний і регресійний аналізи.

При виборі даних постійно виникає запитання: які дані можна брати і яким є критерій відбору? Чим віддаленіші в часі емпіричні (чуттєвий досвід) дані, тим менше вони заслуговують на довір'я, оскільки не несуть достатньої інформації про істинне співвідношення між причинами і наслідками. Якщо інформацію, яку дає спостереження, уявити як суму істинної і помилкової інформації, то відносна частка помилкової інформації в цій сумі збільшуватиметься в міру віддалення від

часу складання прогнозу.

Сценарій прогнозу описує факти, які на часовій шкалі розміщені не лише в минулому і сучасному, а й у майбутньому. Розробка сценарію прогнозу має акумулювати в собі лише інформацію, необхідну для конкретного прогнозу і відповідає передусім принципу мети. Реалізація цього принципу означає вибір з багатьох дій, що розглядаються в сценарії тільки тих, які здатні впливати на результати прогнозованого процесу. При цьому слід характеризувати лише такі зв'язки між подіями, котрі мають значення для прогнозованого процесу.

Таким чином, у цілому для прогнозу необхідно мати максимум інформації без оцінки її достовірності, а в процесі складання сценарію кількість інформації може стати меншою, але вона має бути достовірною. Це пояснюється метою, що ставиться до кожного із завдань. Завдання складання сценарію — врахування лише зв'язків і подій, необхідних для реалізації прогнозованого процесу, а завдання здійснення прогнозу — врахування зв'язків у конкретній ситуації і за той період часу, протягом якого здійснюється прогнозована подія.

У процесі розробки прогнозу багато потрібної інформації не вистачає, що компенсується шляхом використання методів, у результаті застосування яких одержуємо знання про ймовірність реалізації кожного конкретного варіанта події. Для цього використовуються логічний аналіз ситуації, висновки експертів, різні теоретико-ймовірнісні та теоретико-групові методи тощо, враховуючи мінімізацію помилок прогнозу. Зокрема при експертній оцінці для прогнозування використовується не лише інформація, що передається каналами зв'язку, а й інформація, яка міститься в досвіді та інтуїції вченого, тобто інтегрована з конкретною особою. У зв'язку з цим можна сказати, що прогнозування є свого роду мистецтвом.

Сценарій описує не статичну, а динамічну систему зв'язків, тому він враховує не лише факти, а й прогнози. Ймовірність помилок буде, природно, тим меншою, чим примітивнішим є сценарій, чим менше прогнозів він містить. Однак це знижує його цінність, тому потрібно врахувати у сценарії основного прогнозу якомога більше локальних прогнозів. Прогноз не надбудовується над сценарієм, а вмонтовується в нього.

Для підвищення ймовірності прогнозу важливо збільшити число ознак, які можуть бути зв'язані з предметом знання і яких достатньо, щоб бачити об'єкт прогнозування на тлі інших об'єктів. Обов'язковими умовами для успішної роботи прогнозиста є:

точне формулювання проблеми, що має бути розв'язана;

чіткий розподіл проблем на завдання, виконання яких призведе до розв'язання проблеми;

можливість апроксимувати (наблизити) кожен параметр з незалежними якостями.

Прогноз фіксується в термінах певної мовної системи, яка відповідає таким вимогам:

у момент висловлювання прогнозу неможливо однозначно визначити його

вірогідність;

має бути посилення на інтервал часу і місце здійснення прогнозованої події;

цей інтервал повинен бути чітко окресленим;

має існувати спосіб апіорної оцінки ймовірності появи прогнозованих подій;

має існувати спосіб перевірки здійснення прогнозованої події.

Прогноз складається з метою визначення напрямів і тенденцій розвитку будь-якого процесу, ймовірних строків появи тих або тих подій, обсягів необхідних робіт. При цьому строки, обсяги, числові характеристики тощо у прогнозі мають імовірнісний характер та обов'язково передбачають можливість внести корективи. Коригування забезпечують безперервний процес прогнозування, а внесені зміни дають можливість опрацьовувати різні варіанти прогнозів. Прогноз — це передпланова розробка багатоваріантних моделей плану.

При цьому прогнози можуть мати понад 30 ознак. Основні, найважливіші з них:

ознака «відношення до об'єкта прогнозу»: а) активні прогнози; б) пасивні прогнози;

ознака «мета прогнозу»: а) конфірмативні прогнози, мета яких — довести або спростувати те чи те уявлення про об'єкт прогнозу;

б) планіфікаційні прогнози, мета яких — створити фундамент для планування;

ознака «ступінь усвідомлення і обґрунтованості доказів і методів прогнозів»:

а) інтуїтивні прогнози, зроблені через неусвідомлення методів і принципів прогнозів; б) логічні прогнози, в яких містяться логічні (теоретичні) обґрунтування вихідних принципів прогнозів, методи прогнозування і способи оцінки результатів;

ознака «форма вираження результатів прогнозу»: а) кількісні — прогнози подій, які мають чітко виражені і обчислені параметри; б) якісні — прогнози не мають кількісних градацій і кількісного вираження;

ознака «рівень мови науки, в пропозиціях якої сформульовано прогноз»: а) прогноз індивідуального фактора в пропозиціях мови спостереження; б) прогноз емпіричних залежностей; в) прогнози теоретичних закономірностей;

ознака «метод, застосований для прогнозування»: а) прогнози, одержані загальнонауковими методами, за аналогією, дедуктивні, індуктивні і т. д.;

б) прогнози, одержані інтернауковими методами — екстраполяція, інтерполяція, моделі, експертні оцінки тощо; в) прогнози, одержані науковими методами, — індекси в економіці, патенти в техніці;

ознака «кількість методів для прогнозів»: а) симплексний — прогноз, для якого використовується один метод (приміром — екстраполяція); б) дуплексний — прогноз, для якого застосовуються два методи; в) комплексний прогноз, для якого необхідно більше двох методів;

ознака «час прогнозованої події»: а) довгострокові прогнози — економічні (10—30 років), розвитку техніки (5—7 років), погоди (10—100 діб); б) середньострокові прогнози—економічні (2—5 років), розвитку техніки (5—7 років), погоди (3—10 діб); в) короткострокові прогнози—економічні (до 1 року);

розвитку техніки (1—3 роки), погоди (1—2 доби).

Планування. За допомогою прогнозування створюються інструменти управління для перетворення стратегічних заходів у поточні виробничі плани і програми розвитку, що забезпечують динамізм, адаптацію та конкурентоспроможність розвитку підприємств.

У свою чергу процес планування докорінно змінює свою психологію, в основі якої лежить шлях від майбутнього до теперішнього на відміну шляху від минулого до майбутнього.

Філософія планування базується на таких підвалинах:

країна, область, регіон, місто не повинні розглядатися як замкнута, відособлена система, а повністю включати зміни і вплив навколишнього середовища;

розгляд концепції розвитку територій враховує одночасно як соціальну, так і економічну систему.

Стратегія планування в період становлення і розвитку ринку має спрямовуватися на створення нових технологій виробництва.

1.2. Концептуальні основи економічного прогнозування та планування

Реалізації великих і важливих звершень сприяють гідна винагорода, розумні та обгрунтовані плани, об'єднання зусиль суспільства. Серед цих трьох важливих умов перше місце по праву належить планам, яким в усі часи надавалося велике значення. Прогнозування покликане передбачати ймовірнісні тенденції при розв'язанні стратегічних завдань розвитку суспільства, планування ж служить засобом обгрунтування найкоротших шляхів досягнення поставлених цілей.

В умовах ринкової економіки прогноз і план повинні розроблятися на основі нових методології і методики. В ринкових умовах прогнозування і планування — це не директива, а зібрання правил і засобів окреслення параметрів рівня розвитку економіки, які визначатимуть основи життя суспільства в майбутньому періоді. Тому план стає *індикативним* тобто рекомендованим.

Правова система управління вимагає переходу від регламентації виробничо-господарської та фінансової діяльності юридичних і фізичних осіб до регулювання економічних процесів за допомогою економічних і правових підойм. З огляду на це, серцевиною індикативного плану на рівні держави, регіону і галузі має стати система регулювання економіки, яка включала б цілі та пріоритети її розвитку, а також економічні й правові засоби спрямовані на їх досягнення. Головна мета регулювання — забезпечення переходу від хаотичних економічних процесів до регульованих. Однак, втручання держави в економіку хоча й є необхідним, але лише тою мірою, якою воно приносить користь, так як надмірне втручання стає причиною спаду її ефективності..

Складні структурні зміни в економіці зумовлюють необхідність концентрації зусиль усіх функціональних міністерств і відомств, а також науки з метою

формування економічної політики, визначення цілей і пріоритетів розвитку економіки, застосування механізму реалізації, накресленого за допомогою економічних, правових і адміністративних підойм. А це, в свою чергу, вимагає кардинальної перебудови всієї системи державного регулювання економікою.

Реалізація належного державного регулювання економікою стримується, передусім, відсутністю його організаційного механізму і правового забезпечення. Йдеться про методичне і організаційне забезпечення роботи цього механізму, про доведення розв'язання кожної з проблем, які виникають, від ідеї та загальної конструкції до практичної реалізації. Такі завдання можуть виконувати ринкова інфраструктура і урядові структури.

Виконувати роль єдиного урядового економічного центру може тільки Міністерство економіки, відповідно перебудувавши свою внутрішню структуру. Основу його функцій становитиме методологічне та організаційне забезпечення реалізації економічної політики держави, викладеної в нормативних актах законодавчої і виконавчої влад. Спираючись на нормативні акти законодавчих і виконавчих органів, Міністерство економіки, спільно з ринковою інфраструктурою та іншими міністерствами і відомствами, науковими організаціями, формуватиме відповідні стратегію і тактику реалізації цієї політики. При цьому основна увага має бути зосереджена на розробці цілей, пріоритетів та орієнтирів на близьку й віддалену перспективу, а також економічних і правових важелів для їх досягнення.

На цих фундаментальних засадах і необхідно будувати концепцію економічного прогнозування і індикативного планування. Поняття «концепція» це не методичні рекомендації розробки прогнозів і планів. Буквально воно означає «сприйняття». Концепція являє собою основну ідею будь-якої теорії, систему поглядів на певне явище, а також спосіб їх розуміння, тлумачення і сприйняття. Розпочинаючи будь-яку важливу справу, особливо на державному рівні, передусім, треба дати концентроване вираження ідеї, теорії, їхнього розуміння і практичної реалізації. В нашому випадку, концепція має бути розроблена для розв'язання двох важливих завдань: по-перше, це концепція тобто система поглядів щодо підходів до формування цілісної системи економічного прогнозування і планування; по-друге, це концепція соціально-економічного розвитку на довго-, середньо- і короткостроковий періоди, яка формується перед початком роботи над прогнозом або планом.

Перше завдання слід розв'язати в такому порядку: формування концептуальних підходів до побудови системи економічного прогнозування та планування; підготовка єдиних методик прогнозування і планування в умовах ринкової економіки; технічна підготовка розробки економічних прогнозів і планів. У цьому разі концепція дає загальне уявлення про основну роль прогнозування і планування в умовах ринкових відносин, про їхню структуру, а також основні методи розробки прогнозів і планів на рівні держави, регіонів та галузей.

Друге завдання розв'язується в такій послідовності: підготовка концепції соціально-економічного розвитку країни на період, на який розроблятиметься

прогноз або план; технічна, методична і кадрова підготовка розробки прогнозу і плану; формування економічної політики, конкретизації цілей і пріоритетів розвитку економіки на відповідний період; визначення засобів реалізації окреслених цілей і пріоритетів.

Внутрішній зміст економічних прогнозів та планів, слід визначати, виходячи з важливих функцій держави, як змінюються починаючи з перехідного періоду до високого рівня розвитку: від широкого втручання в економіку до значного звуження, коли діятимуть фактори саморегулювання.

Відомо, що в процесі розбудови економіки ринкового типу відстаючі країни наслідують найкращі приклади високорозвинутих країн. Проте не слід забувати: досвід таких країн як США, Японія, Англія, Франція і Німеччина, економіка яких перебуває на етапі високого розвитку, не завжди нам підходить, а особливо це стосується копіювання прогнозування та планування. Тут треба діяти творчо: їхній досвід має бути пристосований до реального стану — певного етапу розвитку нашої економіки, традицій та історичного минулого народу.

Головне, чого треба дотримуватися, — недопустимість ускладнення системи економічного прогнозування та планування. Адже під час переходу до ринкової економіки планові документи, що розроблялися на державному рівні, під гаслом відходу від директивності мали безліч назв: «план», «основні напрями», «індикативний план», «програма», «прогноз», «параметри». На всіх рівнях державного управління найефективнішим є запровадження розробки трьох планових документів — концепції соціально-економічного розвитку, економічного прогнозу і економічного плану.

Концепція соціально-економічного розвитку включає загальне уявлення про стратегічні цілі та пріоритети, економічну політику держави, та її найважливіші напрями, засоби реалізації визначених цілей. Концепція розглядається і затверджується Кабінетом Міністрів. У ній дається визначення економічної політики держави щодо найважливіших економічних процесів, які, ймовірно, відбудуться в країні у майбутньому, і формується ставлення до них держави в особі законодавчої та виконавчої влади, враховується вплив ринкової інфраструктури. Крім макроекономічних визначень економічна політика включає також загальні напрями розвитку грошово-кредитної, бюджетної, податкової, цінової, зовнішньоекономічної, структурної, митної та антимонопольної політики.

У концепції в загальній формі визначаються цілі та пріоритети розвитку економіки. Мета — уявно передбачуваний кінцевий результат, на якому зосереджуються цілеспрямовані дії та заради якого в межах реальних можливостей здійснюється та чи та діяльність. Пріоритети — це найістотніші соціально-економічні складові економіки або процеси, що потребують першочергової уваги в ході досягнення мети.

Концепція соціально-економічного розвитку формується в такий спосіб, щоб у прогнозуванні та плануванні повністю відійти від директивності, і зокрема — від залишків адміністративного контролю зовнішньої торгівлі, розподілу валютних фондів, державних замовлень. Такі поняття, як керівництво економікою через

фізичних осіб, мають бути замінені на цільові функції держави щодо регулювання економічних процесів.

Економічне прогнозування являє собою наукове обґрунтування можливих змін або якісного стану економіки в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення цього стану.

Економічне прогнозування здійснюється на довгостроковий (10 і більше років) і середньостроковий (2-5 років) періоди. Економічні прогнози розробляються для країни, областей, міст і районів. В основі прогнозів має лежати переважно кейнсіанська концепція, що передбачає вплив держави на рівень виробництва, зайнятості населення, нарощування інвестицій, підвищення попиту на базі зростання продуктивності праці та якості продукції, розширення експорту товарів, послуг і капіталу за допомогою економічних, правових та адміністративних важелів. Економічні прогнози здійснюються за допомогою залучення до економіки економетричних моделей, які б враховували фактори з перспективним впливом на динаміку економіки: обсяг і якість основного капіталу, наявність працездатного населення, новітні технології, рівень безробіття, величина інвестицій, зростання експорту, рівень інфляції, ефективність виробництва. Такі прогнози забезпечують єдність макро- та мікроекономічної, регіональної, внутрішньої та зовнішньої політики.

Основними для економічного прогнозування повинні стати методи екстраполяції, регресійних і кореляційних моделей, нормативного прогнозування, експертних оцінок, гармонійних вагів.

В основу економічного прогнозування має бути покладене формування попиту (особисте споживання, затрати держави, капіталовкладення, експорт), з одного боку, і пропозиції (випуск товарів, надання послуг і будівництво) — з іншого. Таким чином прогнозування динаміки здійснюватиметься за такими глобальними економічними категоріями, як чисельність населення і наявність домашніх господарств, що визначає параметри попиту, а також величина ВВП, що характеризує пропозицію.

Економічне прогнозування розвитку економіки на довго- і середньострокову перспективу здійснюється із застосуванням трьох методів розрахунку ВВП: за кінцевим використанням (особисте споживання домашніх господарств, затрати загальнодержавного управління, нагромадження основного капіталу і оборотних засобів, сальдо експорту та імпорту); за утворенням доходів (оплата праці найманих працівників; прибутки, змішаний дохід, непрямі податки і рентні платежі, споживання основного капіталу, субсидії); за виробництвом (випуск товарів і надання послуг, зайнятість населення).

1.3. Основи методології економічного прогнозування

Методологія прогнозування пов'язана з великими керованими системами. До поняття «велика система» входить кожна цілісна сукупність елементів, які знаходяться у взаємозв'язку. Ця система — структурно організований комплекс

об'єктів, які мають певні якості та відповідний набір зв'язків. Отже, система — це не проста сукупність багатьох одиниць, а єдність відносин і зв'язків окремих частин, можливих лише завдяки структурі з великою кількістю взаємозв'язаних і взаємодіючих елементів. Приклади великих систем — економіка країни, області і великого міста, галузь, мережа міського транспорту тощо.

Процес прогнозування передбачає, як правило, постановку мети; вона визначає напрями наступних дій — отримання необхідної інформації, її обробка, оцінка та аналіз, визначення перспектив і ймовірність реалізації прогнозу. Всі етапи процесу розробки прогнозу мають бути узгоджені з визначеними цілями і завданнями. В одних випадках, виходячи з поставлених цілей, прогноуються шляхи їх досягнення, в інших прогнозовані дослідження здійснюються для того, щоб визначити реальну можливість досягнення поставлених цілей. В першому має місце так зване нормативне, в другому — дослідницьке, або пошукове прогнозування.

Нормативне прогнозування йде від бажаного майбутнього до сучасного. Пошукове ж прогнозування полягає в аналізі об'єктивних тенденцій розвитку даного явища. Розбіжність нормативних і пошукових (дослідницьких) оцінок об'єкта прогнозування пояснюється здебільшого суперечностями між соціальною потребою і можливістю її задоволення.

На хід розвитку великої системи — об'єкта або явища (економічного, політичного, наукового, технічного) — впливають різноманітні фактори. Прогнозування — це наукове дослідження, яке включає в себе всебічний аналіз і вивчення тенденцій розвитку розглянутого процесу в умовах дії об'єктивних законів. Наявність прогнозу з тієї чи тієї проблеми дає змогу уникнути помилок, випереджаючих або запізнілих рішень, попередити несприятливі та небажані події. Прогнозування є одним із засобів розробки стратегії управління в усіх ланках суспільної системи, на всіх рівнях її організації.

Прогнозування охоплює широке коло питань життя суспільства: науково-технічний прогрес, економіку в цілому, міжнародні відносини, перспективи духовного життя людини, демографічні зміни, проблеми урбанізації, розвиток науки, енергетичні ресурси тощо.

Економіка є основою існування суспільства, вона включає матеріальні і нематеріальні підвалини різних видів людської діяльності. Тому доцільно виділити прогноз щодо матеріального виробництва і нематеріальної сфери. Тут слід враховувати такі істотні моменти: а) ресурси (трудові, фінансові, матеріальні), які матиме країна або область у відповідний період; б) економічна ситуація, що допоможе виявити проблеми, з якими зустрінеться суспільство в майбутньому; в) економічна політика як фундамент проблем у майбутньому; г) економічне регулювання як засіб розв'язання, завдань розвитку суспільства.

У процесі прогнозування визначаються його цілі і предмет.

Для визначення цілей дальшого розвитку великої системи — країни необхідно використати три взаємозв'язані системи прогнозів: соціально-економічні, зовнішньоекономічні і оборонно-стратегічні.

Перша система прогнозів — соціально-економічні включає такі: соціальні, економічні, демографічні, зміни природних ресурсів і розвитку науково-технічного процесу. Всі мають комплексний характер, бо неможливо розробити жоден з них, не залучаючи даних суміжних прогнозів. Зокрема, якщо прогнозувати розвиток промислового виробництва, або зміни його структури і розміщення на території країни, необхідно враховувати прогноз демографії, соціальних умов і рівень науково-технічного прогресу. При розробці економічного прогнозу першочерговим об'єктом дослідження є найважливіші тенденції процесів відтворення.

Предмет економічного прогнозування — розвиток у майбутньому продуктивних сил в їхньому взаємозв'язку і взаємозалежності. Йдеться про розвиток народного господарства в цілому, окремих галузей, областей, районів, окремих підприємств.

При цьому враховуються: стан міжнародних економічних відносин; структура, обсяги і темпи зростання виробництва продукції; національний доход, його розподіл для нагромадження і споживання; попит і пропозиції, рівень життя населення і демографічні зміни; можливості науково-технічного прогресу; фондо- і енергоозброєність праці, її продуктивність; використання і зміни природних ресурсів.

Нині бурхливо розвивається нова галузь пізнання і практики — прогностика. Вона виробила понад 100 різних методів прогнозування. Тому виникає проблема класифікації, оцінки й вибору методів прогнозування.

Залежно від характеру джерел інформації методи прогнозування поділяються на два класи: евристичні і фактографічні. В першому випадку джерелом інформації є дані, отримані за допомогою логічних прийомів і методичних правил теоретичного дослідження. В другому прогностична розробка базується виключно на фактичному матеріалі, конкретних даних, які детально характеризують зміни в часі ознак об'єкта прогнозування.

Клас евристичних методів прогнозування включає в себе інтуїтивні та аналітичні методи. До інтуїтивних належать методи, що передбачають залучення експертів, як спеціалістів у даній галузі пізнання й практики, а також метод мозкових атак. До аналітичних належать методи, що ґрунтуються на логічному (теоретичному і емпіричному) аналізі моделі процесу прогнозування.

Аналітичні методи базуються в основному на математичному моделюванні і, як правило, застосовуються для нормативного прогнозування. Тут використовуються групи різних методів: морфологічний аналіз, метод аналогій, метод історико-логічний, метод побудови дерева цілей, сітьовий метод, матричний метод, ігрове моделювання, метод оптимізації.

Клас фактографічних методів прогнозування поділяється на статистичні і випереджувальні методи. Статистичні методи ґрунтуються на побудові і аналізі емпіричних часових рядів характеристики об'єктів, а випереджувальні — на обробці інформації, що має відношення безпосередньо до часу попередження.

Статистичні методи включають: безпосередню екстраполяцію, метод

функцій, інтерполяцію, кореляційний і регресійний методи. Випереджувальні методи включають: метод патентної експертизи, метод скасування наукового започаткування.

Для того, щоб прогнозування було надійним, мають бути:

необхідна і достатньо повна інформація за обсягом, змістом, структурою; достатньо високий рівень вірогідності інформації;

порівняльність даних, тобто можливість зіставляти їх у часі за кількісними й якісними показниками;

наявність незалежних каналів надходження найважливішої інформації; своєчасність надходження і видачі інформації.

Завдання прогнозування в кінцевому підсумку полягає в тому, щоб з окремих явищ, фактів, котрі лежать на поверхні, скласти картину їхньої внутрішньої взаємодії та руху. Отже, всі види прогнозування можна розглядати як додаток до методів аналізу об'єктивних процесів і дослідження тенденцій їх розвитку.

Методи прогнозування можна поділити на якісні і кількісні.

Якісні методи ґрунтуються переважно на логічному аналізі об'єктів прогнозування, який виходить із загальних закономірностей розвитку, і, як правило, мають на меті в загальній формі окреслити коло довгострокових проблем та розглянути можливості його розширення.

Кількісні, чисто формальні методи полягають у математичному аналізі статистичного матеріалу, що характеризує розвиток об'єкта прогнозування за певний період.

Отже, йдеться про протилежні підходи, що належать до різних часових горизонтів прогнозування: перші — довгострокові, другі — короткострокові. Чим меншою є тривалість прогнозованого періоду, чим вужчим є масштаб прогнозу, тим більшою має бути деталізація його змісту, вищим — його нормативний характер, ширшим — застосування кількісних методів, передусім в їх статистичній формі.

Короткострокові прогнози застосовуються на рівні окремих виробництв. Середньострокові прогнози найчастіше необхідні на галузевому і народногосподарському рівні управління. Довгострокові прогнози використовуються для передбачення соціального і економічного розвитку, ходи науково-технічного прогресу. Довгострокові, середньострокові і короткострокові прогнози тісно пов'язані між собою: кожен наступний входить у попередній як деталізована складова частина, а їх відносини зумовлюються діалектикою взаємодії загального і окремого.

1.4. План як інструмент державного регулювання економікою

Розв'язання життєво важливих проблем розвитку суспільства, територій, інституціональних (господарських) одиниць з обґрунтуванням для цього напрямів реалізації визначених цілей, пріоритетів, стратегічних і тактичних завдань, будується на основі досягнень фундаментальної науки і світової практики,

знаннях спеціалістів та відстеження думок населення. А загалом це — план дій, якому в усі часи надавалося великого значення.

Кожна людина, сім'я, колектив, господарство не мислять свого повсякденного життя без вироблення усного або письмового плану дій у роботі, навчанні, відпочинку, фінансових та інших справах на наступний день, тиждень, місяць, рік, а більш завбачливі обмірковують свої дії на кілька років і навіть десятиліть наперед. З'ясовується, що більше від усіх захищені економічно і соціально та досягають успіхів саме ті, хто належним чином планує свої дії. В умовах ринкової економіки таке планування стає у багато разів важливішим, оскільки без глибоких розрахунків, без обґрунтування і передбачення різного роду змін у майбутньому вижити в конкурентній боротьбі дуже важко. Тому методам передбачення і планування, як найважливішим складовим управління, необхідно вчитися.

У планах поєднуються загальнодержавні і регіональні інтереси за широкої самостійності низових ланок. У багатьох розвинутих країнах плани ототожнюються з економічними прогнозами — короткостроковими та довгостроковими. Як правило, такі прогнози здійснюються статистичними органами на основі розрахунку і застосування індексів руху кон'юнктури, а також обстежень дрібних і середніх підприємств, аналізу прогнозів інвестицій на базі безпосереднього опитування економічних суб'єктів про плани їхньої діяльності на перспективу.

Планування в умовах ринкових відносин має індикативний (рекомендаційний) характер, його найважливіші завдання — формування уявлення про майбутню економічну структуру і провідні напрями розвитку шляхом організації приватного та державного секторів економіки, визначення сфер появи гострих проблем, які вимагають активного державного втручання, та його масштабів. В індикативному плануванні передбачення поєднується з непрямым регулюванням соціально-економічних процесів через розгалужену систему законів і правових актів, що визначають основи діяльності урядових органів.

Формування методів регулювання економічних і соціальних процесів перебуває під впливом національних та природних особливостей матеріального і духовного життя суспільства, що відображають відносини людей і речей, культуру, традиції та погляди.

На відміну від прогнозування як методу науково аргументованого передбачення імовірних тенденцій і напрямів при розв'язанні стратегічних завдань суспільства, планування є науково обґрунтованою організацією суспільства, соціально-економічного і виробничого процесів у країні, області, галузі, на підприємстві, робочому місці. Ці поняття мають відмінності та спільні риси, але підміняти одне з них іншим не коректно.

Якщо прогноз дає досить загальні контури визначених цілей і способів їхнього досягнення, то план є системою взаємоузгоджених обґрунтувань, об'єднаних спільною метою, визначеними строками, методами і послідовністю досягнення мети, виконанням програм, робіт і рішень. План формується урядом з

метою реалізації економічної політики держави.

Відхід від директивного управління економікою докорінно змінює і планування. В плані мають знайти відображення розв'язання трьох корінних взаємопов'язаних економічних проблем.

Якщо раніше проблеми що виробляти, як виробляти, для кого призначаються вироблені товари, розв'язувалися в плані директивними методами, то в ринкових умовах йдеться про виключно економічні. Таким чином, змінюється функція плану. На місце директивної і розподільчої має прийти функція цілеспрямування і орієнтування товаровиробників та споживачів усіх форм власності за допомогою економічних методів.

Виходячи з цього, завдання урядового економічного плану в умовах вільної ринкової економіки зводяться до:

аналізу проблем економіки і формування стратегії їх розв'язання;

формування основних напрямів економічної політики уряду на майбутній період;

формування економічних орієнтирів та економічних і правових важелів (регуляторів) для приватного і державного секторів економіки;

координації інтересів різних соціальних груп і територій.

Роль урядового економічного плану в умовах вільної ринкової економіки характеризується виконанням таких завдань:

1) аналіз проблем економіки і формування стратегії їх розв'язання: нестабільність і спад виробництва; інфляція; дефіцит державного бюджету та платіжного балансу; стан фінансово-бюджетної і грошово-кредитної систем; життєвий рівень населення. Для громадськості план дає інформацію про проблеми, перед якими постає економіка країни та необхідність їх розв'язання;

2) відбиття у плані основних напрямів економічної політики уряду на майбутній період з тим, щоб створити основу для регіональних і галузевих планів та дотримання у цей період єдиної економічної політики, щоб запобігти неправильному розподілу ресурсів, перегріву або переохолодженню економічного життя, дисбалансу витрат і доходів суспільства в цілому тощо;

3) формування економічних орієнтирів для приватного і державного секторів економіки, надання їм можливості ознайомитися з напрямками ділової активності в країні, застосуванням державою економічних, правових та адміністративних важелів. Це забезпечуватиме орієнтування господарських одиниць у вільних ринкових відносинах;

4) координація інтересів різних соціальних груп, територій.

Для розв'язання цих завдань на державному рівні слід застосувати такі складові частини системи управління, як економічна кон'юнктура, економічна політика і державне регулювання економіки.

Економічна кон'юнктура — це рівень активності економічних суб'єктів та його зміни, сукупність сприятливих і несприятливих умов і обставин, що впливають на зміни економічних процесів у суспільстві. До них належать: попит на інвестиції, гроші, кредит і товари, грошові доходи, плани підприємців щодо

інвестицій, ринок нерухомості, інфляційні процеси та їх динаміка, стан безробіття і створення робочих місць, динаміка цін на сировинні ресурси, соціальний розвиток і рівень життя населення, сукупність попиту та пропозиції, конкурентоспроможність вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, рівень залежності виробництва від зовнішніх джерел, стан платіжного балансу, борги держави та їхня структура, структурні перекося в економіці та міжгалузеві диспропорції, ефективність науково-технічного прогресу.

На рівні одного підприємства (мікрорівень) це означає, як іде збут продукції, чи одержує підприємство прибутки. Якщо кон'юнктура добра (сприятливі умови), то активізується діяльність підприємств, збільшуються їхні прибутки, поліпшуються умови зайнятості населення і водночас зростають доходи сімейних бюджетів, а звідси і витрати, що нап'язано пов'язано із зростанням попиту на продукцію підприємств, тобто стимулюється подальше поліпшення кон'юнктури. І навпаки, коли економічна кон'юнктура знижується (період економічного спаду), згортається активність підприємств, зменшуються доходи сімейних бюджетів, а звідси і їхні витрати.

Особливість економічної кон'юнктури полягає в тому, що вона змінюється, як правило, у такій послідовності: сприятливі умови —> економічний спад —> застій —> відродження —> сприятливі умови. Такий порядок зміни кон'юнктури називається бізнес-цикл. Світовий досвід показує, що тривалість кожного циклу може бути різною, але в середньому становить чотири роки. Якщо в цей період зміна сприятливих і несприятливих умов характеризується зміною періоду високого економічного зростання періодом уповільнення, то такий процес називається «циклом економічного зростання». Якщо ж економічне зростання змінюється спадом, то такий процес називається циклом економічного спаду.

Зміна бізнес-циклу і його тривалість знаходиться під впливом ряду факторів на які можна впливати різними методами: а) за допомогою механізму регулювання економіки, який включає вплив на рівень формування і використання засобів виробництва, резервних фондів, сировинних запасів тощо; б) шляхом зміни кредитно-грошової політики, тобто її послаблення або посилення; в) зміни економічної ситуації за кордоном; г) обмеження надходження енергоносіїв або їх подорожчання; д) демографічні зміни; е) технічна і технологічна революція тощо. Щоб запобігти різким змінам кон'юнктури, застосовується економічне планування.

Відстежування кон'юнктури здійснюється, як правило, із застосуванням двох типів досліджень: індекс зміни кон'юнктури та бізнес-огляд.

Індекс зміни кон'юнктури — це зведення в єдине ціле за допомогою різних методів (метод Мітчела і Бернса) статистичних даних, що відбивають зміни кон'юнктури. Він дає можливість оцінити загальну картину кон'юнктури і скласти прогноз та план на майбутнє.

Для бізнес-огляду характерним є метод визначень взаємин між дифузними індексами оцінки економічної ситуації і показником бачення ситуації Національним банком. Взаємини ці будуються за принципом піків і спадів та

показників росту економіки.

Для складання бізнес-огляду спочатку здійснюється безпосереднє опитування за допомогою анкет менеджерів компаній (стан економіки, виручка від проданих товарів, ціни, рух капіталів тощо), які висловлюються щодо стану кон'юнктури, перспектив розвитку тощо. Внаслідок одержуємо об'єктивну інформацію, яку неможливо знайти в інших дослідженнях, економічних показниках чи статистичних даних. Бізнес-огляди охоплюють не лише реальні, а й планові і прогнозовані показники.

Примірна структура дослідження для складання бізнес-огляду:

1. Орган, що здійснює дослідження:	Міністерство економіки, Національний банк, статистичні органи
2. Дослідницький період :	Щоквартально (лютий, травень, серпень, листопад)
3. Публікація:	На початок наступного місяця (березень, червень, вересень, грудень)
4. Назва публікації:	«Короткострокове економічне дослідження діяльності основних підприємств в Україні»
5. Предмет дослідження:	Основні підприємства — із статутним капіталом не менше як 10,0 млн. дол.
6. Покриття затрат на дослідження:	Виручка від продажу за минулий рік
7. Інші підприємства країни:	Юридичні особи із статутним капіталом понад 100 тис. дол.

Аналіз і детальне вивчення економічної кон'юнктури можуть бути здійснені за такими найважливішими напрямками.

Економічна кон'юнктура та її вплив на економічну політику. Тут висвітлюється ряд важливих проблем:

сутність економічної кон'юнктури. Сукупність умов і обставин, що впливають на хід соціально-економічних процесів у суспільстві. Зокрема — кризові явища та їх причини; попит на гроші, кредит і товари; грошові доходи населення; плани підприємств щодо інвестицій; ринок нерухомості; реагування населення та інституціональних одиниць на економічні процеси; експорт та імпорт; сукупні попит та пропозиція;

економічна кон'юнктура як інформаційна база формування економічної політики: визначаються проблеми, які стоять перед суспільством, цілі і пріоритети, що потребують розв'язання в плановому періоді.

Економічна кон'юнктура — стан попиту і пропозиції:

аналіз індивідуальних ринків. Попит і пропозиції, природа ринків та процеси

формування цін з обсягів виробництва;

ринкова рівновага. Попит, пропозиція і ціна. Конкурентне ціноутворення: для чого виробляються товари; що має бути вироблено; які мають бути вироблені товари;

створення сприятливих умов для пожвавлення попиту і пропозиції. Внутрішній і зовнішній ринки, попит на вітчизняну продукцію.

Економічна кон'юнктура і макроекономічний стан економіки:

стан економіки та її динаміка, роль макроекономічних показників. Величина сукупного виробництва та динаміка реального і номінального валового внутрішнього продукту (ВВП), їх структура та фактори, що впливають на динаміку економіки;

інфляційні процеси та їх динаміка. Динаміка цін на сировинні ресурси, співвідношення із світовими цінами. Грошова і кредитна емісія. Затрати виробництва та їх формування на мікрорівні як фактор інфляції. Сукупний попит і сукупна пропозиція;

проблеми економічного зростання. Життєвий рівень населення, природні ресурси, капіталовкладення і нові технології. Економічна кон'юнктура і рівень зайнятості;

соціальний розвиток та рівень життя населення. Реальна зарплата, співвідношення продуктивності праці, її оплати і рівня цін;

стан безробіття, безробіття наявне і приховане, створення робочих місць, повна зайнятість;

типи безробіття. Фрікціонне безробіття (пошук роботи), структурне безробіття, циклічне безробіття.

Економічна кон'юнктура і стан грошово-кредитної системи:

гроші. Попит на гроші, пропозиції грошей, визначення грошових агрегатів M1, M2, M3. Грошовий ринок. Аналіз нерегульованості діяльності банків у створенні грошового ринку і створення циклічності коливання ділової активності;

кредити. Попит на кредити, резервна норма, облікова ставка, операції на відкритому ринку. Динаміка довгострокових і короткострокових кредитів;

залежність грошово-кредитної політики та інфляції. Дії комерційних банків та їх зв'язок із Національним банком, регулювання.

Економічна кон'юнктура і фінансова система:

фінансова система та її вплив на розвиток економіки. Бюджети держави, регіонів, підприємств, їх розмежування та взаємозв'язок;

розподіл доходів. Нерівність розподілу доходів і роль бюджетів усіх рівнів управління. Роль державних податків у зменшенні нерівності доходів;

стан фіскальних і стимулюючих податків за минулий період.

Економічна кон'юнктура і стан мікроекономіки:

матеріальне виробництво. Забезпечення ресурсами, передусім,

енергетичними, обсяги найважливіших виробів та їх динаміка, аналіз стану виробничого апарату, ресурсозбереження, прогресивні технології;

структура економіки. Відтворювальна, галузева і технологічна структури. Структурні перекося в економіці, рівень залежності від зовнішніх умов.

Економічна кон'юнктура і зовнішньоекономічна діяльність:

міжнародна торгівля. Роль міжнародної торгівлі, обсяги і структура, спеціалізація;

протекціонізм. Захист національної економіки та товаровиробників, протидія демпінгу, дешева робоча сила, внутрішня зайнятість.

Економічна політика - це діяльність державних органів законодавчої влади і управління, спрямованих на визначення відповідних цілей, завдань, пріоритетів та методів і засобів їх досягнення.

Для здійснення економічної політики необхідні: а) єдність між макроекономічною, галузевою та регіональною політикою; б) баланс внутрішньої та зовнішньої політики; в) єдність короткострокової і довгострокової політики. Щоб досягти такої єдності, Міністерство економіки координує свої дії з відповідними міністерствами, територіями в процесі розробки економічної політики, економічного прогнозу і економічного плану, дослідження стану економіки.

Суть економічної політики полягає в тому, що держава законодавчими актами визначає своє відношення до процесів, які відбуваються в економіці, окреслює конкретні цілі, пріоритетність і послідовність їхнього досягнення, регламентує основоположні параметри національних інтересів країни в зовнішньоекономічних відносинах. Цілям, завданням та пріоритетам розвитку економіки країни має відповідати цінова, фінансово-бюджетна, інвестиційна, грошово-кредитна, валютна, зовнішньоекономічна, антимонопольна, митна політика. Отже, політика цілей, пріоритетів і завдань в економіці, економічні і правові важелі для їхнього досягнення у своїй сукупності становлять економічну політику держави. Ефективність її характеризують два чинники: стабільність і зваженість.

Постійний аналіз економічної кон'юнктури, виявлення проблем в економіці, аналіз реагування населення і господарських одиниць на економічні процеси відповідає першому завданню плану. Відображення в плані фактичного стану економіки і суспільства створює фундамент формування економічної політики.

Перш ніж приступити до конкретних заходів формування економічної політики і усунення суперечностей між застосовуваними окремими заходами, необхідно детально вивчити фактичне становище в економіці. Це вимагає передусім визначення основних напрямів економічної політики держави в цілому.

Економічна політика має характеризуватися прямою зацікавленістю держави у підтримці ефективного розвитку всіх форм власності, перетворенні їх на повноцінні елементи ринкової економіки.

Грошово-кредитна і фінансова політика спрямовується на запобігання зайвим витратам та надмірному збільшенню грошової маси, великою мірою визначає рівень ефективності використання ресурсів, впливаючи на мобілізацію і використання фінансових ресурсів.

Фіскальна політика, що визначає структуру оподаткування та першорядні державні витрати, істотно впливає на темпи економічного зростання, стан внутрішнього і зовнішнього платіжних балансів і є важливим фактором досягнення макроекономічних результатів.

Валютна політика зосереджується на виборі системи валютних курсів і встановленні курсу, за яким здійснюватимуться валютні операції. Валютні курси всебічно впливають на економіку країни через вплив на рівень цін.

Політика структурної перебудови передбачає збільшення внутрішнього виробництва на основі підвищення ефективності використання капіталу, праці та землі й ефективності розподілу між галузями їх використання. При розробці та реалізації структурної політики значення має врахування господарських одиниць усіх форм власності та залучення з цією метою різноманітних джерел ресурсів, у тому числі технічної допомоги, інвестицій, кредитів.

Політика зовнішньоекономічної діяльності, що включає політику зовнішніх позик і заборгованості, торговельну та інші, є одним з основних елементів структурної перебудови економіки. Політика зовнішньоекономічної діяльності спрямовується на зменшення економічної залежності країни від зовнішніх факторів, забезпечення конкурентоспроможності на світовому ринку, на розробку і реалізацію антидемпінгових заходів.

Торговельна політика спрямовується на забезпечення справедливої конкуренції на внутрішніх та зовнішніх ринках і широкий вибір товарів для споживачів, примушує підприємців впроваджувати та досягати економії переважно на основі зростання масштабів виробництва.

Політика зовнішніх позик і зовнішньої заборгованості будується виходячи з розміру зовнішніх позик, який залежить від торговельної політики, політики валютних курсів і цін, грошово-кредитної і фінансово-бюджетної політики, а також усвідомлення того, що борги треба своєчасно сплачувати.

Вироблення економічної політики може здійснюватися за такими основними напрямками.

Економічна політика держави як визначальний фактор розвитку економіки:

сутність економічної політики. Процес формування економічної політики, визначення її спрямованості на досягнення цілей, пріоритетів і розв'язання проблем, що стоять перед суспільством;

економічні функції держави. Роль державних органів законодавчої влади та управління у формуванні і реалізації економічної політики держави;

структурні елементи економічної політики. Висвітлення шляхів розв'язання центральних проблем будь-якої економічної формації.

Економічна політика держави, спрямована на забезпечення стабілізації розвитку:

цільові функції держави щодо різних типів економіки — перехідного типу; економіки, що перебуває на піднесенні; економіки, що набула високого розвитку. Причини, які зумовлюють втручання держави в економічні процеси; пряме і непряме державне регулювання; зростання суспільного споживання; безпосереднє управління державним сектором економіки;

правова і суспільна атмосфера. Захист конкуренції і створення сприятливих умов, перерозподіл доходів і курсів, суспільні блага та послуги, стабілізація.

Фінансово-бюджетна політика:

державні фінанси. Доходи і видатки державного бюджету, фінанси областей і місцевих органів, їх доход та витрати. Розмежування бюджетів держави і підприємств;

податкова політика. Фіскальна політика і політика, спрямована на здійснення стимулюючої функції;

фінансова стабілізація. Реформування фінансово-бюджетної сфери, перебудова податкової системи;

бюджетний дефіцит і державна заборгованість. Дефіцит і борг, функціональні фінанси, економічні наслідки, банкрутство, зовнішній борг.

Економічна політика інституціональних і структурних перетворень:

інституціональні перетворення. Перебудова відносин власності, антимонопольне регулювання, розвиток ринкової інфраструктури, підтримка підприємництва, управління державним сектором і недержавною формою власності;

структурні перетворення та їх пріоритети. У матеріальному виробництві — промисловість, АПК, будівництво, транспорт, зв'язок, у сфері послуг — комунальне забезпечення, фінансово-кредитне та страхове обслуговування тощо. Використання зовнішньої фінансової та технічної допомоги для здійснення структурних перетворень.

Економічна політика зайнятості:

зайнятість і безробіття як важливі макроекономічні показники. Економічні цикли, причини їх коливань та вплив на виробництво товарів і рівень безробіття. Ринок робочої сили;

безробіття. Визначення рівня безробіття, економічні втрати від безробіття на внутрішньому і зовнішньому ринках, інфляція, зумовлена безробіттям;

зайнятість. Повна зайнятість та її сутність. Створення робочих місць як найважливіша цільова функція держави, суть і значення політики зайнятості в умовах ринкової економіки. Повна зайнятість і ціна стабільності в суспільстві;

інструменти зайнятості. Споживання і збереження, фактори, що їх зумовлюють. Інвестиції, норма чистого прибутку, попит на інвестиції.

Грошово-кредитна політика: гроші і банківська справа, функції грошей,

попит на гроші, грошовий ринок. Створення запасів грошей банками через багаторазові вклади і розширення кредитного потенціалу. Необхідність контролю за грошима, забезпечення економіки грошовою масою;

Національний банк та його політика. Цілі кредитно-грошової політики, її інструменти, політика дотримання рівноваги чистого національного продукту і рівня цін, ефективність кредитно-грошової політики;

взаємодія держави і банківської системи. Політика держави щодо забезпечення надійності банків: їх утворення і діяльність; державне страхування банківських депозитів; вдосконалення грошово-кредитної політики Національного банку.

Цінова політика:

витрати виробництва. Економічні витрати, витрати виробництва в короткостроковому періоді, витрати виробництва в довгостроковому періоді;

ціна виробництва. Чиста монополія, перепони для конкуренції, визначення ціни і обсягу виробництва, економічні наслідки монополії, цінова дискримінація, регулювання монополії. Регулювання цін;

ціноутворення і заробітна плата. Визначення заробітної плати та її рівень, зарплата та її диференціація, інвестиції в людський капітал. Проблеми економічного росту і стабільності цін;

політика ціноутворення і застосування ренти, відсотку, прибутку. Економічна рента, кредитний відсоток, підприємницький дохід.

Регіональна економічна політика:

політика розширення економічних можливостей регіонів. Зростання частки відрахування до бюджетів регіонів від загальнодержавних доходів, розширення прав щодо встановлення місцевих зборів і платежів, регулювання всіх сфер економіки в своїх регіонах, здійснення зовнішньоекономічних зв'язків у межах розширених прав;

політика розширення обов'язків щодо розв'язання проблем регіонів, допомога підприємствам, дослідження соціальних, екологічних, транспортних, комунальних та інших проблем регіонів.

Політика зовнішньоекономічної діяльності та обслуговування боргів:

роль міжнародної торгівлі. Економічна основа торгівлі, спеціалізація, умови і вигоди від торгівлі. Міжнародна торговельна політика, закони про взаємну еквівалентну торгівлю, економічна інтеграція. Протекціонізм. Економіка митного захисту і вільної торгівлі;

валютні курси і платіжний баланс. Платіжний баланс країни, дефіцити та активи платіжних балансів. Валютні системи і коригування платіжних балансів.

Державне регулювання — це реалізація макроекономічної політики на основі визначення безпосереднього зв'язку між економічними важелями і цілями щодо економічного зростання, інфляції, платіжного балансу та вирішення соціальних проблем.

Для цього є цілий арсенал вивіреної світовою і вітчизняною практикою економічних, правових і адміністративних важелів — ціни, податки, кредити, тарифи, інвестиції, цінні папери, проценти, резерви, амортизаційні відрахування, бюджет, програми, пільги, мито, квоти, ліцензії, державні замовлення, субсидії.

Реалізуючи зважену економічну політику, забезпечуючи створення нових робочих місць і підвищення життєвого рівня народу, держава прагне досягати високого рівня економічного росту без інфляційних процесів, гармонійно регулювати міжнародні відносини.

У плані можуть знайти відображення зважені дії щодо використання: а) централізованих ресурсів; б) децентралізованих ресурсів.

1.5. Завдання економічного прогнозування та індикативного планування

Суспільство і його економіка потребують постійних структурних змін, без яких зростання її ефективності та високого рівня життя народу досягти практично неможливо. Для того щоб поставити вирішення проблеми у практичну площину слід концептуально окреслити фундаментальні підвалини структурних перетворень, визначити цілі, пріоритети і методи їх здійснення.

Перш за все звернемося до Конституції держави, якою визначено, що Україна є соціальна, правова держава. Отже, її економіка має носити виключно соціальний характер. Відомо, що із появою людства перед ним стояла єдина задача, на розв'язання якої спрямовувалися без виключення всі дії для забезпечення кожного жителя харчами, одягом, житлом, відпочинком.

Звідси виходить, що вирішення соціальних задач має стати наріжним каменем структурних перетворень в економіці. Проте економіка ніколи не вирішить цих задач, не позбудеться кризових явищ, якщо ми будемо керуватися не виваженою логікою, а твердженням про те, що підприємства, позбувшись соціальних турбот, стануть краще працювати, зростуть їх доходи, а також доходи держави. Навпаки вирішенню соціальних проблем слід підпорядкувати всю економіку, а тому потрібно всі дії спрямовувати під кутом зору побудови соціальної ринкової економіки.

Побудова соціальної ринкової економіки має ґрунтуватися на історичних і духовних цінностях нації, категоріях географічного і геополітичного простору, поєднанні ринкових факторів і ролі держави в регулюванні економікою, формуванні реального власника, потребах зростання продуктивності економіки, забезпеченні для цього стабільності інфляції і національної валюти.

Історичні і духовні цінності. Щоб побудувати економіку соціального спрямування, слід мати не лише конституцію, вищий законодавчий орган, виконавчу владу, але і соціально-активне громадянське суспільство. При цьому обов'язково треба враховувати в наших планах неперехідну істину, що економічні процеси сприймаються не лише як механічна, технічна, але і в першу чергу, як людська діяльність, що є рушійною силою в економіці. Звідси пильної уваги

вимагають засоби формування психологічного середовища в суспільстві. Знання свого народу і постійне врахування його особливостей в управлінні економікою - запорука успіху будь-яких, а тим більше кардинальних перетворень. Національні коріння і духовні цінності прямо і безпосередньо впливають на стан, динаміку і продуктивність економіки.

З погляду на це необхідно задіяти принципи моральних цінностей, в яких на перше місце ставиться думка про те, що рівень життя народу, визнання країни у світі, її незалежність, ефективність роботи органів управління у першу чергу залежить від розвитку економіки. Зворотній зв'язок полягає в тому, що соціальна ринкова економіка може розвиватися хоча і складним, але чесним і справедливим шляхом на базі моральних цінностей нації.

Під впливом релігії формується особливість національного духу, його менталітет. Адже особливі риси кожної нації багато в чому формує релігія: православна віра в основу свого ідеалу ставить святість, чесність.

Географічний і геополітичний простір. У світовому співтоваристві, визнають, що Україна велика країна і знаходиться на шляху до Європи, але до цього часу немає чіткого визначення понятійних категорій географічного, економічного і геополітичного простору.

Проблема може реалізуватися в напрямі одного із таких варіантів: перший - політичні і економічні задачі вирішуються переважно з країнами СНД; другий - вони вирішуються з поглядом на відносини з Європою та іншими країнами світу; третій - ці задачі поступово формуються та вирішуються з урахуванням багатовекторної зовнішньої політики. Найбільш виваженою позицією може бути третій напрям.

Перш ніж встановити зв'язки і їх поглиблювати з європейськими та іншими країнами необхідно напружити зусилля на трансформування економіки переважно за рахунок власних зусиль. Це основна умова, яка унеможливить нав'язування завчасно нашій економіці, яка ще не набрала обертів ринкових відносин, правил гри, притаманних економікам, що розвиваються за умовами високорозвинутих країн. Для того, щоб цього не сталося, необхідно відмовитися від орієнтації економіки лише на внутрішній ринок, з однієї сторони, та повної орієнтації на світовий ринок, задовольняючи всі його вимоги, з іншої сторони.

Найбільш сприятливими умовами розвитку економіки нашої країни є поступова її інтеграція у світовий ринок на основі росту продуктивності економіки удосконалення її структури, розширення попиту і пропозиції, без чого інтеграція у світову економіку призведе до перетворення країни у сировинний придаток і споживача готових товарів розвинутих країн.

Ринкові фактори і роль держави в управлінні економікою. Враховуючи закони саморегулювання та самовідтворення економіки в ринкових умовах, законодавчій і виконавчій владам треба концептуально визначити регулюючу функцію держави в побудові соціально-ринкової економіки. В ринкових відносинах держава може впливати на економіку лише в межах чітко визначених

своїх функцій. В основу державного впливу на її розвиток необхідно покласти один із найважливіших принципів, а саме: забезпечити сприятливі умови для розвитку ринкової економіки на основі не фіскальної, а стимулюючої функції держави. Для виконання цих функцій необхідно: по-перше, визначити цілі і пріоритети, які слід досягти у визначений період; по-друге, домогтися розумного і зваженого використання економічних, правових і адміністративних підойм. Треба усвідомити, що корупція, згубні податки, тотальні неплатежі, всюдозволеність не дає реальної можливості ефективно виконувати функції держави для розв'язання будь-яких економічних задач. У цьому зв'язку може бути єдиний висновок: без рішучих неординарних рішень в економіці і вміння на неї впливати нічого не можна досягти. Зокрема, платіжна криза не може бути ліквідована без розвинутої ринкової економіки, яка практично не допускає кризи платежів із-за постійної селекції суб'єктів господарювання.

Конституційні основи дають можливість передбачити забезпечення кожному громадянину широкі господарські права: свободу кожному громадянину влаштовувати своє життя так, як це відповідає особистим побажанням і уявам кожного, в межах його фінансових і матеріальних можливостей; кожен може виробляти і продавати ті товари та послуги, які користуються попитом і забезпечують йому успіх в ринкових відносинах; свобода споживання і свобода господарської діяльності сприймаються як недоторкані основні права, а посягання на суспільний лад.

Формування реального власника. Перш за все, необхідно подолати сформоване повне відчуження народу до приватної власності в класичному розумінні цього процесу. Треба розпочинати з простого і зрозумілого кожній людині: формувати зацікавленість трудівника в результатах своєї праці, ставлячи на перше місце вірність батьківщині, повагу до держави, конституції.

Приватизація в усіх галузях економіки є запорукою переведення її на ринкові відносини. Перш за все треба розпочати з прискороного вирішення процесу роздержавлення, формування національного господаря.

Потрібні зміни ідеології, методики і практики приватизації з метою її прискорення та підвищення ефективності.

Перше, слід визнати, що причина неефективності державної форми власності залежить не від недосконалості законів, нечесності та необізнаності чиновників, а у складі і суті виробничих відносин у цій власності та відсутності дієвості вимог ринку.

Друге, роздержавлення підприємств здійснюється не задля збільшення доходів до бюджету, а головним чином щоб у їх роботу впровадити ринкові відносини і забезпечити на цій основі модернізацію виробництва, зниження витрат, підвищення якості продукції та послуг.

В основу нового підходу до роздержавлення національного багатства слід покласти ідеї забезпечення самофінансування економіки.

Продуктивність економіки. Здійснення зваженого підходу до поживлення економіки передбачає перехід від розподілу одержаних в економіці доходів до забезпечення кожним своїх потреб на основі росту продуктивності праці кожного. Це є жорсткий відхід від консервативної соціальної структури створення масової купівельної спроможності для всіх верств населення.

Держава вибирає єдиний шлях, що веде до підвищення загального добробуту - послідовна відбудова господарства на базі вільної конкуренції, що в кінцевому підсумку призведе до громадянських свобод кожної людини.

В основу здійснення політики соціальної ринкової економіки, примноження добробуту покладено не вишукування та удосконалення способів розподілу та перерозподілу національної продукції, а в першу чергу розширення господарств, збільшення народногосподарського доходу на основі конкуренції.

З цією метою за допомогою економічних методів держава: надає можливість всім людям користуватися господарським прогресом кожному, як споживачу; ліквідує всі привілеї, які не являються безпосереднім результатом високої продуктивності праці; допомагає посиленню особистого намагання кожного до зростання власних трудових досягнень; забезпечує соціалізацію прогресу і прибутку; створює умови і домагається, щоб підвищення зарплати здійснювалося відповідно росту продуктивності праці.

Передумовами конкуренції мають стати: розробка і реалізація програм створення та надання робочих місць зростаючому числу безробітних; підвищення рівня пропозиції товарів, поживляючи цим самим конкуренцію; поєднання постійного підйому господарства і повної зайнятості з високою продуктивністю праці; усунення різноманітних перепон у вигляді штучних або юридичних маніпуляцій, що стримують зростання конкуренції.

Фінансові ресурси. Для поживлення економіки і підвищення її продуктивності перш за все потрібно вишукати власні та запозичені фінансові ресурси. Традиційно окреслюються здебільшого такі джерела внутрішніх ресурсів для інвестування: державні централізовані капіталовкладення; іноземні позички та інвестиції; кошти населення; кошти від грошової приватизації; спеціальні державні займи. В сучасних умовах ці джерела для поживлення інвестиційних процесів з різних причин не можуть повністю забезпечити необхідні реальні зрушення в економіці.

Основним джерелом інвестування в національну економіку має стати приватна власність і забезпечення її ефективності. Конституція України закріпила за кожним громадянином право користуватися об'єктами власності. В свою чергу держава взяла зобов'язання перед громадянами країни в забезпеченні їм належних умов. Приватна власність має стати основним фактором мобілізації внутрішніх джерел для інвестування в економіку. Треба лише вірно підтримувати створення і функціонування приватного сектора економіки.

РОЗДІЛ II.

ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ІНДИКАТИВНЕ ПЛАНУВАННЯ ЯК МЕТОД ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

2.1. Принципи і функції прогнозування та індикативного планування

Прогнозування. Економічний прогноз визначає основні напрями розвитку економіки і відбиває сукупність складних зовнішніх і внутрішніх зв'язків та залежностей між ланками і секторами економіки. Прогноз має базуватися на таких основних принципах: цілеспрямованість, системність, наукова обґрунтованість, багаторівневе описання, інформаційна єдність, адекватність прогнозів об'єктивним закономірностям розвитку, альтернативність, послідовне подолання невизначеності.

Принцип цілі є одним з провідних принципів для складних динамічних систем. Відповідно до принципу цілі змістовне описування дає характеристику системи під кутом зору поставлених перед дослідженням завдань. Формування цілей і завдань, як початковий етап будь-якого дослідження, вирішує також проблему невизначеності, пов'язану з нескінченністю описання складних систем.

Принцип системності визначає, що економіка розглядається як єдиний об'єкт і, водночас, як сукупність відносно самостійних напрямків (блоків) прогнозування.

Системний підхід передбачає побудову прогнозу на основі системи методів і моделей, що характеризуються певною ієрархією та послідовністю. Під системою методів і моделей прогнозування розуміється їх сукупність, завдяки чому створюється можливість розробити погоджений, без суперечностей прогноз за кожним напрямком, що ґрунтується на вивченні тенденцій розвитку, які складаються, та закономірностей, що зумовлюють можливість визначення цілі, наявних ресурсів, потреб та їхньої динаміки. Системність прогнозування передбачає певну черговість використання моделей для формування комплексного прогнозу економічного розвитку країни.

Принцип наукової обґрунтованості вимагає всебічного врахування вимог об'єктивних законів розвитку суспільства, використання світового досвіду формування прогнозів. Наукова обґрунтованість прогнозу не сумісна з ігноруванням реальних умов та особливостей економіки.

Принцип багаторівневого описання передбачає, що суб'єкт має бути описаний, по-перше, як елемент більш широкої системи, по-друге, як цілісне явище, по-третє, як певна складна структура, внутрішню будову якої необхідно уявити з достатніми подробицями для досягнення цілей дослідження. Отже, мінімально необхідна кількість рівнів описання системи — три. В дійсності при прогнозуванні економічної системи береться значно більша кількість рівнів. Цей принцип відображає ознаки цілісності, ієрархічності і нескінченності системи.

Принцип інформаційної єдності полягає в тому, що кожне поняття в ієрархії описання є результатом узагальнення понять нижчого рівня описання, з яким пов'язане поняття мов описання системи. Кожному рівню подання системи відповідає своя мова описання.

Під мовою описання слід розуміти термінологічну та понятійну структуру, яку визначено для подання системи на даному рівні узагальнення. Приміром, описання цілісних ознак економічної системи за допомогою макроекономічних показників можна розглядати як мову описання на найвищому рівні узагальнення.

Принцип адекватності прогнозів об'єктивним закономірностям характеризує не лише процес виявлення, а й оцінку стійких тенденцій та взаємозв'язків у розвитку економіки і створення теоретичного аналога реальних економічних процесів з їх повною і точною імітацією. При цьому під теоретичною моделлю прогнозу слід розуміти модель, що практично реалізується і є формою наукового відображення реальної дійсності.

Принцип альтернативності прогнозування зв'язаний з можливістю розвитку економіки та її окремих ланок різними траєкторіями, при різних взаємозв'язках і структурних співвідношеннях.

У ході прогнозування економічного розвитку виникає необхідність побудови альтернатив, тобто визначення можливих шляхів розвитку. Ймовірнісний характер прогнозування відображає наявність випадкових процесів і відхилень при збереженні якісної однорідності, стійких тенденцій. Альтернативність виходить із передбачень про можливість якісно різних варіантів розвитку економіки.

Принцип послідовного подолання невизначеності полягає в тому, що у процесі прогнозування треба рухатися від виявлення цілей і умов розвитку економіки до визначення можливих напрямів і форм цілеспрямованої еволюції в структурі та змісті функціонування системи і, в подальшому, до визначення можливих напрямів розвитку підсистем і елементів, що складають нижній рівень системи. Принцип послідовного подолання невизначеності передбачає організацію ітеративної процедури прогнозування зверху вниз по ієрархії описаної економічної системи, що дає змогу здійснити аналіз повного перебору альтернатив її розвитку.

Головними функціями економічного прогнозування є: науковий аналіз процесів і тенденцій; дослідження об'єктивних зв'язків явищ в економіці; оцінка об'єкта прогнозування; виявлення альтернатив розвитку економіки; нагромадження наукового матеріалу для обґрунтування вибору управлінських рішень.

Науковий аналіз соціально-економічних процесів і тенденцій за змістом передбачає три стадії:

ретроспектива, ретроспекція (погляд в минуле) — етап прогнозування, на якому досліджується історія розвитку об'єкта для одержання його систематизованого описання;

діагноз — етап прогнозування, на якому досліджується описуваний об'єкт з метою виявлення тенденцій його розвитку і вибору методів і моделей прогнозування;

проекція — етап прогнозування, на якому за даними діагнозу розробляється прогноз об'єкта, здійснюється оцінка вірогідності, точності або обґрунтованості прогнозу.

При безперервному характері прогнозування аналіз його об'єкта ведеться також безперервно, супроводжуючи всі стадії формування прогнозу, завдяки чому забезпечується зворотний зв'язок між реальним об'єктом та його прогнозованою моделлю.

Дослідження об'єктивних зв'язків явищ в економіці здійснюється через виявлення в них причинно-наслідкових зв'язків. При прогнозуванні необхідно враховувати невизначеність, що зумовлює ймовірні дії економічних законів, неповноту їх знання, наявність суб'єктивного фактора при прийнятті рішень, неповноту і недостатню надійність інформації.

Оцінка об'єкта прогнозування базується на поєднанні аспектів детермінованості (обмеження) і невизначеності. При відсутності одного з них прогнозування втрачає сенс. За своєю суттю прогнозування є безперервним процесом, що виражається в необхідності уточнення коригування прогнозів з урахуванням наукових даних нових економічних явищ, які виникають у процесі реалізації плану на макрорівні.

Виявлення альтернатив розвитку економіки і тенденцій на перспективу здійснюється на основі принципів економічної теорії, соціології, досягнень природничих і технічних наук.

Реалізація тих чи інших функцій пов'язана з використанням одного із підходів, що становлять наукову основу соціально-економічного прогнозування: нормативного або дослідницького.

При нормативному підході визначаються шляхи і строки досягнення можливого стану об'єкта прогнозування в майбутньому, що приймається у вигляді цілі. Цей підхід передбачає дослідження і прогнозування можливих шляхів зміни тенденцій, викликаних зміною та впливом різноманітних факторів і умов функціонування об'єкта.

При дослідницькому або пошуковому підході кінцевою метою є визначення можливого стану об'єкта прогнозування в перспективі з врахуванням того, що зберігаються істотні тенденції розвитку цього об'єкта. Тут не беруться до уваги умови, які можуть змінити ці тенденції.

Загальна схема економічного прогнозування може бути такою: розробка прогнозу здійснюється на основі аналізу динаміки і фактичного стану внутрішнього і зовнішнього ринків, соціально-економічного розвитку; наукових досліджень та їх практичних результатів; прогнозу науково-технічного прогресу (НТП); національних стратегічних програм; прогнозу напрямів і розміщення продуктивних сил; демографічного характеру; передбачення наслідків заходів, які буде проведено; концепції соціально-економічного розвитку на перспективу.

Процес прогнозування передбачає одержання необхідної інформації, її опрацювання, оцінку й аналіз, визначення перспектив та ймовірність реалізації прогнозу. Всі етапи розробки прогнозу мають бути узгоджені з поставленими цілями і завданнями. В одних випадках, відповідно до поставлених цілей, прогноуються шляхи їх досягнення, а в інших — здійснюються прогнозні дослідження для визначення реальних можливостей щодо досягнення поставлених цілей. У першій ситуації має місце так зване «нормативне» прогнозування, а в другому — «пошукове».

Процес прогнозування повинен враховувати такі складові: а) ресурси (трудові, фінансові та матеріальні), які матимуть країна, регіон, галузь або місто у відповідний період; б) економічну ситуацію (це допоможе виявити проблеми, з якими зустрінеться суспільство в майбутньому); в) економічну політику (як фундамент для розв'язання проблем у майбутньому); г) економічне регулювання (як засіб вирішення завдань розвитку суспільства).

Щоб прогнозування було надійним, необхідно забезпечити:

досить повну (за обсягом, змістом і структурою) інформацію;

високий рівень вірогідності інформації;

можливість порівняння інформації в часі за кількісними і якісними показниками;

незалежні канали надходження найважливішої інформації;

своєчасно одержану і опрацьовану інформацію.

Короткострокові прогнози розробляються для окремих виробництв, середньострокові найчастіше необхідні на галузевому і загальнодержавному рівнях управління, а довгострокові використовуються для передбачення економічного і соціального розвитку, а також ходу НТР. Ці прогнози тісно пов'язані між собою: кожний попередній входить до наступного як деталізована складова.

Планування. Наука планування — це система упорядкованих знань про суть, методологію, методіку, організацію планування. Предметом науки планування є дослідження механізму дії об'єктивних природних і економічних законів та їх використання в процесі економічного, правового та адміністративного

регулювання соціально-економічного розвитку. Методологія і метод наукового планування — це основи діалектичного пізнання.

Наука планування використовує загальнонаукові прийоми за допомогою аналізу, синтезу, індукції та дедукції, а також різноманітних методів (системний, логічний техніко-економічний, індексний аналіз, нормативний, програмно-цільовий, ресурсно-цільовий, балансовий метод, метод експертних оцінок).

Місце науки планування визначається її зв'язками з предметами інших наук: економічною теорією, галузевими економіками, економічною географією, правовими науками, статистикою, обліком, фінансами і кредитом, економічними та природничими науками, соціологією і психологією, математикою, кібернетикою, інформатикою. Щоб планування не перетворювалося на директивне і мало індикативний характер, необхідно виробити не тільки документи планування, але, передусім, його методологію і методику. Прийнята ще у 20-і роки методологія і методика планування до останнього часу не зазнавала змін.

Розроблена нова методологія індикативного планування в загальних рисах є сукупністю логіки, підходів, принципів і методів, з урахуванням у них дії об'єктивних законів у процесі науково обгрунтованої розробки перспектив розвитку і способів досягнення поставлених цілей.

Логіка індикативного планування виробляється в ході аналітичної роботи для визначення: рівня розвитку економіки, її структури, пропорцій і динаміки в минулому і на даному етапі; ймовірних тенденцій соціально-економічних процесів; цілей, пріоритетів і кінцевих результатів розвитку; формування ресурсів; способів досягнення цілей; ступеня ризику і можливих наслідків рішень, що приймаються.

Підходи охоплюють такі поняття, як прогнозність, програмність, нормативність, регульованість, динамічність і ефективність.

Принципи — це поєднання інтересів усіх суб'єктів ринкових відносин: держави, регіонів, конституціональних (господарських) одиниць, окремих підприємців; порівняння витрат і доходів, затрат і результатів; комплексність, яка передбачає системний підхід у розв'язанні економічних, соціальних, культурних, екологічних, зовнішньоекономічних та інших проблем; індикативність, як спосіб визначення цілей і пріоритетів розвитку економіки та розробка способів їх досягнення на базі глибокого аналізу об'єктивного стану і динаміки розвитку суспільства; поєднання планового і ринкового регулювання розвитку економіки; безперервність, що передбачає безперервний процес прогнозування і планування, орієнтацію на розв'язання соціальних завдань розвитку суспільства.

Методи включають аналітичний, програмно-цільовий, ресурсно-цільовий, нормативний, балансовий, статистичний, економіко-математичний, техніко-економічного, індексного аналізу, системний, логічний, прогнозований, економічної оцінки, директивний та економічний методи.

Способи передбачають застосування для досягнення поставлених цілей

економічних важелів (регуляторів) (податки, кредити, тарифи, інвестиції, ціни, цінні папери, проценти, резерви, норми і нормативи, амортизаційні відрахування, бюджет, пільги, субсидії, програми і т. д.); правових важелів (державні замовлення, ліцензії, квоти, антимонопольні закони, мито тощо); адміністративних важелів (закони, заборони, штрафи, санкції і т. д.).

Застосування логіки планування дає змогу сформулювати визначення його індикативності. *Індикативне (рекомендаційне)* планування передбачає вироблення і наукове обґрунтування цілей, орієнтирів, пріоритетів, пропорцій і структур соціально-економічного розвитку на перспективу та способів їх досягнення. На відміну від директивного, індикативний план є орієнтуючим і цілеспрямованим. На відміну від прогнозу він містить конкретні рекомендації щодо окреслення строків, ресурсів і способів реалізації визначеного.

Основними ланками індикативного планування є: а) *цілі і пріоритети*; б) *об'єкти регулювання*; в) *способи регулювання*.

Цілі і пріоритети є найбільш важливими проблемами на даному етапі розвитку, розв'язання яких істотно впливає на загальні соціально-економічні тенденції розвитку країни, регіону, галузі, підприємництва. Пріоритети — це найістотніші соціально-економічні складові економіки або процеси, що є складовими визначеної цілі, які потребують першочергового розв'язання.

Об'єктами регулювання є сукупності взаємозв'язаних і доповнюючих процесів суспільного розвитку, ними можуть зокрема бути: соціально-економічні процеси, підприємства різних форм власності, національна та регіональна структура економіки, пропозиції в економіці, промисловості та сільському господарстві, науково-технічний прогрес, попит і пропозиції, споживання, інвестиції, соціальний розвиток, рівень безробіття, інфляція, рівень виробництва і доходів тощо.

До *способів регулювання* відносяться: директивний і економічний. Директивний (прямий) метод регулювання застосовується переважно в умовах відсутності ринкових відносин та економічної самостійності регіонів і підприємств, наявності лише єдиної форми власності та адміністративно-командної системи управління. В цих умовах здійснюється управління особами. Застосування економічних методів означає перехід від управління особами до управління процесами. Економічний метод використовується в умовах ринкових відносин, різних форм власності, економічної самостійності регіонів і підприємств. Економічний метод включає застосування економічних та правових регуляторів (важелів). Для впливу на окремі процеси соціального і економічного напряму використовуються також адміністративний метод впливу.

Загальна схема економічного планування передбачає поєднання загальнодержавних і регіональних інтересів при широкій самостійності низових ланок. В умовах ринкових відносин планування має індикативний характер. *Індикативне (рекомендаційне)* планування означає вироблення і наукове обґрунтування цілей, орієнтирів, пріоритетів, пропозицій та структур соціально-

економічного розвитку на перспективу, а також визначення способів їх досягнення. Його найважливіші завдання — формування уявлення про майбутню економічну структуру і напрями її розвитку через організацію приватного й державного секторів економіки, передбачення появи складних економічних проблем, які вимагатимуть активного державного втручання, та визначення його масштабів. У плані має знайти відображення вирішення трьох корінних взаємозв'язаних економічних проблем, притаманних будь-якому суспільству: а) *що виробляти*; б) *як виробляти* (тобто за рахунок яких ресурсів); в) *для кого призначаються товари і послуги*.

Якщо раніше ці проблеми розв'язувалися в плані директивними методами, то в ринкових умовах йдеться виключно про економічні, змінюючи функції плану. На місці директивної та розподільної приходять функції цілеспрямування і орієнтування товаровиробників і споживачів усіх форм власності за допомогою економічних і правових методів.

З огляду на це, в умовах вільної ринкової економіки завдання урядового економічного плану зводиться до аналізу проблем економіки і розробки стратегії їх розв'язання; визначення основних напрямів економічної політики Уряду на майбутній період; формування економічних орієнтирів (важелів) для приватного і державного секторів економіки; координації інтересів різних соціальних груп і територій.

Індикативне планування застосовується на рівні держави і регіону. На рівні підприємств різних форм власності складаються і використовуються бізнес-плани. Бізнес-план повинен враховувати, насамперед, внутрівиробничі резерви підприємств, а його розробка — включати такі складові:

маркетингове вивчення ринку, його обсягу, умов конкуренції, міри ризику, попиту на ті чи інші товари і послуги, а також їх пропозиції;

формування цілей і завдань виробничої та комерційної діяльності підприємства з урахуванням економічної кон'юнктури ринку;

розробка основних розділів бізнес-плану, конкретна оцінка ефективності кінцевих результатів, передбачених у плані.

На основі бізнес-плану підприємство оформляє свої наміри для повідомлення в галузеві, територіальні і центральні органи влади з урахуванням їх центральних замовлень. План на рівні підприємств — це система взаємозв'язаних, об'єднаних загальною метою завдань, що визначають строки, порядок і послідовність виконання господарських програм, окремих робіт, операцій та інших процесів на рівні підприємства.

Індикативне планування та його практична реалізація має такий вигляд: органи державної влади управління всіх рівнів, виходячи з науково-обґрунтованих цілей та пріоритетів розвитку, пропорцій та структури економіки в ринкових умовах, виробляють методи досягнення поставленої мети, в яких головну роль відведено економічним, правовим та адміністративним підоймам. Усе це в комплексі відображається в індикативному плані для кожного рівня управління.

Практичне здійснення загальної схеми та принципів індикативного планування можливе в такий спосіб. Економічні органи і наукові установи за дорученням органів управління визначають стратегію комплексного соціально-економічного розвитку на основі розробки індикативних планів, де відображені науково обґрунтовані цілі і пріоритети розвитку, пропорції, економічні зв'язки в умовах зовнішніх і внутрішніх ринкових відносин, а також виробляють методи і способи їх реалізації. Кінцева мета — створення сприятливих умов для участі в соціально-економічних процесах усіх суб'єктів ринкових відносин, забезпечення кожному з них можливості вільно обрати форму вкладання капіталу — незалежно від форм власності.

Індикативне планування побудовано так, щоб виконання державними і місцевими органами своїх завдань полягало не в здійсненні акумулятивних і перерозподільних функцій, а в створенні рівних умов для забезпечення належного зростання народного добробуту в кожному регіоні з урахуванням рівня його економічного розвитку.

Складовою частиною індикативного планування є бюджетне планування як потужний економічний регулятор. Бюджетний план розробляється одночасно з індикативними поточними і короткостроковими планами і є їхньою складовою частиною, що сприяє збалансуванню намічених цілей, пріоритетів і пропорцій з фінансовими ресурсами. Об'єктивна необхідність цього зумовлена тим, що в бюджетному плані відображаються найважливіші економічні регулятори — податки, кредити, фонди і резерви, ресурси для фінансування програм тощо.

У перспективному бюджетному плані визначаються загальні фінансові ресурси, джерела їх формування і способи застосування економічних регуляторів. Деталізація й уточнення щодо поточних фінансових ресурсів здійснюються в річних бюджетних планах, які є найважливішими складовими програми реалізації економічної політики держави. Тому бюджетний план має бути конкретним, обґрунтованим, із зазначенням строків виконання, через що він не є індикативним і виконує функцію економічного регулятора.

Плани на рівні держави і регіонів, міст і районів повинні включати найважливіші баланси: зведений фінансових ресурсів, грошових доходів і витрат населення, торговельний, ринку праці, попиту на основні види матеріальних ресурсів та їх пропозиції.

Структурний зміст галузевих планів формується виходячи з ролі міністерств і відомств в умовах ринкових відносин стосовно інституціональних одиниць усіх форм власності. Тут мають бути залучені наявні в того чи іншого міністерства можливості й ресурси для створення сприятливих умов для розвитку всіх підприємств — незалежно від форм власності. Випуск товарів і надання послуг у галузі, інвестиції, можливості експорту та імпорту, обсяги продукції за укладеними контрактами визначаються в плані на основі намірів господарських одиниць галузі всіх форм власності. Міністерства і відомства виступають посередником в узгодженні між підприємствами і державою їх планових намірів.

Практика багатьох попередніх років показує: галузеві плани, здебільшого, мають недоліки, оскільки безпідставно і постійно дають прогнози показники, розраховані на одержання від держави збільшення обсягів матеріальних і фінансових ресурсів. Уникнути такого стану можна при умові фактичного розмежування фінансів держави і підприємств, коли підприємства планують свою роботу виключно до потреб ринку у тому числі потреб сектора загальнодержавного управління в певних видах товарів, послуг. До цього сектора входять центральні, обласні та місцеві органи управління, неприбуткові установи, підконтрольні Урядові, органи соціального страхування, державний пенсійний фонд, державний фонд сприяння зайнятості населення. Інші свої наміри на майбутній період інституціональні одиниці повинні визначати, виходячи з попиту і пропозиції на ринку. В такому випадку не буде великого сенсу завищувати в планах обсяги випуску товарів і надання послуг, а також потребу в централізованих фінансових і матеріальних ресурсах.

Необхідна умова розробки індикативних планів — визначення об'єктів регулювання.

Об'єктами регулювання в плануванні є народне господарство країни, областей, міст, районів. В своїй сукупності ці об'єкти включають: виробництво, торгівлю, розподіл, науку, техніку, соціальний розвиток тощо, а також ті економічні процеси, що в них відбуваються.

Для об'єктів регулювання наукою обґрунтовано та запропоновано соціально-економічні структури і фактори, що становлять систему зв'язків між їх частинами і процесами, виявленими на основі вивчення внутрішніх закономірностей їх функціонування. Отже, вплив здійснюється не стільки на виробництво і розподіл безпосередньо, скільки на процеси, що відбуваються в економіці. Структури економіки і процеси в ній використовуються як об'єкти регулювання для економічного, правового і адміністративного впливу на ці об'єкти з боку держави в сфері виробництва, обігу і споживання, що формують у кінцевому підсумку ринковий попит і пропозицію.

Найважливішими соціально-економічними структурами і факторами є: природно-економічні райони, підприємства всіх форм власності, регіональна і галузева структури економіки; бюджети регіонів; пропорції розвитку промисловості і сільського господарства; ринкові відносини.

Суб'єктом регулювання в плануванні є держава, що виконує цю роль за допомогою застосування економічних, правових і адміністративних важелів.

План має носити цілеспрямований, але рекомендаційний характер. Найважливіші завдання планування — формування уявлення про майбутню економічну структуру і провідні напрямки розвитку приватного та державного секторів економіки, визначення сфер появи гострих проблем, що вимагають активного державного втручання, та їх масштабів. Для такого втручання застосовується переважно непряме регулювання процесів в економіці через розгалужену економічну систему, а також закони і правові акти.

Серцевиною плану на рівні держави, регіону, галузі має стати система державного регулювання економіки, що включає цілі, пріоритети та економічні, правові й адміністративні методи їх досягнення. Головна мета державного регулювання — забезпечення переходу від хаотичних до регульованих економічних процесів.

Відповідно до цього створюються методологія та методика розробки плану, в основу яких має бути врахована ітерація цільових функцій держави, що трансформуються протягом певних етапів.

На першому етапі, коли ринкова економіка перебуває в занепаді, це такі цільові функції: обсяги державних витрат; темпи зміни реальної зарплати; рівень зайнятості; розподіл доходів; розмір інвестицій; сукупний попит; рівень виробництва; платіжний баланс.

На другому етапі, коли економіка на піднесенні, цільові функції — це рівень зайнятості; стабільність цін; платіжний баланс; сталий рівень економічного розвитку.

На третьому етапі, коли економіка набула високої розвитку, йдеться про такі цільові функції, як досягнення нової якості зростання, контроль над інфляцією.

План має складатися з трьох великих розділів: економічна кон'юнктура, економічна політика, державне регулювання економіки. Способи регулювання економіки необхідно формувати за допомогою економічних методів з урахуванням національних і природних особливостей матеріального і духовного життя суспільства, що відображають відносини людей і речей, культуру, традиції і погляди.

Загальна схема організації розробки прогнозів і планів у країні має бути такою:

на плановий період формуються економічна політика, її цілі та пріоритети на рівні держави, визначаються економічні та правові підйоми, потреба сектора загальнодержавного управління в товарах і послугах, після чого через міністерства й територіальні органи управління доводяться до підприємств;

інституціональними (господарськими) одиницями всіх форм власності, з урахуванням централізованих замовлень і потреб ринку, розробляються і направляються відповідним галузевим міністерствам і територіальним органам бізнес-плани, що є основою для діяльності цих одиниць у плановому періоді;

територіальними органами, з урахуванням планів галузевих міністерств, розробляються та направляються Урядові країни проекти комплексних планів по відповідній території;

за дорученням Уряду Міністерство економіки спільно з Міністерством фінансів, Міністерством праці, Національним банком, Антимонопольним комітетом, Міністерством зовнішньоекономічної діяльності та торгівлі розробляє і вносить на розгляд Уряду проект економічного плану на наступний рік;

одночасно з проектом економічного плану розробляється проект державного бюджету, який враховує також проекти регіональних бюджетів.

У сучасній методології і методиці план виконуватиме ряд взаємозв'язаних функцій: впливати на пошвидшення розвитку економіки через використання економічних, правових та адміністративних важелів; створювати основу для формування бюджету; визначати напрями проведення монетарної політики Національного банку.

Економічні індикативні плани розглядаються і схвалюються Кабінетом Міністрів разом з державним бюджетом. Одночасно Урядові подаються підсумки розвитку економіки за минулий рік, зведений баланс фінансових ресурсів, перелік найважливіших проблем, які вирішуватимуться, перелік державних цільових програм, реалізація яких передбачається за рахунок бюджету, а також дані про розвиток державного сектора. До Верховної Ради України економічний план на наступний рік подається для розгляду і схвалення, а державний бюджет — для затвердження.

Запровадження державного регулювання економікою передбачає створення та забезпечення роботи ефективного організаційного механізму з тим, щоб кожна ідею та загальну конструкцію розв'язання певної проблеми звести до практичної реалізації. Розв'язання таких завдань покладається на урядові структури.

Світовий досвід і вітчизняні дослідження показують, що у періоди криз, економічного спаду, появи ознак відхилення розвитку економіки від бажаного шляху поряд з іншими заходами необхідно спрямувати в єдине русло фінансову, валютну, цінову, кредитно-грошову, зовнішньоекономічну, антимонопольну та митну політику. Це вимагає посилення координації роботи всіх цих органів, концентрації їхніх зусиль на розв'язанні кардинальних проблем країни, створення єдиного механізму державного регулювання економіки, включаючи регіони.

Способи досягнення цілей і пріоритетів — одна із важливих функцій державного регулювання економікою.

2.2. Економетрика в прогнозуванні

Для оцінки фактичного стану розвитку економіки і здійснення прогнозних розрахунків широко використовується економетрика. Економетрика - один із напрямів економіко-математичних методів аналізу, який характеризує концепцію щодо взаємозв'язків і розвитку об'єкта, явища та здійснення економічних висновків.

Економетрика займається емпіричною перевіркою економічної теорії. Економічна теорія дає якісні характеристики економічних процесів, що відбуваються в економіці. Приміром, існує зворотнє відношення між ціною і кількістю товару, на який є попит. Завдання ж економетрики полягає в поданні кількісних оцінок взаємодії цих двох факторів з відповідями на запитання типу: «Наскільки зміниться кількість товару, на який є попит, якщо ціна зросте на 5 відсотків».

Загальна методологія, що використовується в економетриці, відображає

комбіноване використання математичної економіки та прикладних статистичних методів і включає такі складові:

- економічна теорія (гіпотеза, теоретичне твердження);
- математична економіка (економетрична модель для перевірки теорії);
- регресійний аналіз (оцінка параметрів обраної моделі);
- тестування гіпотези (перевірка, статистичний висновок) ;
- прогнозування;
- використання моделі.

Регресія — емпіричний аналіз, що передбачає застосування математичного рівняння з метою встановлення кількісних економічних співвідношень.

У регресійному аналізі використовуються такі складові:

- залежна змінна, що показує залежність від відомих (стохастичних) значень;
- незалежна змінна, що показує вплив на прогнозоване значення залежної змінної;

коефіцієнти регресії, що описують точку перетину характеристики регресії з віссю координат.

У графіку позначення відповідають:

у - залежна змінна;

х- незалежна змінна;

у* - оцінюване значення

у-у* - різниці;

(у-у*)² - різниці, піднесені у квадрат, або незначні помилки.

Поширеним регресійним методом, яким користуються в економетриці, є звичайний метод найменших квадратів (ЗМНК), хоча існують й інші методи. Усі вони класифікуються за типами даних, що беруться для оцінки та здійснення аналізу. Відповідно існує три основних види регресійного аналізу:

1. Структурний: дані збираються тільки у певний відрізок часу, одномоментно, за вибором певної категорії осіб або за географічним принципом.

2. Часового ряду: дані збираються за проміжок часу деяким регулярним інтервалом (щоденно, щотижнево, щомісячно, щоквартально, щорічно).

3. Комбінований: дані збираються протягом якогось часу та за сукупністю осіб або за географічним принципом.

Регресія і кореляція. Вони пов'язані одна з одною, але між регресійним і кореляційним аналізом є концептуальна різниця. Кореляційний аналіз застосовується для вимірювання сили лінійного співвідношення між двома вибірковими змінними, між якими існує симетрія. Головною ж метою регресійного аналізу є оцінка і прогнозування середнього значення однієї змінної (залежної) на основі фіксованих значень інших змінних (пояснювальних), між якими існує асиметрія.

Регресія і обумовленість. Обумовленість є інформацією або знанням,

здобути поза статистикою, що дає змогу виявити функцію обумовленості, тобто визначити одну змінну як залежну, а інші — як пояснювальні. В економетриці необхідно покладатися на економічну теорію: зокрема, економічна теорія стверджує, що споживання залежить від доходу, а не навпаки.

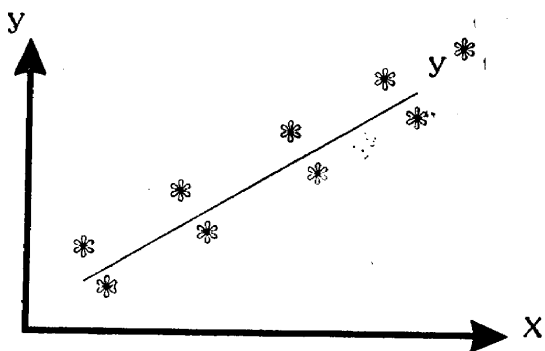
Співвідношення статистичне та детерміністичне. При статистичному співвідношенні ми маємо справу з довільними змінними, або стохастичними. Це означає, що коли ми зібрали інформацію про пояснювальні змінні для прогнозування значень залежної змінної, все ж залишається деякий елемент довільності, оскільки залишаються інші фактори, які впливають на змінну, але виміру не піддаються. Зовсім інша справа, коли використовуємо детерміністичні співвідношення,— змінні вимірюються точно і не є довільними. Це стосується природничих законів і вимірів.

Залежна змінна. Ця змінна у рівнянні регресії ставить у залежність значення довільних змінних від нестохастичних (відомих) значень пояснювальних або не залежних змінних. При цьому встановлюється функціональна залежність.

Незалежна змінна. Ця змінна у рівнянні регресійного аналізу є фактором, що впливає на прогнозоване значення залежної змінної. Якщо задана тільки одна залежна змінна, то це є проста (двозмінна) регресія, а моделі, що включають більше однієї залежної змінної, називаються множинними регресіями.

Коефіцієнти регресії. Це параметри (σ та β), оцінені за допомогою певного методу регресії (звичайний метод найменших квадратів). Коефіцієнти регресії описують точку перетину характеристики регресії з віссю координат.

Якщо використати певні методи оцінки і прогнозування макроекономічних показників або бюджету країни з урахуванням податків, то матимемо з однієї сторони оцінку і прогнозування залежної змінної (залежна змінна, що інтерпретується, позначається y), а з іншої - незалежної змінної (змінна незалежна, що інтерпретується, позначається X). Оцінювані значення залежної змінної (позначена y^*) можна відняти від реальних значень залежної змінної (y) з набраних даних для отримання різниць ($y - y^*$).

Лінія y^* оцінює співвідношення залежної змінної при використанні незалежних змінних. Точки (x^*) подають фактичні дані спостереження за Y та X .

Відстань між даними спостереження та оцінною лінією становить різницю. Метою формування оцінної лінії є мінімізація суми помилок при прогнозуванні. При цьому ставиться завдання вірно врахувати суму різниць ($y - y^*$). Найпопулярнішим методом отримання маленьких помилок у прогнозі є така оцінка співвідношення незалежних та залежної змінної, за якою була б мінімізована сума різниць, піднесена у квадрат $(y - y^*)^2$. Такий метод називається звичайним методом найменших квадратів. Ця лінійна регресійна модель має такий вигляд:

$$y = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \beta_3 x_3 + E,$$

де: $\beta_0, \beta_1, \beta_2, \beta_3$ — оцінка параметрів залежних змінних, «істинне» значення параметрів, визначене на основі регресійного аналізу;

x_1, x_2, x_3 — фактори, незалежні змінні, що впливають на прогнозне значення залежних змінних;

E — помилка у рівнянні регресії.

З розрахунків цієї регресії одержуємо оцінки параметрів, $\beta_0, \beta_1, \beta_2, \beta_3$, яким будуть відповідати значення оцінки параметрів (коефіцієнтів) з урахуванням середньоквадратичних помилок — $\beta_0^*, \beta_1^*, \beta_2^*, \beta_3^*$. Крім цих параметрів регресії одержимо середньоквадратичну помилку кожної параметричної оцінки. На основі цих двох частин інформації розраховуємо показники для перевірки гіпотези, що стосується оцінки будь-якого параметра.

Застосування цього методу дає можливість уникнути великих різниць шляхом введення помилок з більшою вагою за допомогою піднесення їх у квадрат.

Метод найменших квадратів є найпростішим і найочевиднішим, дає змогу отримати ефективні оцінки, які, у свою чергу, забезпечують максимум пояснювальної дисперсії у рамках моделі. При застосуванні методу найменших квадратів необхідно врахувати ряд передумов, які, в разі їх порушення, призводять до невірних результатів та висновків. Якщо ці передумови об'єктивно порушуються, то при розробці економічної моделі необхідно здійснити коригування. Передумови такі:

1. Помилка специфікації, яка проявляється внаслідок некоректного визначення регресії: помилковий вибір незалежних змінних через пропуск істотних незалежних змінних або включення невідповідних незалежних змінних. Такої помилки можна уникнути завдяки детальному попередньому аналізу і характеристиці дії тих чи інших змінних. Приміром, інфляція та обсяг промислового виробництва корелюють: вища інфляція відповідає нижчому обсягові виробництва. Якщо не буде враховано такий вплив інфляції, то це позначиться на номінальних надходженнях підприємств, які досліджуємо.

До вибору змінних треба ставитися зважено — їх має бути і не багато, але і не мало. Включення невідповідних змінних знижує ефективність оцінок і може призвести до невірних висновків про неістотність їх впливу. Включення до розгляду непотрібних змінних не лише ускладнює регресійну модель та

інтерпретацію результатів, але і зменшує стійкість моделі до змін в економіці. Цим ускладнюється сама модель, тоді як моделі й розробляються для того, щоб спростити реальність, і не ускладнювати її. Якщо в модель включити велику кількість інформації з деталізацією, то така модель не може точно прогнозувати процеси в економіці і буде нездатна витримати великі помилки. Перед включенням змінної до моделі її слід обґрунтувати теоретично, якщо ж зробити це неможливо, то включати змінну до потенційних незалежних змінних не слід. Оцінка цих параметрів не залишається постійною впродовж періоду виборки. Ця проблема притаманна для економіки країн перехідного періоду, оскільки в них змінюються законодавство і спосіб життя.

2. Збурення як неспостережні довільні змінні, внаслідок чого відбувається розсіювання випадкових величин, а отже, до них не підходить жодна структура:

гетероскедастичність, що характеризує різнорідність явища, коли збурення не мають однакової дисперсії. Часто трапляється у структурних даних та час від часу у даних часового ряду;

автокорельовані помилки, коли збурення корелюють (співвідносять) одне з одним.

3. Фіксування даних спостережень, коли незалежні результати цих спостережень є екзогенними (зовнішніми) і вимірюються з високою точністю. Її досягнення може ускладнитися через такі причини:

помилку у змінних, коли вони вимірюються неточно через приблизні та невеликі вибірки даних, що призводить до зміщення оцінок;

авторегресію, яка характеризує залежність змінної від її попередніх значень, зумовлюючись інерцією явищ;

сумісні рівняння, внаслідок чого створюється ситуація, за якої змінні залежать від взаємодії кількох залежностей.

4. Мультиколінеарність (проблема виборок малого розміру, тобто ситуація, де не існує жодної чіткої лінійної залежності або достатніх обсягів спостережень) характеризує ситуацію, за якої відсутня чітка лінійна залежність або достатній обсяг результатів спостережень. У подібних випадках оцінити рівняння найменших квадратів механічно неможливо. Таке явище виникає через велику кількість незалежних змінних відносно наявності даних, або коли незалежні змінні сильно корельовані з одною.

5. Причинна обумовленість. Важливим завданням при вивченні економічних процесів, їхньому прогнозуванні і плануванні є визначення того, чи є зміни однієї величини причинами змін іншої. Приміром, чи зміни грошової маси спричиняють зміни ВВП, чи ВВП і грошова маса обумовлюються ендогенно? Дефіцит бюджету спричиняє інфляцію чи інфляція спричиняє бюджетний дефіцит, чи, може, вони утворюються одночасно?

Щоб дати відповіді на ці запитання, слід скористатися так званою обумовленістю Гренжера. В її основі лежить ідея: якщо зростання грошової маси є

причиною інфляції, то зміни обсягу грошової маси мають передувати змінам у рівні інфляції. Щоб стверджувати, що грошова маса спричиняє інфляцію, необхідні дві умови. Перша: зростання грошової маси має сприяти передбаченню рівня інфляції. Друга: інфляція не може сприяти передбаченню зростання грошової маси. Причина тут така: якщо зростання грошової маси сприяє передбаченню рівня інфляції, а інфляція допомагає передбачити зростання грошової маси, то є ймовірність того, що ці змінні одночасно визначаються третім чинником — дефіцитом бюджету.

Серед найвідоміших прикладів застосування критерію причинної обумовленості — причинний зв'язок між кількістю грошей в обігу (М) та номінальним ВВП. Виходячи з цього, можна стверджувати, що обсяг грошової маси спричиняє номінальний приріст ВВП.

Поправка на сезонність та згладжування. Нерідко показники, що характеризують економічні явища, містять значні нестійкі зміни, які необхідно враховувати, усуваючи або зменшуючи їхню дію. В цьому випадку краще виявляються тенденції та циклічність явищ, полегшується візуальний аналіз у процесі спостереження. Поправка з урахуванням сезонних змін є певною формою згладжування, яке усуває сезонні (циклічні) коливання.

Формуючи в розрізі кварталів показники розвитку економіки, необхідно врахувати сезонний характер виробництва при розрахунках величини ВВП, визначення щоквартальної потреби у кредитній і грошовій емісії. Сільське господарство має виражену сезонність. Левова частина (понад 2/3) його продукції виробляється в другому півріччі, у тому числі найвищі показники досягаються у третьому кварталі. В промисловості навпаки — обсяг виробництва зменшується з початку року до його кінця, що видно з даних про випуск понад 100 найважливіших промислових видів продукції: в 1991 р.—I квартал—26,5 відсотків, II—25,5, III—24,4, IV квартал—23,6; у 1993 р.—за I квартал—28,9, II—28, III—24,1 і за IV квартал—19 відсотків.

Ось як розподіляється виробництво реального ВВП за 1994 рік по кварталах: I-й—601 млрд. крб. (18,7 відс.), II-й—742 млрд. крб. (23,1 відс.), III-й—996 млрд. крб. (31,0 відс.) і IV-й—874 млрд. крб. (27,2 відсотка). У першому півріччі вироблено ВВП 41,8 %, в другому—58,2 %

Один із найпростіших способів згладити сезонність — знайти змінну середню за n періодів, яких у нашому прикладі 4 (квартали).

$Y_t = 1/4 (Y_t + Y_{t-1} + \dots + Y_{t-n+1})$; тобто

$Y_t = 1/4 (Y_t + Y_{t-1} + Y_{t-2} + Y_{t-3})$ для $n = 4$,

де Y — залежна змінна, що інтерпретується,

t — дані часового ряду, як незалежні змінні,

n — кількість періодів, за якими визначається сезонність—4 (квартали), 12 (місяці) та ін.

2.3. Методи економічного прогнозування

Методами прогнозування називають сукупність прийомів та оцінок, які дають змогу на основі аналізу минулих (ретроспективних) внутрішніх і зовнішніх зв'язків, притаманних об'єкту, а також їхніх змін винести судження певної ймовірності щодо майбутнього розвитку об'єкта. Сьогодні кількість відомих методів і прийомів, які використовуються для прогнозування, перевищує 150 і включає методи експертних оцінок, методи екстраполяції, моделювання, нормативний і цільовий методи і інші.

Надійний вибір методів прогнозування залежить від таких факторів:

цілей прогнозу, його завдань;

періоду, на який формується прогноз;

специфіки об'єкта прогнозування;

вірогідності і повноти вхідної та вихідної інформації;

обмежуючих факторів прогнозування (ресурсів, алгоритмів, програм тощо).

Отже, має бути єдина система оптимального вибору методів, яка відповідатиме таким вимогам:

використання способів апріорної оцінки і методів, які поєднують суб'єктивну цінність та об'єктивну значимість оцінок;

застосування оцінок має бути чітким і не допускати різних тлумачень щодо вибору методів;

створення можливостей нарощування інформації для використання різних методів прогнозування.

Система оцінки і вибору методів прогнозування включає блоки: аналізу, завдання та об'єкти, відповідності, придатності, оцінок, вихідної інформації, вибору і попередження. До системи надходить завдання на прогноз, що є документом, котрий визначає об'єкт прогнозу, його мету, а також використання результатів прогнозу, період, на який він розрахований, та ймовірну ступінь його точності. Виходячи із цілей прогнозного дослідження, здійснюється вибір виду прогнозу.

У блоці відповідності містяться всі типові види прогнозу. До блоку придатності та аналізу об'єкта надходить інформація про види прогнозів. Блок придатності є матрицею, рядки якої — групи методів прогнозування, колонки — види прогнозів, перетини рядка з колонками — ймовірність успіху.

У блоці аналізу досліджується об'єкт прогнозування — тут він подається у вигляді ієрархічної структури, що має назву дерево. Чим складніший об'єкт, тим розлогіше дерево. В блоці вихідної інформації визначається можливість використання експертних або фактографічних методів прогнозування шляхом оцінки повноти і достовірності можливої інформації. В блоці попередження визначається період, на який розраховано прогноз.

У блоці оцінок міститься інформація про обмеження в розробці прогнозів, рядками якої є група методів прогнозування, колонками — часові, трудові, матеріальні та фінансові затрати для розробки прогнозів.

Прогнозування поведінки великих систем може бути виправданим лише в межах ймовірнісних категорій, а тому для очікуваних подій можна визначати лише ймовірність їх настання, застосовуючи характеристики середніх величин, дисперсій, коефіцієнтів регресії тощо. Числова послідовність факторів, або показників, що характеризують зміни об'єктів дійсності в часі, називаються часовим рядом. Методи дослідницького прогнозування включають: метод екстраполяції, метод автокореляційних функцій, метод прогресивних і кореляційних моделей, метод на основі функцій з гнучкою структурою.

Метод екстраполяції — один із основних в прогнозуванні розвитку великих систем. Він передбачає, що на основі статистичних даних визначаються закономірності змін і, відповідно, тенденції зміни даних. Після цього визначаються значення прогнозованих величин за межами існуючих емпіричних часових або динамічних рядів. Застосування методу екстраполяції можливе лише тоді, коли встановлено більш або менш точну залежність у часових рядах, а також визначено область, на яку розповсюджується екстраполяція, тобто розповсюдження минулих і сучасних закономірностей, зв'язків і співвідношень на майбутнє.

Прогноз визначає очікувані варіанти економічного розвитку, виходячи із гіпотези, що основні фактори і тенденції минулого періоду зберігаються на період прогнозу. Таку гіпотезу висунуто, виходячи з інерційності економічних явищ і процесів. Інерційність соціально-економічних явищ проявляється двояко: по-перше, як інерційність взаємозв'язків, тобто збереження залежності, кореляції прогнозованої змінної від сукупності факторних ознак; по-друге, як інерційність у розвитку окремих сторін явищ — темпів, напрямів, коливання кількісних показників протягом значного періоду. Інерційність розвитку економіки пов'язана з факторами, які діють тривалий час. Це, приміром, структура основних фондів, їхній вік та ефективність, ступінь стійкості технологічних взаємозв'язків галузі виробництва тощо.

Статистичний прогноз передбачає не лише достовірне якісне передбачення, а й достатньо точний кількісний вимір ймовірних можливостей, очікуваних значень ознак. Помилка статистичного прогнозу буде тим менша, чим довша база і чим менший строк прогнозу.

Вивести універсальний алгоритм визначення допустимого строку попередження неможливо. Тому обмежимося емпіричним правилом: у більшості випадків строк попередження не повинен перевищувати третьої частини довжини бази прогнозу. Приміром, для прогнозу на три роки бажано мати ряд динаміки для прогнозу не менше як за 9 років.

Метод екстраполяції ґрунтується на припущенні про незмінність факторів, що визначають розвиток об'єкта, який вивчається, і полягає в розповсюдженні

закономірностей розвитку об'єкта в минулому на його майбутнє. Залежно від особливостей зміни рівнів у ряду динаміки, прийоми екстраполяції можуть бути простими і складними.

Першу групу складають методи прогнозування, засновані на припущенні щодо постійності в майбутньому абсолютних значень рівнів, середнього рівня ряду, середнього абсолютного приросту, середнього темпу росту.

Друга група методів екстраполяції ґрунтується на виявленні основної тенденції, тобто застосуванні статистичних формул, які описують тренд (тенденцію). Цю групу методів можна поділити на два основних типи: на адаптивні та аналітичні (криві зростання). Адаптивні методи прогнозування базуються на тому, що процес їхньої реалізації полягає у вирахуванні послідовних в часі значень прогнозованого показника з урахуванням ступеню впливу попередніх рівнів. До них належать методи власних та експоненціальних середніх, метод гармонійних ваг, метод авторегресивних перетворень. В основу аналітичних методів (кривих зростання) прогнозування покладено принцип одержання за допомогою методу найменших квадратів оцінки детермінованої компоненти f_t , що характеризує основну тенденцію.

Здійснивши попередній аналіз, перейдемо безпосередньо до процесу екстраполяції. Знаючи форму кривої і значення її параметрів, визначивши значення часу (аргумента), що пролягає за межами емпіричних даних, тобто в майбутньому періоді, вираховуємо відповідні значення функції, що приймаються за прогнозовану величину в конкретні моменти часу.

Перше наближення до очікуваної в майбутньому прогнозованої величини дає прогнозування на основі вирахованої тенденції (тренда), що показує загальне спрямування розвитку досліджуваного процесу. Тенденція (тренд) — це не що інше, як лінія регресії в динамічних рядах. Якщо $y(x)$ — випадкові величини, розподіл яких залежить від часу x , то трендом (тенденцією) називають таку функцію $y(x)$, значення якої в інтервалі здійснених спостережень у кожній точці x дорівнює середньому значенню $y(x)$.

Виділяють кілька видів динамічних рядів: з стійкою тенденцією, з нестійкою тенденцією, з відсутністю тенденції.

Для встановлення виду динамічного ряду вираховується вибіркового коефіцієнт кореляції, що характеризує тісноту зв'язку в динамічному ряді: при значеннях $\Rightarrow 0,70$, тенденція (тренд) є стійкою.

$$R_{yx} = \frac{\sum_{t=1}^n (x_t - \bar{x})(y_t - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{t=1}^n (x_t - \bar{x})^2 \sum_{t=1}^n (y_t - \bar{y})^2}}$$

При значеннях коефіцієнта множинної кореляції, які наближаються до 0,

кореляційний зв'язок, а звідси і тенденція, відсутні. Після цього динамічний ряд ділиться на дві складові:

$$y = y_t + E_t \quad (t = 1, 2, \dots, n),$$

де y_t — тенденція еволюції (тренд);

E_t — залишкові елементи, дія яких викликана випадковими причинами.

Параметри лінії регресії вираховуються методом найменших квадратів багатofакторного рівняння прямої.

Наприклад:

$$y = a_0 + a_1x + a_2z$$

$$y = 1124,1 + 14,43x - 98,14z,$$

де y — надій на одну корову за рік (кг);

x — інші корми, що згодуються за рік у розрахунку на одну голову (ц.к.о.)

z — концентровані корми, що згодуються за рік у розрахунку на одну голову (ц.к.о.).

Кожен центнер інших кормів, які згодуються худобі, дає прибавку молока 14,43 кг, а концентрованих кормів — 38,77 кг. Якщо дати прогноз величини забезпечення худоби іншими кормами (x) і концентрованими кормами (z), то одержимо величину надоїв молока за рік від однієї корови в майбутньому періоді. Екстраполяція в загальному вигляді може бути виражена певним значенням функції:

$$y_{t+1} = f(y_t, t, a_j),$$

де y_{t+1} — прогнозоване значення ряду динаміки;

y_t — рівень ряду, прийнятий за базу екстраполяції;

t — період попередження;

a_j — параметр рівняння тренда.

Найпростішим методом екстраполяції однорідних рядів динаміки є застосування середніх характеристик даного ряду: середнього рівня; середнього абсолютного приросту; середнього темпу приросту.

Метод автокореляційних функцій. Поділивши часовий ряд $y = y_t + E_t$ на дві складові: y_t (певна не випадкова функція, що відбиває тенденцію розвитку, тобто тренд) і E_t (випадкова функція), можна застосувати математико-статистичний метод прогнозування, що ґрунтується на використанні автокореляційних функцій. Автокореляція — вираження взаємного зв'язку між сусідніми членами часового ряду. Вихідною точкою використання цього методу є незмінність тенденції часового ряду, що розглядається. Враховуючи те, що часові ряди економічних процесів, як правило, змінюються, тобто відбивають нестационарну тенденцію (тренд), необхідно зробити деякі перетворення, щоб перейти до стаціонарного ряду. Для цього можна використати поширений і досить простий спосіб: утворення різниць відповідного порядку. Порядок прирощування різниць визначається окремо в кожному конкретному випадку.

Весь процес прогнозування з використанням автокореляційних функцій здійснюється так:

формується завдання прогнозування і визначається критерій його вирішення;

використовуючи часовий ряд, що відбиває процес розвитку параметра великої системи в часі, визначають прогнозовану величину на період (t+1) за умови мінімізації середньоквадратичних помилок передбачення;

вихідний часовий ряд перевіряється на стаціонарність і якщо він не відповідає умовам стаціонарності, його слід привести до стаціонарного виду шляхом утворення різниць;

складається таблиця різниць К-го порядку (табл. 2.3.1).

Метод регресивних і кореляційних моделей. Прогнозування з використанням кореляційних методів полягає в надходженні математичних формул, які показують статистичний зв'язок одного показника з іншим (парна кореляція) або з групою інших (множинна кореляція).

Цей метод ґрунтується на статистичному моделюванні. Методи статистичного прогнозування можна розбити на дві великі групи: прогнозування на основі одиничних рівнянь регресії, що описують взаємозв'язки ознак — факторів і результативних ознак, та прогнозування на основі системи рівнянь взаємозв'язаних рядів динаміки.

Застосуванню кореляційного методу дослідження часових рядів передують логічний аналіз статистичних даних. Даних має бути багато, щоб надійність кореляційних формул, використаних при розрахунках, була достатня, і вони мають бути однорідні.

Логіко-математичний аналіз включає в себе побудову графіка, який показує зв'язок між змінними і підбір аналітичної формули, що відповідає цьому графіку.

Форма взаємозв'язку прогнозованого явища з іншими явищами, об'єктами і процесами може бути подана у вигляді регресивного рівняння типу $y = f(x_1, x_2, \dots, x_n)$.

Таблиця 2.3.1

Різниці К-го порядку

час	функція	різниці				
		перша	друга	третя	...	к-я
t	Y(t)	1 $\Delta=y(p+1)-y(p)$	2 1 1 $\Delta=\Delta_{j+1}-\Delta_j$	3 Δ	...	к Δ_1
1	y(1)	1 Δ_1	2 Δ_1	3 Δ_1	...	к Δ_1
2	y(2)	1 Δ_1	2 Δ_2	3 Δ_2		
3	y(3)			3		

				Δ_{n-3}		
.			3			
.			Δ_{n-2}			
.		3				
n	y(n)	Δ_{n-1}				

Прогноз при цьому одержуємо шляхом підставлення в нього значень ознак — факторів та оцінки очікуваного середнього значення результативної ознаки. Для встановлення області, в якій слід очікувати значення прогнозованого показника, складаються довільні інтервали. Прогнозування на основі регресивних моделей може здійснюватися лише після оцінки значення коефіцієнтів регресії і перевірки моделі на адекватність.

Найскладнішим методом прогнозування є прогнозування на основі зв'язаних рядів динаміки. З його допомогою можна одержати не тільки оцінки результативного, а й факторних ознак, тобто аналіз взаємозв'язаних рядів динаміки виражається за допомогою системи рівнянь регресії. Прогноз у цьому разі краще піддається змістовній інтерпретації, ніж проста екстраполяція.

У процес вирішення кореляційних і регресивних рівнянь входить пошук числових значень параметрів вихідних залежностей, які можуть бути знайдені способом найменших квадратів. Суть цього методу полягав в мінімізації суми квадратичних відхилень між спостережними величинами і відповідними величинами, вирахованими за підібраним рівнем зв'язку.

Прогнозування на основі функції з гнучкою структурою. Прогнозування у кількісному відношенні зв'язане з вираженням якостей процесу, що вивчається, у вигляді певної функції. Аналізуючи цю функціональну залежність, здійснюють прогнозування і планування.

Успіх прогнозування багато в чому залежить від того, наскільки використана функція (формула) адекватна процесу, що вивчається, наскільки ефективно вона відбиває якості процесу. В сучасній математиці відомо кілька функцій, що використовуються при вивченні процесів і управління ними: формула Тейлора, формула (ряд) Фур'є, формула Ейлера тощо.

Метод нормативного прогнозування. Під нормативним (цільовим) прогнозуванням розуміють пошук оптимального шляху (серед багатьох можливих) досягнення певної кінцевої мети в майбутньому, передбаченої завданням.

Цей метод застосовується тоді, коли цілі розвитку об'єкта прогнозування визначені і вимагається визначити сукупність розподілених в часі і взаємозв'язаних елементів (заходів, проблем, завдань ресурсів тощо), які забезпечують досягнення цих цілей найефективнішим шляхом. Іншими словами, для певного відрізка часу в перспективі встановлюється фіксоване значення

прогнозованого показника — норматив.

Завдання нормативного прогнозування — подати модель досягнення цілей на основі побудови ієрархічної структури, яка називається графом, або деревом цілей. Суть нормативного прогнозування полягає у виборі оптимального курсу для досягнення поставленої мети. Приміром, на основі тенденцій зростання населення, його доходів та інших даних встановлюється норматив розвитку транспортної мережі, що, в свою чергу, визначає розвиток транспортного машинобудування, а також будівництва.

Відомий також так званий морфологічний аналіз, який охоплює способи виявлення, позначення, підрахунку всіх можливих засобів досягнення поставленої цілі. Уявлення сукупності факторів, що зумовлюють тенденції розвитку об'єкта прогнозування, у формі схеми (сітки) значно полегшує розуміння взаємозв'язків між ними. Сітьова схема, як правило, дає змогу одержати точне уявлення про розвиток досліджуваного об'єкта.

Методи сітьового планування та управління є ефективним засобом розробки нормативних прогнозів, що охоплюють фактори часу, ресурси і технічні результати, які впливають на можливості досягнення певної цілі.

Функція наукового прогнозування полягає у визначенні альтернатив розвитку системи ознак, що характеризують об'єкт у будь-якому плані. Тому основним інструментом в цьому випадку служить моделювання цілісної сукупності елементів і факторів, які визначають велику систему згідно з поставленою метою.

Одним з типових завдань прогнозування виступає моделювання оптимізації рядів параметрів конкретних досліджуваних об'єктів (приміром, розрахунок величини ВВП. Вирішуючи таке завдання, необхідно аналізувати величезну кількість факторів, пов'язаних з виробництвом, фінансово-кредитною системою, враховуючи ступінь взаємодії цієї системи з виробництвом.

Метод експертних оцінок. Основні труднощі, з якими постійно стикаються у процесі розробки прогнозів, — це невизначеність і складність прогнозованих явищ. Буває, що немає достатньої кількості статистичних даних, або вони відсутні, або статистичні дані для конкретного процесу не прийнятні тощо, а вимагається дати оцінку складності та актуальності проблем, виявити найважливіші фактори і взаємозв'язки, вибрати найпридатніші варіанти рішення. В усіх цих випадках доводиться звертатися до висновків компетентних спеціалістів, експертів, використовуючи при цьому специфічні прийоми формалізації і обробки одержаної інформації.

В основі більшості експертних методів лежить анкета (лист опитування, таблиця) на базі поштового або телефонного зв'язку, за допомогою яких здійснюється збирання необхідної інформації. Методи опитування — особисті (очні) і заочні, відкриті і закриті тощо. Експертна анкета має складатися так, щоб можна було одержати: кількісно визначені відповіді на пропоновані експерту запитання; формалізовані відомості про характер джерел аргументації, а також ступінь впливу кожного із джерел на відповідь експерта; кількісно визначену

оцінку експертом рівня свого знайомства з предметом, запропонованим для аналізу і висновків.

Науково-дослідний інститут статистики Державного комітету статистики України на такій основі формує щоквартальний «Бюлетень обстежень ділової активності підприємств України». В Бюлетені на основі повідомлень експертів визначається стан та здійснюється прогноз і очікування на наступний квартал.

Іноді мета експертизи вимагає замаскування, і тоді перелік можливих альтернатив закритого запитання непрямо характеризує ознаку об'єкта. Такі анкети використовують у тому разі, коли не впевнені, що експерт, даючи інформацію, буде правдивий і вільний від стороннього впливу. Широко використовується аналіз компетентності за допомогою спеціальних анкет для виявлення ділових і професійних якостей кандидатів в експерти.

Методи експертних оцінок ґрунтуються на використанні експертної інформації. Відомо два підходи до використання експертів: індивідуальні та групові оцінки. Індивідуальні оцінки полягають у тому, що кожен експерт дає незалежну оцінку у вигляді інтерв'ю або аналітичних записок. Групові оцінки ґрунтуються на колективній роботі експертів і одержанні сумарної оцінки від усієї групи експертів. При цьому застосовується метод комісій і метод мозкової атаки. Цікавим є метод ПАТТЕРН, при якому експерти формулюють колективні судження на основі використання принципу дерева цілей.

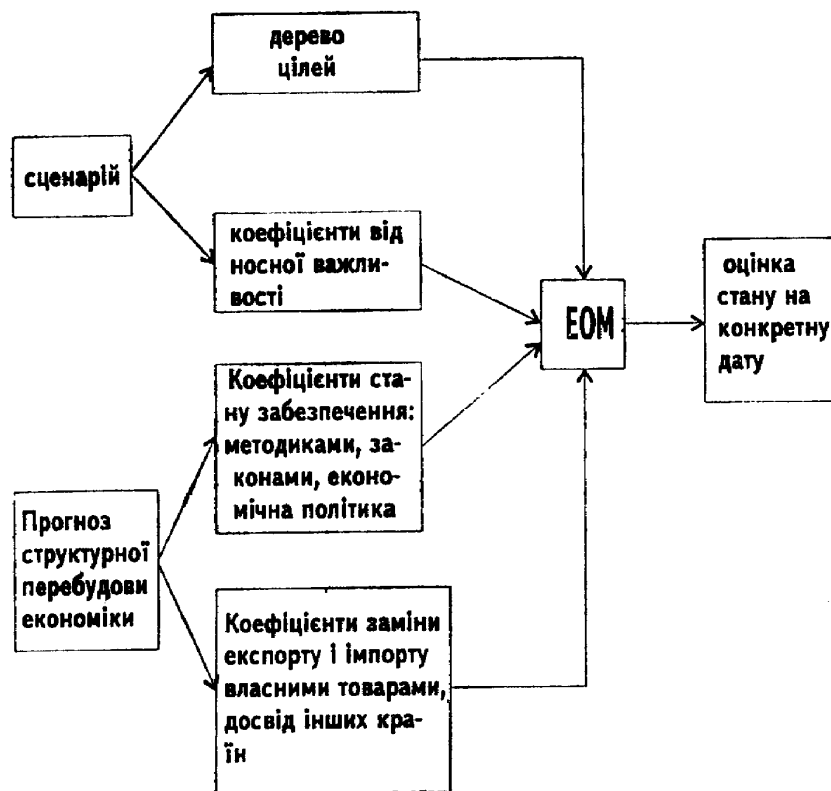
Метод ПАТТЕРН. Комплексним методом прогнозування і довгострокового планування розвитку великих систем є метод ПАТТЕРН. Англійське слово ПАТТЕРН означає шаблон, модель, схема і перекладається за першими літерами як допомога плануванню за допомогою відносних показників технічної оцінки.

Передусім формується сценарій, в якому робиться спроба без кількісних оцінок проаналізувати національні цілі, напрями зусиль і завдання на перспективу.

Сценарій і одержані в ньому методи використовуються для: а) побудови дерева цілей; б) встановлення коефіцієнтів відносної важливості.

Прогноз структурної перебудови економіки здійснюється із застосуванням методу екстраполяції головних структурних змін, а також інших методів на мікро- і макрорівні. Прогноз служить основою побудови двох груп характеристик: а) етапу методичного забезпечення, підготовки законодавчих актів, стану економічної політики, строків; б) використання досвіду інших країн, можливості взаємозаміни експортної та імпоротної продукції.

Усі вхідні дані можуть бути введені в ЕОМ, що дасть змогу одержати оцінку на конкретний момент стану прогнозування структурної перебудови економіки. Блок-схема розробки рішення за методом ПАТТЕРН має такий вигляд:

Особливе місце в сучасному прогнозуванні займають методи багатофакторного моделювання — логічного, інформаційного, статистичного. До логічного моделювання відносяться, зокрема, методи прогнозування за історичною аналогією, методи сценарію, дерева цілей, матриць взаємовпливу тощо.

Метод історичної аналогії засновано на визначенні і використанні аналогії об'єкта прогнозування з однаковим за природою об'єктом, що випереджає перший у своєму розвитку.

Якщо події задаються у формі їхнього описування, то показ варіантів можливих обставин у майбутньому і визначення часу їхнього настання здійснюється за допомогою методу сценарію. Під сценарієм розуміємо огляд інформації, що характеризує дану ситуацію. Завданням сценарію є характеристика обставин, за яких розвивається прогнозований процес.

Метод дерева цілей застосовується в прогнозуванні з метою послідовної розбивки основних завдань на підзавдання і створення системи зважених за експертними оцінками зв'язків. Для добору факторів у прогнозовану модель і побудову системи зв'язків широко використовуються матриці взаємовпливу, теорія графів тощо.

Методи моделювання (інформаційного) становлять специфічну галузь у прогнозуванні. Характерні особливості масових потоків інформації створюють умови для прогнозування розвитку на основі масових джерел інформації, які вміщують необхідні, логічно впорядковані документи у певній послідовності.

Економетричні моделі. Ще на початку ХХ століття зроблено перші спроби

складання так званих барометрів розвитку (різновид індексу господарського розвитку, який зобов'язаний передбачати (перевіщувати) майбутню кон'юнктуру). На такі економічні барометри покладалось завдання передбачити поведінку товарного і грошового ринків. Після 1929—1933 років, коли ці прості економічні барометри не змогли передбачити кризи, було переглянуто підходи і впроваджено методик, яка враховує випадкові аспекти в економіці: узгоджувалась економічна теорія з математикою і статистикою. Була запропонована виробнича функція з можливою заміною факторів, що є важливим інструментом економічного аналізу:

$$Y = dF^aZ^{1-a},$$

де Y — обсяг випуску продукції;

F — обсяг виробничих фондів;

Z — чисельність зайнятих;

a — коефіцієнт еластичності;

d — константа.

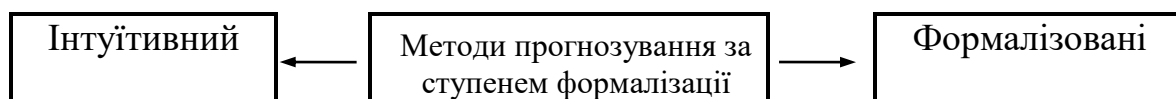
У моделях виробничих функцій основна увага приділяється найважливішим аспектам процесу відтворення: прибутковості, попиту, рентабельності тощо. В економетричних моделях широко застосовуються відносні показники, множини, рівняння, система рівнянь регресії, які вміщують лагові змінні. Так, Бруклінська економетрична модель (американська школа) містить 359 рівнянь і 56 тотожностей. Є моделі, побудовані на базі міжгалузевих балансів. Видатні економісти застерігають, що некритичне захоплення математичними формулами нерідко призводить до низького ефекту від здійснених розрахунків прогнозу економічних явищ.

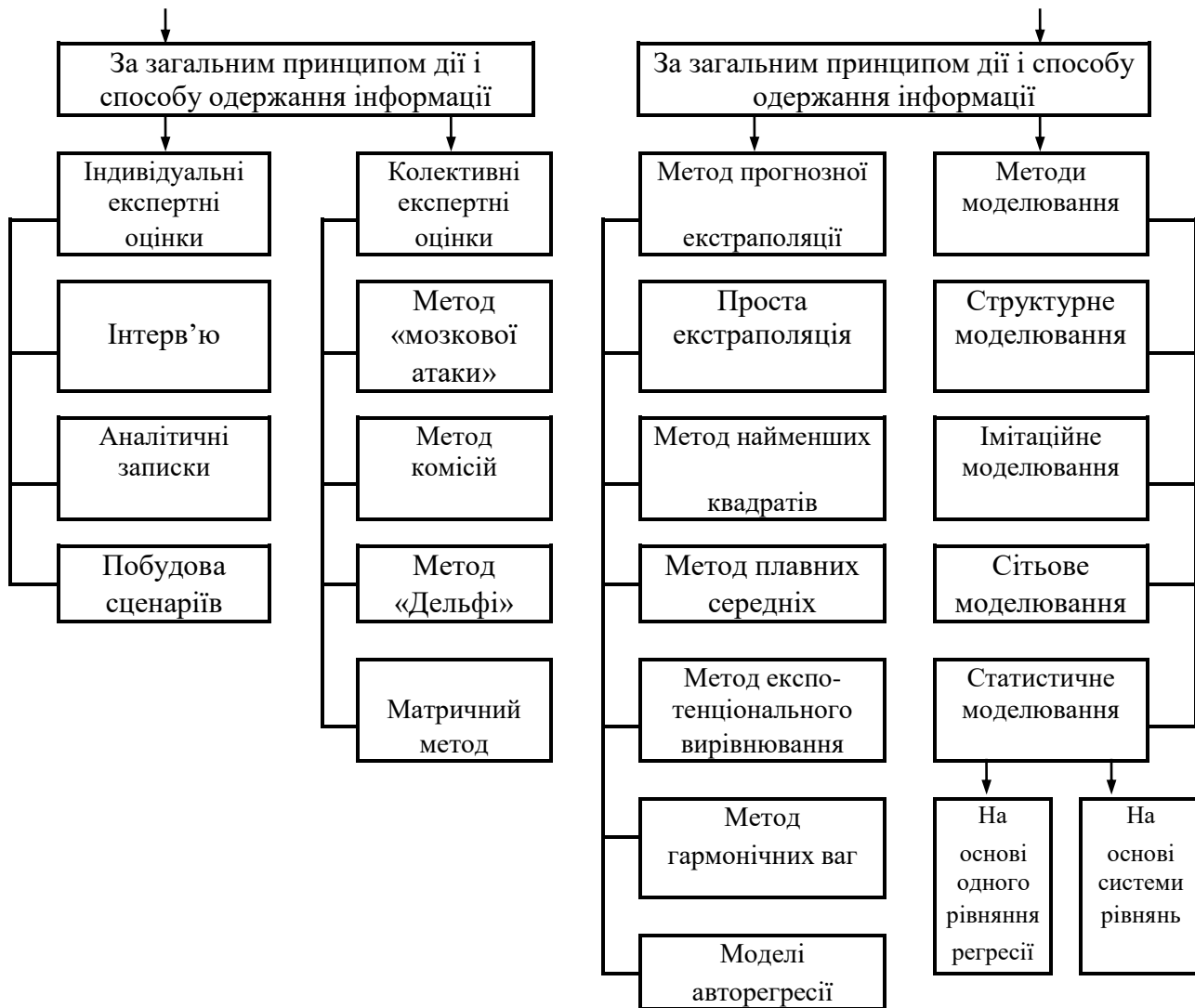
Комплекс методів прогнозування постійно вдосконалюється і поповнюється новими методами. Однією з центральних проблем є розробка обґрунтованої класифікації і вибір методів прогнозування.

Найважливішими класифікаційними ознаками методів прогнозування, на думку багатьох авторів, є: ступінь формалізації, загальний принцип дій, спосіб одержання прогнозованої інформації.

За ступенем формалізації методи прогнозування можна поділити на інтуїтивні і формалізовані. Інтуїтивні застосовуються тоді, коли неможливо врахувати вплив багатьох факторів через значну складність об'єкта прогнозування або коли він дуже простий. Ці методи базуються на інформації, яка одержується за оцінками спеціалістів-експертів. У свою чергу, формалізовані методи базуються на фактично наявній інформації про об'єкт прогнозування та його минулий розвиток.

Класифікація методів прогнозування

2.4. Методи індикативного планування

Нині в плануванні широко використовуються різні методи. Аналітичний метод. За його допомогою здійснюється вивчення економічної кон'юнктури (ситуації) в минулому і сучасному періодах, а також досягнутого рівня, як вихідної бази для прогнозування та планування на майбутнє і державне регулювання економіки. Цей метод дає змогу вивчити і обґрунтувати найефективніші варіанти: спрямування тих або тих процесів в економіці; відстеження відхилень у процесі реалізації планів; оцінки ефективності дії економічних, правових та адміністративних важелів; реальної дії фінансово-кредитної, грошової систем; динаміки макроекономічних показників — рівня економіки, зайнятості, інфляції, руху грошової маси; виявлення негативних процесів, у тому числі в соціальній сфері. Для вивчення цих економічних явищ і процесів використовуються методичні та технічні прийоми: порівняння, групування, ланцюгові підставки, індекси, коефіцієнти, моделі, математичне програмування тощо.

Балансовий метод. Цей метод застосовується для забезпечення погодження потреб і ресурсів, координації пропорцій розвитку економіки відповідно до вимог об'єктивних економічних законів. У практиці планування використовуються матеріальні, вартісні, трудові та міжгалузевий баланси.

Матеріальний баланс — це документ, який містить показники забезпечення оптимального співвідношення наявності і потреб народного господарства у засобах виробництва, які гарантують ефективний розвиток окремих галузей промисловості і народного господарства, капітального будівництва, виконання окремих програм тощо.

Матеріальні баланси розрізняються так: за поділом суспільного продукту — баланси засобів виробництва і предметів споживання, за періодом виконання або дії — баланси довгострокові і короткострокові; за одиницями виміру — баланси натуральні, вартісні, натурально-вартісні; за базовою моделлю — однопродуктові, багатопродуктові, міжгалузевий; за розрізом планування — галузеві і територіальні.

Однопродуктові баланси — основний вид матеріальних балансів, що використовуються для всіх стадій, рівнів, розрізів планування. Зведені матеріальні баланси — сукупність однопродуктових балансів, об'єднаних за певною ознакою (галузь, технологічне призначення, взаємозаміна ресурсів і продукції). Комплексні матеріальні баланси розробляються за групами взаємозамінюваних матеріально-технічних ресурсів однієї або кількох галузей.

До вартісних балансів належать: зведений баланс фінансових ресурсів; баланс доходів і витрат за галузями, підприємствами; баланс грошових доходів і витрат населення тощо. Вартісні баланси відображають створення і розподіл доходів держави, підприємств усіх форм власності та населення. Ці баланси є засобом визначення попиту населення та його платоспроможності.

Трудові баланси — зведений баланс трудових ресурсів, баланс робочої сили за окремими галузями, баланси кваліфікованих кадрів, спеціалістів та ін. Баланси трудових ресурсів розробляються для країни, області, економічних і адміністративних районів.

Міжгалузевий баланс — розгорнута схема балансів суспільного продукту. В ньому детально розшифровуються основні народногосподарські пропорції розвитку окремих галузей.

Балансові розрахунки. Прикладом балансового методу планування є розробка балансу суспільного продукту, який характеризує виробництво національного доходу, його поправку на експортно-імпортні операції, використання національного доходу на споживання та нагромадження. В балансі концентруються найважливіші фактори для досягнення зростання економіки за рахунок стимулювання попиту і пропозицій: витрати на інвестиції (інвестиційний попит, активність), витрати на споживання (споживчий попит), зовнішній попит (експорт).

Баланс суспільного продукту, що застосовувався при використанні балансу народного господарства ще до впровадження системи національних рахунків (СНР), має такий вигляд

(млрд. грн.).

Валовий суспільний продукт		287,8
Виробничі матеріальні затрати		170,5
Вироблений національний дохід		117,3
Експорт - імпорт		-1,0
Заміщення втрат		0,3
Використаний національний дохід		116,0
в тому числі		
I	Невиробниче споживання (фонд споживання)	95,9
	з них	
	Особисте споживання	85,6
	Обслуговування населення, наука, екологія, інші матеріальні затрати	10,3
II	Нагромадження і інші витрати (інвестиції)	20,1
	з них	
	Приріст основних фондів (капіталовкладення)	9,7
	Приріст матеріальних оборотних засобів	5,5
	Приріст резервів	4,9

Такі балансові розрахунки можуть використовуватися і для балансу валового внутрішнього продукту (ВВП), приміром за 1996 рік, в млн. грн.

	Випуск у ринкових цінах	185390
	Проміжне споживання	103871
	Валовий внутрішній продукт	81519
	у тому числі	
I	Валове нагромадження	16400
	з нього	
	Основний капітал	16891
	Зміна запасів матеріальних оборотних засобів	1467
	Придбання за винятком вибуття цінностей	123
	Експорт товарів і послуг	37215
	Імпорт товарів і послуг	- 39296
II	Кінцеве споживання	65119
	з нього	
	Індивідуальне споживання	57984
	Коллективне споживання	7135

Нормативний метод. Цей метод ґрунтується на використанні нормативів, що виражають ступінь економічної ефективності виробництва та обігу, а також технічно обґрунтованих норм затрат праці, фінансових і матеріальних ресурсів. Система прогресивних техніко-економічних норм та нормативів складається з таких груп:

1. Нормативи ефективності суспільного виробництва (виробництво чистого валового внутрішнього продукту або продукції на один карбованець затрат, фондвіддача, зростання продуктивності праці тощо);
2. Норми та нормативи затрат праці і заробітної плати (нормативи затрат праці на одиницю продукції, норми обслуговування робочих місць, межа співвідношення між зростанням продуктивності праці і зарплати);
3. Норми та нормативи витрат і запасів сировини, матеріалів, палива та електроенергії (на одиницю продукції, на одиницю площі);
4. Норми та нормативи використання виробничих потужностей і освоєння проектних потужностей (продуктивність обладнання, коефіцієнт використання виробничих потужностей, продовження освоєння проектних потужностей);
5. Норми та нормативи капітальних вкладень і капітального будівництва (нормативи питомої ваги капітальних вкладень, норми продовження будівництва);
6. Норми та нормативи потреб і запасів обладнання, його використання;
7. Фінансові норми та нормативи (середні норми амортизації, нормативи затрат на утримання і ремонт основних фондів, нормативи затрат на управління виробництвом);
8. Норми грошових витрат на виробництво (обслуговування, відрахування на цільові заходи);
9. Соціальні норми та нормативи (кількість робочих місць, реальні доходи населення, особисте споживання товарів і послуг);
10. Норми та нормативи охорони навколишнього середовища (витрати води, ступінь очищення води та повітря тощо).

Метод оптимізації рішення. Цей метод дає можливість знайти найефективніші рішення, з багатьох варіантів вибрати найоптимальніші. Залежно від цілей побудови розрізняють описові (звітні баланси) і конструктивні (оптимізація виробничої програми, розташування виробництва) економіко-математичні моделі, які широко використовуються в прогнозуванні і плануванні. Вони засновані на лінійному програмуванні: прогнозні баланси, міжгалузевий баланс, галузеві моделі оптимального прогнозу, сітьові та інші моделі.

Програмно-цільовий метод і програмно-ресурсний. Ці методи ґрунтуються на взаємоузгодженні програм з цілями і ресурсами. Програми є важливими економічними важелями для розв'язання основних проблем суспільства, регіонів, міст.

2.5. Прогнозування і регулювання розвитку економіки в зарубіжних країнах

Прогнозування і планування. Принцип вільного підприємництва в системі ринкових відносин раніше істотно обмежував економічні функції капіталістичної держави відносно ринку і господарської діяльності фірм. В міру розвитку продуктивних сил і під тиском трудящих держава все більше виконує свою регулюючу функцію відносно монополій і місцевих органів. Держава із пасивного

регістратора економічних проектів перетворюється в активного учасника регулювання за допомогою розробки і виконання прогнозів та планів, грошово-кредитної і фінансової систем.

Статистичними органами розробляються такі економічні прогнози: короткострокові, середньострокові, довгострокові і наддовгострокові. Найтиповішим методом, приміром, для короткострокових прогнозів є метод барометрів, тобто прогнозування на основі встановлення закономірностей, виведених виходячи із реальних досягнутих показників. В цьому випадку розраховуються індекси руху кон'юнктури, а також так звані показники тривоги. Важливе значення в прогнозуванні набуває безпосереднє опитування економічних суб'єктів про плани їхньої діяльності: обстеження прогнозів керуючих корпорацій, короткострокові економічні обстеження дрібних і середніх підприємств, обстеження прогнозів інвестицій в обладнання.

Досвід планування в капіталістичних країнах розпочав свій відлік з 10-20-х років XIX століття. В деяких країнах на початку плани розроблялися громадськими плановими комісіями і носили рекомендований характер, вони не підкріплювалися економічними заходами і в основному були перспективними схемами забудови міст і землекористування. Практика міського планування в США підготувала ґрунт для подальшої розробки планів на рівні штатів, провінцій, муніципалітетів, починаючи з 30-х років. Так, в США вже в 1933 р. була створена національна планова рада, яка надавала штатам субсидії для здійснення робіт з підготовки програм розвитку, а також спеціальні планові ради з координації зусиль в межах штабів розробки всеохоплюючих планів. В другій половині 50-х років у більшості великих і середніх муніципалітетів були створені спеціальні департаменти і відділи планування. В 70-і роки XIX століття такі органи уже були створені майже в 90 відсотках міст з населенням понад 25 тис. чоловік. В цей період в усіх ланках державного апарату США нараховувалося більше 20 тис. професійних плановиків, із яких 56 відсотків працювало на місцевому рівні, 23 — регіональному, 13 — штатному, 7 — у федеральних відомствах.

Досвід Канади свідчить про регіональну орієнтацію впровадження елементів прогнозування і планування. В 60-і роки тут були розроблені детальні плани розвитку чотирьох економічно відсталих районів, а в 70-х роках реалізовувалися плани розвитку 23 районів, що вимагали до себе підвищеної уваги з боку держави. В плануванні на рівні штатів, провінцій, муніципалітетів переплітались плани місцевих, регіональних і штатних рівнів, розробка яких підкріплювалася різними економічними регуляторами штатного та федерального бюджетів. Однак, в умовах сильної децентралізації штатні плани або недостатньо, або взагалі не пов'язувалися з місцевими і регіональними планами.

Цілеспрямовано здійснювалася регіональна політика й Японії. Тут поряд з індикативними національними планами регулярно розробляються плани комплексного розвитку країни. Центральний уряд розробляє всеохоплюючі плани національного розвитку, в яких охоплено великі регіони і префектури, які в свою чергу, розробляють всеохоплюючі плани розвитку на своїй території. Розробка

планів ґрунтується на формуванні значних економіко-географічних регіонів. У них важливе місце відводиться переміщенню різних функцій з великих міст в провінцію для організації технополісів, які забезпечують поєднання промислового і наукового секторів з розвинутою інфраструктурою, з урахуванням навколишнього середовища та залучення жителів із мегаполісів.

В Японії лише за період з 1955 по 1988 р. були розроблені такі плани: п'ятирічний план досягнення економічної самостійності (1956-1960 рр.); новий довгостроковий план економічного розвитку (1958-1962 рр.); план подвоєння національного доходу (1961-1970 рр.); середньостроковий економічний план (1964-1968 рр.); план економічного і соціального розвитку (1967-1978 рр.); новий план економічного і соціального розвитку (1970-1975 рр.); базовий план економічного і соціального розвитку (1973-1977 рр.); економічний план на другу половину 70-х років (1976-1980 рр.); новий семирічний план економічного і соціального розвитку (1979-1985 рр.).

У цій країні створена цілісна сітка урядових і незалежних органів, що розробляють територіальні плани і регулюючі питання територіального розвитку: економічна консультативна рада, консультативна рада планування комплексного розвитку території, управління економічного планування, Міністерство зовнішньої торгівлі і промисловості, місцеві органи, Японський центр регіонального розвитку, Японський центр по розміщенню промисловості і інші.

В окремі періоди розвитку економіки з урахуванням її циклічного розвитку, війн, природних явищ використовуються директивні методи планування. Зокрема, прийнятий в 1945 р. перший план Франції, спрямований на відбудову економіки після війни, вимагав прийняття директивних зобов'язань, визначав обсяги виробництва сталі по роках, електроенергії, передбачав ціни на всі вироби і систему контролю за їх дотриманням.

У Південній Кореї система п'ятирічного планування включає цільові орієнтири в цілому у країні, по секторах економіки, окремих регіонах, зовнішньоекономічних зв'язках, дає оцінку становища країни. План публікується для обговорення серед населення, після чого в Управлінні економічного планування здійснюється стиківка загальнодержавних, відомчих, регіональних інтересів і всіх прошарків населення.

В корпораціях і на підприємствах розвинутих країн організація планування має таку примірну схему: розробка довгострокових планів на верхніх рівнях управління - корпораціями, розробка тактичних середньострокових і річних планів на нижчих рівнях управління - фірмами. В цій схемі закладена проста послідовність: від найбільш загальних до конкретних рішень, а процес планування здійснюється у взаємодії.

Так, система планів фірм в США, як правило, включає: довгострокову стратегію розвитку на 7-10 років, а в окремих навіть на 15 і 25 років, середньострокові плани - на 3-5 років і короткострокові - на 1-2 роки. В планах розробляється декілька варіантів, але після обговорення та аналізу приймається

один. В Японії система планування підприємств, як правило, включає довгострокові плани на 5 років, середньострокові - на 2-3 роки і річні.

Така значна різниця в строках розробки планів Японії і США пояснюється рядом причин. Серед них те, що в США та Англії розвиток економіки стабільніший і має захист від конкуренції. В Японії ж переважає значна конкурентність і динамічність економіки, що призводить до підвищеної невизначеності, а тому плани розробляються на короткий відрізок часу.

Довгострокова стратегія розвитку описує економічні і соціальні процеси в перспективі і вміщує лише концепцію розвитку корпорації. Середньо-строковий план носить переважно кількісну характеристику, включає розподіл ресурсів, в тому числі дає детальну хронологізацію проектів; розбивку виробництва за продуктами; показники інвестиції; дані про фінансові ресурси. Першочергове значення надається обсягові продажу, прибутку і зростанню питомої ваги на ринку. В залежності від рівня невизначеності прийняття рішень корпорації при розробці планів застосовують різні методи, серед яких доцільно виділити такі: прогнозування за трьома рівнями - максимальний, ймовірний, мінімальний; послідовне прийняття рішень; ситуаційні плани та інше.

Отже, досвід показує, що в таких країнах як США, Англія, Японія, Канада, Південна Корея стратегічні рішення як правило централізовані, а оперативні децентралізовані. Максимально централізовані: фінансово-кредитну систему, стратегічні галузі народного господарства, соціальну і економічну безпеку та інші; децентралізовані на рівні корпорацій - науково-дослідні роботи, виробництво, реалізацію, інфраструктуру.

Перед плануванням в країнах з ринковою економікою стоїть ряд невирішених проблем, серед яких поєднання планів з бюджетом, розробка інформаційної бази, застосування раціональних методів моделювання в умовах слабко контрольованої ринкової економіки, підтримка планів місцевих органів федеральним урядом, розробка форм і методів поєднання управління та планування, інтегрування взаємозв'язків між місцевими, регіональними і штатними планами.

Разом з тим простежується чітко окреслений напрямок: капіталістична економіка поступово звільняється з-під впливу стихійних регуляторів ринку і конкуренції, виробництво все більшою мірою регулюється як єдиний комплекс країни, регіону, використовуючи для цього довгострокові, середньострокові і поточні плани розвитку. В різні періоди застосовується не лише економічне, але й адміністративне регулювання.

На відміну від директивного планування, планування у розвинутих країнах є індикативним. Воно передбачає собою поєднання прогнозів та планів із заходами прямого та опосередкованого регулювання економічних процесів. Основна його мета полягає у формуванні уяви про майбутню економічну структуру і провідні напрями розвитку: орієнтацію приватного сектору; забезпечення основи для урядового контролю за економікою; визначення сфер проявів гострих проблем, що вимагають активного державного втручання в розвиток економіки, розширення його масштабів.

Регулювання здійснюється через широку систему законів і правових актів, що визначають основні положення діяльності суб'єктів ринкової економіки, територіальних, урядових та місцевих органів у галузі управління.

Державне регулювання. У високорозвинутих країнах регулювання підпорядковано досягненню однієї мети — підвищенню ефективності управління і одержання на цій основі максимально можливого прибутку. Способи ж його здійснення в кожній країні різні. Вони залежать багато в чому від синтезу всіх сторін життя суспільства: національних і природних особливостей, матеріального життя, що відбиває відносини людей і речей, культури, традицій, звичаїв, поглядів. Вивчення і розвиток державного централізованого регулювання соціально-економічних процесів посіли домінуюче місце в економічній науці в цілому, в науці про управління, в господарській практиці, особливо після кризи 1929-1933 років.

Основну роль в регулюванні економіки відіграють податки. Ефективність їх застосування яких здебільшого залежить від податкової системи в країні, яка визначає кількість, структуру, рівень податків та методи їх впливу на соціально-економічний розвиток.

У Великій Британії діють такі основні податки: прибутковий податок з населення, прибутковий податок з корпорацій, податок на додану вартість, податок на спадщину, податок на приріст капіталу, податок на доходи від нафти, мито, акцизи, податок на майно, муніципальний податок, гербовий збір та інші. Податкова політика країни спрямована на підтримку великого, середнього та малого бізнесу. В останні десятиріччя в податковій системі застосовувалися заходи: зниження податків з населення та корпорацій, скасування окремих видів податків та введення нових і більш прогресивних, спрямованих на уніфікацію податкової системи. Практичні регулюючі функції тут виконують різні органи: спеціальні ради, органи внутрішніх справ та міністерства.

В Японії характеризується широким регіональним розгалуженням таких податків: податки з прибутку юридичних та фізичних суб'єктів господарювання, податки на майно, податки на споживання. Широко застосовуються пені, штрафи та різноманітні неподаткові платежі. Надання пільг в країні обмежено, вони застосовуються переважно у вигляді підтримки розвитку високотехнологічних галузей економіки. Яскрава регулююча роль податків в Японії простежується на прикладі заохочення витрат на інвестиції в різних їх видах: наукових досліджень, технологічних розробок, використання новітньої технології. Зокрема податки знижуються або не застосовуються певний період для інвестицій: в ресурсо-та енергозберігаючі технології, обчислювальну техніку, електроніку, охорону природного середовища, підтримки середнього та дрібного бізнесу.

У Франції застосовуються такі основні податки: податки від доходу, податок на додану вартість, податки на споживання, податки на капітал, а також високий рівень обов'язкових до фондів соціального призначення. На відміну від Японії тут широко застосовуються пільги і особливо на податок на додану вартість. Податкова система спрямована на вирішення конкретних цілей в економіці і

соціальної сфері. Особлива увага надається підтриманню медицини, вищої, професійної та середньої освіти, соціальної сфери.

В США застосовуються такі податки: на прибуток, на доходи, на майно, на спадщину, акцизи, мито. У застосуванні податків широкі права мають не тільки федеральні органи влади, але і уряди штатів і місцеві органи. В США також за допомогою податкової системи здійснюється вплив на поживлення інвестиційної діяльності. Податкова система США пристосована таким чином, що вона відіграє як стимулюючу так і фіскальну функції. З однієї сторони налагоджено жорсткий порядок своєчасного і повного внесення податків, а з іншої - здійснюється стимулювання інвестиційної діяльності, поживлення підприємництва.

У Німеччині налічується біля 50 податків, але до основних відносяться: податок на прибуток з фізичних осіб, податок з корпорацій, податок на прибуток промисловості, податок на додану вартість, акцизи на високодохідні продукти. Для довідки зазначимо, що в Україні налічується біля 40 видів податків. На відміну від інших країн у Німеччині не простежується стимулююча роль податків, а їх еластичність низька.

Світова практика великий набір методів регулювання грошових потоків за допомогою кредитів-довгострокових і короткострокових та співвідношення між ними. Важливе значення при цьому надається обліковим ставкам.

В США банкам, що здійснювали довгострокові інвестиції, надавалися пільги у вигляді зниження облікових ставок. В Японії в критичні для економіки періоди більша половина кредитних ресурсів спрямовувалася на фінансування довгострокових проектів. Важливу роль в цій справі відігравали адміністративні зобов'язання і облікові ставки.

В Германії і Франції комерційні банки були зобов'язані в кризові періоди третину своїх кредитних ресурсів спрямовувати у пріоритетні сфери економіки, які визначені державою.

Для зростання кредитних ресурсів в банківській системі важлива роль у розвинутих країнах належить залученню збережень населення у довгострокові вкладення.

В практичній діяльності багатьох країн широко застосовується регулювання з допомогою контролю за емісією додаткових грошей, створення сильного державного сектору економіки, виконання бюджетом широких перерозподільчих функцій. Однак, як показала практика, на початку 70-х років виникли інфляційні процеси, погіршилися відтворювальні умови, стали проявлятися елементи обмеження дешевих джерел сировини та енергії, загострилася екологічна криза. Це змусило уряди внести корективи в систему регулювання економіки. Зокрема, тут відмовилися від безпосереднього стимулювання збережень та інвестицій, що викликало притік капітальних вкладень в економіку і дало змогу перейти на опосередкований шлях впливу, застосовуючи для цього податкову, кредитну та амортизаційну політику, а також інші економічні важелі. В результаті, змінюючи ступінь впливу держави на економічні процеси залишаються без зміни система, принципи і основні методи централізованого регулювання розвитком економіки.

Часті зміни самих економічних регуляторів неможливі, оскільки вони, як правило, постійні (ціни, кредити, проценти, бюджет, податки, інвестиції тощо). Методи їх застосування постійні і також не можуть піддаватись кардинальним змінам. Тому основною формою впливу на соціально-економічні процеси є його ступінь, тобто збільшення, зменшення, повна відміна, пільги.

Початкова регулююча роль держави виявилася в прирості інвестицій у розвиток державного сектору: залізничний і державний транспорт, комунальне господарство, енергетику, автомобільну промисловість, соціальне страхування, соціальне забезпечення, охорону здоров'я, освіту і науку.

Важлива регулююча роль належить бюджетній сфері. Державні витрати за рахунок бюджету у 1979 році склали від ВВП: в США 33,4 відсотка, Великій Британії, Ізраїлі, Франції і Німеччині — від 43,8 до 46,4 відсотка, Швеції — 59,7 відсотка.

Значним важелем в регулюванні фінансовим процесом є управління грошовим обігом. В США цю функцію виконує федеральна резервна система — центральний банк США. Центральний банк, як і подібні йому структури в більшості інших високорозвинутих країн, незалежний від виконавчої влади і здійснює самостійну регулюючу функцію на основі своїх оцінок та рішень. Основне його завдання — дати країні стійкий грошовий обіг, поліпшити нагляд за всією банківською системою. Об'єктом безпосереднього впливу всього комплексу засобів федеральної резервної системи є банківські резерви, збільшення або зменшення яких впливає на стан кредиту в країні, що стимулює або стримує економічні процеси. Велике значення має застосування облікового проценту за надані кредити. Понад 80 відсотків доходів Центральний банк спрямовує у федеральний бюджет.

Важливою формою державного регулювання господарської діяльності в ринковій економіці є антитрестівське законодавство. Головні його об'єкти — недопущення або істотні обмеження монополізації ринку, вплив на процеси злиття фірм, домовленості про ціни, цінову та інші види дискримінації. Процес монополізації регулюється за допомогою грошово-кредитної політики, податкової системи, державних замовлень, регулювання зовнішньої торгівлі, науково-технічного співробітництва, квот на експорт, відношення до об'єднання або поглинання фірм, вплив на структуру окремих галузей, контролю за поведінкою монополій.

Розробка і реалізація спеціальних програм (розвиток державного сектора, спрямування політики капіталовкладень, стимулювання науково-технічного прогресу, розв'язання регіональних проблем, охорона навколишнього середовища, регулювання будівництва, розвиток комунально-побутової інфраструктури) займають відчутне місце в державному регулюванні економіки і розв'язанні регіональних проблем.

Хоча, способи регулювання соціально-економічних процесів і не залежать від національних особливостей, не слід скидати з рахунку сформовані з давніх давен культуру, традиції, звичаї, погляди. Приміром, в США передусім покладаються на

грошову винагороду для досягнення передбачених цілей, в Японії грошову винагороду застосовують мало. В Японії передусім робиться ставка на ясні цілі і директиви, далі йде планування, з тим — робота керівників підприємств. В Англії на першому місці стоїть підтримка рішень вищого керівництва, на другому — робота керуючих підприємствами, на третьому — удосконалення системи планування.

РОЗДІЛ III.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

3.1. Основи державного управління економікою

У ринковій економіці процеси настільки швидко змінюються, що громіздкі, інертні, бюрократичні, некоординовані управлінські структури не можуть ефективно впливати на них, а якщо і впливають, то лише доганяючи фактичні процеси, чим шкодять справі. Система державного управління вимагає мати розвинуту, але компактну і мобільну адміністративну структуру, яка здатна постійно реагувати на ринкові вимоги, бути координованою. Отже, перехід до ринкових відносин вимагає якісної зміни структур управління. Найважливіше — практично розв'язати це завдання.

Подолання економічної кризи можна досягти лише на основі ефективного управління економікою. Для цього є два шляхи: перший - перехід до елементів авторитаризму як засобу забезпечення швидкого та ефективного подолання кризового стану в економіці, запроваджуючи непопулярні, але необхідні реформи та досягнення керованості економікою; другий - перехід до елементів демократії як засобу проведення процесу гнучких ефективних реформ, здатних сприймати нове на основі постійного контролю за діяльністю виконавчої влади, різних політичних сил, наявності незалежної преси, обговорення народом переваг і недоліків урядової політики. Йдучи одним із цих напрямків, необхідно пам'ятати істину, яка на кожному кроці спостерігається у країнах ринкової економіки: по-перше ринок не передбачає необмеженої свободи дій; по-друге, наявність особливостей цих форм управління.

Авторитаризм як зосередження влади у руках однієї особи або осіб необмеженої влади призводить до ізольованості країни і неспроможності

сприйняття нових ідей, прогресивних технологій та відсутності орієнтації на інтереси населення. Демократизм як форма участі народу в управлінні державними справами забезпечує розвиток економіки на основі появи нових ідей, освіти, широкого застосування новітніх технологій, відкритості суспільства.

Разом з тим закінчених теоретичних обґрунтувань, чіткого та однозначного розмежування щодо кращого або гіршого у формах цих управлінь практика належним чином не підтверджує. Є чимало країн (Чилі, Бразилія, Іспанія) з авторитарними режимами, а також з демократичними (Швеція, Норвегія, Фінляндія) які досягли високого рівня розвитку економіки. В той же час ряд демократичних країн, приміром Індія не може вийти з економічної скрути і займає всього 35 місце за доходами на душу населення серед країн Азії, Африки, Південної Америки.

Методи управління економікою в різних країнах, як правило різні. В демократичних країнах Скандинавії після війни, приміром, запроваджувалось жорстке регулювання фінансового ринку, допускалось зниження ефективності праці, мали місце високі податки на робочу силу. Однак це не завадило досягти вагомих результатів у розвитку економіки соціального спрямування.

Справа не тільки і не стільки у системі управління, а в методах і засобах впливу на економічні процеси, вмінні їхнього застосовування з урахуванням особливостей історичного і поточного розвитку. Україна відокремилася від колишнього СРСР, розпад якого розпочався задовго до початку проведення реформ, коли централізоване управління у середині 70-х років вичерпало свій ресурс. Для попередження повного краху на озброєння було взято постулат про те, що висококонцентрована адміністративна система ставила виробничі підприємства у значну залежність від адміністративних органів. Щоб виправити становище, у 1989 році було прийнято закон про підприємства, яким була надана незалежність в економічній діяльності.

Разом з тим невміле регулювання економіки призвело до розтягування фінансових ресурсів підприємств. Передбачалось, що запровадивши обмеження на фонд споживання, вільний залишок прибутку, який раніше спрямовувався до бюджету, буде використано не на ріст зарплати, яка жорстко контролювалася державою, а на розвиток виробництва. Однак майже одночасно з'явилися закони про кооперативи і малі підприємства, для яких не було обмеження на фонд споживання, туди і ринувся потік вільних прибутків напівдержавних підприємств для перетворення їх у готівку. Такі обмеження були і в період переходу до ринкової економіки, і це знову дало негативний результат – знизився попит, що впливало і на пропозицію. Це історичний приклад невмілого втручання держави в економіку в наслідок чого розпочався катастрофічний розвал всієї економіки.

Отже, в колишньому СРСР, де постійно розроблялося і контролювалося виконання п'ятирічних планів, але не було приватної власності і ринкових відносин, економіка розвалилася, а в Японії, де також розробляються п'ятирічні плани, та в США, де детально розроблений бюджет замінив централізоване

планування, наявність приватної власності, ринкових відносин і відкритість суспільства сприяли тому, що економіка цих країн ефективно розвивається.

Таким чином, приписування тій або іншій формі управління позитивних чи негативних сторін розвитку економіки не має під собою наукового обґрунтування. Єдине, що можна однозначно стверджувати: усі країни, яким вдалося відбудувати економіку у післявоєнний період (Німеччина, Японія), та ті, які досягли значних зрушень в економіці за останній час (Південна Корея, Бразилія, Тайвань), мали яскраво окреслену експортну орієнтацію економіки і значні обмеження імпорту, ефективно державне регулювання економічних процесів, як основи управління.

Світовий і уже власний досвід дає можливість визначити основні напрями, на яких має ґрунтуватися ідеологія державного управління економікою.

Перше – побудова системи державного управління будується таким чином, щоб виконавча влада виконувала свою роботу, а приватні власники – свою в єдиному правовому полі. Держава може розпочинати нову або виконувати постійно ту роботу, яку не виконує в країні ніхто, але для суспільства вона необхідна. В перехідний період тут можуть бути певні розумні і виважені корекції.

Друге – уникнення конфліктів, досягаючи взаєморозуміння в політичному та економічному житті країни. Політична та економічна нестабільність призводить до неможливості ефективного регулювання економіки, досягнення соціального консенсусу.

Третє – формування відкритого суспільства, приватної власності, здорових ринкових відносин, вільної .

Четверте - надання пріоритетності вирішенню соціальних задач, що має стати наріжним камнем структурних перетворень в економіці. Всі дії держави мають спрямовуватися під кутом зору побудови соціальної ринкової економіки.

Відповідно до нашої тематики зупинимося на висвітленні проблем, що стосуються першого напрямку.

Передовсім необхідно формувати теоретичну основу, на якій здійснюватиметься сама реформа управління. Важливою умовою для цього є аналіз фактичного стану і реальних можливостей подолання труднощів, що склалися.

Економічне становище України кінця ХХ століття характеризується підпорядкуванням економічної політики підтримці впливових груп, тенденцією централізації економічних ресурсів і прийняття рішень лише на державному рівні, повною нездатністю регулювати банківську систему і приватний сектор економіки, відсутністю здорових ринкових відносин і процвітанням монополізму. Досить сказати, що не дивлячись на заходи щодо скорочення централізації бюджетних коштів, питома вага доходів державного бюджету до консолідованого бюджету становила у 1995 р. – 59,2 відсотка, у 1996 році – 65,1 відсотка і на 1997 рік передбачалося 71,2 відсотка.

Про відсутність здорових фінансових відносин і монополізм свідчать диспропорції між цінами на продукцію промисловості і сільського господарства,

цінами і доходами населення, попитом і пропозицією, споживанням та нагромадженням. З державного бюджету виділяються значні фінансові ресурси на потреби окремих найпрестижніших підприємств, певних груп людей, окремих політичних партій і рухів, для чого встановлюються пільгові тарифи, податки і приймаються закони. В країні належним чином не доведена до кінця приватизація, не створено реального власника. В таких умовах слабо діють будь-які системи управління.

Відсутність навичок економічного і правового регулювання приватного сектора економіки і банківської системи спонукає виконавчу владу постійно втручатися у систему видачі кредитів, виробничу і фінансову діяльність підприємств.

Світова практика свідчить про необхідність зменшення державного втручання в економіку там, де свою роботу ефективно виконують підприємці. Держава може втручатися лише в такі сфери: підтримка законності і порядку, створення сприятливих умов для всієї економіки і забезпечення постачання товарами масового вжитку, соціальна сфера, культура і наука, спорудження і реконструкція інфраструктури, захист навколишнього середовища.

Навіть захист власних товаровиробників з боку держави, що, здавалося б, є важливим щодо розвитку економіки, може в майбутньому принести розчарування. Протекціонізм стає ефективним, якщо він запроваджується на короткий строк. Адже крім окремих позитивних факторів, тут є безліч негативних. Приватні фірми легше прийняти правильне рішення, а державним підприємствам значно важче перекидати збитки через власні помилки на платників податків.

Утримання на державному бюджеті величезної кількості міністерств, відомств та інших організацій, яка складає біля 200 (при 14-15 у високорозвинутих країнах), якраз і пояснюється виключно тим, що держава береться за ту справу, яка природно належить суб'єктам ринкової економіки, місцевим органам. Досить шкідливим є те, що субсидії та продаж продукції, особливо на експорт, здійснюються через міністерства і відомства. Це в усіх випадках в кризовий період породжує корупцію, яка виникає з таких причин: відсутності конкурентної боротьби та єдиного продуманого законодавства, низької зарплати працівників державного апарату, невизначеності завдань і функцій установ, де вони працюють.

У багатьох високорозвинутих країнах система державного управління базується на таких основних принципах: перший — працівників державних установ відбирають за жорсткими правилами: другий — робота у державній структурі є привілеєм, доступним лише тим, хто має певні обдарування. Окремі принципи існували в колишньому СРСР, але у спотвореному вигляді: привілеї були, а управлінці підбиралися за партійним списком. Формування ефективної бюрократії для країн Європи залишається пріоритетом в управлінні економікою. В усіх дванадцяти країнах Європейського Союзу (ЕС) персонал адміністрацій має визначений юридичний статус, існує чітка система набору державних службовців, документально окреслені їхні права і обов'язки.

Якщо ж держава береться за формування ефективного власника, то вона не повинна руйнувати ефективну бюрократію (бюро, канцелярія, влада), а лише її удосконалювати. Державні проблеми не будуть розв'язані, а влада не зможе належно управляти країною, якщо національна бюрократія на відміну від компрадорської залишиться неефективною і слабкою. Керівник, якого б високого рангу він не був, не може сподіватися на якісне виконання функцій підлеглими національними консультантами та помічниками в умовах, коли слова “державний службовець” не набувають позитивного звучання.

Необхідно удосконалити функції міністерств і відомств, які продовжують залишатися на позиціях директивного управління. Фінансова допомога з-за кордону, про що так багато ведеться розмов і про яку мріють конкретні підприємці, так до них і не доходить. Основна причина полягає в тому, що кредити надаються, по-перше, через міністерства, відомства, по-друге, не фізичним особам, а юридичним суб'єктам, що протирічить умовам кредиторів. Видача кредитів аграрним банком через міністерство, функції якого не досконалі, призвела до того, що ці кредити до виробників в повному обсязі не потрапили, фермери як були, так і залишалися без належної допомоги.

Міністерства і відомства, крім того, мають повністю змінити свої функції і стати консультативно-технологічними центрами. Необхідно, щоб система державного управління будувалася на принципах обмеженого кола втручання держави в економіку.

Теорія і практика ще не виробили остаточної схеми розв'язання цієї проблеми у постсоціалістичних країнах. Концептуальні підходи здійснення адміністративної реформи, стратегії і практики її проведення можуть бути такими.

Перебудовуючи структуру управління, держава може забезпечити стимулювання економічного зростання, створення умов для ефективного та повноцінного функціонування ринкової економіки. Потрібно відмовитися від створення органів управління лише для державного сектора економіки: це суперечить Конституції так як держава відповідає в цілому за економіку країни. В цих випадках слід дотримуватися лише одного правила: зміцнювати старі інституції та створювати нові, виходячи з ринкових вимог. Для цього потрібно мати розвинуту ринкову інфраструктуру та спеціальні установи, здатні обслуговувати ринкові відносини.

У процесі створення нових інституцій необхідно передбачити: зменшення ризику, пов'язаного з людським чинником; підвищення ефективності місцевого управління; врахування культури, релігії, законності і політики; усунення такого протиріччя як зростання виробництва та зрівнялівку в доходах; перерозподіл доданої вартості не повинен перевищувати 30-40 відсотків у ВВП і використовуватися на інвестування освіти, охорони здоров'я, охорони навколишнього середовища; покращання доступу всіх громадян до державної інфраструктури та кредитів.

Щоб створити необхідну систему управління та забезпечити ефективне її функціонування, простих і половинчатих заходів замало, вони мають бути кардинальними, як це свідчить досвід Німеччини в 50-90 роки. Після війни тут здійснено кардинальні зміни для підвищення ефективності виробництва на основі продуктивності і конкуренції. Після приєднання східної її частини, колишньої НДР, туди за чотири роки не лише вклали понад 500 млрд. доларів США, але і здійснили більш фундаментальніші організаційні дії реформування власності та управління.

Особливої уваги потребує удосконалення кадрової політики, яка має будуватися таким чином, щоб уникнути кадрового ризику.

В європейських країнах існує ряд моделей добору кадрів для державної служби. Німецька модель введена ще Фрідріхом-Вільгельмом I у 1713 році і полягає в екзамені для службовців незалежного журі у складі державних службовців і викладачів університету. Британська модель, введена у 1853–1870 рр., передбачає набір службовців незалежною комісією, щоб уникнути протекціонізму при розподілі посад.

Одним із методів запобігти кадровому ризику може стати створення в центрі, областях, містах, районах постійних комісій з вчених і практиків відповідних секторів економіки при наукових та навчальних закладах, які раз на рік даватимуть оцінки кандидатам на всі керівні посади в районі – для сіл і селищ, в областях і містах – для районів, в центрі – для областей і міст. У цьому випадку можна розробити і затвердити, як це практикується у багатьох країнах, спеціальні тести для використання цими комісіями.

Не слід відкидати і засіб виявлення і залучення до управління міністерствами і відомствами (міністри, їх заступники) на конкурсній основі висококваліфікованих спеціалістів за поданими документами та письмовими рекомендаціями відомих політичних діячів, державних керівників, вчених.

Другий метод – це мобілізація різноманітних джерел фінансування для навчання молоді за кордоном з метою набуття теоретичних і практичних навичок працювати і управляти економікою в умовах ринкових відносин.

Важливою проблемою реформування управління економіки є структура органів виконавчої влади з урахуванням потреб переходу від переважно галузевого до функціонального управління економікою. Передусім до цієї справи слід підійти таким чином: перехід переважно до функціонального управління буде означати, що це невдовзі викличе потребу розв'язання галузевих завдань і розпочнеться нова реорганізація.

Світовий досвід вчить, що під час економічної кризи більшість держав значно посилювали свій безпосередній вплив на економіку, зменшуючи його в період стабілізації та зростання.

Національні органи управління економікою формуються переважно за функціональним принципом, в той же час галузевий принцип також існує. Зокрема, в США і Англії діють міністерства і відомства: торгівлі, промисловості

та енергетики, сільського господарства, рибальства, транспорту, фінансів, житлового будівництва і місцевого транспорту, навколишнього середовища, місцевого самоврядування, зайнятості, праці, соціального захисту, охорони здоров'я і соціальних служб, освіти, а також скарбниці, федеральна резервна система, банки.

Поряд з національними органами управління важливу роль відіграють транснаціональні корпорації та наддержавні органи. Найбільшими транснаціональними корпораціями в США є нафтогазова, автомобільна, хімічна та нафтохімічна промисловість, в Англії – нафтогазова. Наддержавними об'єднаннями є: Європейський союз (ЄС), колишнє Європейське об'єднання вугілля і сталі, Європейське співтовариство з атомної енергії (Євroatом). Отже, транснаціональні корпорації і наддержавні об'єднання сформовані як правило за галузевим принципом.

Враховуючи світовий досвід, можна стверджувати, що вітчизняна концепція адміністративної реформи має формуватися на основі особливостей кожної країни в певних умовах. В Україні відсутні транснаціональні корпорації і наддержавні об'єднання, що регулюють розвиток важливих галузей економіки, в той час як в розвинутих країнах галузевий принцип управління має розвинуту систему. Виходячи з цього, теза про поступовий перехід від галузевого до функціонального принципу побудови міністерств не прийнятна. В Україні, за умов ринкової трансформації економіки, слід зберегти функціональні, галузеві та регіональні особливості складових системи державного управління.

Функціональні міністерства і відомства можуть включати: міністерство економіки та фінансів, міністерство праці і соціального захисту населення, статистики, тимчасові комітети для реалізації особливо важливих завдань економічної політики держави.

Галузеві міністерства можуть представлятися такими управлінськими структурами: міністерства транспорту і зв'язку, зовнішньоекономічних зв'язків, торгівлі, агропромислового та машинобудівного комплексів, енергетики, освіти, охорони здоров'я, охорони навколишнього середовища, нафтогазової, вугільної та хімічної промисловості. Усі галузеві міністерства повинні здійснювати управління лише соціально-економічними процесами і переважно за допомогою економічних, правових і адміністративних важелів без прямого директивного тиску на суб'єкти господарювання. В майбутньому промислові міністерства очевидно трансформуватимуться у державні та приватні корпорації, а їхні функції кардинально змінювати.

Отже, докорінні зміни функцій органів державного управління є вимогами переходу до ринкових відносин. Вони мають ґрунтуватися на таких фундаментальних концептуальних підходах.

Економіка країни може ефективно функціонувати під впливом, по-перше, об'єктивних законів самоналагоджувальної системи; по-друге, державного регулювання із застосуванням економічних, правових та адміністративних

важелів, по-третє, індивідуальних намірів, думок, настроїв, довір'я і моральних обов'язків кожної людини щодо економіки і держави в цілому.

Треба мати на увазі, що хоча б якими ідеальними не були ринкові відносини, проте на практиці такі майже не зустрічаються, вони не будуть створювати належних умов для всіх їхніх учасників, тому постійне втручання держави об'єктивно необхідне. В той же час надмірне втручання держави в економіку, як правило, стає причиною спаду її ефективності. Отже, втручання держави необхідне, але лише такою мірою, яка дає користь.

Здійснюючи державне регулювання економіки, важливо усвідомити, що більшість соціально-економічних процесів починає формуватися ще задовго до того, як з'являються їхні перші відчутні наслідки. Цими процесами треба вчитися управляти, починаючи з того періоду, коли вони лише зароджуються. Для цього їх необхідно розпізнавати, вивчати і спрямовувати в потрібне русло, щоб пристосовувати все другорядне чи допоміжне до основного процесу, спираючись на науково обгрунтований прогноз його розвитку.

Методи, які використовуються при цьому, залежать від системи управління, яка діє в той чи той період, – адміністративно-командної, що передбачає безпосереднє управління юридичними і фізичними особами, чи демократично правової, в основі якої лежить управління процесами. Управління складними, а часто й суперечливими процесами економічного розвитку потребує опрацювання чутливого економічного механізму регулювання, здатного активно впливати на соціально-економічні програми. При цьому важливо усвідомити закономірність, при якій державні органи управління і сфера функціонування суспільного життя мають бути чітко розмежовані. Зв'язок між ними здійснюється тільки на економічній та правовій основі, а в ряді випадків – адміністративній.

Важливим напрямом в ідеології державного управління економікою має стати реформування адміністративно-територіального поділу.

Територіальне управління може здійснюватися на основі створення відповідної структури адміністративно-територіального поділу України, тісно пов'язаної з економічними структурами місцевих органів управління. В останні роки центральні органи втратили більшість функціональних зв'язків, в тому числі методологічних і організаційних, з обласними організаціями, які, в свою чергу, з районними і міськими економічними службами.

В умовах переходу до ринкової економіки, зменшення адміністрування і надання широких прав регіональним утворенням районування території має зазнати кардинальних змін. В основі його слід покласти ідею посилення регіональних зв'язків у країні, вдосконалення територіального поділу країни. Розв'язанню цієї проблеми допоможе наукове обгрунтування адміністративно-територіального і природно-економічного районування.

Використання в Україні трьох економічних районів, що існували до 80-х років та окремо трьох природних зон (Степ, Лісостеп, Полісся) не відбивають

об'єктивних природно-історичних які існують незалежно від соціально-економічного розвитку як країни в цілому, так і областей.

В основу методології формування природно-економічних районів доцільно покласти принцип регіональної цілісності, який вимагає комплексного врахування не лише потреб розвитку всіх галузей економіки, але і інших факторів: якості земельних ресурсів, економічних та історичних умов, специфіки розміщення промисловості, спеціалізації сільського господарства, наявності мінеральної сировини, енергоносіїв, трудових ресурсів, звичаїв і традицій населення тощо.

Наукові дослідження та розрахунки дають підстави стверджувати можливість сформулювати дев'ять природно-економічних районів: Донецький (Донецька, Луганська області), Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська), Харківський (Полтавська, Харківська), Київський (Київська, Черкаська, Житомирська), Подільський (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька), Південний (Республіка Крим, Херсонська, Одеська, Миколаївська), Північний (Сумська, Чернігівська), Поліський (Львівська, Волинська, Рівненська), Карпатський (Івано-Франківська, Закарпатська).

Перегляду вимагає також адміністративно-територіальний поділ. У 20-х – 30-х роках територіальний поділ України зазнав значних змін щодо укрупнення.

Протягом 1922-25 рр. здійснено перехід від чотириступеневої (центр-губернія-повіт-волость) до триступеневої (центр-округ-район) системи. Ще через два роки було утворено області й відповідна триступенева (центр-область-район) система управління, яка діє й зараз.

Територіальні формування, які склалися століттями, були директивно укрупнені, в результаті прийшло в занепад багато центрів культури і економіки та інших історичних цінностей, водночас значна частина населення була штучно відірвана від нових центрів культури і економіки, соціальної і виробничої інфраструктури. Про це свідчить багато прикладів. Відродження історичного минулого і врахування потреб сьогодення вимагають удосконалення поділу територій на рівні адміністративно-територіальних районів. При цьому владні повноваження можуть проявлятися, по-перше, як адміністративне управління; по-друге, як економічне і культурне самоуправління.

Адміністративно-територіальний поділ на рівні районів має залишатися в тому вигляді, який склався, а там, де це доцільно, можливе укрупнення або розукрупнення. В той же час в їхньому складі слід виділити менші за розмірами територіальні формування, приміром, волості на базі колишнього їх розташування. В цьому випадку райони будуть і надалі залишатися адміністративними центрами, а функції волостей виправдано зосередити на розв'язанні проблем, які дали б поштовх економічному і культурному розвитку на місцях, виходячи з потреб жителів навколишніх поселень. На рівні волості краще розв'язувати проблеми національних формувань. Центрів розташування для волостей шукати не треба, ними мали б стати містечка, селища і села, які колись вже були такими центрами. Організація волостей має здійснюватися виключно на

волевиявленні населення і за рахунок місцевих коштів. Волості стали б центрами розвитку переробної промисловості, аграрного сектора економіки, культури, освіти, охорони здоров'я, ринкової інфраструктури, правового фінансово-кредитного і технологічного обслуговування ділового життя. В цьому випадку адміністративно-територіальний поділ України матиме такий вигляд: центр-область-район-волесть.

Такий підхід щодо удосконалення системи управління цією сферою суспільного життя в країні має забезпечити виважений підхід до формування структури органів виконавчої влади, перебудови фінансово-кредитної системи, методів діяльності місцевих органів виконавчої влади, надання управлінських послуг, запровадження раціонального адміністративно-територіального поділу, удосконалення системи підготовки та перепідготовки управлінських кадрів, введення ефективного державного контролю відповідно до потреб ринкової економіки.

3.2. Держава в ринковій економіці

Ринкова економіка містить сукупність ознак системи, куди входить: велика кількість суб'єктів ринкових відносин; вільний доступ усіх учасників до ринку; наявність в учасників ринкових відносин комерційної інформації; абсолютна мобільність усіх видів ресурсів; вільне підприємництво, ціноутворення справедлива конкуренція; оптимальний рівень інфляції, безробіття і монополізму.

Механізм ринку стимулює освоєння науково-технічних досягнень, зниження затрат, підвищення якості, орієнтує потоки інвестицій і ресурсів, здійснює селекцію, «відбраковує» тих, хто не вмє або не може вести на належному рівні справу.

Проте такого ідеального ринкового середовища в повному обсязі не існує. Однак і з певними недоліками ринок діє — поєднує інтереси споживачів і виробників, змушує їх діяти, орієнтуючись один на одного. Відбувається це природним шляхом, без команд і наказів. Звільняючись від розподільчих відносин з юридичними і фізичними особами та переходячи до регулювання соціально-економічних процесів, держава докорінно змінює свої функції.

Але й при цьому є ряд проблем, які не розв'язуються за допомогою ринкових механізмів, або є досить болючими для суспільства, через що виникає необхідність у державному регулюванні (інтервенції, втручанні). До розв'язання таких проблем, що стали постійною функцією держави, належать:

1. Постачання економіці необхідної кількості центральних грошей. Держава є монополістом і протистоїть великій кількості покупців, що створюють попит на гроші. Тому тут велика роль відводиться Національному (центральному) банку, а також контролю за його діяльністю з боку держави.

2. Задоволення потреб населення у благах і послугах, які при цьому кожен повинен одержати в рівній кількості, а споживання колективних благ має бути

рівноправним. У світовій економічній науці такі блага і послуги іменуються чистими суспільними товарами. До них належать: національна оборона, державне управління, охорона громадського порядку, єдина енергетична система, фундаментальна наука тощо. Витрати на чисті суспільні товари передбачаються в центральному і місцевих бюджетах.

Чистих суспільних товарів не так багато, але приватних товарів, виробництво і продаж яких забезпечуються ринковою системою (хліб, одяг, автомобілі, цегла тощо), дуже багато. Зауважимо, що є товари, які мають ознаки загальносуспільних і приватних товарів. Приміром, вища освіта, котра може бути і державною, і приватною. Це може стосуватися і охорони здоров'я.

3. Частина економічних процесів, що залишилися за межами ринкової економіки. Це стосується охорони навколишнього середовища, соціального захист та забезпечення окремих верств населення, перерозподіл фінансових ресурсів через бюджетний механізм. Тут можливі адміністративні заходи: експертиза інвестиційних проектів на їх екологічну безпеку, припинення застосування технологій шкідливих для здоров'я людини, закриття шкідливих виробництв; консервація частини національних ресурсів і заборона їх комерційного освоєння тощо. Це не суперечить принципам ринку, оскільки створює можливість зробити те, що йому не під силу, але в чому є потреба у людей.

Для виконання цих функцій необхідне збільшення державних витрат, а це означає зростання економічної ролі держави. Разом з тим, збільшення колективних витрат — це лише один бік справи. Поряд із зростанням прямої участі держави в національному виробництві розширюється й непряма участь у регулюванні економічного життя шляхом застосування економічних і правових важелів (регуляторів).

Історія доводить, що економічні функції держави постійно змінюються. При цьому крихким економічним системам (приміром, директивним), які не спроможні еволюційним шляхом пристосуватися до зростаючих труднощів і соціальних перемін, загрожує загасання.

Кожна економічна система має бути гнучкою щодо змін. Це означає, що при застосуванні економічних, правових, адміністративних важелів слід виходити з конкретної ситуації. В окремі періоди розвитку капіталістичних країн державному регулюванню підлягали ті чи інші сфери. Приміром, у США підприємства комунального обслуговування і залізниці передавались під контроль штатів, антитрестівські закони використовувались для боротьби з об'єднаннями, що ставали монополістами; жорстко регулювалася банківська діяльність, створена для цього федеральна резервна система здійснювала контроль за діяльністю комерційних банків і надавала їм допомогу. Зловживання фінансових ділків дали привід для введення суворішого контролю над фінансовими ринками з боку держави.

З однієї сторони, держава своєрідний гарант ринкової системи, а з іншої - вона не може не підтримувати ті сфери життєдіяльності суспільства, де ринкові

закони не спрацьовують.

Таким чином в економічній діяльності держава стає одночасно як складовим елементом ринкової системи і стабілізуючим фактором суспільного розвитку в цілому.

Держава може застосовувати різні методи — економічні, правові, адміністративні, але вони не повинні завдавати шкоди ринковим відносинам, їх використання не повинно руйнувати ринковий механізм та впроваджувати всеосяжне планування, всеохоплюючий контроль за цінами. Слід обов'язково враховувати те, що економіка є самоналагоджувальним і саморегулюючим механізмом, і вплив на неї має здійснюватися переважно економічними методами непрямым шляхом. Адміністративні методи можуть застосовуватись лише щодо таких факторів, як монополізм, захист навколишнього природного середовища, забезпечення нормального функціонування ринку, підтримка мінімально допустимих параметрів життя населення, захист національних інтересів у зовнішньоекономічній діяльності, реалізація цільових програм.

Економічними методами також треба користуватися дуже обережно. Адже грошова або податкова політика може бути зведена до директивності. Невміле користування відповідними важелями спричинить збільшення безробіття, неконтрольованої інфляції, руйнування грошової та фінансової системи, труднощів з оновленням структури виробництва, призупинення руху до нової якості зростання.

Тут необхідно враховувати, що практично всі економічні важелі є недосконалими. Так, коли держава стимулює освоєння нових технологій, це водночас прямо впливає на зростання безробіття. Інший приклад: держава намагається обмежити кредитну і грошову емісію, знижує приріст грошової маси і стримує інфляцію, але паралельно це призводить до подорожчання кредитів, створює труднощі для фінансування інвестицій, що стримує економічний розвиток. Такі подвійні результати дій — позитивні й негативні — слід постійно мати на увазі в процесі здійснення регулювання розвитку економіки.

Держава повинна виконувати лише ті функції, здійснення яких не може забезпечити ринок. Так, не можна ставити перед державою завдання кожного нагодувати, одягнути, дати йому квартиру і таке інше, але, приміром, справедливий розподіл, створення сприятливих умов для досягнення добробуту кожним — це саме її постійна функція. Завжди виникають питання, що час від часу постають перед державою у вигляді разових завдань: зниження темпів інфляції, скорочення безробіття щодо. Приміром, в антиінфляційній грошовій політиці головна дійова особа - Національний банк, який повинен не прямо регулювати рівень цін, а впливати на грошову масу за допомогою відповідних заходів.

Виконуючи свої функції, держава виходить з того, що економіка може розвиватися як самоналагоджувальна система і це об'єктивно визначає загальний характер настанов і рекомендацій урядових рішень. Для досягнення державних

цілей і забезпечення пріоритетів урядові установи мають у своєму розпорядженні великий набір економічних, правових та адміністративних важелів, їхнє використання дає змогу державі, гарантуючи незалежність окремого громадянина, скріплювати суспільство економічними і правовими відносинами, сприяти єдності дій, забезпечувати розвиток освіти, культури, збереження традицій, національних особливостей.

Протягом багатьох десятиліть функції держави з ринковою економікою, як юридичного суб'єкта, постійно змінювалися і розширювалися, їх можна згрупувати за трьома видами діяльності.

Перший — прямий державний контроль. Оскільки економіка країни є змішаною, елементи державного контролю в ній переплітаються з елементами впливу ринку на організацію виробництва і споживання. Держава, приймаючи закони, створює сприятливі правила гри для учасників ринкових відносин: не обраховувати і не обважувати при торгівлі; не застосовувати дитячу працю; не випускати шкідливий дим з фабричних труб, не займатися наркобізнесом; не продавати продукцію за цінами, вищими за максимальні, продавати якісний товар і послуги тощо. Для цього держава одночасно з прямим контролем застосовує економічні і правові важелі.

Другий — суспільне споживання. Збільшення державних витрат свідчить, що нація споживає дедалі більшу частину національного продукту не індивідуально, а як суспільство в цілому. Все це здійснюється шляхом мобілізації ресурсів через податки, фінансово-бюджетну систему.

Третій — державне виробництво. Безпосереднє управління виробництвом у різних країнах має свою специфіку. В США пошта і поштово-посилкова служба тривалий час була у віданні держави, тоді як телеграф і залізничні перевезення належали приватному сектору. На відміну від Канади, Швеції, Англії, в США залізниці, вугільні шахти, сталеливарні заводи, лінії повітряного сполучення, радіо і телебачення ніколи не були державною власністю.

Держава є одним із впливових суб'єктів ринкових відносин — виробником, споживачем, покупцем, продавцем, інвестором, кредитором, боржником. В свою чергу прерогатива держави як інституту, що зобов'язана створювати сприятливі умови ринку для свого народу, та її змогу, спираючись на наявні економічні і правові можливості, здійснювати прямий адміністративний і непрямий економічний вплив на економіку. На сучасному етапі це перетворюється на постійно діючу функцію держави, розширюючи сферу та методи адміністративного та економічного регулювання.

Особливого значення державне регулювання набуває в умовах переходу до ринкової економіки, яка набуває розряду «відкритої». Економіка вважається «відкритою» якщо держава не може провадити в життя свою макроекономічну політику, діючи в закритій народногосподарській системі. Каналами «відкритості» економіки виступають: торгівля, рух капіталів та взаємообмін валют.

3.3. Умови та межі втручання держави в соціально-економічні процеси

У природному середовищі є популяції, які відтворюють всі риси і можливості державного регулювання економіки, його межі і способи. Це бджоли. Їхнє життя і праця досить повчальні.

Молоді бджоли в перші два дні життя ніяких робіт не виконують, у віці тричотири доби починають чистити комірки, у міру розвитку молочних залоз годують личинок, а з початку функціонування воскових залоз від п'ятої доби і особливо після їх дії на повну силу (у 12-ти денному віці) бджоли будують щільники.

На збір меду бджоли переключаються у віці 18-20 діб, охороняючи перед цим гнізда. В останні дні життя бджоли носять воду і далеко від своїх осель не відлітають.

При виконанні робіт у бджіл спостерігається спеціалізація: наймолодші з них годують личинок тільки старшого віку, а бджоли, залози яких виділяють молочко на повну силу, навпаки - молодих. Бджоли, які збирають нектар, відвідують квітки не всіх рослин, що зустрічаються їм на шляху, а переважно одного якогось виду, на який у них завдяки кормовому подразнику виробився умовний рефлекс. Якщо бджола збирає мед з білої конюшини, то інші одночасно квітучі і не менш медоносні рослини вона облітає. Медоносним бджолам притаманна квітова постійність. Однак, бджола може працювати одночасно і на декількох видах медоносів, але тільки тоді, коли місцевість на них бідна, або перенаселена бджолами. У бджіл є і така властивість: незалежно від віку швидко переключатися з одних робіт на інші потрібніші для сім'ї, при раптових змінах навколишнього середовища.

Під час сильного медозбору, коли сім'я намагається запасти якнайбільше корму, бджоли - годувальниці переключаються на прийом нектару і його переробку, а їхні функції починають виконувати молодші бджоли. При невеликих резервах льотних бджіл у медозбір можуть включатися ті, які лише недавно зорієнтувалися на місцевості і ще не брали участі у побудові стільників.

Якщо ж по дорозі за медом бджоли загинуть під дощем або від отрутохімікатів, то за нектаром знову полетять молодші бджоли, порушуючи вікові функції.

Отже, незважаючи на біологічну особливість бджіл виконувати роботи, притаманні їхньому віку, сім'я в цілому володіє великою мобільністю щодо знаходження резервів, переключаючись на ті роботи, які за даних умов стають першочерговими.

Медоносні бджоли ведуть злагоджене життя, підтримують надзвичайний порядок у гнізді, де все до дрібниць продумано і відшліфовано, де у відносинах особин не буває конфліктів і всі члени угруповання керуються законами, раз і назавжди заведеними, зрозумілими тільки їм одним.

Як же підтримується високий рівень організації у сім'ї бджіл - величезному багатотисячному скупченні комах? Адже, вони в лічені хвилини здатні

відреагувати на вплив навколишнього середовища. Бджоли дуже чутливі, вони видають самі і сприймають ультразвуки, коливання у стотисячну частку міліметра, реагуючи на них жестами, звуками і запахами.

Повсякденна звичайна праця супроводжується глухим, рівним, тихим, одноголосим шумом сім'ї. Жестами вказується про взяток і напрями її розташування. Своїми танцями бджоли-розвідниці передають певну інформацію і місцезнаходження джерела корму, силу взятку та відстань до нього.

Служба інформації у сильній сім'ї поставлена значно краще, ніж у слабкій, що забезпечує кращий взяток корму. Запах, а він особливий для кожної сім'ї, є перепусткою в оселю, яку пред'являє кожна бджола, що прилітає до вулика. Запахи керують поведінкою медоносних бджіл, забезпечують життєдіяльність сім'ї як одного цілого біологічного організму.

Об'єднуючим фактором сім'ї є матка, гормональні виділення шкірних залоз якої розносяться по гнізду, сприяють єдності сім'ї, активізують її життєдіяльність та надають їй великої злагожденості. Від матки залежить не тільки чисельність бджіл у вулику, їхня сила, а й ритм роботи та енергія. Вона управляє всім угрупованням, але життєдіяльність матки у багатьох випадках визначається і бджолами. Вона не може відкласти яйця, якщо бджоли не підготують для цього комірки. Природний антагонізм до інших маток не дає їй бажання відкладати яйця в мисочки, з яких виводяться матки, але бджоли можуть її змусити це робити, під час роїння матка виходить із вулика тільки з примусу та під натиском роїлових бджіл. Якщо обставини складаються так, що бджоли не можуть вивести нову матку, сім'я приречена на загибель.

Матка оточена особливим піклуванням бджіл: одні готують для неї стільники, полірують комірки для відкладання яєць, інші знаходяться поряд, годують і доглядають за нею. Це свита матки, яка створюється на тих стільниках, куди переходить матка для відкладання яєць. Постійна зміна свити необхідна, щоб бджоли, які входять до неї, не втратили природне прагнення шукати їжу.

Трутні - це чоловічі особи, без яких рід бджолиних сімей розмножуватися не може. Бджоли намагаються вивести трутнів якомога більше і не шкодують для них корму. Ніяких робіт у сім'ї трутні не виконують і не пристосовані для цього. Якщо в гнізді відсутній мед, а кругом повно квітів, то трутень гине з голоду. Їх функція одна - осіменяти молодих маток, для продовження роду природа звільнила їх від усіх турбот життя сім'ї, але після шлюбу з маткою вони зразу ж гинуть. Трутні знаходяться у сім'ї до періоду закінчення розмноження, а після цього бджоли виганяють їх з вулика.

Бджоли живуть у гнізді. Поза сім'єю життя окремих особин бджолиної сім'ї неможливе. В гнізді сім'я знаходиться постійно, вирощує нащадків, складає і зберігає запаси корму, ховається від холоду, негоди та ворогів. У гнізді відбуваються усі життєво важливі процеси сім'ї.

В далекому минулому бджоли влаштовували свої гнізда прямо на гілках дерев, нині дикі бджоли поселяються у дуплах дерев. Відповідно вертикальна

форма гнізда та рух клуба бджіл знизу вгору найдоцільніші. На пасіках медоносні бджоли живуть у вуликах, гнізда в них будуються на вощині.

Заготовляючи запаси корму, бджоли складають їх подалі від входу в оселю, вгорі гнізда. Біля льотка, куди надходить свіже повітря, сім'ї вирощують нащадків, якому потрібно багато кисню. На цих же стільниках і частково медових, сім'я збирається у клубок на зиму.

Гніздо бджоли будують із воску - органічної речовини, яку вони ж і виробляють. Гніздо бджоли будують згори до низу. Новозбудоване гніздо, звичайно, буває висотою до півметра, в наступні роки з накопиченням в ньому запасів меду і ростом сім'ї бджоли збільшують його нерідко до двохметрової висоти.

Бджолиний стільник складається із багатьох тисяч комірок, скріплених між собою загальними стінками і денцями. Комірки - це геометрично правильні шестигранні призми чітко визначеного розміру. Денцем кожної комірки є три спаяних ромбики. З протилежного боку до них приєднані три нові комірки. Досконаліших будівель у тваринному світі не існує.

Комірки стільників неоднакові за своїм призначенням: в одних вирощуються робочі бджоли, в інших - трутні. У трутневі комірки бджоли мають складати мед, а пилок складають тільки до бджолиних комірок. Для виведення маток бджоли будують особливі комірки - маточники. Бджоли оберігають їх від матки, що постійно проявляє до них агресивність.

Бджолина сім'я народжується, росте, розмножується, бореться за існування. Вона знаходиться в складних і різноманітних взаємовідносинах з навколишнім середовищем.

Сім'я бджіл може існувати доти, доки яка-небудь біда не призведе її до загибелі (пожежа, повінь, ураган, руйнування гнізда, хвороби, голод, поганий догляд).

Розібратися в особливостях життя бджолиної сім'ї, збагнути всі сторони її діяльності, навчитися керувати її інстинктами - незайве і корисно людям.

Пасічник знає, або зобов'язаний знати, що всі дії бджіл щодо створення життя, його захисту, будівництво стільників, час народження та заміна матки, вигодовування нащадків, організація інформаційної системи про навколишнє середовище, створення відповідного клімату, технологія добування корму, його переробка, зберігання та використання, розмноження, організація робіт належать до суто природних властивостей бджолиної сім'ї і втручатися в їхню технологію практично неможливо.

Основне завдання пасічника - створювати для бджолиних сімей сприятливі умови для їх нормального природного розвитку у навколишньому середовищі. До таких умов можна віднести захист бджолиних сімей від стихійного лиха, руйнування гнізд, хвороб, голоду та холоду.

Втручання пасічника можливе у велику кількість інших процесів, але тут все обходиться лише допоміжним характером. Зокрема, підсилувати одні сім'ї та

послаблювати інші з метою запобігання роїння, провадити селекційну роботу, допомагати очищати житло, давати кормові добавки, попереджувати крадіжки корму іншими сім'ями, забезпечувати нову воцину і замінювати стару, об'єднувати та роз'єднувати сім'ї.

Все інше, що стосується існування бджолиної сім'ї, виконується і регулюється природним інстинктом бджіл. Втручання людини, особливо невміле, необгрунтоване намагання створити умови аналогічні людським призведе до загибелі бджіл. Приміром, надлишок тепла зимою негативно впливає на бджіл більше, ніж холод: це призводить до розпаду клубу і передчасної появи розплоди в гнізді, сім'я шумить і тривожиться, споживає багато корму, опроношується і до весни гине або обезсилюється.

На філософії відносин бджолиної сім'ї і людини в процесі господарського використання бджіл може будуватися державне регулювання економіки.

Економічні і технологічні процеси на рівні інституціональних одиниць мають регулюватися виключно законами ринкових відносин. Держава лише створює сприятливі умови для ринкового розвитку інституціональних одиниць та виконує функції, які не охоплені ринковими відносинами, або негативно впливає на окремі сфери економіки.

Подібно бджолі кожна людина, якщо її розглядати за межами штучних законів суспільного середовища, підпорядкована законам природи, притаманним всім живим істотам, і керується переважно інстинктами. Людина, як і бджола в сім'ї, може бути цілком підпорядкована законам, правилам, традиціям, нахилам окремих угруповань, але буде ухилятися від правил і вимог, що мають штучне походження, приміром, держави та її інститутів. Тому втручання (інтервенція) держави в економічне і соціальне життя людського суспільства має цілком врахувати відносини між пасічником і бджолиною сім'єю.

У цьому зв'язку модель взаємовідносин у бджолиній сім'ї в процесі її розвитку, виховання молоді, добування, переробки і використання корму, будівництва та влаштування житла є найраціональнішим взірцем для суспільства і держави.

3.4. Моделі втручання держави в економіку

Державне втручання в економіку виникло на межі XIX — XX ст. через необхідність реформування капіталістичної економіки, її демонополізації, підтримки малого і середнього бізнесу, розв'язання проблем соціальної та екологічної політики, протидіючи рушійним силам ринку і капіталу.

Державне регулювання економіки ґрунтується на двох основних концепціях: кейнсіанства і монетаризму.

Кейнсіанська теорія висуває концепцію, згідно з якою коливання сукупних затрат впливають, у першу чергу, на виробництво і зайнятість, а не на ціни. Тому кейнсіанці вважають, що рівень виробництва, зайнятості, доходів і цін формується

на основі підвищення попиту, інвестицій, зростання експорту і державних витрат. Усі ці чотири основних фактори є об'єктами державної економічної політики і перебувають під впливом держави. Особливістю цієї теорії є те, що, згідно з нею, ринок сам по собі не може забезпечити повну економічну стабільність, а тому держава може і зобов'язана відігравати відповідну активну роль у стабілізації економіки й пом'якшенні економічних спадів і піднесень. Для цього необхідно формувати відповідну державну економічну політику, ефективно використовуючи економічні, правові та адміністративні важелі.

В основі кейнсіанської концепції покладено макроекономічний підхід, який оперував категоріями доходу, інвестицій, кількості грошей в обігу, споживанням, заощадженням, зайнятості, відсотку на кредити, розвитком регіонів, стимулюванням науково-технічного прогресу та врахуванням їхнього взаємозв'язку. В подальшому розвинулось некейнсіанство, яке підтримувало теорію дефіцитного фінансування державних витрат. Дефіциту бюджету, як вважалося, притаманні наступні ефекти: короткостроковий — розширення грошового попиту, що в свою чергу викликає зростання виробництва; довгостроковий — заміщення приватного державним попитом на грошові ресурси і це досягається за рахунок реального зростання економіки, низького відсотку та розширення грошової пропозиції.

Прикладом застосування на практиці кейнсіанської концепції може бути здійснення нового курсу Ф. Рузвельтом у США в результаті прийняття законів: про введення мінімуму заробітної плати; про соціальне забезпечення та виплати за безробіттям; про державне страхування банківських вкладів та позик; про підтримку фермерського господарства й дрібного бізнесу; про регулювання банків та фондової біржі та інші.

Кейнсіанська концепція ефективна в складні періоди розвитку економіки: воєн, відбудов, науково-технічних перетворень, формування ринкового середовища. Однак, тривале дефіцитне фінансування економіки може призвести до зростання інфляції та хронічного бюджетного дефіциту.

Монетаризм дотримується протилежних позицій. Концепція монетаристів зводиться до того, що, по-перше, система вільного ринку забезпечує високий ступінь макроекономічної стабільності на основі конкуренції за умови, що держава не втручається у функціонування економіки, по-друге, коливання сукупних витрат впливає на ціни продукції та ресурсів, а не на рівень виробництва і зайнятості. Монетаристи вважають, що втручання держави у визначення мінімальних ставок заробітної плати, підтримку цін на сільськогосподарську продукцію, у законодавство про монополії, фінансово-бюджетну і грошово-кредитну систему тощо посилює негнучкість цін і заробітної плати. Отже, держава, втручаючись в економічні процеси, всупереч своїм добрим намірам підриває здатність вільного ринку забезпечити макроекономічну стабільність.

Концепція монетаризму, що розглядає економіку переважно як саморегулюючу систему, в якій нормальне функціонування економіки

забезпечується без втручання держави. Концепція визнає, що інфляція, спад, безробіття, криза платіжного балансу, є результатом незадовільної грошової політики держави. Згідно цієї концепції для оздоровлення економіки застосовується комплекс заходів: жорстке регулювання приросту грошової маси, зниження рівнів податків і кредитів, зменшення соціальних витрат, забезпечення вільного розвитку підприємництва, ринкове ціноутворення, скасування мінімальних рівнів заробітної плати. Згідно монетарної теорії у «відкритій» економіці вільно перетікають товари, послуги, гроші і капітали. Як результат темп світової інфляції визначається темпом росту світової грошової маси. Звідси девальвація національних валют визначається зростанням світової грошової маси. Таким чином, держава нездатна застосовувати грошово-кредитне регулювання без врахування процесів нерегульованого наднаціонального кредитного ринку. Це потребувало погодитися з саморегуляцією економіки.

Однак саморегуляція, як показали приклади світової економіки, призвела в ряді країн до спаду виробництва, зростання державного боргу та дефіциту бюджету, безробіття, банкруцтва, зниження доходів і скорочення попиту.

У цьому випадку необхідно застосувати кейнсіанські методи збільшення інвестицій, встановлення фіксованих меж зростання заробітної плати, підвищення рівня зайнятості, збільшення кредитів. Отже, поєднання реалізації концепцій монетаризму і кейнсіанства, є найоптимальніший стан регулювання економіки. В цьому випадку основне завдання держави полягає в тому, щоб скорочення дефіциту бюджету призводило до зростання інвестицій замість зростання попиту на споживання, а скорочення торгового дефіциту супроводжувалося ростом попиту і пропозицій на товари вітчизняних виробників.

Монетарна і кейнсіанська концепції мають багато позитивного, але, як свідчить практика, монетарна система є найбільш придатною для використання в умовах розвинутого ринку, де діє цивілізована конкуренція, а кейнсіанська — в період його становлення.

Кейнсіанська концепція зайнятості та стабілізації домінувала в повоєнний період в індустріальних країнах Європи, що мали зруйновану економіку, а в США вона набула поширення після Великої депресії 30-х років. В останні десятиріччя, коли економіка стабілізувалася, а ринок діяв під впливом об'єктивних законів, у США дедалі більше схилялися до монетаризму. В Японії з повоєнного періоду і до сьогодні простежується кейнсіанський підхід до управління економікою, що також не завадило їй піднятися на індустріальний «олімп» і стати супердержавою, створивши за порівняно короткий час величезну матеріально-технічну могутність.

В Японії економічну політику було зосереджено не на формуванні цін і зарплати через ринкові відносини, а на створенні та розвитку матеріального виробництва, зокрема — його трудо- і матеріаломістких галузей: судно- і машинобудування, промислових роботів, побутової електротехніки, виробництва сталі й труб. Знижуючи енерго- і матеріаломісткість продукції, виробництво переходило до випуску наукомістких товарів, що забезпечувало розв'язання

сировинної проблеми. Згодом було розроблено ряд напрямів НТП: волоконну оптику, «нову кераміку», біотехнологію, напівпровідникові лазери тощо. З огляду на те, що економіка Японії розвивається на основі політики нарощування інвестицій, підвищення попиту на базі зростання продуктивності праці та якості продукції, а також постійного розширення експорту товарів і капіталу, неважко зробити висновок про прихильність цієї країни до кейнсіанської концепції економічної стабілізації. Мабуть, несприйняття монетаристської концепції МВФ стало однією з причин того, що Японія та Китай не користувалися його кредитами, а зосередили зусилля на мобілізації своїх внутрішніх ресурсів і, як свідчать факти, добилися значних результатів.

Застосування однієї з концепцій регулювання або їх поєднання, вибір методів має визначатися не на основі копіювання інших країн, а врахування комплексу соціально-економічних факторів конкретної країни.

Практика виробила ряд моделей ринкової економіки, узагальнені в Національному інституті стратегічних досліджень, в яких є властиві їм методи державного регулювання.

Ліберальна модель (використовується у США) передбачає втручання держави в економіку за залишковим принципом, тобто втручання в ті процеси, які не в змозі регулювати ринок відповідно потребам суспільства: соціальні і економічні аспекти, сприятливі умови для функціонування всіх форм власності. Державні інвестиції спрямовуються здебільшого у капіталомісткі галузі та такі, що не викликають інтересу у приватного сектора.

Неоліберальна модель (застосовується в Німеччині) орієнтує державне регулювання на усунення перешкод для конкуренції, стимулювання дрібного бізнесу, зростання зайнятості і продуктивності праці, соціальної спрямованості дії ринку. В основі державного регулювання покладена концепція саморегулювання ринкової економіки з підтримкою з боку держави умов формування соціального ринкового господарства: конкуренція, зайнятість, економічна безпека працівникам, вирівнювання доходів населення економічними методами, житлове будівництво, підтримка рівних можливостей для підприємництва, впровадження соціального страхування, забезпечення мінімуму оплати праці.

Європейсько-кейнсіанська модель (використовується в Англії, Франції, Італії, Австрії) передбачає значну роль державного сектора в економіці країни. Державна власність концентрується в електроенергетиці, вугільній і газовій промисловості, машинобудуванні, фінансовій сфері. Бюджет розглядається як засіб впливу на попит і витрачається переважно на інвестиції та структурні зміни. Особливістю державного регулювання в умовах цієї моделі є високий рівень узгодженості заходів, що реалізуються.

Соціал-демократична (шведська) модель, яка впроваджується у скандинавських країнах та частково в Португалії, Іспанії та інших країнах, передбачає посилення уваги до соціальної сфери, підвищення рівня зайнятості та соціального забезпечення, трудових відносин та жорсткої політики доходів.

Головним орієнтиром шведської моделі є забезпечення максимально сприятливих умов для виявлення кожним суб'єктом фінансової економіки власної суспільно-корисної активності.

Модель ринкового господарства Японії передбачає досить високий рівень керованості за допомогою позадержавних об'єднань і рад, особливої ролі фінансово-банківських установ та об'єднання функцій управління в межах Міністерства зовнішньої торгівлі та промисловості. Основні фонди держави майже повністю зосереджені в галузях інфраструктури, що допомагає створювати сприятливі умови для приватного сектора економіки. Держава фінансує всі витрати пов'язані з новими розробками. Модель регулювання в Японії будується шляхом успішного поєднання державних і приватних інтересів на основі застосування ряду позаекономічних важелів. Це дає змогу формувати Національні плани на коротко, - середньо- і довгострокову перспективу, що забезпечує економіці стратегічну орієнтацію. В Японії, на основі моделі ринкової економіки, створено потужний апарат регулювання економічних суб'єктів усіх сфер діяльності за допомогою економічних та адміністративних важелів, рекомендацій, посередницьких структур та інших.

Таким чином, розробити і застосувати існуючу модель ринкової економіки, яка мала б універсальну схему регулювання соціально-економічних процесів неможливо. Методологія реформування схеми державного регулювання економічних процесів залежить від складного переплетіння різноманітних передумов стратегії і тактики економічної політики, існуючої соціально-економічної системи з урахуванням національних специфічних характеристик: наявності конкретних умов, стану виробничого потенціалу, можливостей забезпечення передумов економічної безпеки, національного менталітету, традицій тощо.

3.5. Державне регулювання економіки

Державне регулювання економіки має здійснюватися лише в межах функціональних дій самої держави на базі взаємозв'язаної системи управління для об'єднання волі всіх громадян країни. Ця система, з одного боку, має забезпечити незалежність держави від сваволі окремих людей, а з іншого — враховувати дії всіх громадян. Йдеться про те, що держава охороняє права громадян, а кожна окрема людина має виконувати зобов'язання перед державою як єдиним цілим.

Економіка країни може ефективно функціонувати під впливом, по-перше, об'єктивних законів самоналагоджувальної системи; по-друге, державного регулювання із застосуванням економічних, правових та адміністративних важелів; по-третє, індивідуальних намірів, думок, настроїв, довір'я і моральних обов'язків кожної людини щодо економіки і держави в цілому. Формування такого пливку є дуже важливою, найвищою функцією держави.

Управління складними, а часто й суперечливими процесами економічного розвитку, вимагає опрацювання чутливого економічного механізму регулювання, здатного активно впливати на соціально-економічні процеси. Тут важливо усвідомити ту закономірність, що держава і сфера функціонування суспільства мають бути чітко розмежовані. Зв'язок між ними здійснюється тільки на економічній і правовій основі. Держава, як і інші суб'єкти суспільства, ресурси для виконання своїх функцій повинна купувати.

Економічними процесами держава управляє в межах своїх функцій за допомогою економічних і правових важелів, а не директив.

Ці важелі можуть застосовуватися як в умовах адміністративно-командної, так і демократично-правової системи управління. Істотна різниця використання економічних важелів у різних системах управління полягає у методах їх застосування в економічному розвитку. Якщо у першому випадку ці важелі використовуються для обґрунтування директивних завдань для юридичних і фізичних суб'єктів, то в другому випадку вони застосовуються як економічні і правові прямі і непрямі важелі соціально-економічних процесів розвитку суспільства.

Кожен важіль має застосовуватися у відповідних межах: адміністративні — щоб не формувати командно-розподільчі процеси; економічні — щоб не зашкодити вільному розвитку господарських одиниць; правові — щоб створювати правову основу для вільного підприємництва та конкуренції.

Адміністративні методи можуть застосовуватися в таких сферах, які не охоплюються ринком, але залежать від нього. Це використання національного багатства — корисних копалин, землі; боротьба з монополізмом в усіх його проявах, коли економічні методи не дають результатів; розв'язання проблем екології, бо завдана природі шкода ніякими економічними заходами не компенсується; допомога по безробіттю, виплати багатодітним, гарантований мінімальний заробіток; захист національних інтересів у зовнішньоекономічних зв'язках; забезпечення дотримання правил підприємництва і фінансово-кредитної діяльності; виконання регіональних та державних програм.

Економічні і правові методи регулювання використовуються в різних сферах управління з метою створення сприятливих умов розвитку господарських (інституціональних) одиниць усіх форм власності; забезпечення інфраструктури; підтримки підприємництва, стимулювання організації та ефективного функціонування ринкової ділової активності, створення умов мотивації виробництва і недопущення його спаду; зміцнення фінансово-кредитної системи; здійснення заходів щодо недопущення розвитку інфляційних процесів; створення механізму переходу одних форм власності в інші і навпаки; стимулювання науково-технічного прогресу, інвестицій і структурної перебудови; регулювання демографічних процесів, міграції робочої сили; визначення валютних курсів і переливання капіталів; реалізації платіжних балансів; здійснення перерозподільних функцій для забезпечення потреб оборони, охорони порядку,

державного управління, розвитку фундаментальної науки, енергетики тощо.

На всі ці сфери ринкові відносини можуть впливати негативно, завдаючи шкоди економіці і національним інтересам країни, що об'єктивно вимагає регулюючого втручання держави. В процесі регулювання необхідно забезпечити контроль держави за сукупними витратами, грошовою та кредитною емісією та запобігання негативним процесам ринкових відносин. Однак, тут знову слід застерегти, що надмірне втручання держави в економічні процеси може призвести до спаду виробництва, інфляції та інших негативних наслідків.

Цілі і пріоритети в соціально-економічному розвитку становлять основу об'єктів регулювання. Залежно від конкретних умов застосовуються відповідні методи регулювання. Регулюючі дії спрямовуються на стримування і недопущення негативних явищ, викликаних порушенням стабільності виробництва, нерівномірністю розвитку окремих регіонів, майновою і соціальною диференціацією, а також на запобігання монопольним діям, заохочення конкуренції, захист споживачів і навколишнього природного середовища. Таким чином, державний регулюючий механізм є досить складним і включає об'єкти, методи та важелі регулювання. Лише в тому випадку, коли в планах і програмах буде визначено, чого ми хочемо досягти і на які процеси та виробництва будуть направлені ресурси, а також дано відповідь на те, як і за якими методами досягатимуться ті або інші цілі,— план або програма працюватимуть.

Регулювання за допомогою економічних важелів — це спосіб досягнення економічних і соціальних цілей шляхом науково обгрунтованого впливу на формування напрямів розвитку економіки. Цілі економічного розвитку визначаються для країни в цілому, окремих її регіонів, інституціональних одиниць, груп населення, виходячи з нагальної необхідності задоволення потреб, наявних для цього ресурсів та об'єктивного існування ієрархії пріоритетів. Цілі мають бути конкретними, кількісно визначеними. До них не входять постійні функції держави. Пріоритети — це найважливіші соціально-економічні процеси, на стимулювання яких спрямовується у певний період переважна частина ресурсів за допомогою відповідних регуляторів і методів.

Приміром, у цілому по країні державними цілями можуть бути: забезпечити через два роки темпи інфляції не вище 3 відсотків за рік; рівень безробіття має не перевищувати 5 відсотків. На таку мету, як «рівень інфляції», впливає дуже багато факторів: грошова політика; попит і пропозиція; витрати виробництва; стан ринків тощо. Впливаючи на ці фактори, держава досягає в кінцевому підсумку певного рівня інфляції. Зокрема, для цього використовуються податкове стимулювання економічного зростання; бюджетні витрати на сукупний попит; політика Національного банку щодо руху грошової маси.

У кожному економічному механізмі є змінна, що має бути пов'язана з іншими змінними, за якими стоять або політичні інструменти, або ринкові фактори. Такі зв'язки відбиваються в рівняннях, які дають змогу кількісно оцінити механізм, та ґрунтуються на теорії Дж. Кейнса та інших теоретиків макроекономічного

напрямку. Ці рівняння покажуть, що відбудеться з метою при нескінченно малих змінах перемінних, тобто дає уявлення про ефективність економічної політики за допомогою показників, які названі мультиплікаторами. Кожен мультиплікатор виражається у вигляді певного числа від функції цілі та інструментів (регуляторів). Функції, що зв'язують цілі та інструменти (регулятори), як правило, статистично визначені. Якщо Дж. Кейнс дав описання лише зв'язку інвестицій і доходів, то тепер йдеться про взаємозв'язки багатьох інструментів. Якщо знаємо Мета, то можемо визначити, в чому полягає економічна політика і як слід змінити рівні податків, розміри державних витрат, ставки за кредитами Національного банку тощо, щоб досягти наміченого.

Таким чином, є триада: цілі, регулятори (важелі), мультиплікатори, які використовуються при розробці прогнозів і планів. Інструменти (регулятори) вибираються залежно від наміченої цілі. Так, одні інструменти краще використовувати для регулювання динаміки інфляції, а інші — для стимулювання економічного зростання. Досвід показує, що коли метою є рівень інфляції, то краще за все грошовий мультиплікатор, а не бюджетний. Зокрема, при інфляції уряд повинен більше концентрувати увагу на обмеженні грошової та кредитної емісії, а ніж на обмеженні бюджетних витрат, хоч і це потрібно робити.

Про стан цілей, дію інструментів (регуляторів) і мультиплікаторів має бути вірогідна інформація, що характеризує досить важливу проблему організації державного регулювання.

Йдеться про ряд визначальних факторів, котрі слід враховувати в процесі здійснення державного регулювання: визнання, прийняття рішень, ефективність економічної системи, ієрархія політичних цілей, вплив важелів на об'єкти регулювання і його наслідки в окремі періоди.

Усі фактори важливі, але перше місце за значенням — це методи впливу. Так, коли держава стимулює економічний розвиток через зростання бюджетних витрат, то спочатку все йде за планом, але після цього може настати інфляційний період, як наслідок ефекту бюджетної експансії. Інфляція ж народжує кілька механізмів стримування економічного зростання. Звідси випливає, що лаги часу, які потрібні для досягнення цілей, є досить важливими. Поведінка грошових агрегатів в банківській системі може бути пов'язана з резервними грошима за допомогою грошового мультиплікатора обчисленого як відношення M2 (або іншого грошового агрегату) до грошової бази.

Приклад. Мультиплікатор як взаємодія грошової бази і M2.

Роки	Грошова база ²	M2 (грошова маса)	Грошовий мультиплікатор
1992 р.	1525	2296	1,51

² Грошова база - це сума готівки поза банками та загальні резерви комерційних банків (мінімальні обов'язкові грошові резерви та понаднормативні резерви, включаючи готівку в сейфах).

1993 р.	28221	38026	1,35
1994 р.	123439	160982	1,30

Для того, щоб держава ефективно виконувала свою цільову функцію, необхідно практично розв'язати ряд проблем і дотримуватися певних умов.

Передусім, це правове і економічне забезпечення сприятливих умов для розвитку ринкової економіки, постійне вивчення економічної кон'юнктури та її відстеження. Для створення сприятливих умов розвитку ринкової економіки, зокрема, необхідно: здійснити приватизацію в усіх галузях народного господарства; розмежувати фінанси держави і підприємств; забезпечити ефективну роботу фінансово-кредитної і податкової систем; делегувати ширші права і більші обов'язки регіонам у здійсненні економічної політики; встановити контроль за платіжним балансом, курсом валют, бюджетним дефіцитом.

Другою важливою умовою забезпечення ефективного виконання регулюючої функції держави є визначення цілей, яких необхідно досягти, і об'єктів регулювання на основі зваженої економічної політики.

У цьому разі поряд з механізмом реалізації регулюючих функцій держави необхідно ставити конкретні завдання і визначати реальні цілі та пріоритети, яких необхідно досягти, і які відповідають сучасним потребам і можливостям економіки. Не можна ставити неконкретні і всеохоплюючі цілі: вихід з кризи взагалі, платіжної кризи зокрема, подолання перевиробництва або недовиробництва, розвиток ринкових відносин тощо. Прогнози і плани мають бути зосереджені передусім на подоланні таких негативних тенденцій, як низькі темпи оновлення основних виробничих фондів; відставання в розробці і впровадженні прогресивних ресурсозберігаючих технологій; зменшення забезпечення власними природними і сировинними ресурсами; припинення приросту населення у працездатному віці; деформовані пропорції у розвитку основних галузей народного господарства — промисловості та сільського господарства; будівництві, транспорті, катастрофічна екологічна обстановка. В сучасних умовах для розв'язання цих проблем у прогнозах і планах на найближчу та віддалену перспективу розвитку економіки України мають формуватися цілі і пріоритети, які складатимуть основні об'єкти державного економічного регулювання.

В період кризових явищ та перехідний період до ринкових відносин об'єктами регулювання можуть бути: природно-економічні райони; підприємства усіх форм власності; сектори економіки; відтворювальна і галузева структура економіки, включаючи ресурси для її перебудови; пропорції між промисловістю і сільським господарством; соціальний захист населення; внутрішні і зовнішні ринкові відносини; фінансово-кредитна стабілізація; культура, наука і освіта. Щодо кожного з об'єктів пріоритетними можуть бути: зміцнення фінансово-кредитної і матеріальної бази територій; зміна форм власності і створення конкурентного середовища у сфері матеріального виробництва; структурна перебудова економіки

в напрямі розвитку споживчого і експортного секторів; максимальне забезпечення сільського господарства засобами виробництва, а промисловості — сільськогосподарською сировиною; формування ринкової інфраструктури та створення умов для її функціонування; встановлення взаємовигідних торговельних зв'язків з високорозвинутими країнами; зміцнення і стабілізація фінансових відносин, здійснення грошової реформи і впровадження національної валюти; створення необхідних умов для розвитку культури, науки, освіти.

Третьою важливою умовою державного регулювання є розумне і зважене використання економічних, правових та адміністративних важелів.

При застосуванні економічних важелів необхідно враховувати, що економічні процеси, на які впливаємо, піддаються зміні не миттєво, а вимагають певного часу і ресурсів. Тут також не можна забувати і про такі фактори, що не піддаються обчисленню, але впливають на ефективність економічних важелів: наявність стабільної і зваженої економічної політики, рівень довіри народу до виконавчої і законодавчої влад, національне самовизначення тощо.

Основне завдання полягає в тому, щоб навчитися правильно застосовувати економічні, правові й адміністративні важелі, не завдавши шкоди, приміром, співвідношенню попиту і пропозиції, підприємництву, діловим фірмам, секторам економіки аж до економіки в цілому. Від того, які важелі та методи їхнього використання будуть обрані для досягнення визначених у перспективі цілей, залежатиме їхнє сприйняття господарськими (інституціональними) одиницями, що зрештою визначатиме успіх у розв'язанні проблем. Адже одна справа — довести до областей, міст, районів, ділових фірм, домашніх господарств обсяги виробництва у вигляді держзамовлення, контрольних цифр, норм та нормативів, як це було в минулому, і зовсім інша — створити умови, в яких за допомогою прямих і непрямих економічних, правових та адміністративних методів забезпечуватимуться державні, регіональні, колективні та особисті інтереси.

Незадовільний рівень застосування цих важелів призводить до негативних явищ в економіці: високий рівень безробіття, неконтрольована гіперінфляція, розлад грошової системи і державних фінансів, недовіра до національних грошей і втеча від них, низька ефективність виробництва та його спад, труднощі з оновленням виробничого апарату і відтворювальними процесами, переливання валюти за кордон.

Багато методів регулювання процесів ринкової економіки запозичується із зарубіжного досвіду. Однак специфіка соціально-економічних процесів, політична ситуація, особливості традицій не завжди сприяють ефективному використанню надбань розвинутих країн. Зокрема, мова йде про формування банківської системи, організацію ціноутворення, застосування клірингових розрахунків, податкову, валютну, цінову та кредитну системи. Для кожної країни доцільніше, поряд із запозиченням світового досвіду, розробляти свої підходи і методи регулювання економіки.

Так, необгрунтоване утримування кількох курсів валют (офіційний,

фіксований, комерційний, біржовий) призводить до скорочення експорту і зменшення продажу підприємствами валюти державі. Якщо в умовах недостатньої конкуренції (через відсутність ринкових умов і приватної власності) держава відпускає ціни, відмінивши будь-який контроль за ними, то це спричиняє усунення держави від контролю за сукупними витратами та емісією грошей. Внаслідок пріоритетності безготівкових попередніх розрахунків витрати виробництва здійснюються за рахунок незабезпечених боргових зобов'язань підприємств за взаємними поставками, створюючи штучні потреби в кредитній і грошовій емісії, бюджетних асигнуваннях, а це прямо створює умови для інфляції. Одержуючи грошові аванси і кредити, підприємства підтягують до них зарплату і ціни, не пов'язуючи їх з обсягом виробництва. Водночас збереження низьких цін на товари та послуги в країні, за умов купівлі енергоносіїв за світовими цінами і при високих цінах на товари в сусідніх країнах, призводить до неконтрольованого вивезення товарів за кордон, зубожіння населення, спустошення бюджету, зниження платоспроможності, низької ефективності зовнішніх зв'язків.

Необхідною умовою розробки прогнозів і планів є визначення об'єктів і суб'єктів регулювання. Об'єктом регулювання є господарство країни, областей, міст і районів, а також соціально-економічні процеси. Економічний вплив здійснюється не на рівні виробництва і розподіл безпосередньо, а опосередковано на процеси, що відбуваються в економіці. Структура економіки і процеси в ній є об'єктами економічного, правового та адміністративного впливу з боку держави на сфери виробництва, обігу і споживання, що формують, кінцевий ринковий попит і пропозицію.

Суб'єктом регулювання є держава, що виконує цю роль за допомогою економічних, правових та адміністративних важелів, розробка і використання яких здійснюються так.

Неважко уявити, який потужний механізм можна залучити при умові, якби Міністерство економіки співробітничало з усіма економічними службами по вертикалі (обласні економічні комітети, міські та районні служби; Національний банк з філіями в районах і містах; Міністерство фінансів з фінансовими відділами в областях, містах і районах). У цьому випадку стало б можливим реальне вирішення проблем відстеження (моніторингу) реалізації завдань, передбачених прогнозом і планом, а також появи позитивних і негативних процесів під впливом економічних та правових важелів. Це забезпечить своєчасне втручання держави для пом'якшення дії негативних процесів. Таке втручання здійснюється одночасно з трьома постійними функціями держави: постачання економіці центральних грошей; забезпечення населення у суто суспільних потребах (національна оборона, охорона громадського порядку, фундаментальна наука, єдина енергетична система тощо); забруднення навколишнього середовища; соціальний захист населення; перерозподіл фінансових ресурсів.

Держава виконує свої функції щодо розвитку економіки, зосереджуючи зусилля на пріоритетах, які поетапно змінюються відповідно до її входженням у

високорозвинуті ринкові відносини. Як показує світовий досвід, період такого входження можна умовно поділити на три етапи, кожний з яких характеризується мірою інтервенції держави в економіку.

I етап характерний для сучасного періоду розвитку економіки України, включає функції держави щодо широкого регулювання економічними процесами: розміри і формування інвестицій; обсяг державних витрат; темпи зміни реальної зарплати; рівень зайнятості; розподіл доходів; формування сукупного попиту; рівень виробництва; сальдо платіжного балансу.

II етап передбачає звуження функцій втручання держави в розвиток економіки, передавши їх суто ринковим відносинам. Цей етап включає такі функції держави щодо економіки: зайнятість населення, стабільність цін, сальдо платіжного балансу, сталий рівень економічного розвитку. Невелика група високорозвинутих країн уже пройшла перших два етапи, з 30-х до 80-х років і в сучасних умовах перебуває на III етапі розвитку національних економік, з визначенням відповідних функцій держави в цей період.

III етап характеризується дальшим зменшенням втручання держави в діяльність господарських суб'єктів. У цьому випадку перед державою постають лише найважливіші стратегічні завдання: контроль над інфляцією, досягнення нової якості зростання в його широкому розумінні. До цього етапу вступили такі країни, як США, Японія, Великобританія, Швеція, Франція та ін.

Впродовж цих трьох етапів держава постійно відстежує труднощі в окремих секторах економіки і, за необхідністю, енергійно втручається в розв'язання складних проблем.

Сьогодні економіка України перебуває на такому рівні розвитку, в якому, крім постійних функцій, інтервенція держави має здійснюватися у ширшому аспекті, визначеному в межах I етапу.

Останнім часом вживається дедалі більше кроків щодо повернення інтервенції держави до цього етапу розвитку економіки. При цьому особливої важливості набувають розміри інвестицій і рівень виробництва, які прямо залежать від структурних змін в економіці.

Запровадження державного регулювання економікою стримується у першу чергу відсутністю організаційного механізму і його правового розв'язання. Йдеться про методичне і організаційне забезпечення роботи цього механізму, доведення розв'язання кожної проблеми від ідеї та загальної конструкції до практичної реалізації. Ясно, що розв'язання таких завдань буде покладено на урядові структури, але єдиного центру ще не визначено.

Теорія і практика вимагають посилення координації роботи всіх цих органів, концентрації їхніх зусиль на розв'язанні кардинальних проблем країни, створенні єдиного механізму державного регулювання економікою.

Виконувати роль єдиного економічного центру може Міністерство економіки, перебудувавши відповідно внутрішню свою структуру. Основу його функцій становитиме методологічне та організаційне забезпечення реалізації економічної

політики законодавчої і виконавчої влади. Спираючись на нормативні акти законодавчих і виконавчих органів, Міністерство економіки разом з іншими міністерствами та відомствами, науковими організаціями в концентрованому вигляді формуватиме відповідну стратегію і тактику реалізації цієї політики. При цьому основна увага буде зосереджена на розробці економічної політики щодо цілей, пріоритетів та орієнтирів на близьку і віддалену перспективу, а також економічних і правових важелів їх досягнення.

Низька ефективність дій інститутів економічного і правового регулювання економіки в застосуванні податків, кредитів, цін, мита, контракту, формування і використання бюджету може продовжуватися прорахунками в економічній політиці.

Економічна політика є визначальною основою, на якій будується державне регулювання економіки. Економічна політика відбиває ставлення уряду до тих або інших соціальних та економічних процесів: позитивне, негативне, обмежуюче, стримуюче тощо.

Перш ніж здійснювати свої найважливіші економічні функції — регулювання соціально-економічних процесів, виправлення недоліків ринкової системи, здійснення перерозподілу доходів — держава формує економічну політику.

Державне регулювання — це реалізація економічної політики на основі визначення безпосереднього зв'язку між економічними важелями і цілями щодо економічного зростання, інфляції і платіжного балансу. Ефективне функціонування економіки забезпечується системою державного регулювання, спираючись на відповідну економічну. Для цього в розпорядженні держави є цілий арсенал вивіренних світовою і вітчизняною практикою економічних, правових і адміністративних важелів — ціни, податки, кредити, тарифи, інвестиції, цінні папери, відсотки, резерви, амортизаційні відрахування, бюджет, програми, пільги, мито, ліцензії, державні замовлення, субсидії. Ефективність державного регулювання полягає в тому, щоб розумно і зважено використовувати ці важелі в процесі реалізації економічної політики. Практичний досвід, набутий в нашій країні характеризується такими діями.

Ціни продовжували відігравати важливу роль економічного впливу держави на економіку. В перехідний період до ринкових відносин не можна перейти до реформування цін на основі попиту і пропозицій. Це зумовлено рядом важливих факторів, серед яких стимулювання інфляційних процесів, ліквідація диспропорцій і забезпечення паритетності у міжгалузевому обміні, соціального захисту окремих верств населення. У розвинутій ринковій економіці будуть створені умови для формування вільних цін, а тому роль цього економічного важеля кардинально зміниться.

У період кризи і низької кон'юнктури ціни на енергоносії зростають значно вищими темпами, ніж на іншу продукцію промисловості. В 1994 році (червень місяць) оптові ціни зросли проти 1990 року на продукцію нафтодобувної промисловості з урахуванням ввозу у 37510 разів, нафтопереробної — 69830 разів,

газової — 33423 рази при зростанні оптових цін в цілому по промисловості у 18374 рази. Не забезпечується паритетність цін на продукцію сільського господарства, закупівельні ціни на яку за цей же період зросли лише в 3665 разів. Такий ціновий прес промисловості на сільське господарство потребує обмеження за допомогою державного регулювання.

В 1995 році передбачалося за допомогою цін посилити вплив держави на підвищення ефективності споживання продукції базових галузей (вугілля, нафта, газ, електро- і теплоенергія, послуги транспорту і зв'язку); підтримку сільськогосподарського виробництва (забезпечення паритету обміну з промисловістю); декларування зміни цін на основні види виробничо-технічного призначення; обмеження рівня торговельно-постачальницьких надбавок при визначенні роздрібних цін (55 відсотків незалежно від кількості перепродавців); обмеження рентабельності на додаткові витрати при зміні підприємствами цін і тарифів (рентабельність в новій ціні не перевищує 45 відсотків); регулювання цін на продукцію підприємств-монополістів; скорочення дотацій до цін і тарифів.

Практичні дії держави в 1995 році зосереджувались на таких напрямках. Податки залишалися одним із найважливіших важелів при вдосконаленні системи оподаткування. Знижувався податок на додану вартість (з 28 до 20 відсотків), а також акцизний збір на окремі види товарів; було здійснено перехід від оподаткування доходу до оподаткування прибутку за ставкою 30 відсотків; визначалась нова прогресивна шкала ставки прибуткового податку з громадян (максимальна ставка 50 відсотків); передбачувалось впровадити податок на майно юридичних осіб; значно скорочено пільги в оподаткуванні.

Бюджет справляє значний вплив на внутрішній попит, платіжний баланс і виробництво в залежності від рівня його дефіциту, структури державних доходів і витрат. Цій ролі бюджету в 1995 році надавалося важливого значення: встановлено дефіцит Державного бюджету не більше 10—15 відсотків до ВВП із зниженням в майбутньому до 2-3 відсотків; формування на всіх рівнях бюджетів здійснювалося на основі їх самостійності; розмежовувалися фінанси підприємств і держави; відомчі об'єкти соціальної сфери передавалися до комунальної власності.

Грошово-кредитне регулювання, що значно впливає на формування інфляційних процесів, здійснюється Національним банком самостійно. Для зміни методів, або рівнів регулювання приймаються спільні законодавчі акти Національного банку і виконавчої влади. На 1995 рік прийнята постанова про періодичне встановлення позитивної ставки рефінансування комерційних банків з урахуванням рівня інфляції. При цьому встановило, що ставки комерційних банків могли перевищувати ставку рефінансування не більше 10—15 відсотків. Приріст засобів платежу контролювався за допомогою встановлення граничних темпів зростання грошової маси.

Державний контракт і резерв продовжував бути єдиним в сучасних умовах дійовим важелем для забезпечення найважливіших державних потреб у

промисловій і сільськогосподарській продукції, продовольстві, товарах народного споживання, роботах і послугах. Для цієї мети на 1995 рік передбачалося виділити з бюджету під контракт і формування резерву більше 500 трлн. крб., в тому числі 345,5 трлн. крб. для закупівель сільськогосподарської продукції і продовольства і майже 80 трлн. крб. для поставок до державного резерву.

Антимонопольне регулювання здійснюється за допомогою прийняття відповідних антимонопольних законів, а також застосування цін на продукцію монопольних утворень. Механізм цін включає: індивідуальні ціни; граничні рівні цін; декларування зміни цін; визначення монопольним утворенням завдань на поставку продукції за державним контрактом; контроль за додержанням вимог стандартів, норм, правил і показників.

Мито, квоти і ліцензії використовуються для регулювання експорту та імпорту продукції за переліком, встановленим виконавчою владою.

З метою поживлення зовнішньоекономічної діяльності державне регулювання спрямовується на стимулювання іноземних інвестицій. Надаються пільги іноземним інвесторам, які реалізують інвестиційні проекти в пріоритетних сферах, визначених Державною програмою заохочення іноземних інвестицій, застосовуються норми прискореної амортизації машин і обладнання, надаватиметься податковий кредит на пільгових умовах на ті види податків, які підлягають сплаті в перші три роки існування підприємств з іноземними інвестиціями в АПК і у виробництві телерадіоапаратури, електро побутових виробів. Період звільнення від податку на прибуток збільшується залежно від обсягу іноземних інвестицій від одного року для інвестицій до 500 тис. доларів США та до 5 років для інвестицій понад як 500 млн. доларів США. Крім того, встановлюються державні гарантії під іноземні кредити, які залучаються для реалізації інвестиційних проектів в пріоритетних галузях економіки. Встановлюються й інші державні методи заохочення іноземних інвестицій.

Для узгодження дій формування системи державного регулювання Міністерство економіки має здійснювати разом з іншими міністерствами та відомствами в межах їх функціональних обов'язків розробку економічних і правових важелів. Зокрема, безпосередньо Міністерство економіки — з питань цінового і тарифного регулювання та державного контракту; Міністерство фінансів — фінансово-бюджетного і податкового регулювання; Національний банк — грошово-кредитного і валютного регулювання; Антимонопольний комітет — регулювання діяльності підприємств-монополістів; Міністерство зовнішньоекономічної діяльності — заходи з антидемпінгових цін, застосування квот, ліцензій, мита; Міністерство юстиції — правове регулювання; Міністерство праці та соціальної політики — регулювання доходів, зайнятості в державному секторі, поліпшення функціонування ринку праці, соціального захисту.

В процесі практичного розв'язання задач державного регулювання економіки розробляється методологія і методика порядку регулювання на всіх рівнях управління: вивчення і використання в практичній діяльності економічної

кон'юнктури; формування зваженої економічної політики всередині країни, з іноземними країнами, міжнародними фінансовими організаціями; врахування в прогнозуванні міжнародного оточення; розробка методик формування індикативних планів на рівні країни, регіонів, міністерств і відомств, підприємств всіх форм власності; розробка планів і звітності по кварталах, середньострокових прогнозів на 1—2 роки, довгострокових прогнозів, формування економічних гіпотез; розрахунки показників макроекономіки (інфляція, зайнятість, економічний ріст, залежність кредитної і грошової емісії від величини ВВП) та фінансів (фінансовий баланс, ув'язка показників плану і бюджету); формування та використання економічних і правових важелів для впливу на соціально-економічні процеси; прогнозування і планування в секторах економіки (нефінансові і фінансові корпорації, сектор державних установ, домашні господарства); врахування сезонності виробництва в прогнозуванні та попиту пропозицій і рівня інфляції в планах.

3.6. Система державного регулювання економіки

Система державного регулювання економіки включає економічне прогнозування, індикативне планування і регулювання економічних процесів в суспільстві.

Прогнозування та індикативне планування становлять дві стадії єдиного послідовного процесу управління економікою. Перша стадія: прогнозування враховує аналіз динаміки і фактичного стану внутрішнього і зовнішнього ринку соціально-економічного розвитку; наукові дослідження та їхні практичні результати; прогноз науково-технічної прогресу; концепцію соціально-економічного розвитку на перспективу; найважливіші народногосподарські стратегічні програми; прогноз напрямів розвитку та розміщення продуктивних сил; передбачення наслідків заходів, які проводитимуться. Друга стадія: планування — розробку індикативних планів на перспективний період, формування цілей, пріоритетів і пропорцій, економічних, правових та адміністративних важелів; розробку бюджетних планів країни і регіонів; доведення планів і бюджетів до суб'єктів ринкової економіки.

Об'єктом прогнозування, планування і регулювання є народне господарство країни, всі інституціональні (господарські) одиниці, території областей, міст, районів. У своїй сукупності об'єкт прогнозування, планування і регулювання включає: економіку в цілому, виробництво, реалізацію, ринкову інфраструктуру, науку, техніку, соціальну сферу. Однак, тут розробляється і здійснюється вплив не на технологічні, перерозподільчі та інші економічні відносини безпосередньо, а на процеси, що відбуваються в цих сферах економіки, тобто здійснюється управління не особами, а процесами.

Суб'єктом прогнозування, планування і регулювання є держава. Свою економічну функцію регулювання вона виконує за допомогою використання

економічних, правових і адміністративних важелів, орієнтуючись перш за все на співвідношення попиту і пропозиції.

В умовах стабільності економічного розвитку держава може значно децентралізувати свої регулюючі функції. Однак в період уповільнення економічної активності державного і приватного секторів та появи небезпеки відхилення економіки від бажаного шляху свого розвитку виникає необхідність в терміновому порядку опрацювати економічну політику, яка б звела в єдине русло макроекономічну, фінансову, грошово-кредитну, зовнішньо-економічну, антимонопольну та соціальну політику. Це забезпечує посилення координації роботи всіх державних органів, що здійснюють регулювання економіки, концентрації їх зусиль на вирішення кардинальних проблем економіки.

У період значного розширення економічної діяльності і настання так званого перегріву економіки застосовується прогресивна система оподаткування. Це забезпечує перевищення податкових надходжень над рівнем економічного зростання, а також поліпшує баланс бюджету внаслідок зниження бюджетних витрат на допомогу по безробіттю, соціальне страхування тощо. Таким чином досягається стримуючий вплив на економіку, який відіграє роль охолоджуючого фактора.

У цей період фінансові важелі мають бути спрямовані на запобігання зростанню інфляції, яку породжує за таких умов надмірний попит. Зокрема, вживаються заходи для стримування пропозиції грошей шляхом купівлі облігацій на відкритому ринку або стримування попиту на капітали за допомогою регулювання процентної ставки через підвищення офіційної процентної ставки.

Під час економічного спаду, коли збільшуються бюджетні витрати на соціальне страхування за переважаючого рівня економічного спаду при зменшенні податкових надходжень, що погіршує баланс бюджету, спрацьовує вмонтований стабілізатор, справляючи стимулюючий вплив на економіку. Щоб запобігти спаду в економіці і застою діяльності приватного та державного секторів держава зобов'язана активно збільшувати бюджетні витрати на суспільні інвестиції з тим, щоб підтримати економіку країни.

У період економічного спаду, коли попит, як правило, нижчий за пропозицію, не існує значного фактора зростання інфляції і для вагомого економічного впливу важливо «вдихнути життя» в підвищення попиту на капітал шляхом зниження офіційної процентної ставки, що дасть можливість знизити банківські відсоткові ставки.

Виконувати регулюючу функцію держави на практиці спроможний лише єдиний економічний центр, яким може Міністерство економіки. Основу його функції становитиме методологічне і організаційне забезпечення разом з іншими міністерствами і відомствами реалізації економічної політики держави, викладеної в нормативних актах законодавчих і виконавчих органів.

Міністерства економіки і фінансів мають зосередити свою роботу на розробці та обґрунтуванні напрямів і орієнтирів перспективного і поточного

соціально-економічного розвитку країни, формуванні доходної і видаткової частини бюджету, координації функціональних, територіальних і галузевих органів державного управління з питань розвитку економіки, вітчизняного і зовнішнього ринків, застосуванні економічних і правових регуляторів. Прогнози, індикативні плани, грошово-кредитні параметри, бюджети, повинні стати дієвим механізмом успішної реалізації економічної політики держави.

Функції Міністерства економіки і фінансів, Національного банку та інших міністерств і відомств мають бути спрямовані на розробку:

- стратегії соціально-економічного розвитку, його фінансово-бюджетного та грошово-кредитного забезпечення на середньо- і довгострокову перспективу;

- річних індикативних (рекомендованих) планів і на їх основі державного зведеного бюджету;

- принципів регулювання економіки, аналізу фінансового становища на макро- і мікрорівнях, грошового обігу і кредиту;

- економічних, правових і адміністративних регуляторів;

- довгострокових і короткострокових програм на принципах маркетингу для вирішення першочергових задач зміцнення економіки і фінансового становища держави;

- державної соціальної політики;

- державної інвестиційної політики;

- системи народногосподарських та матеріальних балансів;

- методологічного та організаційного забезпечення виконання функції економічного, правового і адміністративного регулювання в повному обсязі на рівні областей, міст, районів;

- матеріалів до щорічної доповіді Президента України «Економічний і соціальний стан України».

В умовах ринкової трансформації національної економіки потрібне збереження функціональної і галузевої структури економіки та значне посилення регіональної складової системи державного управління.

Міністерство економіки разом з іншими міністерствами і відомствами, науковими організаціями в концентрованому вигляді формує відповідну стратегію і тактику реалізації цієї політики. При цьому основна увага зосереджується на розробці цілей, пріоритетів та орієнтирів на близьку та віддалену перспективу, а також на визначенні економічних, правових та адміністративних важелів для їх досягнення, що розробляються разом з відповідними міністерствами і відомствами.

Міністерством економіки - з цінового і тарифного регулювання та державного замовлення.

Міністерство зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі-з питань застосування квот, ліцензій і інше.

Національний банк - з грошово-кредитного і валютного регулювання. Національний банк в своєму розпорядженні має такі підйоми регулювання як

офіційна відсоткова ставка, рівень резервного мінімуму, операції з облігаціями на відкритому ринку, кредитно-грошове забезпечення економіки та інші підйоми проведення фінансової і валютної політики. Свою політику щодо застосування цих підойм регулювання та зміни напрямів діяльності Національний банк має право визначати незалежно від центрального уряду. Разом з тим, щоб координувати економічну політику уряду і грошово-кредитну політику Національного банку України, необхідно проводити регулярні сумісні засідання для погодження і виваження дій. Крім того представники Міністерства економіки і Міністерства фінансів мають бути членами ради Національного Банку.

Міністерство фінансів - з фінансово-бюджетного і податкового регулювання.

Антимонопольний комітет - з регулювання діяльності підприємств-монополістів.

Державна митна служба - з митного регулювання, застосування митних нормативів.

Міністерство праці та соціальної політики - з питань регулювання доходів, зайнятості, створення робочих місць, поліпшення функціонування ринку праці, інші.

У розробці економічних, правових і адміністративних важелів та методів їх застосування приймають безпосередню участь галузеві міністерства і відомства, а також Державний комітет по стандартизації, метрології та сертифікації, Державний комітет статистики, Державна податкова адміністрація, регіональні державні органи управління та інші.

В цьому випадку мають бути докорінно змінені функції міністерств і відомств. Вони повинні здійснювати управління соціально-економічними процесами переважно за допомогою економічних, правових і адміністративних регуляторів без прямого адміністративного тиску на суб'єкти господарювання. В майбутньому міністерства і відомства можуть трансформуватися у державні та приватні корпорації.

Сформований таким чином механізм та методи його дії належним чином затверджується законодавчим і виконавчим органами і стають основою спрямування в нормативне русло дії всіх суб'єктів ринкових відносин. Сформовані і узгоджені економічні, правові та адміністративні важелі затверджуються органами виконавчої влади як нормативи реалізації економічної політики держави.

На методах, що будуть застосовуватися органами державної влади, базуватимуться функції держави, спрямовані на створення сприятливих умов розвитку економіки. Виконання своїх функцій державні органи мають здійснювати комплексно.

3.7. Економічні закони та їхнє застосування в управлінні

Застосування економічних законів допомагає вивчати і дотримуватися в

практичній діяльності стійких причинно-наслідкових зв'язків, що діють в економіці. Економічні закони — це істотні зв'язки в економіці, які обов'язково відбуваються, постійно відтворюються в багатьох явищах і процесах розвитку суспільства. Існують універсальні закони, які притаманні економічним процесам різних формацій.

Основний економічний закон вимагає найповнішого задоволення матеріальних і духовних потреб всіх членів суспільства. Конкретизація його дії реалізується, виходячи з економічної політики держави на конкретний проміжок часу.

Закон пропорційності — це кількісне співвідношення пропорцій між частинами економіки в умовах об'єктивного стану ринкових відносин. Ці співвідношення встановлюються між:

виробництвом і споживанням;

I і II підрозділами суспільного виробництва:

виробничою і невиробничою сферами;

галузями народного господарства і секторами економіки;

регіонами і їх територіальними підрозділами;

споживанням і нагромадженням;

трудовими ресурсами і робочими місцями;

кількістю населення і наявністю житла тощо.

Підтримання існуючих і створення ефективніших пропорцій, які не під силу ринковим відносинам, здійснюються в процесі державного регулювання економікою.

Закон вартості проявляється виключно в процесі товарно-грошових відносин, являється визначальним законом ринкової економіки. Закон вартості — це співвідношення попиту і пропозицій, він є основним регулятором ринкових відносин, вимірювання, розподілу і стимулювання суспільного виробництва. Закон вартості визначає умови: господарського розвитку; рівня цін і тарифів; фінансів і кредитів; відсотка на кредит; грошового обігу; зовнішньої і внутрішньої торгівлі; заробітної плати; використання науково-технічного прогресу тощо.

Закон нагромадження відображає співвідношення нагромадження і споживання створеного національного продукту.

Закон економії часу відображає співвідношення робочого часу, витраченого на різні види людської суспільно корисної діяльності. Цей закон передбачає, що чим менше витрачається часу на виробництво, тим більше його залишається на задоволення соціальних, культурних потреб і навпаки.

Закон грошового обігу визначає кількість грошей, необхідних у конкретний період для забезпечення товарного обороту.

У країні ще не закінчено формування підходів до застосування економічних законів, які відбивають об'єктивні процеси ринкової економіки, не виявлено і необгрунтовано суперечності та єдності цих законів, не розроблено методи усунення суперечностей та розв'язання інших проблем, пов'язаних з дією

об'єктивних економічних законів.

В процесі економічного прогнозування і планування не слід допускати, під впливом суб'єктивних факторів, переваг одних економічних законів над іншими — приміром, закону вартості над законом пропорційності. Ці два закони мають спільне і протилежне, що стає основою їхнього практичного застосування. Спільність законів вартості та пропорційності полягає в тому, що вони здійснюють регулюючу роль розвитку економіки і суспільства.

Протилежність полягає в тому, що закон вартості породжує анархію і конкуренцію, а закон пропорційності — узгодженість економічних і соціальних процесів. Породження законом вартості анархії за відсутності здорової конкуренції проявляється в умовах розвитку ринкових відносин і усунення від впливу на них держави. В цьому разі переважає природний розвиток економіки і суспільства. Узгодженість економічних і соціальних процесів на основі дії закону пропорційності, але при згортанні ринкових відносин, відбувається в умовах, коли всі виробничі і розподільні функції суспільства переходять до державного централізованого директивного планування. Тут проявляється переважно штучний розвиток економіки. Таким чином, об'єктивно неможливо і вкрай шкідливо надавати перевагу одному, ігноруючи інший економічний закон.

Протилежна єдність цих двох економічних законів полягає у тому, що економічні плани на мікро- і макрорівнях, як носії елементів пропорційності, не можуть існувати поза ринковими відносинами, які в свою чергу також не можуть ефективно функціонувати без плану. Відтак закон вартості через ринкові відносини і закон пропорційності через економічні плани доповнюють один одного, створюючи одне ціле. Це — їхня об'єктивна дія, а використання їх самостійно завдає економіці шкоду.

Отже, природний розвиток економіки вимагає створення на основі об'єктивних економічних законів планово-ринкового механізму, який поєднує державне регулювання і саморегулювання економічних процесів на усіх рівнях управління.

3.8. Макроекономічні процеси і економічна політика

Економічна політика, якщо вона підтримує ринкову економіку, завжди має бути гнучкою, твердою і стабільною, створювати сприятливі умови розвитку для всіх інституціональних (господарських) одиниць. Економічна політика, як правило, визначає не цифрові значення, хоча й такі є, а лише ставлення до чогось.

Державна політика визначає фундаментальні ланки розвитку економіки, яких слід неухильно дотримуватися. Наприклад, зважений підхід до поживлення економіки має передбачати не розподіл одержаних в економіці доходів, а створити умови для забезпечення кожним громадянином своїх потреб на основі росту продуктивності кожного. Основним шляхом до цього є конкуренція, як найбільш ефективний засіб для досягнення високого рівня життя. Без конкуренції збудувати соціальну ринкову економіку практично неможливо. Забезпечення вільної

конкуренції - найголовніша задача держави.

Для чого необхідна зважена, довгострокова і стабільна економічна політика? Вона необхідна для того, щоб дати змогу споживачам і виробникам орієнтуватися в складних ринкових відносинах, перебуваючи під правовим захистом держави. Водночас економічна політика держави орієнтує поведінку учасників ринкових відносин на ті чи ті погоджені глобальні пріоритети розвитку суспільства: структурна перебудова економіки; відміна або розширення субсидій; інституціональна стабілізація на мікроекономічному рівні; забезпечення ефективності грошової системи; скорочення бюджетного дефіциту; ефективна система доходів бюджету; стимулювання і санкції для підприємств усіх форм власності; демонополізація і контроль за монополіями; здійснення приватизації; лібералізація торгівлі; зміцнення банківської системи; фінансова стабілізація тощо.

Для успішної реалізації економічної політики важливе значення має інтенсивна роз'яснювальна робота щодо цілей і пріоритетів, а також очікуваних наслідків. Важливо створити політичну атмосферу в суспільстві, яка сприяла б реалізації проголошеної економічної політики.

Це вимагає, щоб у ній порушувалися не тільки глобальні, а й конкретні завдання щодо розв'язання тих або тих пріоритетів, фінансова політика у визначенні яких має переважне значення. До конкретних обставин економічної ситуації фінансова політика передбачає, зокрема, перехід від безпосереднього бюджетного фінансування виробничої сфери до різноманітних норм бюджетних вкладень у розвиток підприємств на комерційній основі; обмеження дефіциту бюджету країни на кінець року до 3 відсотків ВВП; покриття дефіциту за рахунок реальних кредитних резервів, випуску і розміщення цінних паперів та зовнішніх надходжень; скорочення дотацій, визначення граничних сум бюджетного фінансування обмеженого кола товарів; відміна субсидій на імпорт і дотацій на експорт продукції; скорочення державного фінансування виробничого капітального будівництва та витрат на конверсію; перегляд фінансування державних програм, виходячи з реальних можливостей бюджету. Зокрема, політика щодо фінансової стабілізації має бути конкретизована в таких напрямках:

- розмежування фінансів підприємств і фінансів держави;

- встановлення жорсткого контролю за розподілом і перерозподілом національного продукту;

- розмежування державного і регіональних бюджетів за джерелами надходжень і спрямуванням витрат;

- перебудова методів оподаткування з метою утворення стимулюючого впливу на виробництво;

- налагодження достовірного фінансового обліку, звітності та своєчасної і повної сплати податків.

На основі економічної політики в країні розробляються прогнози, та індикативні плани, програми, здійснюються розрахунки макроекономічних

показників — валовий внутрішній продукт, інфляція, продуктивність праці, рівень безробіття тощо. Лише в цьому випадку економічна політика набуває конкретних обрисів, дає реальну можливість розробити варіанти можливих сценаріїв економічного розвитку. Виходячи з економічної політики держави, розробляються методи впливу на соціально-економічні процеси.

В умовах ринкової економіки уряду відводиться центральна роль у створенні національної валюти, забезпеченні діяльності правоохоронних органів і судової системи, однак основною його функцією є гарантування законності і контролю над кредитно-грошовою та фінансово-бюджетною системами. Цьому сприяє економічна політика, що визначає права приватної власності, способи укладення і забезпечення використання договорів. Політика у сфері конкуренції передбачає прийняття ряду законів про умови ведення комерційної діяльності. Так, підприємцям забороняється одержувати прибутки, застосовуючи силу, погрози тощо. Реклама, яка вміщує наперед невірну інформацію, вважається незаконною.

Важливою складовою економічної політики є визначення основ регулювання конкуренції на ринку. Економічна політика в цій галузі передбачає ряд способів ліквідації монополій. Ефективним є відкриття зовнішньоторгових кордонів, оскільки вільна міжнародна торгівля створює конкуренцію на внутрішньому ринку; прийняття законів проти змови з метою встановлення цін; введення правил для гарантування входження нових підприємств на освоєний ринок; заборона злиття компаній; розукрупнення існуючих монополій тощо.

Здійснюючи економічну політику, необхідно враховувати об'єктивну дію економічних законів на макроекономічному і мікроекономічному рівнях. Наукове обґрунтування потрібне для того, щоб формування економічної політики не залежало від суб'єктивних дій і намірів, а скеровувалося вимогами ринкових відносин, враховувало економічну свободу, яка надає великі можливості для реалізації потенціалу людини і суспільства.

Економічна політика, яка проводиться в країні, прямо визначає динаміку макроекономічних показників, зокрема державного бюджету (табл.3.7.1).

Таблиця 3.7.1

Доходи бюджету України та їх питома вага у ВВП

Показники	Р о к и					
	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Номінальний ВВП (млрд.крб.)	153,4	167,1	299,4	5032,7	41477	1137794
Доходи бюджету (млрд.крб.)	39,6	43,8	79,9	1919,7	57248,8	629556,6
Питома вага доходів бюджету у ВВП (%)	25,8	26,2	26,7	38,1	40,5	55,3

Як видно, економічна політика спрямована на зростання централізації в бюджеті фінансових ресурсів. Незначні фінансові ресурси, що залишаються для інституціональних одиниць, в умовах ринкової економіки є істотною перешкодою поживлення їхньої економічної активності. За таких обставин більшість підприємств сподівається на одержання субсидій і кредитів з бюджету та різноманітних пільг від держави, яка, централізуючи ресурси, дедалі більше здійснює їх перерозподіл на поточний період і перспективу. За таких умов здійснення економічної політики в країні створюється парадоксальна ситуація: більшість суб'єктів ринкової економіки ухиляється від сплати податків, доходи бюджету зменшуються, значна частина створеної доданої вартості спрямовується до тіньової економіки, виробництво падає, залишена на підприємствах додана вартість переважно споживається, а не інвестується. Такі процеси на мікрорівні будуть мати негативний вплив на розвиток економіки в майбутньому, що підтвердила практика.

Поряд із зростанням централізації ресурсів спостерігається зниження питомої ваги прибутку і фонду оплати праці та підвищення податків у ВВП (табл. 3.7.2).

Таблиця 3.7.2

Структура ВВП України (у відсотках)

	Р о к и			
	1991	1992	1993	1994
Прибуток	36,7	46	44,6	30,8
Фонд оплати праці	41,1	31,1	27,8	33,8
Інші складові	22,2	22,9	27,6	35,4
з них:				
чисті податки	X	3,9	4,0	8,5
амортизація	X	3,1	3,7	2,0

Дані свідчать про наявність небажаних процесів у економіці, що суперечать об'єктивним законам розвитку: питома вага у ВВП прибутку і фонду заробітної плати, як основного носія доданої вартості, постійно знижується (з 77,8 відсотка у 1991 р. до 64,6 у 1994 р.) при значному зростанні чистих податків. Отже, при скороченні попиту дедалі важчим стає податковий тягар на товаровиробників, знижуючи тим самим і пропозицію, а також зводячи дію закону вартості, як основного закону ринкової економіки, до нуля.

Як видно з показників таблиці 3.7.2, податкова система країни має суто фіскальний, а не стимулюючий характер, що стримує надходження коштів до бюджету і поживлення в економіці. В результаті економіка втрачає стимули до ефективного розвитку.

Прикладом невваженої економічної політики щодо грошової маси, цін і

курсу валют може слугувати застосування вольових методів реалізації монетарної та фінансової політики, коли Мінфіном і Національним банком довільно було встановлено в грудні 1993 р. зростання цін не у 9—10 разів, як це пропонувалося і фактично підтвердилося, а в 4,3 раза. Це штучно знизило величину номінального ВВП, спричинивши скорочення кредитної та грошової емісій, припинення розрахунків між підприємствами, затримку виплати зарплати, катастрофічний спад виробництва. Внаслідок таких дій виробництво промислової продукції в першому півріччі 1994 р. впало більш як на 40 відсотків. В цілому економічний розвиток мав такий характер (табл. 3.7.3).

Таблиця 3.7.3

Результати монетарної політики в Україні

Темпи динаміки показників	Р о к и		
	1992	1993	1994
Кредити в економіку (у тому числі в іноземній валюті) на початок року (рази)		17,1	5,0
Інфляція до попереднього року (рази)	13,1	48,3	9,9
Динаміка виробництва (%):			
валової продукції промисловості	-6,4	-8,0	-28,2
товарів народного споживання	-9,4	-15,9	-26,7
продукції сільського господарства	-8,3	1,5	-17,0

З наведеного зрозуміло, що вкрай небажано віддавати перевагу монетарним методам впливу на економічний розвиток за умови відсутності належної виробничої основи, яка живила б надбудову: низькі темпи оновлення основних фондів, коефіцієнт оновлення і придатність яких мають тенденцію до стійкого зниження (табл. 3.7.4).

Таблиця 3.7.4

Стан основних фондів в Україні

	Р о к и				
	1975	1980	1985	1990	1994
Коефіцієнт оновлення основних фондів (%)					
у тому числі виробничих	8,0	6,6	6,4	5,7	4,7
Введення в дію ОВФ (млрд.крб.)	9,0	7,4	6,7	6,1	3,8
Амортизація ОВФ (млрд.крб.)	13,6	15,4	18,5	21,5	48259
	9,3	13,0	17,4	22,0	60482

В економічній політиці та практичних діях щодо її реалізації на перший план мають виступати нововведення, прогресивні технології, ефективне використання трудових, матеріальних і фінансових ресурсів, основних та оборотних виробничих фондів. Це є базис зміцнення фінансово-бюджетної і грошово-кредитної систем, стабілізації економіки, зростання життєвого рівня народу, створення пропозицій товарів і послуг для внутрішнього та зовнішнього ринків.

Цього можна досягти за умови зосередження економічної політики не лише на монетарній системі макроекономічного рівня — ціни, грошово-кредитна емісія, індексація основних фондів та оборотних засобів, розширення витрат з бюджету на підтримку збиткових підприємств, надання різноманітних пільг і доплат, а й на мікроекономічному рівні — здійснення інвестицій у формування трудових ресурсів і навчання персоналу для потреб ринкової економіки, розробку і використання енергозберігаючих технологій, залучення ефективних інвестицій і поживлення виробництва, створення сприятливих умов для пропозицій і попиту. Все це має лежати в основі економічної політики країни.

Проте практика свідчить про протилежні процеси в економіці. Зокрема, зниження пропозиції постійно супроводжується скороченням попиту, а зростання заробітної плати (в номінальному обчисленні) в усіх сферах відстає від зростання цін (табл. 3.7.5).

Таблиця 3.7.5

**Співвідношення зростання заробітної плати і цін
у народному господарстві України (рази)**

Показники	Р о к и		
	1992	1993	1994
Зростання заробітної плати в розрахунку на 1 працівника за поточний період	22,4	49,9	4,2
Зростання вартості набору товарів з 22 найменувань (споживчий кошик)	X	171,5	4,9
Індекс споживчих цін щодо грудня попереднього року	13,1	48,3	9,9
Зростання реальної заробітної плати в цінах 1992 р. (%)	X	-51,5	-16,7

Як видно з таблиці 3.7.5, має місце постійне порушення співвідношення зростання цін і заробітної плати в 1992— 1994 рр. В 1994 р. відбулися зміни в бік незначного зближення динаміки зростання зарплати і вартості споживчого кошика. Проте така інфляційна рівновага цін і заробітної плати є дуже нестійкою, а якщо врахувати зниження реальної зарплати з 51,5 відс. у 1993 р. до 16,7 відс. у 1994 р., та зростання індекса споживчих цін у 1994 р., то фактор соціальних

потрясінь постійно зберігається.

Еластичність співвідношення цін і заробітної плати може давати ефект при зростанні або стабілізації реальної заробітної плати. У разі зниження номінальної заробітної плати або навіть досягнення її зростання за рахунок контролю за фондом споживання і скорочення бюджетних асигнувань, при одночасному зростанні цін, стан економіки не поліпшиться.

Низькі ціни і низька заробітна плата неминуче призведуть до ще нижчих грошових доходів, що, в свою чергу, викличе обвальне скорочення загального споживання. За таких умов порушувати питання про зростання рівня виробництва і зайнятості підстав немає, адже коли відсутній попит, то зникає й пропозиція, виробництво продукції неминуче буде спрямоване виключно на склад, збільшуючи тим самим дефіцит оборотних засобів. Основними причинами такого стану справ є низька продуктивність праці, невідповідність якості окремих видів продукції, через відсутність прогресивних технологій світовим стандартам при високих цінах, незацікавленість підприємств у реалізації продукції та послуг.

З цього випливає необхідність політики стабілізації, яка здійснюється з метою врівноваження сукупної пропозиції і сукупного попиту. Модель сукупного попиту і сукупної пропозиції показує механізм виникнення економічних коливань під впливом відхилення обсягу виробництва і зайнятості від природного рівня. Політика стабілізації — це державна політика з підтримки обсягу виробництва і зайнятості на природному рівні.

Сукупний попит — це залежність між кількістю виробленої продукції, на яку пред'явлено споживчий попит, і загальним рівнем цін. Крива сукупного попиту показує кількість товарів і послуг, яку буде закуплено при кожному даному рівні цін. Держава має змогу впливати на сукупний попит за допомогою кредитно-грошової і бюджетно-податкової політики.

Окремі нововведення в цій системі можуть призводити до різких змін сукупного попиту. Приклад — винахід автоматів для видачі грошей з банківських рахунків. Люди частіше стали звертатися до банку за грошима, але брали їх менше: проходить менше часу між одержанням грошей і їхнім використанням, що спричиняє зростання швидкості обігу грошей. Зростає сукупний попит, який викликає зростання обсягу виробництва, тобто економічне піднесення.

З часом високий рівень сукупного попиту призводить до зростання цін та заробітної плати, що впливає на зниження попиту на продукцію та наближення рівня виробництва до природного. Отже, сукупний попит є важливим фактором формування економічних коливань.

Сукупна пропозиція — це співвідношення між рівнем цін та обсягом виробництва. Відтак сукупна пропозиція — це залежність між кількістю товарів і послуг, пропонованих продавцями, і рівнем цін.

Як і сукупний попит, сукупна пропозиція є джерелом економічних коливань. Різкі зміни з боку пропозиції можуть бути викликані, приміром, різкими змінами економічних умов, що впливають на рівень витрат виробництва товарів і, як

наслідок, встановлені фірмами ціни. До таких різких змін можна віднести:

засухи, що знижують урожаї, зменшуючи пропозицію продовольства, викликають ріст цін;

нове законодавство з питань захисту навколишнього середовища вимагає додаткових витрат, що також підвищує ціни;

активізація профспілкової боротьби призводить до зростання зарплати, збільшуючи зростання цін;

організація міжнародної компанії з реалізації продукції може призвести до підвищення цін через монополію на ту чи ту продукцію.

В інших випадках сприятливі коливання спричиняють зниження витрат і, відповідно, цін.

Таким чином, при розробці політики стабілізації найважливішим є врахування сукупного попиту і сукупної пропозиції.

З викладеного ясно, що економічна політика і державне регулювання економіки під час переходу до ринкових відносин вимагають переосмислення і кардинальних змін. Необхідно повернутися до визнання концепції, згідно з якою на основі детального вивчення економічної кон'юнктури, визначення проблем країни, підприємств і підприємців, їхніх цілей і пріоритетів, за допомогою економічного регулювання забезпечуються стабілізація розвитку економіки, подолання інфляційних процесів. Така концепція поєднує вимоги кейнсіанської та монетарної теорій, забезпечує поєднання макро- і мікроекономіки, що має знайти відображення в економічній політиці держави.

Першим і важливим документом формування економічної політики країни є послання Президента України «Про основні засади економічної та соціальної політики», до народу і Верховної Ради.

РОЗДІЛ IV

ПРАКТИЧНЕ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

4.1. Реалізація економічної політики держави в прогнозах і планах на макрорівні

Здійснення економічної політики в сучасному історичному процесі реформ вимагає створення ефективних організаційних та правових механізмів

економічного і правового регулювання. Економіка перехідного періоду передбачає послідовність у цій справі і покликана закласти новий фундамент, який би відповідав потребам ринку. Реформування методології і методики планування, що здійснюється в країні, спрямовується на розв'язання цих проблем на основі поступового відходу від прямого контролю державою попиту і пропозиції в секторах економіки до їх економічного регулювання. Такий підхід вносить істотні зміни в організацію формування прогнозів і планів економічного та соціального розвитку на всіх рівнях управління.

На державному рівні вимагають розв'язання важливі завдання складових частин системи управління: економічна кон'юнктура, економічна політика і державне регулювання економіки. Цим завданням підпорядкована і структура плану, де передбачено відповідні розділи з деякими варіантами врахування вимог часу.

Економічна кон'юнктура як сукупність умов і обставин, що впливають на хід соціально-економічних процесів в суспільстві, має постійно відстежуватися на науковому і державному рівнях. Провідне місце у вивченні кон'юнктури на макрорівні займають попит на гроші і кредит, попит населення на товари, грошові доходи, плани підприємств на інвестиції, ринок нерухомості, експорт.

Економічна кон'юнктура включає також вивчення і врахування реагування населення та господарських одиниць на економічні процеси, дії законодавчої влади. Глибоке вивчення фактичного стану економіки і суспільства допоможе вивчати економічну кон'юнктуру в усіх її проявах, що створить фундамент формування економічної політики. Таке вивчення та реалізація економічної політики може утруднюватися вкрай недосконалою інформативною системою. Вивчення кон'юнктури має врахувати прийняття в минулому ряду невиважених законодавчих актів, що негативно вплинуло на суспільство, економіку, окремих людей. Передусім, це закон: "Про підприємства в Україні", не підкріплений змінами в системі правових відносин, і якому водночас всі права регулювання цін, зарплати, розподілу прибутку були віддані підприємствами; "Про валютне регулювання", який впливав на скорочення експорту і продаж валюти державі, збільшуючи дефіцит платіжного балансу, "Про іноземні інвестиції", який створив ряд перепон для зарубіжних інвесторів, та інші.

Подібні нормативні документи, внаслідок недосконалості, постійно переглядаються або приймаються нові, що продовжує порушувати стабільність, породжує засторогу вітчизняних та іноземних підприємців. Можливість появи таких законодавчих актів пояснюється рядом обставин. Перше — це неузгодженість в діях законодавчої влади, виконавчої влади, Національного банку і місцевих органів влади. Друге — це внутрішні і зовнішні фактори, пов'язані з формуванням власної економіки незалежної держави: приватизація, реформування фінансово-бюджетної та грошово-кредитної системи, лібералізація цін та їхнє зростання на енергоносії, збільшення грошової маси, дефіцит бюджету, торгового та платіжного балансів, спад інвестиційної діяльності, вивіз капіталів, спад в

економіці, підтримка збиткових підприємств. Третє, це фактори, зумовлені структурою економіки України, яка трансформується від планово-розподільчої до ринкової: несприйняття ринковою економікою галузевої, технологічної та відтворювальної структур; повільне економічне зростання; від'ємний платіжний баланс.

Економічна кон'юнктура країни на етапі переходу до ринкових відносин характеризується нестабільністю економічних процесів, обвальним спадом виробництва, зростанням інфляції, руйнуванням фінансово-бюджетної та грошово-кредитної систем, дефіцитом державного бюджету та платіжного балансу, зниженням життєвого рівня населення див. табл. 4.1.1.

Макроекономічна рівновага визначається виключно процесами в мікроекономіці. Однак дії щодо економічного і правового регулювання на макрорівні прямо впливають на процеси в макроекономіці, що створює, як свідчить практика, досить складну економічну кон'юнктуру.

Наприкінці 1993 р. все було спрямовано на зниження інфляції: в розрахунках на 1994 р. зменшився номінальний валовий внутрішній продукт, призупиняється ріст випуску Національним банком в обіг засобів платежу.

Під впливом цих та інших дій створилася досить складна економічна кон'юнктура, яка характеризувалася різкими непередбачуваними змінами за короткий проміжок часу. Низький рівень інфляції, що становив 5-6 відсотків у першому кварталі та 3,9 відсотка у червні 1994 р. супроводжувався заниженням грошових доходів населення, нечуваним скороченням обсягів виробництва, зростанням неплатежів, нарощуванням дефіциту бюджету, обмеженням кредитів Національного банку Урядові. За п'ять місяців 1994 р. національний доход знизився на 33,6 відсотка, обсяг виробництва - на 33,2, у тому числі у промисловості - на 38,2 і будівництві - на 43,1 відсотка.

Таблиця 4.1.1

Окремі показники стану економіки України за 1990-1996 рр.

Показники	1990 р.	1991 р.	1992 р.	1993 р.	1994 р.	1995 р.	1996 р.
Валовий внутрішній продукт (ВВП) (% до попереднього року)	96,0	91,3	90,1	85,8	77,1	87,8	90,0
Реальний ВВП, млрд. постійних рублів 1990 року	—	—	137,4	100,5	60,3	55,9	52,5
Ріст оптових цін про-мисловості (грудень до грудня попередньо-							

го року), разів	—	2,6	42,3	97,7	8,74	2,72	1,173
Ріст споживчих цін (грудень до грудня попереднього року), разів	—	3,0	21,0	102,6	5,0	2,8	1,4
Реальна зарплата в цілому (1990 р.=100)	—	—	81,3	36,8	33,5	36,9	35,0
Виробництво:							
Вугілля (млн.т.)	164,8	—	—	115,7	—	83,8	70,5
Чавун (млн.т.)	44,9	—	—	26,9	—	18,0	17,8
Мінеральні добрива (млн.т.)	4,8	—	—	2,5	—	2,2	2,4
М'ясо (тис.т.)	2763	—	—	1456	—	957,4	756,9
Взуття (млн.пар.)	196	—	—	104	—	20,6	13,1

Створилися умови для різкого зворотного процесу. За короткий строк відбулися кардинальні зміни - від зниження доходів населення на 11 відсотків, приросту витрат і заощаджень на 11 відсотків у травні до приросту грошових доходів на 21,3 відсотка зниження темпів приросту грошових витрат і заощаджень лише до 1,1 відсотка у червні 1994 р. Грошова маса у другому кварталі уже зросла на 59 відсотків проти 33 у першому кварталі. Проте до Державного бюджету за перше півріччя 1994 р. надійшло менше 30 відсотків річних доходів, що призвело до різкого збільшення внутрішнього кредиту Національного банку. Адміністративно-вольове стримування цін без належного врахування кон'юнктури ринку, попиту і пропозиції, а також різке обмеження засобів платежу призвело до неконтрольованих процесів. Це підтвердилося поступовим нагромадженням значного інфляційного потенціалу для нового інфляційного витка. Така складна економічна кон'юнктура вимагала прийняття і проведення виваженої економічної політики.

Економічна політика - це державна діяльність органів законодавчої влади і управління, яка визначає цілі, завдання, пріоритети та методи і засоби їхнього досягнення в економіці. Суть економічної політики полягає в тому, що держава законодавчими актами визначає своє ставлення до процесів, які відбуваються в економіці, визначає конкретні цілі, пріоритетність і поступовість їхнього досягнення, регламентує основоположні параметри національних інтересів країни в зовнішньоекономічних відносинах, що є визначальною базою для застосування економічних і правових важелів. Цілям, завданням і пріоритетам уряду країни щодо економічного зростання, інфляції, платіжного і торговельного балансів, створення робочих місць, зайнятості, зовнішньоекономічної діяльності, вирішення соціальних завдань має відповідати цінова, фінансово-бюджетна, інвестиційна, грошово-кредитна, валютна, зовнішньоекономічна, антимонопольна, митна політика.

Отже, окреслення цілей, пріоритетів і завдань в економіці, економічні та правові важелі (регулятори) для їх досягнення в своїй сукупності складають економічну політику держави. Ефективність економічної політики характеризує два чинники: стабільність і виваженість.

Виходячи з сучасної економічної кон'юнктури, що склалася на початку 1995 року, економічною політикою передбачалося досягти стабілізації виробництва, подолання інфляції, запобігання подальшому падінню життєвого рівня населення. Такі найважливіші цілі економічної політики країни конкретизувалися в пріоритетах. Серед них — прискорення розвитку медичної та мікробіологічної промисловості; модернізація і технічне переозброєння підприємств з переробки, заготівлі та зберігання сільськогосподарської продукції; прискорення структурної перебудови економіки для розвитку конкуренції, нарощування випуску експортоспроможної й імпорто-замінювальної продукції, що користується попитом, стабілізація і поліпшення стану природного середовища.

Політика цілей і пріоритетів, які стають основою економічної політики держави, мають формуватися виважено, виходячи з можливого забезпечення матеріальними, фінансовими і трудовими ресурсами. Економічна політика повинна носити виражену зацікавленість держави у підтримці ефективного розвитку всіх форм власності, перетворивши їх у повноцінні елементи ринкової економіки. Реалії нестабільності вноситимуть корективи в перспективі, але передбачені наміри змушуватимуть мобілізувати всі зусилля для досягнення поставленої мети з найменшими втратами. Однак, щоб не переоцінити можливості індикативного планування в сучасних умовах, слід врахувати його особливості при переході до ринкових відносин. Основне завдання полягає в створенні сприятливих умов господарювання та зростання ефективності для господарських одиниць усіх форм власності.

Грошово-кредитна і фінансова політика спрямовується на попередження зайвих витрат та непомірного росту грошової маси, істотно визначає рівень ефективності використання ресурсів в економіці, впливаючи на мобілізацію і використання фінансових ресурсів.

Фіскальна політика, що визначає структуру оподаткування і першочергові державні витрати, істотно впливає на рівень темпів зростання, стан внутрішнього і зовнішнього платіжного балансу, являючись важливим фактором макроекономічних результатів.

Валютна політика зосереджується на виборі системи валютних курсів за якою здійснюватимуться валютні операції. Визначена система валютних курсів і практичне здійснення валютного курсу в країні всебічно впливатимуть на економіку країни, передусім через вплив на рівень цін.

Політика структурної перебудови передбачає збільшення поточного внутрішнього виробництва на основі підвищення ефективності використання капіталу, праці і землі, ефективності розподілу між галузями їхнього використання. В цьому випадку необхідно здійснювати постійні відстеження за

недопущенням перекосів між цінами і граничними витратами, які з'являються внаслідок зайвого контролю над цінами, недосконалої конкуренції та оподаткування, надання дотацій і торгових обмежень.

Особливе місце в структурній політиці перехідного періоду займає урахування усіх форм власності і залучення для цієї мети різноманітних джерел ресурсів, у тому числі технічної допомоги, інвестицій і кредитів іноземних держав. Першочергова увага зосередилася на перепрофілюванні ряду підприємств машинобудівної, оборонної та інших галузей промисловості, спрямовуючи їх на випуск споживчих товарів, медичного обладнання, лікарських засобів, комплексів машин і устаткування для сільського господарства, харчової, переробної, легкої, протезної промисловості, таропакувальних матеріалів для агропромислового комплексу; проведенні структурних змін у паливно-енергетичному, Металургійному, хімічному та лісопромисловому комплексах; зменшенні споживання паливно-енергетичних ресурсів; збільшенні випуску експортноспроможної та імпортозамінюваної продукції, розвитку власної сировинної бази для виготовлення мінеральних добрив, видобутку кольорових, дорогоцінних та рідкісноземельних металів.

Політика зовнішньоекономічної діяльності, що включає політику зовнішніх займів і заборгованості, торгову політику та інші, є одним із основних елементів структурної перебудови економіки. Політика зовнішньоекономічної діяльності спрямовується на зменшення економічної залежності країни від зовнішніх факторів, забезпечення конкурентоспроможності на світовому ринку, розробку і реалізацію антидемпінгових заходів. Для цього варто передбачити детальне вивчення кон'юнктури ринку та політику зовнішньоекономічної діяльності основних партнерів України по економічному співробітництву, розробку прогнозів торговельно-економічних зв'язків, іноземних інвестицій, кредитів, міжнародної технічної допомоги та їх використання, прийняття антидемпінгових законів.

Торгова політика забезпечує справедливу конкуренцію на внутрішніх і зовнішніх ринках і ширший вибір товарів для споживачів, змушує підприємців вводити новини та досягати економії переважно на основі зростання масштабів виробництва. Цього можна досягти за умови, коли торгову політику спрямувати на підтримку вільної торгівлі, стимулювання експорту, а також проведення розумного протекціонізму, заміну імпорту внутрішнім виробництвом.

Політика позик і зовнішньої заборгованості будується на основі розміру зовнішніх запозичень, що залежить від торгової політики, політики валютних курсів і цін, грошово-кредитної і фінансово-бюджетної політики, а також усвідомлення того, що борги потребують своєчасної сплати.

В індикативному плані передбачається проведення політики предметної конкретизації впливу держави в управлінні всіма формами власності. Зокрема, для підприємств, заснованих на державній власності, передбачається визначити конкретні завдання з виробництва найважливіших видів промислової продукції та

товарів народного споживання, введення найважливіших виробничих потужностей і об'єктів соціальної сфери за рахунок державних централізованих коштів. Водночас держава стимулюватиме підприємницьку діяльність за рахунок фінансово-кредитної допомоги, гарантування певної частки витрат на науково-технічні дослідження, проведення земельної реформи, формування багатокладного сільськогосподарського виробництва та відповідної ринкової інфраструктури.

Всі матеріали прогнозів і індикативних планів та розрахунки показників направляються для орієнтування товаровиробників та інформування всіх ланок державної виконавчої влади про збалансування з фінансовими ресурсами мінімально необхідних для суспільства обсягів виробництва найважливіших видів продукції;

визначення величини можливого експорту та імпорту;

формування системи державного регулювання економіки конкретизація рівня економічних важелів;

повідомлення місцевих органів, міністерств, відомств про потребу в тих або інших видах продукції і послугах та економічних важелів крім стимулювання виробників;

підготовки підприємствами, місцевими Радами, міністерствами, відомствами проектів планових намірів;

формування на їх основі проекту індикативного плану економічного і соціального розвитку країни.

Проекти індикативного плану економічного і соціального розвитку та консолідованого і державного бюджету вносяться на розгляд Кабінету Міністрів України і після їх схвалення бюджет подається до Верховної Ради на затвердження. Після схвалення і затвердження плану і бюджету їх зміст повідомляється міністерствам, відомствам, Уряду Криму, облвиконкомам, Київському і Севастопольському міськвиконкомам, які служитимуть основою для уточнення намірів функціонування в ринкових умовах господарських одиниць незалежно від їх форм власності.

4.2. Макроекономічні диспропорції та їхнє регулювання

Макроекономіка - галузь економічної науки, яка вивчає крупномасштабні явища: інфляція, безробіття, економічний ріст. *Мікроекономіка* в свою чергу — галузь економічної науки, що вивчає діяльність малих економічних, або як частіше називаємо інституціональних (господарських) одиниць, які групуються в сектори економіки: нефінансовий; фінансовий; урядові організації; приватних господарств; некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства. Між мікроекономічними і макроекономічними процесами існує об'єктивний, незалежний від волі окремих суб'єктів, зв'язок. Якщо цей зв'язок порушується,

завжди одержуємо негативний результат в економіці. Таку залежність в сучасному управлінні економікою не слід забувати та ігнорувати, оскільки це призводить до банкрутства економіки.

Про результати такого ігнорування свідчать макроекономічні показники, які за 1990—1997 рр. безпрецедентно погіршилися (табл.4.2.1):

Таблиця 4.2.1

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	
	р.	р.	р.	р.	р.	р.	р.	р.	
1	Валовий внутрішній продукт (реальний), млрд. крб.	167	152,6	137,5	118,0	91,0	79,2**/	71,3**/	69,0**/
	у % до поперед. року	х	91,3	90,1	85,8	77,1	87,0	90,0	96,8
2	Дефіцит зведеного бюджету, млрд. крб.	х	-21,1	-363	7627	-107555	-3613*/	-3964*/	5189*/
	у % до ВВП (номінальний)	х	7,0	7,2	х	9,6	6,8	4,9	5,6
3	Інфляція, разів	х	х	13,1	48,3	9,9	1,817	0,397	0,140
4	Кількість безробітних, тис. чол.	х	9,8	128,0	180,9	216,0	126,9	351,1	637,1

*/ в млн. грн.

**/ за 1995-1997 рр в млрд. грн.

Знижується ВВП, зростає дефіцит бюджету, що породжує інфляційні процеси та ріст безробіття. На перший погляд рівень безробіття незначний, але якщо врахувати приховане безробіття, то це складе помітну величину.

Коріння інфляційних процесів, які породили в 1992—1994 роках нечувану гіперінфляцію, необхідно шукати безпосередньо в економічній політиці, що призвела до розриву зв'язків між мікроекономічними і макроекономічними процесами.

Передусім треба усвідомити, що будується ринкова економіка, модель якої запозичується у капіталістичній системі. Система вільного ринку капіталізму формується під впливом макроекономічних поглядів двох концепцій: кейнсіанства і монетаризму.

В сучасний період простежується лінія економічної політики, яка дотримується переважно монетаристської концепції. Значна увага зосереджується лише на державному бюджеті, залишаючи поза їх увагою левову частину фінансових ресурсів і доданої вартості всієї економіки. Під впливом монетаризму

економічні плани розвитку країни розробляються виходячи з величини державного бюджету. При цьому не враховано ту особливість бюджету, що він є лише частиною фінансових ресурсів усіх секторів економіки країни, централізованих державою, а також і те, що бюджет та кредитно-касовий план розробляються на основі валового внутрішнього продукту, який можна розрахувати лише на основі глибоких прогнозних і планових розрахунків до економічного розвитку держави. Це призвело до примітивного спрощення розрахунку найважливіших макроекономічних показників, які використані для формування бюджету і кредитно-грошового плану, без методики і знань реального стану на мікроекономічному рівні.

Така економічна політика призводить до того, що в державному бюджеті зосереджуються все більша частина фінансових ресурсів і доданої вартості з наступними негативними наслідками щодо використання і розподілу фінансових ресурсів країни (табл. 4.2.2).

Таблиця 4.2.2

Доходи бюджету та їхня питома вага у ВВП

	1989 р.	1990 р.	1991 р.	1992 р.	1993 р.	1994 р.	1995 р.	1996 р.
Номінальний валовий внутрішній продукт, млрд. крб.	153,4	167,1	299,4	5032,7	148273	1203769	54516,4	80510,0
Видатки бюджету, млрд. крб.	39,6	43,8	79,9	1919,7	57248,8	629556,6	24302,8	34182,8
Питома вага видатків бюджету у ВВП	25,8	26,2	32,7	38,1	38,6	52,3	44,6	42,5

Незначні фінансові ресурси, що залишаються для інституційних одиниць, в умовах ринкової економіки є значною перешкодою до пожвавлення їхньої економічної активності. В цих умовах більшість підприємств сподіваються на одержання субсидій і кредитів з бюджету, а також різноманітних пільг від уряду, який, централізуючи фінансові ресурси, дедалі більше займається їх перерозподілом не лише на поточний період, але і на перспективу для майбутніх поколінь відповідно до суб'єктивних поглядів.

У результаті в економіці створюється парадоксальна ситуація: більшість суб'єктів ухиляється від сплати податків до бюджету; доходи бюджету зменшуються; значна частина доданої вартості спрямовується у тіньову економіку; виробництво падає; залишена на підприємствах додана вартість переважно споживається; більшість підприємств звертаються до бюджету за допомогою. В таких умовах втрачається керованість економікою.

Виходячи з викладених характеристик інфляційних процесів, спричинених монетарним підходом до регулювання економіки необхідно в перехідний період забезпечити економічне її зростання.

Аналіз процесів, що відбуваються в мікроекономіці і макроекономіці, є досить складними, а втілення його результатів у практику ще більш ускладнюється через ряд суб'єктивних та об'єктивних причин.

Перш за все слід врахувати, що економіка всіх країн підвладна циклічним процесам розвитку, де є пік, спад, поживлення. Економіка України в 1992—1997 рр. ще знаходилася на низькій точці спаду, який розпочався не після проголошення незалежності країни, а ще в 70-х роках: по-перше, коли директивна економіка себе вичерпала; по-друге, внаслідок того, що економіка України технологічно прив'язана до інших країн колишнього Союзу.

Про це свідчать такі факти. Постійно стверджувалося, що в 1966—1970 роках колгоспи України від підвищення цін на продукцію рослинництва і тваринництва додатково одержали з урахуванням інших позитивних факторів 5,4 млрд. крб. Однак ніхто не наголошував офіційно, що внаслідок подорожчання будівництва, нафтопродуктів, палива, техніки, капітального ремонту, зростання відрахувань до централізованого союзного фонду соціального забезпечення і соціального страхування затрати зросли на суму 3,6 млрд. крб. Такі заходи не зміцнювали, а підривали економіку села. В цей період в промисловості також визначилась очевидна тенденція до зниження. За 1981—1985 роки приріст промислової продукції становив 18 відсотків проти передбачених п'ятирічним планом 21.

Розрахунки показують, що на одного працівника в матеріальному виробництві України за 1970—1980 роки виробництво національного доходу зросло на 31,7 відс., оплата праці, включаючи матеріальні заохочення, — на 38,6 відс., а нагромадження - на 24. В результаті проявилися фактори екстенсивного розвитку економіки (табл. 4.2.3).

Таблиця 4.2.3

Динаміка затрат живої та уречевленої праці

	1970 р.	1975 р.	1980 р.	1985 р.	1990 р.
Темпи приросту до 1970 р., %					
національного доходу		25,2	47,7	74,5	92
вартості виробничих (основних і обігових) фондів		46,4	99,2	164,3	245,8
Виробничі фонди на 1 крб. національного доходу, крб.	1,61	1,96	2,3	2,48	2,42
Оплата праці на 1 крб.	0,34	0,40	0,41	0,40	0,42

національного доходу у сфері матеріального виробництва, крб.					
--	--	--	--	--	--

З наведених даних видно, що фонди, використані у виробництві, збільшувалися швидше (245,8 відс.), ніж національний дохід (92 відс.) при одночасному зростанні трудомісткості (23,5 відс.). З цього періоду розпочалось значне фізичне спрацювання і моральне старіння виробничих фондів.

Тепер повернемося до факторів економічного зростання. Економічне зростання будь-якої країни визначається фізичними можливостями самої економіки щодо створення пропозиції: наявність природних ресурсів; кількість трудових ресурсів; обсяг та якість основних виробничих фондів, використання прогресивних технологій.

Потенційні можливості економіки України (сировинні, земельні та трудові ресурси, інтелектуальний і виробничий потенціали) є досить великими. Проте неефективність їхнього використання через технологічну залежність призвела до зниження якості всіх ресурсів, що, в свою чергу, стало причиною низьких можливостей щодо створення пропозицій товарів та послуг для внутрішнього і зовнішнього ринків.

Знижується забезпечення власними природними та сировинними ресурсами. У зв'язку з відпрацюванням розвіданих запасів нафти й газу зменшено видобуток високоефективних енергетичних ресурсів. Ускладнилися умови видобутку вугілля і залізної руди. В довоєнні і післявоєнні роки залізною рудою і вугіллям України забезпечувалися потреби всього величезного колишнього Союзу, а тому запаси цих ресурсів збідніли. Сільськогосподарські угіддя за 1961—1980 рр. скоротилися на 1107 тис. га. Прогресують їхнє підтоплення і заболочення, які охопили значну частину земель, через що більше третини з них не використовуються.

Припинився приріст населення працездатного віку: якщо за 1971—1975 рр. його чисельність зросла на 2 млн. чол., а за 1976—1980 рр. — на 1 млн. чол., то, починаючи з 1981 р., вона щороку скорочується в середньому на 50 тис. чол. Основна причина такого стану справ полягає в зниженні народжуваності. Тривалість життя в Україні на 10—15 років нижча, ніж у високорозвинутих країнах.

Низькими залишаються темпи оновлення основних виробничих фондів, коефіцієнт оновлення і придатність яких мають тенденцію до стійкого зниження (табл. 4.2.4).

Таблиця 4.2.4

Стан основних фондів в Україні

		1975 р.	1980 р.	1985 р.	1990 р.	1995 р.
1.	Коефіцієнт оновлення, %	8,0	6,6	6,4	5,7	4,7
	у тому числі виробничих	9,0	7,4	6,7	6,1	3,8

2.	Введення в дію та амортизація, млрд. крб.:					
	- введення в дію	13,6	15,4	18,5	21,5	48259
	- амортизація	9,3	13,0	17,4	22,0	60482

Уже з 1980 року спостерігається поступове зближення показників введення в дію ОВФ та їхньої амортизації. З 1990 року — навпаки: амортизація ОВФ є вищою від введення їх у дію, що свідчить про відсутність навіть простого відтворення і початок руйнування основ для функціонування здорової економіки.

Основні фонди старіють, фінансові ресурси для їх відтворення відсутні. Державні капітальні вкладення на 1997 р. передбачалися в розмірі, меншому від третини відповідного показника попереднього року, а фактично вони не здійснювалися.

До перебудовного періоду, коли основні фонди невпинно старіли, співвідношення їх спрацювання та нагромадження мало певну рівновагу. Так, у середньому — за 5 років (1986 — 1990) спрацювання ОВФ промисловості становило 53%, а їх приріст — 50,2%. Таке становище вже на той час було дуже відчутним для всіх галузей економіки. В сучасних умовах відтворювальні процеси ускладнилися в кілька разів.

За експертними оцінками на основі переоцінки основних фондів відповідно до рівня інфляції після 1991 р. і нарахування відповідної суми амортизації, що вплинуло на зменшення прибутку, з одного боку, та в зв'язку із значним приростом обсягу і вартості матеріальних оборотних засобів — з другого, нагромаджень для приросту ОВФ немає не тільки на розширене, але й на просте відтворення. В середньому за 1991 — 1995 рр. спрацювання ОВФ значно посилюється і перебуває в межах 35 — 49%, тоді як у цей період основні фонди не приростають, а скорочуються. У фонді нагромадження скорочення становило 0,6% у 1993 р. і 14,9% у 1995 р. Суми амортизаційних відрахувань значно перевищують нагромадження ОВФ.

Замість застосування методів зміцнення економіки на мікрорівні, стимулювання попиту і пропозицій було відкрито широку дорогу інфляційним процесам: відсутність умов для стимулювання пожвавлення економіки і зосередження уваги на цінах, грошово-кредитній емісії, індексації основних та оборотних засобів, розширення витрат з бюджету на підтримку збиткових підприємств, на надання різноманітних пільг і доплат. Розмови про розмежування фінансів підприємств і держав, які точаться кілька років, залишаються не реалізованими.

Після проведення індексації основних фондів було порушено питання про необхідність індексації ще й оборотних засобів, які включають нереалізовану продукцію, сировину, матеріали і незавершене будівництво. Замість стимулювання прискорення реалізації продукції та ефективного використання

сировини і матеріалів ставиться завдання індексувати їхню вартість, що, в свою чергу, стимулюватиме інфляцію.

Загальна тенденція складається так: Фонд споживання знижується (з 81,9 відс. у 1980 р. до 67,6 відс. у 1995 р.), підтверджуючи катастрофічний спад попиту, тоді як одночасно Фонд нагромадження зростає (з 18,1 відс. у 1980 р. до 32,4 відс. у 1995 р.). (табл. 4.2.5). При нормальному стані справ в економіці можна було б сподіватися на те, що відбуваються якісні зміни в основному капіталі.

Таблиця 4.2.5

Фонд споживання і фонд нагромадження у використаному національному доході

у %

	1980 р.	1985 р.	1990 р.	1993 р.	1994 р.	1995 р.
Фонд споживання	81,9	78,5	82,2	63,8	66,8	67,6
Фонд нагромадження	18,1	21,5	17,8	36,2	33,2	32,4
з нього приріст:						
Основних фондів	59,2	47,7	46,0	22,6	21,1	-3,5
у тому числі :						
виробничих	40,0	25,5	24,2	11,2	11,2	-11,2
оборотних	40,8	52,3	54,0	77,4	78,9	103,6

Але ж частка нагромадження ОВФ у структурі всього нагромадження знизилась з 39 відс. у середньому за 1961 — 1980 рр. до 24,2 відс. у 1990 р. і 11,2 у 1995 р. Так, приміром, у США цей показник, перебуває на рівні 60 відсотків. Проте приріст оборотних засобів збільшився з 40 відс. у 1980 р. до 103,6 у 1995 р. за рахунок виробництва на склад.

Отже, спад виробництва розпочався приблизно після 1975 р. і триває досі. Такі довгострокові тенденції до підвищення або зниження економічної активності підтверджуються світовою практикою. Приміром, економіка США після 1940 року, коли закінчилася Велика депресія, до 1985 року постійно перебувала в стані економічного зростання, з незначними зниженнями протягом 1-2 років.

В економіці України, після 20-річного періоду її спаду, ще не вироблено механізмів поживлення зростання економіки.

У економічній політиці та практиці нововведення і прогресивні технології не користуються належною увагою.

У 1994 р. 701 промислове підприємство (або 68 відс. від кількості обстежених) не проводило роботи з освоєння нових видів продукції. Тільки 2,2 відс. нових видів продукції машинобудування виготовлено за закупленими

ліцензіями. Докорінних змін у підвищення технічного рівня та конкурентоспроможності нових видів продукції цієї галузі не досягнуто: лише 1,9 відсотка її найменувань перевищує світові аналоги (проти 1,1 у 1993 році), а більш як в третини з них технічний рівень взагалі не визначений.

Використання наявних прогресивних технологій в усіх галузях національної економіки перебуває на надзвичайно низькому рівні. Поки що в Україні існує широке поле для застосування наукомістких технологій і знань у машинобудуванні, металургії, корабле- та літакобудуванні, системах озброєння, виготовлення електронно-обчислювальної техніки, оптики тощо. Власні та іноземні інвестиції можуть здійснюватися в харчову промисловість, зберігання й переробку сільськогосподарської продукції. Через зниження зацікавленості підприємств процес оновлення продукції машинобудування відбувається повільно: лише третина промислових підприємств оновлювала свою продукцію; питома вага продукції, що вироблялася вперше, знизилась до 8 відсотків у 1994 р. (проти 9 у 1993 році).

У сучасних умовах основними пріоритетами України мають стати: по-перше, здійснення інвестицій у формування трудових ресурсів і навчання персоналу для потреб ринкової економіки, по-друге, розробка і використання енергозберігаючих технологій, по-третє, залучення ефективних інвестицій. Проте, як показують дані таблиці 6, нагромадження не дозволяють впровадити прогресивні технології та оновити виробничий апарат.

Викладене дозволяє простежити механізм формування пропорцій економіки на макрорівні: на основі законів, указів і постанов законодавчої та виконавчої влади, на базі як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів формується величина видатків бюджету, під які вишукуються джерела покриття, що призводить до централізації лівової пайки ВВП.

За таких умов інституціональні (господарські) одиниці залишаються без власних фінансових ресурсів. Немає можливості не тільки збільшити фонди нагромадження і споживання, але і зробити відрахування до пенсійного фонду. Таку економічну політику в умовах курсу на ринкові перетворення не можна вважати вірною.

Між макрорівнем і мікрорівнем не можна допускати умов відсутності збалансованості і ув'язки. Таким чином економічна політика і державне регулювання економіки в умовах переходу до ринкових відносин вимагають осмислення і кардинальних змін. Необхідно дотримуватися концепції, за якою на основі детального вивчення економічної кон'юнктури, визначення проблем країни, підприємств і підприємців, їхніх цілей і пріоритетів, за допомогою економічних, правових і адміністративних важелів забезпечуються стабілізація розвитку економіки, подолання інфляційних процесів. Така концепція поєднує вимоги кейнсіанської і монетарної теорій, забезпечує поєднання макроекономіки і мікроекономіки.

4.3. Інвестування в розвиток економіки

Інвестиції для структурної перебудови економіки розподіляються на внутрішні і зовнішні. Зовнішні інвестиції формуються за рахунок зростання державного боргу. На початок 1998 р. зовнішній борг країни склав біля 10 млрд. доларів США. Його структура: 42,1 відсотки - міжнародним фінансовим організаціям, 40,3 відсотки окремим іноземним державам, 5,9 відсотка іноземним комерційним банкам, 11,7 відсотка РАТ «Газпром».

Значну частину кредитів від міжнародних фінансових організацій, яка одержаних переважно від Міжнародного валютного фонду, НБУ використовує для інтервенції на валютному ринку з метою підтримання валютного курсу гривні. Фінансування інвестиційних проектів щодо розвитку насінництва, житлового господарства, міського громадського транспорту, вугільної промисловості та реабілітації ГЕС, яке передбачалося міжнародними угодами 1995 і 1996 рр., у визначені строки не здійснювалося, під жоден з цих проектів не було одержано позик. У ці роки позики рухалися за таким специфічним колом: МВФ, Світовий банк і ЄБРР надають кредит Україні, яка одразу ж сплачує свої борги Росії, а та, в свою чергу, вже повертає всі борги тим самим міжнародним фінансовим організаціям.

Економіка, немовби, передавальна ланка цього фінансового потоку, віддає відсотки за проходження іноземних кредитів через Україну. Не зважаючи на низьку ефективність іноземних позик, їхня кількість зростає і збільшуються платежі за них. Так, за 1994 і 1995 рр. маже 74 відсотків одержаної нашою державою фінансової допомоги використано на покриття бюджетного дефіциту, на погашення боргів Росії та Туркменистанові, на придбання товарів для міністерств і відомств, на надання консультацій за так звану “інституціональну” позику. На 1997 р. на обслуговування державного зовнішнього боргу України передбачається витратити понад 7 відсотків бюджетних коштів.

Звертають на себе увагу низькі кількісні характеристики присутності України на фінансовому ринку. Для порівняння можна навести дані про обсяги фінансування з боку Євробанку в перерахунку на душу населення, які становили на кінець 90-х років : у Чехії — 30 ЕКЮ, в Росії — 15 і в Україні — 4 ЕКЮ.

Як наслідок, інвестиційні можливості переважної більшості суб'єктів господарювання зменшуються, скорочуються обсяги централізованого і децентралізованого фінансування, а також освоєння капітальних вкладень.

За таких умов найперше завдання — вишукати неординарні та ефективні джерела внутрішніх ресурсів для інвестицій в економіку.

Програмою діяльності Кабінету Міністрів постійно передбачається ряд важливих заходів, спрямованих на створення і підтримання сприятливого інвестиційного клімату у вітчизняній економіці. На перше місце виходить

необхідність збільшити обсяги власних інвестиційних ресурсів суб'єктів господарювання.

Централізовані капітальні вкладення за рахунок внутрішніх ресурсів постійно скорочуються. Уже в 1995 р. вони становили лише чверть від їх загальних обсягів, а в 1997 р. — знизилися, відповідно, до 5 відсотків.

Внаслідок зменшення інвестиційних можливостей бюджетів всіх рівнів, низьких надходжень коштів для фінансування капіталовкладень за рахунок надходжень, які передбачалось одержати від приватизації державного майна, зберігається тенденція скорочення освоєння капітальних вкладень та обсягів підрядних робіт. Роботи на будовах ведуться низькими темпами, не дотримуються строки введення в дію виробничих потужностей, зростає незавершене будівництво, призупинено будівництво багатьох об'єктів охорони здоров'я та освіти, кошти підприємств на спорудження цих об'єктів не направляються.

Особливістю сучасного стану капітальних вкладень є зниження їхньої якості. Так, частка коштів, направлених на технічне переоснащення і реконструкцію, знизилася до 24 відсотків загальних обсягів капітальних вкладень і до 19 — централізованих.

Власні джерела фінансування, одержані за рахунок зростання амортизаційних відрахувань, мають досить конкретне і цільове спрямування — відновлення основних засобів, які вибули внаслідок фізичного погіршення якості, морального старіння або випадкового псування. Отже, в кращому випадку за рахунок істотного зростання амортизаційних відрахувань може бути забезпечене лише просте відтворення. Якщо для конкретних юридичних інституціональних одиниць така оцінка має конкретне значення (і особливо — щодо оподаткування), то для макроекономічного рівня та аналізу стану справ в інвестиціях вона не підходить. Для юридичних інституціональних одиниць зростання амортизаційних відрахувань означає підвищення собівартості продукції, зниження прибутку і платежів до бюджету. На макроекономічному рівні це призведе до зростання інфляції та покаже відсутність відтворювального процесу. З огляду на це, найобгрунтованішим буде: на мікрорівні — не стимулювати зростання амортизації, а на макрорівні — для аналізу фактичного стану і можливостей відтворення — розраховувати величину амортизації відповідно до рівня інфляції.

Наукове і практичне пояснення значного зростання амортизаційних відрахувань на макроекономічному рівні полягає в наступному. Величина основного капіталу істотно відрізняється від амортизації, яка зафіксована в бухгалтерських документах і використовується для оподаткування. Особливо це стосується періоду інфляції, коли за відсутності переоцінки основних фондів залишаються низька амортизація і, водночас, відносно високий прибуток як об'єкт оподаткування. Подібне відбувається тоді, коли амортизація, зафіксована в бухгалтерському обліку, не містить інформації, необхідної для розрахунку обсягу споживання основного капіталу в умовах інфляції. Тому визначення цього обсягу

має здійснюватися на базі розрахунку показника, що характеризує його майбутній стан, який також визначається майбутніми, а не минулими подіями.

Вартість основних засобів у конкретний період залежить від того, які вигоди може принести їхнє використання. З огляду на ці вигоди, обсяг споживання основного капіталу слід визначати, попередньо переоцінивши в цінах періоду основні фонди, придбані за різними цінами в минулому, використовуючи відповідні індекси цін на них. Такий перерахунок основних фондів відповідає так званому методу перманентної інвентаризації (МПІ) системи національних рахунків (СНР) і придатний для здійснення розрахунків на макроекономічному рівні з метою характеристики інвестиційного процесу та формування економічної політики з цього питання.

Таким чином, аналіз використання нових джерел для інвестування з урахуванням переоцінки основних фондів та амортизаційних відрахувань на мікроекономічному рівні свідчить про продовження стану проїдання основних фондів, коли через незначні прибутки величина амортизації перевищуватиме їхнє введення. У цьому випадку створюватиметься хибний шлях у визначенні інвестиційної політики та реального становища щодо структурних зрушень в економіці.

Про це свідчать розрахунки щодо рівня придатності основних фондів, проведені на основі статистичної інформації. Незважаючи на те, що вони майже не оновлюються, їхня якість, згідно з офіційною статистикою, протягом останніх 10 років перебуває на одному й тому ж рівні і становить за 1995 р. 66 відс. і за 1996 р. — 62,1. Не дивно, що протягом 1990—1995 рр. — в умовах жорсткої кризи, гіперінфляції, відсутності прибутків на підприємствах, кризи платежів — валове нагромадження основного капіталу у ВВП перебуває в межах 20—27 відсотків⁴. Такого економічного стану світова історія ще не знала.

Коли ж переоцінити основні фонди щодо динаміки інфляції, відповідно переглянувши величину амортизації, то їх придатність буде значно нижчою, а зростання — стане від'ємним. У цьому випадку інвестиційна політика набуде кардинально нового змісту, оскільки інвестицій за рахунок амортизаційних відрахувань не буде.

Що ж до коштів, які передбачається одержати від приватизації, то тут розраховувати на значні надходження з ряду причин не доводиться. Це пояснюється рядом причин, серед яких недосконалість методології, визначення вартості приватизованого майна організація приватизації та сплати належних сум до бюджету.

Методичні основи оцінки основних фондів незважаючи на їх постійні зміни спрямовано на майже безплатне передання майна трудовому колективі. Постановою Кабінету Міністрів України (від 2 вересня 1992 р., № 522, п. 32) було встановлено таке правило: “Якщо основні фонди повністю спрацьовані, але ще

⁴ Див.: Економічний і соціальний розвиток України у 1995 році. Щорічна доповідь Президента України про внутрішню та зовнішню політику України. К., 1996, с. 238.

придатні до експлуатації, то комісія визначає їхню можливу залишкову вартість”. Спираючись на це, більшість приватизованих підприємств експертно дооцінювали основні фонди з коефіцієнтом від 0 до 10 відсотків. Якщо ж врахувати той факт, що повністю спрацьовані основні фонди досягають 70—75 відс., то це підтверджує факт передання державного майна у власність трудовим колективам за безцінь.

Переглянута Методика оцінки вартості майна під час приватизації, затверджена постановою Кабінету Міністрів України (від 15 серпня 1996 р., № 961), також не враховує цілого ряду моментів: по-перше, зростання цін з моменту формування цілісного майнового комплексу до періоду його придбання; по-друге, безпідставного звільнення покупця від кредиторської заборгованості. При визначенні вартості цілісного майнового комплексу необхідно не зменшувати загальну величину вартості на суму кредиторської заборгованості з даного майнового комплексу, як це робиться тепер.

Викладене підтверджує ситуацію, яка склалася у надходженнях від приватизації майна, що мають дуже низьку питому вагу в структурі бюджету: 0,6 відс. у 1994 р., 0,4 у 1995 р. і 0,35 у 1996 р. В 1997 р. до бюджету надійшло лише 76 млн. грн., що складає 15 відсотків річного плану. Фактичне надходження до бюджету коштів від приватизації значно відстає від її обсягів. В 1995 р. (порівняно з попереднім) кількість приватизованих об’єктів зросла в 2,1 раза, а частка вартості приватизованого державного майна в загальній вартості майна підвищилася за цей період з 54,9 до 70,6 відсотків. Водночас фактичне надходження до бюджету коштів від приватизації було в 10 разів нижчим, ніж передбачалося.

Використання внутрішніх резервів як основного шляху інвестування в економіку країни вимагає глибокого вивчення можливостей мобілізації власних зусиль, трудових, фінансових і матеріальних ресурсів. До розв’язання цієї проблеми треба підходити з фундаментальними обґрунтуваннями кардинальних змін, які відбуваються в економіці та задіяння регулюючих функцій держави.

Приватна власність повинна стати основним фактором мобілізації власних джерел для інвестицій в економіку. Особливість сучасної ситуації з формуванням приватної власності полягає в тому, що державне майно передається трудовим колективам майже безоплатно. З точки зору реформування економіки, це має як позитивні, так і негативні сторони. Більшість трудових колективів, приватизувавши своє підприємство і залишившись один на один з жорсткими вимогами ринку, не знають, як діяти з ефективною віддачею. Переважна більшість підприємств, опинившись у такому становищі і не знайшовши іншого виходу, скорочують чисельність працівників, зменшуючи і перепрофілюючи виробництво. Нерідко зустрічаються керівники приватизованих підприємств, які б хотіли повернутися до планових постачання сировини і розподілу готової продукції. В таких акціонерних підприємствах справи не кращі, ніж у державних: високі втрати робочого часу, збитковість виробництва, нестача оборонних засобів,

значні кредиторська і дебіторська заборгованості, а звідси — і відсутність дивідендів для акціонерів. Усі ці труднощі спостерігаються у більшості приватизованих підприємств, зокрема — у АТ закритого типу “Каштан”, орендному підприємстві “Київська трикотажна фабрика імені Рози Люксембург”, закритому АТ “Дарна”, відкритому АТ “Славутич”. Ці приватизовані підприємства майже не здійснюють інвестицій у виробництво з метою його розширення і модернізації, хоча за своєю природою приватна власність об’єктивно зобов’язана працювати на майбутнє.

Наукові дослідження та аналіз фактичного матеріалу підтверджують наявність значних прорахунків у формуванні приватної власності, яка стримує потребу працювати на майбутнє. Головний недолік полягає в тому, що в умовах чинного законодавства приватизація майна на основі майнових сертифікатів не здатна забезпечити інвестування у виробництво, здійснення структурної перебудови, зростання надходжень коштів до бюджету. Це пояснюється двома основними причинами: відсутністю можливостей для формування реального власника та відсутністю сприятливих умов для розвитку приватного сектора економіки. Хто і яким чином повинен створювати умови для формування реального власника, забезпечуючи сприятливі умови для його розвитку?

Тут відповідь має бути однозначною: “Держава”. Це одна з її основних функцій. Водночас ще не дано досить чіткої відповіді з приводу економічної політики держави щодо предмета і методу забезпечення сприятливих умов для суб’єктів ринкових відносин. У цій справі поки що існують крайнощі: перша — повністю відмежувати державу від втручання в економіку; друга — здійснювати пряме управління лише державним сектором економіки, залишаючи поза увагою приватний.

Конституція України дозволяє сформулювати чіткі функції основних суб’єктів ринкової економіки — держави та інституціональних одиниць. Стаття 13 Конституції України передбачає правову основу створення сприятливих умов для реалізації прав і свобод кожної людини: “Держава забезпечує захист прав усіх суб’єктів права власності та господарювання, соціальну спрямованість економіки”.

Одночасно з правами ця сама стаття Конституції визначає також обов’язки суб’єктів ринкових відносин: “Власність зобов’язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині й суспільству”⁵. Отже, є чітке визначення функцій держави, зобов’язаної створити сприятливі умови для інституціональних органів, з одного боку, та обов’язків інституціональних одиниць перед суспільством і державою — з другого. Приватні підприємства поки що не володіють методами самовідтворення і тому все ще покладають надію на державу. Об’єктивно, що в сучасних умовах держава не може випускати з поля зору всі інституціональні одиниці.

⁵ Див.: Конституція України. К., “Україна”, 1996, с. 5.

Тут відкривається широке поле діяльності щодо інтервенції держави в економіку через переважно економічні методи, з метою створення сприятливих умов для розвитку різних форм власності. На перше місце виходить проблема приватизації державного майна на основі відповідальності держави (з одного боку) і нових власників (з іншого) за їхнє ефективне використання.

Щодо ролі держави у приватизації, то тут є безліч досить складних проблем, частина яких не мають розв'язання. Передусім, як правило, законодавчу і методичну бази приватизації орієнтовано на передання державної власності в колективну. В нормативних документах принципи формування реального власника не передбачено. Це призводить до того, що трудові колективи або їхні лідери самотужки формують власника, нерідко надаючи йому досить широкі, але не підкріплені законом права, що в майбутньому реальність виявить у цій справі значні розходження з вимогами Конституції.

На сучасному етапі інституціональні одиниці всіх форм власності перебувають в однакових, несприятливих економічних умовах. Це є наслідком того, що приватизація здійснюється ізольовано від формування належного ринкового середовища. Ринкове середовище, яке формується в Україні, характеризується значними труднощами: високий рівень оподаткування, недосконалий механізм формування собівартості продукції та цін на неї, складні умови реалізації, відсутність правового і економічного захисту вітчизняних товаровиробників, несформоване конкурентне середовище, зниження кількісних і якісних характеристик сировинної бази. Протягом 90-х років економіка країни зазнавала величезного податкового тиску: запроваджено понад 35 різноманітних видів податків з високими ставками, які - замість стимулювання до економічного розвитку - призвели до паралічу вітчизняного товаровиробника і всієї економіки.

Київське АТ закритого типу "Каштан", яке спеціалізується на пошитті сорочок для чоловіків і дітей, з 1990-1995 рр. удвічі знизило виробництво основних видів продукції та на 22 відсотки зменшило чисельність працівників. Підприємство сплачує безліч податків: податок на прибуток; відрахування до фонду подолання наслідків Чорнобильської катастрофи; відрахування на будівництво, реконструкцію та утримання шляхів; відрахування до фонду зайнятості; відрахування до інноваційного фонду; відрахування до фонду охорони праці; податок на землю; комунальний податок; податок на додану вартість; податок на транспорт; інші обов'язкові відрахування до бюджету і фондів.

Крім того, це підприємство було поставлене в невігідні умови конкуренції. Текстильні комбінати України не виробляли в минулому і тепер не виробляють необхідні конкурентоспроможні тканини, що спонукає імпортувати давальницьку сировину відповідної якості для їхнього виробництва. Продукція з цієї сировини повністю реалізується за кордоном. Решта ж продукції галузі реалізується на внутрішньому ринку. Однак - внаслідок високої ціни через значні податки - вітчизняні швейні вироби є неконкурентоспроможними щодо такої ж продукції,

завезеної приватним способом з інших країн, яка продається на неформальних ринках і до того ж не оподатковується.

Використання сировини, придбаної (особливо за рахунок бюджетних коштів) за кордоном, завдає шкоди інвестуванню у власне виробництво. До таких закупок вдаються ряд міністерств і відомств (і в тому числі - Міністерство оборони і Міністерство внутрішніх справ), пояснюючи такі дії нижчими цінами, що не завжди відповідає дійсному стану справ.

На місцях широко практикується перехід на бартерні розрахунки, і в тому числі - на оплату податків до місцевих бюджетів у натуральній формі: продукцією та послугами. Це вина не суб'єктів господарювання і ринкових відносин, а тих економічних умов, у які вони поставлені. Основними причинами бартеризації місцевих бюджетів є занадто жорстке стримування зростання грошової маси з метою боротьби з інфляцією: передання об'єктів соціальної сфери і відомчого житла на утримання місцевим Радам без відповідного ресурсного забезпечення відповідних витрат.

Постійна нестача грошової маси негативно впливає на виробництво і є одним з основних чинників, що перешкоджають економічному розвитку. Спад виробництва в Україні, починаючи з 1990 р., супроводжується помітним зниженням частки грошової маси (M2) у ВВП. Світовий досвід говорить, що в країнах з високорозвинутою економікою цей показник перебуває в межах 70-80 відсотків. В Україні ж він становить: у 1992 р. - 50,1 відсотків, у 1993 р. - 32,4, у 1994 р. - 26,7, у 1995 р. - 12,9 і за 9 місяців 1996 р. - 14. У США різке скорочення грошової маси в 1929-1933 рр. призвело до відомої Великої депресії. Отже, механізм фінансового забезпечення економічного розвитку, що виконує своєрідну функцію мастила економіки, неповною мірою відіграє свою стимулюючу роль. Як наслідок, знижується попит, затоварюються склади підприємств, зупиняється виробництво, а низька зарплата до того ж ще й затримується, породжується криза платежів.

Важливим фактором, який стримує розвиток національної економіки, є недосконалі способи здійснення приватизації. З початку приватизаційних процесів (1993 р.) склалася ситуація, коли темпи використання населенням своїх приватизаційних майнових сертифікатів значно відставали від темпів приватизації в цілому, а вартість майна, що припадає на невикористані сертифікати, постійно скорочується.

Виявилося, що державного майна, яке підлягає приватизації (з урахуванням значної частини його придбання за власні кошти громадян), вистачить для отоварювання приватизаційних майнових і компенсаційних сертифікатів, а також житлових чеків лише приблизно на 55-60 відсотків.

Це стало однією з основних причин перенесення строків одержання і використання приватизаційних майнових сертифікатів. Існує кілька важливих причин того, що сертифікатна приватизація буксує, але головними є дві з них.

Перша причина: відсутність достатньої кількості майна в процесі приватизації. Якщо врахувати наявність і негативну дію окремих тенденцій у приватизаційному процесі (а саме - відвертий опір керівників ряду областей, заборону місцевими органами продажу об'єктів разом з приміщеннями, гальмування процесу приватизації з боку директорів багатьох державних підприємств), то майна для приватизації за сертифікати практично не вистачить. Населення залишиться наодинці з своїми сертифікатами, а це - соціально вибухонебезпечна ситуація. Власники приватизаційних майнових сертифікатів, які прямо або через посередників уже вклали їх у конкретні підприємства, сьогодні одержують лише символічні дивіденди. Звертає на себе увагу той факт, що підприємства, приватизовані різними методами, не виплачують доходів власникам сертифікатів навіть при високій ефективності виробництва.

Друга причина. Значний прошарок населення (службовці, науковці, пенсіонери та ін.) утримуються від придбання акцій підприємств, усвідомлюючи, що поява реального власника, який би забезпечив акціонерам належний рівень дивідендів, для більшості підприємств можлива тільки в разі виходу їхніх акцій на вторинний фондовий ринок, а також після другого й третього перепродажу. В процесі таких перетворень більшість з них збанкрутує через високу спрацьованість основних фондів, а акції, звичайно, знеціняться.

З огляду на те, що діюча концепція приватизації не створює умов для ефективного використання населенням своїх прав, завершення сертифікатної приватизації можливе на основі зміни її ідеології та застосування елементів адміністративних методів.

Усвідомлюючи вирішальну роль приватизації в становленні ринкової економіки, у створенні реальних джерел для її інвестування, до концепції здійснення приватизації слід внести кардинальні корективи.

Приватизація має бути спрямована на реальний захист прав громадян України у процесі масової приватизації, створення реального власника. Без таких кроків населення остаточно втратить як свої заощадження, так і належну йому частку державного майна. Такий розвиток подій викличе соціальну напруженість у суспільстві. Що варто було б передбачити? Громадянам, які не використали своїх приватизаційних майнових сертифікатів через неможливість вибрати об'єкт приватизації або через недовіру до сучасного економічного становища підприємств щодо одержання від них відповідних дивідендів на свої акції, держава в обмін на невикористані сертифікати могла б видати облігації строком на 5-10 років під 10 відсотків річних, передбачивши в бюджеті кошти на викуп облігацій і виплату відсотків за рахунок певних внесків приватизованих підприємств.

Надання майновим і компенсаційним сертифікатам статусу цінних паперів розв'язало б, щонайменше, дві проблеми: перше - держава брала на себе зобов'язання перед своїми громадянами захищати їхні інтереси; друге - їм надавалася можливість при потребі реалізувати цінні папери, що стали б засобом

заощадження на фондовому ринку до закінчення встановленого п'ятирічного строку.

Основними прорахунками філософії приватизації є її невиразність, відсутність правового поля формування реального власника. Однак практика підтверджує, що навіть за таких умов, хоча й дуже повільно, реальний власник все ж таки формується. Особливість цього процесу полягає в тому, що на приватизованих підприємствах, де формується реальний власник, інвестиційна та інноваційна діяльність спрямована на перспективу, а там, де власність належить трудовому колективі, прибутки використовуються переважно на споживання. Відсутність бюджетних асигнувань та обмеженість власних коштів підприємств зумовили трудові колективи різко скоротити їхньої інноваційну діяльність.

Більшість підприємств (в тому числі - приватизованих) за відсутності належних умов в пошуках виходу із становища, що склалося, широко співробітничать з іноземними фірмами з виробництва продукції за давальницькою сировиною. Приватна власність хоча й створюється з величезними потугами і труднощами, але все ж таки дає паростки ефективного власного виробництва. Переборюючи правові перешкоди, фінансово-кредитну та інфляційну кризи, окремі підприємства, покладаючись виключно на власні сили, без будь-якої державної допомоги роблять перші кроки на шляху до цивілізованого ринку, створюючи зародки конкурентоспроможної національної економіки. У сучасний період формування реального власника відбувається за умов різноманітних суперечностей, винятків і особливостей. На різних підприємствах цей процес здійснюється тільки їм відомими методами і специфічними прийомами — залежно від менталітету майбутнього власника. Приватизацію Київської державної фабрики "Желань" здійснено за так званим "альтернативним" проектом. У результаті 41,7 відсотка загальної кількості її акцій за закритою передплатою придбано колективом фабрики за майнові сертифікати та особисті кошти, 20 відсотків - продано населенню за майнові сертифікати і 38,8 відсотки - придбано інвестором, спільним підприємством "Михаїл Воронін - Відень - Париж".

Отже, треба змінити методи приватизації, спрямувавши їх на формування реального власника, що стане, як показує світовий і власний досвід, надійним фактором інвестування виробництва і реформування економіки за рахунок внутрішніх резервів.

Крім мобілізації внутрішніх резервів для інвестування через упорядкування приватизаційного процесу є ще реальні фінансові ресурси — це вклади населення в комерційних банках, в тому числі в Ощадному банку.

Величина вкладів громадян характеризує рівень їхньої купівельної спроможності та заощаджень як інвестиційного джерела. На початок жовтня 1996 р. залишки коштів населення у комерційних банках становили 785 млн. грн., з яких 58,3 відсотка в Ощадбанку. Крім того, домашні господарства і некомерційні організації, що їх обслуговують, мали 127 млн. грн. в іноземній валюті. Таким

чином, заощадження населення у комерційних банках перебували у межах 912 млн. грн.⁶.

Про відносну величину заощаджень домашніх господарств і можливість їхнього використання для інвестування в національну економіку свідчать такі показники. Наявні заощадження сягають лише 0,95 відсотка від середнього показника ВВП за 1996—1997 рр. Такий рівень заощаджень домашніх господарств говорить про низьку купівельну спроможність населення країни, що є основним фактором створення попиту як рушійної сили сприяння розвитку її економіки. Адже оплата праці (без відрахувань на соціальне страхування та ін.) як основна складова доходів домашніх господарств займає у ВВП лише 25-26 відсотків.

Доходи домашніх господарств є основним фактором формування попиту як противаги пропозиції. Якщо виходити з класичної формули, згідно з якою в ринковій економіці попит і пропозиція взаємозв'язані, то 1/4 ВВП ніяк не може бути збалансована з його 3/4. Ось чому факти стверджують про розбалансованість економіки, роботу на склад, кризи платежів, низький життєвий рівень населення.

Щоб залучити заощадження населення як внутрішнє джерело для інвестування в економіку, необхідно розв'язати ряд проблем: по-перше, стимулювати поживлення виробництва за рахунок створення сприятливих умов для розвитку всіх форм власності; по-друге, створювати робочі місця для прихованої частини безробітних в тому числі — для працездатних пенсіонерів; по-третє, довести питому вагу оплати праці (без податків) у ВВП до 50-55 відсотків, при зниженні податкового тиску. Цього можна досягти різними шляхами, але найефективнішим є створення сприятливих умов для компенсації кожному вартості його праці та вдосконалення оподаткування фізичних осіб.

За умов кризи економіка не може забезпечити достатній життєвий рівень для переважної більшості населення, і особливо людям похилого віку. Адже чисельність працюючих у народному господарстві постійно знижується: в 1996 р. із 28,3 млн. чол. у працездатному віці зайняті в галузях економіки 25,2 млн. чол. Водночас чисельність пенсіонерів щороку становить 14 млн., відношення яких до працюючих зросло з 64,7 відсотка у 1993 р. до 71,8 у 1995 р. Пенсіонерам, які за своїми фізичними даними можуть посилено працювати, треба надати можливість хоча б забезпечити собі прожитковий мінімум. Для держави подібний захід є досить вигідним: це, по-перше, послабить соціальну напруженість, по-друге, підвищить життєвий рівень значної частини населення, по-третє, зменшить потенціальні видатки бюджету.

Щодо цієї категорії населення, то необхідно перейти від розмови про її захист до конкретного створення відповідних робочих місць. Самі вони не зможуть цього зробити через похилий вік. Держава ж зобов'язана створювати робочі місця для пенсіонерів і безробітних, а також сприяти їхньому працевлаштуванню за допомогою відповідних державних організацій. Такий підхід вимагатиме

⁶ Див.: Національний банк. Щомісячний бюлетень. Червень 1996 р., с. 94-95.

докорінної зміни функцій фонду зайнятості, який має перетворитися з органу для реєстрації безробітних на дійову організацію по створенню конкретних робочих місць у торгівлі, сферах послуг, туризму, консультативної допомоги тощо.

Для суспільства, що потерпає від кризи, вигідно, щоб пенсіонери і безробітні не тільки працювали, але й одержували гідну плату за свою працю. Тут є ряд проблем щодо доходів фізичних осіб, які слід розв'язати через систему оподаткування, що формується в даний час. При визначенні об'єкта оподаткування фізичних осіб — сукупного оподатковуваного доходу суму витрат платника податку необхідно обраховувати в такий спосіб. Сума витрат платників податку, що будуть здійснювати пенсіонери, має включати: величину прожиткового мінімуму, яка щороку встановлюється урядом; відсотки, сплачені за користування іпотечними кредитами; кошти або вартість майна, передані у вигляді пожертвувань.

Прожитковий мінімум враховує граничні витрати людини на відтворення своєї працездатності, покриваючи відповідні витрати на їжу, одяг, житло, підтримання здоров'я.

Оподаткування доходів пенсіонерів у такий спосіб визначення їхніх граничних витрат є не що інше, як оподаткування частини домашніх господарств — одного з секторів економіки. Це відповідатиме нормативам розрахунку валових витрат, до яких включаються суми будь-яких витрат виробництва з метою визначення об'єкта оподаткування для підприємств нефінансового сектора економіки.

Зростання внутрішніх інвестиційних ресурсів може бути забезпечено на основі масової купівельної спроможності всіх верств населення досягнутої за допомогою високої продуктивності та конкуренції.

4.4. Податки як важливий фактор стимулювання розвитку економіки

Податки — один з основних інструментів, що забезпечує ефективне Державне регулювання економіки, надійне виконання своїх функцій державою. Величина податків та методи їх сплати стають важливим фактором впливу на виникнення та динаміку найважливіших процесів розвитку суспільства: формування довіри населення до держави; провокування заворушень; занепад або зростання економіки і життєвого рівня населення.

Історія підтверджує, що держава стає стійкішою, міцнішою і багатшою, коли переважна більшість громадян підтримують її в благородних починаннях стосовно формування економічних, юридичних та інших відносин в країні. Особливо це стосується податків, які завжди посідали особливе місце в економічних відносинах. В них закладене внутрішнє об'єктивне протистояння в процесі економічних відносин між державою, областями і всіма фізичними та юридичними особами, що проживають і займаються підприємницькою діяльністю в країні та за її межами.

Об'єктивність таких дій полягає в наступному: приватні доходи, перетворюючись в податки, стають доходами держави, знаходяться у її повному віданні і використовуються виконавчою владою за встановленими правилами, а нерідко і без правил. Схоже, що в цьому випадку юридичні і фізичні суб'єкти передають частину своєї власності у власність держави, що природно викликає обурення кожного суб'єкта. Однак, тут має місце трансформація частини приватної власності у вигляді сплати певних коштів юридичних і фізичних суб'єктів до бюджету держави лише для використання їх державою на потреби тих же платників. Не дивлячись на це, процес так чи інакше зачіпає глибинні основи кожного індивідуума у зацікавленості збільшення переважно власного достатку, а не його розподілу і перерозподілу.

Для досягнення плавності перерозподілу коштів необхідно, щоб таке відчуження було лише у вигляді добровільної відмови, а це у свою чергу може бути лише за умов, коли той, хто віддає свою частку, буде твердо впевнений у достатньо ефективному її використанні для загального блага, або поверненні власнику назад у вигляді певних послуг. Адже передача частини своєї власності державі здійснюється за певних умов, які передбачають виконання певних функцій щодо платників податків. Зокрема це стосується, по-перше, задоволення потреб населення у благах і послугах, що іменуються чистими суспільними товарами: національна оборона, державне управління, охорона громадського порядку, розвиток енергетики, підтримка фундаментальної науки та інше; по-друге, здійснення соціального та екологічного захисту.

Це не стосується випадків, коли юридичні та фізичні особи передають частку своєї власності у різноманітні благодійні і приватні фонди, пожертви, здійснюють благодійність конкретним особам та організаціям. Тут має місце відчуження приватної власності одних юридичних або фізичних осіб на користь інших.

Особливої уваги вимагає проблема сплати податків окремими регіонами до державного бюджету – одні сплачують левову частину, а інші лише одержують з нього. Значний податковий сепаратизм викликає незадоволення між областями з одночасною протидією державним органам. Високо розвинуті з них не бажають зменшувати використання податків для власного розвитку і передавати їх для централізованого перерозподілу до державного бюджету.

Що ж стосується держави, якій передається частина коштів з метою повернення їх у процесі перерозподілу колишнім власникам, але у вигляді різноманітних послуг, то важливо, щоб думки і дії громадян щодо держави в цілому ґрунтувалися не на сліпій покірності кожного індивідуума її вимогам і постановам, а на довірі до неї і розсудливій слухняності. Це може статися за умов, коли кожний громадянин, підприємець, області, сплачуючи податки, будуть упевнені в тому, що держава використовує їх для їхнього ж добробуту: захищає і допомагає, створюючи сприятливі умови для життя. Тут дотримуються основного принципу формування і застосування податків: їхня сума має дорівнювати вартості наданих державою благ і послуг.

Через високий податковий тиск на виробника, зниження життєвого рівня в країні втрачається довіра населення до держави. Держава, збираючи досить високі податки через вкрай недосконалу систему, постійно послаблює турботу про кожного громадянина, майже не забезпечує охорону громадського порядку, не задовольняє потреб в освіті, науці, охороні здоров'я, соціальному захисті. Високі податки та їхня значна кількість і низька якість наданих державою послуг викликає роздратування більшості населення.

За таких умов більшість юридичних і фізичних суб'єктів не знаходять нічого кращого як за першої ж можливості ухилитися від сплати податків, вдаватися до різких висловлювань на адресу законодавчої і виконавчої влади. Підприємці - дуже чутливий народ: доки, скажімо, розробляються нові методи введення і стягнення податків державою, вони уже придумали наперед, як ухилитися від їх сплати. Все це робиться під гаслами власного захисту від держави, яка перетворюється не у захисника підприємців, створюючи їм сприятливі умови розвитку, а противника, основне завдання якого полягає у збільшенні фіскальної податкової політики з метою будь-яким способом наповнити казну.

Такий стан пояснюється здебільшого єдиним: високими і багаточисельними податками, з одного боку, та відсутністю еквівалентної роботи з боку держави щодо захисту конституційних прав і свобод, власності та життя, допускаючи нерівномірний розподіл національного багатства, з іншого. Податки дошкуляють кожному жителю країни, залишаючись важливим барометром відносин між урядом, населенням, діловими фірмами, сімейними господарствами.

Податки віддзеркалюють позитивні та негативні сторони економіки і життєвого рівня населення та процеси, що відбуваються в секторах економіки. Вони нерідко ставали детонатором початку важливих історичних подій, які в ряді випадків змінювали хід історії для окремих країн. Колоніальна Індія стала незалежною від Англії в результаті незадоволення населення податками на сіль, вдало використаного Махатмою Ганді. В той же час вони мають і позитивний вплив, але тоді, коли виконують свою стимулюючу функцію, і негативний, коли все зведено до фіскальної функції. Стимулююча функція податків виявляється у тих випадках, коли підприємець спроможний за рахунок власного прибутку здійснювати просте та розширене відтворення виробництва, мати можливість збільшувати свої доходи. Фіскальна функція податків передбачає всебічне зростання платежів до бюджету підприємцями без урахування їхніх виробничих і особистих інтересів.

Ще древні стверджували, що той, хто не хоче зменшувати власного багатства, зобов'язаний витратити не більше половини одержаного доходу, а якщо бажає його примножити – не більше третини. В нашій країні за останні роки податки складають не третину і не половину – на їхню сплату використовується майже весь прибуток. В Україні застосовується біля 40 різноманітних податків, більшість з яких викликає незадоволення широких верств населення. У 1994–1996 роках питома вага усіх податків (прямих і непрямих) щодо прибутку складала більше 90

відсотків одержаного прибутку. В такому випадку більшість суб'єктів ухиляється від сплати податків, понад 60 відсотків доданої вартості спрямовують у неформальний сектор економіки. Приміром, ті, хто ремонтує взуття, холодильники, телевізори, автомобілі, працює у фотоательє, перукарнях та надає інші послуги, очевидно забули, що бюджет взагалі існує. Залишена додана вартість переважно споживається товаровиробниками, які одночасно звертаються за допомогою до державного бюджету. Прямі і непрямі податки складають близько 40-42 відсотків ВВП, що свідчить про високий рівень податкового тиску на виробника. За такої ситуації намагання забезпечити зростання економіки та життєвого рівня населення не може бути розв'язане. Практика свідчить про зворотне: виробництво падає, зарплата і пенсії затримуються, податки повною мірою не сплачуються, бюджет порожніє.

Податкам і податковій системі в усіх країнах, на різних етапах переходу до ринкових відносин надається значна увага, а за умов кризи вони вимагають термінових і кардинальних еластичних змін.

Формуючи податкову систему, слід враховувати, що ніколи не можна досягти бажаного результату, якщо не брати за основу інтереси людей та їхні основні потреби: свободу, житло, їжу, одяг, відпочинок. Адже все, що ми намагаємося досягти в розвитку ринку та його інфраструктури, виробництва, торгівлі, фінансів, банківської системи, оборони, забезпеченні внутрішнього порядку, захисту навколишнього середовища, здійснюється з єдиною метою – задовольнити першочергові потреби людей. Це можна забезпечити на основі справедливого і сприйнятного розподілу створюваного продукту між суб'єктами ринкової економіки і державою.

З огляду на це податкова система в умовах ринкової економіки має будуватися на таких засадах: створення сприятливих умов для виробництва товарів і надання послуг; забезпечення можливостей для помірної і відносно рівномірного збагачення нації в цілому і кожного суб'єкта зокрема; приведення бюджетних видатків у відповідність з доходами. Лише в цьому випадку буде розв'язано ряд проблем: зниження податкового тиску, мобілізації внутрішніх інвестицій, розвитку малого і середнього бізнесу, рівномірного збагачення нації в цілому і конкретних людей зокрема.

Створення сприятливих умов для виробництва за допомогою податків забезпечується встановленням невеликої кількості зрозумілих поміркованих, але диференційованих податків. Основні недоліки діючої сьогодні в країні податкової системи полягають у наступному: значна заплутаність системи як в теоретичному тлумаченні, так і практичному застосуванні; велика кількість податків та їх висока ставка; податкова система продовжує виконувати лише фіскальні функції, які існували при директивно-командному управлінні.

Податкова система має бути переорієнтована з фіскальної функції на стимулюючу. В основу формування податкової системи слід покласти принципи, що діють у розвинутих країнах:

об'єктом оподаткування можуть стати прибуток, доход, майно, земля; сума податку має дорівнювати вартості наданих державою благ і послуг; способи оподаткування можуть застосовуватися прямі і непрямі, пільгові і жорсткі, стримуючі і обмежуючі.

Наша система оподаткування поки таким принципам не відповідає. Особливо це стосується податків на додану вартість і прибуток.

По-перше, поняття і визначення доданої вартості для оподаткування є таким, що оподатковується не додана вартість, а обсяг реалізації. Принципово те, що об'єктом оподаткування може бути чистий доход (прибуток і оплата праці). В країнах Європи існують такі податки: податок з населення, корпоративний податок (чистий доход), податок на споживання, акцизи.

По-друге, прийнятий Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств», який нагадує, скоріше, словник тлумачення іншомовних слів, вніс ще більшу плутанину, ніж податок на додану вартість, і зменшить надходження до бюджету.

По-третє, визначена сума податків як додана частина бюджету повинна відразу ж внести корективи і до витратної його частини. За наявності дефіциту, що перевищує допустимий рівень, слід переглянути поточне споживання державних організацій як основних споживачів бюджету.

По-четверте, в умовах кризового стану способи застосування податків мають стимулювати пожвавлення в економіці, відійшовши від фіскальної податкової політики.

Економіка не прогресуватиме, коли держава намагатиметься присвоїти собі значну частину доходів населення, перетворюючи прибутки підприємств, передусім приватного сектора, в податки. В цьому випадку держава, створюючи податкову міліцію та впроваджуючи нові податки і методи викриття тіньового прибутку, перетворює свої дії у суто фіскальні.

В результаті створюються умови, за яких під тиском жорстких спотворених ринкових умов населення втрачає бажання до заможного життя через неможливість його досягнення, перестає соромитися своєї бідності. В разі, коли держава забирає весь прибуток, або його більшу частину, лише сумлінною працею будь-якого багатства досягти неможливо, а відсутність належних і сталих законів розвіює впевненість у можливість його збереження та право відкритого користування ним. За цих умов поступово виникає ситуація, коли споживання зменшується, підприємства зупиняються, земля не обробляється, злидні оточують народ. Це поглиблює до продуктивної праці та викривлене ставлення до неї, значна частина працездатного населення ефективно не працює.

Таке могло статися переважно через відсутність ідеології податкової системи та її впливу на стан економіки, з однієї сторони, та не сформованої бази оподаткування, з другого. База оподаткування, якою є інституціональні (господарські) одиниці, зруйнована, а монетарні методи, за допомогою яких

здебільшого намагаються поживити їхню діяльність, в перехідний період до ринкових відносин терплять невдачу. Для виправлення становища вишукуються нові, досить жорсткі податки і форми їхнього стягнення на основі фіскально-поліцейських методів, що призводить лише до подальшої тінізації економіки.

Передусім держава, виконуючи свої регулюючі функції, має потурбуватися не про одержання якомога більших доходів до державного бюджету застосовуючи фіскальні методи, а про розширення реальної бази оподаткування, як основи формування цих доходів. Найпершою справою тут має стати всебічне сприяння прискоренню зміни власності, закінченню початого процесу приватизації, формуванню реального власника. Продовження існування значної частини державної власності стає основним фактором руйнації економіки, її занепаду.

У той же час не слід сподіватися, що зміна форми власності зразу ж призведе до зростання доходів інституціональних одиниць та окремих громадян і величини сплати ними податків. Спочатку держава має дати певний час усім, хто завів свою справу, зміцнитися економічно. В цей період можуть застосовуватися переважно лише помірні податки, а лише через певний час мають впроваджуватися прогресивні їхні ставки. Це створить сприятливий інвестиційний клімат для підприємницької діяльності. Щоб забезпечити такі умови розвитку, необхідно дотримуватися науково обгрунтованої оптимальності системи оподаткування, як важливого важеля державного регулювання: диференціація розмірів податків і перерозподіл надприбутків; мінімальна кількість податків та виключення випадків подвійного оподаткування; зменшення адміністративного втручання в оподаткування; автоматична дієвість податкових пільг і штрафних санкцій; надання податкам переважно стимулюючої функції за спаду виробництва і фіскальної за його значного росту; дотримання рівноваги між попитом і пропозицією в економіці.

В свою чергу зростаючі доходи господарських одиниць при помірних податках стануть одним із основних джерел інвестиції в економіку та зростання ділової активності. Активність може стимулюватися шляхом допомоги в можливій реалізації двох основних бажань, властивих кожній людині: щастя і влади. Щоб досягти цього в ринковій економіці потрібні гроші, які можна одержати добродійною діяльністю, що спонукає до працелюбства, поживлення виробництва і торгівлі, зростання багатства.

Поживлення виробництва і торгівлі найвірогідніше спрямовувати в русло, яке охоплює найбільшу кількість населення країни, включаючи пенсіонерів. Держава тим сильніша, чим більше людей займаються бізнесом і досягають помірною середнього багатства. Для підтримки найпоширенішого середнього прошарку населення, його не слід обтяжувати податками, утискувати жорсткими та невігідними законами.

Для того, щоб досягти такого стану, необхідно створити умови для включення якомога більшої кількості населення у процес економічного зростання за рахунок спрощення і здешевлення реєстрації нових підприємств, або форм

підприємницької діяльності, видачі ліцензій, реєстрації прав власності. У більшості людей, які практично зіткнулися з труднощами входження у підприємницьку діяльність, відпадає бажання не лише займатися підприємництвом, але взагалі продуктивно працювати.

Забезпечення умов для відносно рівномірного збагачення нації в цілому і кожного громадянина зокрема при допомозі держави, але за рахунок власних зусиль, в ринкових умовах має винятково важливе значення. Ця ідея, вивірена світовою практикою, може бути прийнята народом за умов, якщо вона набуде загальнонаціонального характеру і сприйматиметься населенням прихильно. Загальнонаціональна розкіш передбачає певний стан заможності кожного, а отже, характеризує приблизно рівномірний розподіл багатства. Це не утопія, а реальність, про що свідчить досвід ряду країн, зокрема США, Швеції, Швейцарії, Англії та інших. Лише за таких умов є реальна можливість уникнути прикрого прогнозу про неминучий довголітній період поділу того або того суспільства на два прошарки: дуже багатих і дуже бідних.

Якщо країна багата на різноманітні ресурси, але люди в ній бідні, то це результат ситуації, за якої багатство невинними темпами зосереджується в руках небагатьох. Цей штучний процес, на відміну від природного, має місце в країнах, що утворилися після розпаду СРСР: у 1917 році за короткий період багатство перейшло від приватних осіб у власність держави, а тепер навпаки, воно в оновленому виді повертається від держави до приватних осіб, але зовсім нових, які до його створення не мали ніякого відношення. Особливістю цього процесу є те, що зосередження національного багатства в руках небагатьох період переходу від феодалізму до капіталізму у вільних країнах відбувалося поступово, протягом століть і переважно шляхом власної розумової та фізичної праці, а в країнах, що вирвалися із тоталітаризму, цей процес здійснено блискавично – протягом років, але уже не за рахунок власних зусиль, а зовсім інших, ще досконало не вивчених методів.

Такий надприродний процес прискорює наближення до закономірного явища: перехід від нерівномірного розподілу до деспотизму і далі до загибелі. Надлишки у багатих людей викликають жадобу до влади, і вони, як свідчить сучасна практика (а таких прикладів є чимало), її досягають, використовуючи все для подальшої наживи і побудови деспотичної тоталітарної влади. Держава перетворюється в машину зовнішніх і внутрішніх залежностей. Приватний інтерес відмежовується від інтересів суспільства, провокуючи вивезення багатства з країни, зниження якості законів зрештою руйнування держави. Щоб не припуститися небажаних подій, держава має забезпечити, по-перше, рівномірний розподіл багатства, створеного минулими поколіннями, по-друге, рівномірне і справедливе накопичення нового багатства.

В розв'язанні цих завдань законодавча і виконавча влада зобов'язані виявити все мистецтво регулювання розвитку економіки за допомогою економічних, правових і адміністративних важелів. Однак це ще не все. У кожній країні вони

застосовуються, виходячи з особливостей їхнього сприйняття населенням, до того ж у різних націй різні підходи. Отже, треба врахувати національні особливості народу, його традиції, навички, історичний досвід, позитивні і негативні сторони розвитку.

Практичне розв'язання проблем розподілу і перерозподілу може простежуватися на багатьох прикладах. Багатство минулих поколінь розподіляється Фондом державного майна, та, на жаль, існуюча практика не підтверджує справедливості цього процесу. Складається враження, що це не приватизація, а очікування закінчення сертифікатного перерозподілу, коли переважна більшість населення володіє паперами, а матеріалізоване багатство зосереджується в руках небагатих. Протягом недовгого часу люди плекали надію на краще, але уже відчувається, що вони з таким ходом подій змирилися і, вбачаючи безвихідь, відносяться до сертифікатів як до зайвих паперів. Отже, нація не змогла запропонувати метод справедливого і рівномірного розподілу багатства, створеного в минулому. Діють закони дикого капіталізму і його початкового накопичення капіталу, коли країни та їхнє населення перебувало переважно в природному становищі, яке характеризується безкультурністю, насиллям і несправедливістю.

Рівномірне і справедливе накопичення нового багатства досягається справедливим його розподілом і значною мірою за допомогою податкової системи. Досягнення справедливого розподілу на практиці можна досягти за умови, коли високі податки будуть сплачуватися із надлишків доходів, а помірні та низькі - з предметів першої необхідності. Ефективність такого підходу полягає в тому, що він забезпечує досить високий попит незалежно від рівня доходів. Тут встановлюється об'єктивна залежність: високі податки, а звідси і зростаюче наповнення бюджету, залежать від порівняно високого споживання, так як зростаючий попит викликає значне зростання пропозицій. Податки мають бути обов'язковими і неминучими, але визначення їхньої сплати має здійснюватися із сум, що перевищують встановлений середній достаток, або із величини доходів, (але не із величини сум), які характеризують першу необхідність. Отже, основне завдання держави – це використання податків для створення умов підвищення споживання та доходів до бюджету на основі заможності кожного громадянина країни. Найпридатнішим для цього є податок з фізичних осіб та акцизи, які у більшості країн займають важливе місце. Однак, це передбачає, що доходи фізичних осіб мають бути досить високими і бути стимулом до постійного зростання, оскільки мізерні доходи і високі податки не сумісні.

Встановивши такий податок, держава зобов'язана всіляко сприяти зростанню заможності своїх громадян. Прибуток від виробничої і торговельної діяльності повинна отримувати переважна більшість населення, що сприятиме виходу його з апатії та бездіяльності. Цього можна досягти за умови, коли достаток кожного залежатиме від розвитку підприємництва, що ґрунтується на реальній можливості займатися такою діяльністю, впевненості збереження її результатів та праві

користуватися одержаними доходами. Щоб спонукати населення до праці, говорили древні, треба забезпечити три основні умови, на яких ґрунтується потяг до багатства: можливість набуття його; впевненість в його збереженні; право користуватися ним.³ Адже відомо, що зберегти свої гроші потребує значно більших зусиль, ніж добути їх.

Приведення у відповідність бюджетних видатків з доходами держави має стати основним правилом формування державного бюджету. В останні роки таке співвідношення на рівні держави постійно порушується. Основна причина дефіциту бюджету полягає в тому, що він перебуває під дією двох протилежних векторів: з одного боку, суб'єкти економіки намагаються поменше сплатити, а з другого, побільше одержати. Уряд вимушений вести боротьбу в облозі на два фронти. При формуванні бюджету міністерства і відомства, територіальні органи, як правило, подають значно завищені потреби фінансування з бюджету, при майже повній бездіяльності щодо його доходів. Форма власності змінюється, підприємства переважно більшістю стають приватними, а міністерства вимагають величезних фінансових коштів для тих або тих галузей.

Важливим є також дотримання дисципліни сплати податків, яка порушується через відсутність реальної відповідальності майном, штрафами, банкрутством, можливістю уникнути сплати, неминучим банкрутством. Податки не сплачують не лише збиткові, а й високорентабельні виробництва. Тут потрібен цивілізований підхід до дотримання дисципліни у розрахунках між суб'єктами ринкових відносин, з одночасною відмовою від наповнення бюджету за допомогою жорстких і незручних податкових законів. Враховуючи бідність країни, як факт, та сподіваючись на майбутнє збагачення переважної більшості населення, необхідно всю увагу звернути на можливе скорочення видаткової частини бюджету. Цю процедуру, як видно із практики, здійснити не так просто. Основна причина – відсутність єдності і наявність різнопланових інтересів різних гілок влади, прошарків населення. Виконавча і законодавча влади непомірно розширюють адміністративний апарат як по горизонталі, так і по вертикалі, роздають різноманітні пільги, щоб довести турботу про своїх виборців.

У багатьох країнах бюджет стає центром жорсткої економічної і політичної боротьби різних гілок влади, партій, окремих суб'єктів. Це призводить до того, що він нерідко втрачає свою роль важливого економічного важеля держави – розподілу і перерозподілу частини національних ресурсів, як важливої функції держави. Власне, все концентрується навколо ідеї: є бюджет, є держава; немає бюджету, немає держави.

Як наслідок різноманітних маніпуляцій, збалансування бюджету на макрорівні не завжди сприймається на мікрорівні. Це породжує досить стійкі процеси: кризу платежів, бартеризацію економіки, перехід більшої частини в неформальний її сектор, значний бюджетний дефіцит і проблеми його покриття. В

³ Гельвецій. Твори. Т.2 “Мысль”, М.–1974, с.341.

основі такої некерованості економікою лежать складні економічно-правові процеси.

Передусім відсутні наперед продумана економічна політика держави, ринкові правила гри та механізми їхньої реалізації. В цій ситуації суб'єкти ринкової економіки без бачення своїх перспектив діють в умовах жорсткої селекції під тиском об'єктивних і суб'єктивних факторів. Складається жорстке протистояння держави і суб'єктів ринкової економіки.

Для виконання своїх функцій держава зобов'язана мати фінансові ресурси. В той же час окремі громадяни захищають доступними їм засобами свої економічні інтереси, вирішуючи лише власні інтереси початкового нагромадження капіталу.

Держава має три гілки влади для виконання своїх функцій через дії конкретних урядових чиновників, депутатів, суддів. Суб'єкти ринкової економіки – це ті ж законодавці, службовці, судді, які є вихідцями із народних мас, котрі вже знайшли або шукають своє місце в ринковій економіці. Тому в ринкових умовах, коли суспільство ще не структуроване, переважна більшість цих працівників виступають у двох ролях: з одного боку, як представники держави, а з другого, як суб'єкти ринкової економіки. Ось чому держава стала значною мірою залежною від волі окремих людей, їхніх груп і партій. Така залежність носить корисливий характер, що об'єктивно протирічить інтересам держави в цілому та громадян, які в ній живуть, зокрема.

Держава зобов'язана змінити відносини в суспільстві, використавши для цього цивілізовані правові та економічні правила гри для кожного індивідуума на основі Конституції і чинного законодавства. Тут потрібен порядок і твердість, введення яких може бути забезпечене за умови підтримки народу. Лише тоді інтереси кожного, за допомогою ясних і чітких правових норм підпорядковуватимуться єдиному цілому. Вирішивши фундаментальні правові відносини в суспільстві, можна приступати до розв'язання завдань практичної економіки, серед яких першочергове місце належить розробці та виконанню бюджету.

Необхідно відійти від однобокого розв'язання таких завдань, намагання зосередити дії переважно на формуванні і використанні Державного зведеного бюджету, залишаючи поза увагою необхідність формування виваженої і законодавчо обгрунтованої економічної політики країни і розробку на її основі економічного прогнозу, плану соціально-економічного розвитку. Такий підхід потребує кардинальних змін, без чого виникатимуть постійні труднощі з розробкою і виконанням бюджету.

Щоб змінити становище на краще, необхідно зосередити увагу суспільства не лише на державному бюджеті в якому зосереджується лише 35-40 відсотків ВВП, а й на розвиток всієї економіки, включаючи її неформальну частину. Дохідна частина бюджету має визначитися не на так званих макропоказниках, невідомо як розрахованих, а на основі реального стану економіки в кожному районі, місті,

області. Це вимагає передусім відійти від розподілу бюджетних коштів за галузевим принципом та відповідних способів формування його доходної частини.

Щоб доходна частина бюджету була реальною, треба розпочинати з територій, передусім з районної ланки. Триває постійна зміна власності, інституціональні одиниці працюють за власними планами. Однак в процесі розробки державного бюджету на рівні держави це майже не враховується. Коли спочатку все будується на відірваних від реальності показниках, а після цього треба доводити їх до реальних цифр і адресного витрачання фінансових ресурсів, зрештою маємо нереальний бюджет.

Цю роботу слід починати не згори, а навпаки - знизу. Приміром, як має формуватися бюджет району? Районна податкова адміністрація разом з районною адміністрацією за встановленими нормативами формують проекти доходів району і решту надходжень до обласних і державного бюджету. Опрацьовуючи доходи бюджету по районах і в цілому по області можна об'єктивніше визначити вірогідні надходження до державного бюджету згідно встановлених норм і нормативів.

Методи оздоровлення бюджетів усіх рівнів відомі: це – виробництво товарів і надання послуг, інвестиції, підприємливість людей, продуктивність економіки і виважені податки – основа наповнення бюджету.

Практика багатьох країн свідчить: відсутність досвіду державного будівництва та управління економікою може стати причиною того, що надання різноманітних пільг, створення нових міністерств і комітетів здійснювалися “з голосу”, без необхідних розрахунків та поєднання їх з сучасними можливостями бюджету. Це викликане об'єктивними і суб'єктивними причинами.

В умовах ринкової економіки і приватної власності адміністративний апарат взагалі, а величезний зокрема – малоефективні – це атрибути директивного управління. Збільшується кількість міністерств і відомств, зростають прямі витрати на їхнє утримання, зростають й інші видатки і витрати. Лише за 1991-1995 рр. кількість централізованих міністерств і відомств в Україні збільшилась на 24,3 відсотки, у тому числі міністерств – у 2,4 раза. Створюючи додаткові громіздкі адміністративні органи, держава погіршує своє скрутне становище через потребу збільшення виплат з бюджету та зростання кількості страйкарів за умов зниження соціальних заходів та несвоечасної виплати заробітної плати. Тут необхідний невеликий але наукомісткий ефективний апарат для формування економічних та правових важелів і методів їхнього застосування з метою виконання державою своїх регулюючих функцій.

В країні існує велика розбіжність у розумінні державного регулювання економікою: досвід та реалії підтверджують необхідність втручання в її розвиток за допомогою економічних і правових методів, хоча окремі міжнародні організації рекомендують терміново відмовитися від багатьох із них. Однак історія свідчить: в умовах кризового стану держава посилює своє втручання в економіку, але воно має бути розумне і координоване – це головне.

До початку кризи 1929-1933 рр. американський уряд дотримувався доктрини вільного підприємництва і невтручання держави в господарське життя. Однак, уже після 1929 року Президент США Гувер запровадив систему залучення капіталів у промисловість, банкам же пропонувалося знизити облікові ставки, розширити купівлю цінних паперів, надавати підприємцям дешевий кредит. Уряд був зобов'язаний виділити кошти із бюджету на будівництво підприємств, житла та інше. Президент Ф. Рузвельт у своєму “новому курсі” передбачив розширення державного регулювання економікою за рахунок державних субсидій підприємцям і фермерам, стимулювання приватних капіталовкладень, примусового картелювання, державної підтримки сільськогосподарського виробництва, організації громадських робіт для створення робочих місць.

Якщо в кризовий період відійти від таких дій, втрачається ефективний вплив держави на регіони, власні підприємства, підприємницький сектор. Так, у 1996 році в Україні доходи до державного бюджету були виконані на 82,1 відсотка, а до місцевих бюджетів - на 101,5, видатки відповідно склали 81,5 і 102,9 відсотка. Держава нічого не може вдіяти із своїми підприємствами: податкові адміністрації передають до суду справи для визнання підприємств, що не сплачують податків, банкрутами та розірвання контрактів з їхніми керівниками. Однак, суд у більшості випадків не задовольняє позовів, а галузеві міністерства на них взагалі не реагують. Вийшов з-під контролю підприємницький сектор. У 1996 році майже 30 тисяч зареєстрованих суб'єктів підприємницької діяльності не сплачували податків, а понад 33 тис. підприємств і підприємців перебували у розшуку.

Загравання з населенням за допомогою дріб'язкових пільг ніколи не бувають ефективними, а тим більше в ринкових умовах, це протирічить своїй суті і наносить шкоду державі в цілому. Перехід до ринкових відносин дозволяє для задоволення своїх потреб заробити усім, хто може і хоче, а надання безпідставних різноманітних пільг знижує в людей бажання до праці, знань, дисципліни. Про цю складність свідчить той фактор, що уже в 1996 році всі пільги склали половину видатків бюджету.

Найприйнятлівіший шлях виходу із цієї ситуації полягає в одноразовій відміні усіх пільг, крім пільг пенсіонерам та інвалідам, та скороченні кількості міністерств, комітетів і інших відомств, що утримуються за рахунок бюджету. Після цього встановлення різноманітних видатків з бюджету мають детально вивчатися і приводитися у відповідність з доходами бюджету. Це є свого роду “нульовий варіант”, спроможний забезпечити не лише скорочення великих і дрібних витрат, але й уникнути принизливого випрошування незначних іноземних кредитів та грантів.

Розв'язуючи проблему державних витрат, необхідно постійно пам'ятати просту істину, що марнотратний ніколи не уникне банкрутства. Держава не може існувати без встановлення тих чи інших додаткових видатків з бюджету і це природно. Однак у цьому випадку необхідно постійно дотримуватися правила: довгострокові статті видатків з бюджету слід приймати обачливо, на основі

грунтового аналізу сучасного стану і майбутніх наслідків; одноразові або річні статті витрат можуть прийматися з меншими пересторогами, так як помилки можна виправити.

Щоб з'явилися паростки економічного зростання, вкрай необхідно звільнити громадян від лешат економічних обійм, забезпечивши їм умови конституційної реалізації права на працю. Створення сприятливих умов для розвитку фізичних та юридичних суб'єктів господарювання, зростання заможності кожної людини та збагачення нації – єдино вірний шлях мобілізації внутрішніх інвестицій, нагромадження фінансових ресурсів для відродження, зміцнення держави.

4.5. Методи регулювання соціально-економічних процесів

Регулювання економіки являється багатогранною діяльністю держави, яка виступає гарантом стабільності і порядку в економічних відносинах суб'єктів ринкової економіки. Держава створює сприятливі умови для юридичних і фізичних суб'єктів в інтересах суспільства в цілому, але не власних інтересів окремих верств та осіб.

Сприятливі умови — це рівні умови господарювання, зрозумілі і стабільні правила економічної поведінки, особливо при застосуванні економічних підойм у тому числі податків і бюджетних витрат.

В умовах переходу до ринкової економіки державне регулювання здійснюється на основі задіяння ряду факторів серед яких слід виділити реформу підприємств, оподаткування, регулювання природних монополій, удосконалення системи розрахунків, захист економіки від зловживань.

Реформа підприємств. Більшість підприємств перехідного періоду зберігають внутрішню структуру і способи діяльності, які характерні директивній системі. До них належать: відсутність розмежування прав і відповідальності між власниками (акціонерами) і керуючими (директорами); усунення акціонерів від функцій власника; низька якість управління і підбору кадрів, застаріла система обліку і контролю; невиконання договірних відносин; відсутність стратегії розвитку; несприйняття інновацій та інвестицій.

Державне регулювання в таких умовах спрямовується на:

- здійснення правового захисту договірних відносин;
- формування ефективного механізму управління підприємствами, які повністю або частково знаходяться в державній власності;
- підвищення якості підготовки менеджерів відповідно до ринкових вимог;
- захист прав акціонерів, правове розмежування функцій власників (акціонерів) і керуючих їх власністю;
- надання земельних ділянок у власність під нове будівництво;
- реформування системи бухгалтерського обліку;

підготовка інфраструктури ринку праці, формування системи перепідготовки кадрів, працевлаштування і допомога безробітнім;

реформування житлово-комунального господарства з метою створення мобільного ринку житла для покращання функціонування ринку праці;

розвиток соціального партнерства для винайдення компромісу, що враховує інтереси підприємців і трудівників.

Реформування податкової системи. Сучасна податкова система має ряд значних недоліків: велика кількість пільг в тому числі індивідуальних, ухилення від оподаткування, податковий тиск, відсутність захисту для платника податків, доходи бюджету скорочуються, соціальні зобов'язання держави не виконуються. Здійснення державою реформування податкової системи спрямовується на:

кардинальне спрощення податкової системи, скорочення кількості податків і визначення переліку податків, що діють на території України;

розширення бази оподаткування;

вирівнювання рівнів оподаткування заробітної плати і інших доходів;

визначення граничних ставок для регіональних і місцевих податків;

зниження ставок штрафів і пені;

кодифікація правил, що регламентують взаємовідносини податкових органів і платників податків з метою захисту прав останніх.

Регулювання природних монополій. Регулювання відноситься до таких галузей як електроенергетика, нафтогазова промисловість, залізничний транспорт, ряд сировинних галузей. В природних монополіях підтримується необґрунтований ріст цін і тарифів, зайва зайнятість при заробітній платі вище середньої по країні, не регулюються розрахункові відносини із споживачами їх продукції і послуг, що в результаті знижує конкурентоспроможність кінцевої продукції промисловості.

Залишається не вирішена проблема надання субсидій одним споживачам послуг природних монополій за рахунок інших, що підриває всю систему соціальної допомоги. Державне регулювання природних монополій має передбачати:

розробку і законодавче затвердження принципів регулювання цін і контролю за витратами природних монополій;

стимулювання зниження витрат виробництва і реалізації;

забезпечення реального контролю за використанням коштів інвестиційних фондів галузей природних монополій;

переведення інвестиційних процесів в природних монополіях на ринкові принципи;

поступова ліквідація перехресного надання субсидій;

покращання роботи представників держави в органах управління підприємств — природних монополій.

Удосконалення системи розрахунків. В умовах значної простроченої заборгованості між фізичними і юридичними особами, здійснення розрахунків у формі бартеру або таких сурогатів як векселі, податкових звільнень відсутня можливість ефективного функціонування ринкових механізмів.

Неплатежі є результатом невмілого фінансового управління; хибної політики керівників підприємств; нерідко підтримки місцевих органів влади; використання приросту грошових коштів для зарплати, премій, дивідентів замість покращання платежів і повернення до грошових розрахунків; розширення бартерних операцій. Державний вплив на оздоровлення системи розрахунків можуть здійснюватися в такому напрямку;

усунення всіх вище перерахованих недоліків;

відмова від широкого використання грошових сурогатів;

встановлення жорстких правил відносно неплатників податків до бюджету, використання бартерних операцій та грошових сурогатів в розрахунках.

Захист економіки від зловживань. Відсутність розвинутих форм правового регулювання економіки, чіткості меж діяльності держави в економічній і соціальній сферах, належної підготовки державних органів для діяльності в принципово нових економічних обставинах створює сприятливі умови для зростання кримінального бізнесу, тіньової (неформальної) економіки і корупції. Корупція, як зловживання владою в особистих інтересах, захищає кримінальний бізнес і протизаконні дії легального бізнесу, здійснює підкуп посадових осіб і депутатів.

Регулююча функція держави в цій сфері розпочинається перш за все з усунення можливостей протизаконного збагачення за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів: вдосконалення системи використання бюджетних коштів, обмеження повноважень посадових осіб в розподілі державних коштів, відміна більшості пілг реформування податкової системи.

Важлива роль в здійсненні регулюючих функцій держави належить:

Верховній Раді України в частині прийняття законів, що підривають базу економічних зловживань і корупції. Прийняті правові норми в той же час мають не допускати свавілля, порушень прав людини і громадянина;

правоохоронним органам, які спрямовують свою діяльність не на боротьбу з дрібними правопорушеннями, але головним чином з найбільш шкідливими для економіки зловживаннями;

Державній податковій службі, яка забезпечує виявлення і притягнення до відповідальності осіб, що не дотримуються податкового законодавства.

Конкретизація дій державного регулювання щодо захисту економіки від зловживань здійснюється в таких напрямках: забезпечення рівних умов господарювання для всіх суб'єктів ринкової економіки, підконтрольність всіх каналів витрачання державних коштів, заборона розподілу державних коштів без конкурсних умов, суттєве зниження в господарській сфері функціональних дій на

принципах дозволів, визначення суворої відповідальності посадових осіб державного, регіонального і місцевого рівнів за перевищення встановлених строків погодження рішень з господарських питань, внесення плати за різні погодження виключно в бюджет, а не в різні позабюджетні фонди, обмеження їх розмірів, визначення переліку ліцензованих видів діяльності та їх скорочення.

Визначені напрями регулювання економіки та грошово-кредитна, фінансова, цінова, податкова політика набирають такого економетричного виразу.

Грошово-кредитна політика передбачає обґрунтування макроекономічних рішень та їх реалізацію за допомогою грошово-кредитних важелів, що впливають на динаміку економічного росту, інфляцію, платіжний баланс. На практиці це розмір грошової пропозиції, тобто величини кредитів, наданих банківською системою державі, приватному сектору, підприємцям тощо. Зв'язок грошово-кредитного регулювання з макроекономічними показниками простежується на рівнянні, що характеризує балансові обмеження грошово-кредитної системи.

$$Г = ЧЗА + ЧВД + ЧВПС + ІЧС, \text{ де}$$

Г — величина грошової пропозиції;

ЧЗА — чисті зовнішні активи;

ЧВД — чисті вимоги грошово-кредитної системи до держави;

ЧВПС — чисті вимоги грошово-кредитної системи до приватного сектора;

ІЧС — інші чисті статті вимог грошово-кредитної системи.

Здійснюючи вплив на величину чистих зовнішніх активів, грошово-кредитна влада може змінити валютний курс, відсоткові ставки на кредити, стримати попит на вітчизняні товари або його підвищити. Крім того здійснюючи регулювання держава може застосувати різні дії щодо валютного курсу, в тому числі ревальвацію, яка полягає в ціленаправленому планомірному підвищенню курсу національної валюти.

Приміром, 1 гривня обмінюється на 1,8 долара США, а при ревальвації до 2,0 доларів США товари вітчизняного виробництва стануть дорожчими, скоротиться на них попит, при цьому зросте імпорт. Сальдо зовнішньої торгівлі стане від'ємним, платіжний баланс країни погіршиться, чисті зовнішні активи (ЧЗА) зменшаться.

Навпаки, якщо 1 гривня обмінюватиметься не на 1,8 доларів США, а на 1,5 доларів США, то товари та послуги стануть дешевшими, зросте експорт і знизиться імпорт. Вартість національної валюти знизиться і це призведе до підвищення попиту на вітчизняні товари, платіжний баланс стане позитивним, підвищиться стимул до виробництва товарів на експорт.

Щодо регулювання чистих вимог грошово-кредитної системи до держави, то тут слід мати на увазі надання кредитів уряду на покриття дефіциту бюджету. Дефіцит бюджету може покриватися за допомогою: іноземних запозичень, кредитів банківської системи, кредитів населення у вигляді небанківського фінансування.

Грошово-кредитна політики і політика державних фінансів під час здійснення впливу на економічні процеси взаємопов'язані тою мірою, якою банківська система фінансує державний сектор. Основне завдання полягає в скороченні кредитів у державний сектор. В той же час, залучаючи іноземні кредити, їх краще використовувати для капітальних вкладень, а не для внутрішнього споживання. Інакше обов'язково виникнуть проблеми з поверненням зовнішнього боргу.

Викладені методи регулювання, зокрема зміни валютного курсу, обмеження або розширення грошової пропозиції та попиту, зміни структури наданих кредитів на користь державного або приватного сектора, характеризують проміжні цілі грошово-кредитної політики. Кінцева Мета — подолання інфляції, забезпечення стійкого економічного зростання, зниження рівня безробіття, які визначають загальний стан економіки країни.

Методи грошово-кредитного регулювання ґрунтуються на концепціях кейнсіанства і монетаризму.

Грошово-кредитне регулювання інфляційних процесів може здійснюватися за допомогою важливих економічних методів, які впливають з відповідної економічної політики. Серед таких методів важливими є:

- встановлення граничних розмірів кредитування дефіциту державного бюджету;

- обмеження обсягів кредитування граничними рівнями темпів інфляції та приросту валютних резервів;

 - встановлення єдиних лімітів кредитування комерційних банків;

 - дотримання суворого режиму кредитної емісії відповідно до фінансового стану користувачів;

 - встановлення єдиних лімітів співвідношення відсотків ставок по кредитах і депозитах;

 - підвищення відсоткових ставок по вкладах населення у банках;

 - стимулювання реалізації надлишкових товарних ресурсів;

 - підвищення зацікавленості комерційних банків по довгострокових вкладеннях та норми обов'язкових резервів комерційних банків;

 - підвищення зацікавленості комерційних банків до довгострокових кредитних вкладень;

 - встановлення норм обов'язкових резервів комерційних банків у національному банку;

 - здійснення операцій на фондовому та валютному ринках, здійснення рефінансування через ринкові інструменти;

 - створення резервів комерційних банків шляхом вкладень в державні цінні папери;

 - антимонопольне регулювання фінансово-банківської діяльності.

Методи фінансового регулювання можна згрупувати в такі напрями:

перехід від безпосереднього бюджетного фінансування виробничої сфери до різноманітних норм бюджетних вкладень у розвиток підприємств на комерційній основі;

обмеження дефіциту бюджету держави відносно валового внутрішнього продукту (ВВП);

покриття дефіциту за рахунок реальних кредитних ресурсів випуску і розміщення цінних паперів та зовнішніх надходжень;

різке скорочення дотацій, визначення граничних сум бюджетного дотування обмеженого кола товарів;

відміна субсидій на імпорт і дотацій на експорт продукції;

скорочення державного фінансування виробничого капітального будівництва і витрат на конверсію;

перегляд фінансування державних програм, виходячи з реальних можливостей бюджету.

Методи застосування податкової системи для регулювання економіки характеризуються такими підходами:

перехід від переважно фіскальної до стимулюючої функції податкової системи;

збільшення надходжень до бюджету за рахунок заохочення зростання бази оподаткування, знижуючи при цьому його рівень;

підвищення відповідальності за ухилення від сплати податків;

відміна податкових пільг для громадян і виробників усіх форм власності;

застосування режиму податкового стимулювання окремих господарських операцій;

збереження низьких податків для розширення експорту готових виробів та високих для сировини.

Основними методами застосування цін для регулювання економічних процесів є:

пряме державне регулювання цін на продукцію підприємств-монополістів;

підвищення ефективності державного контролю за цінами, досягнення паритетності цін на сільськогосподарську продукцію з цінами на продукцію промисловості та інших галузей народного господарства;

здійснення системи заходів щодо зупинення розкручування цін у посередницькій, збутовій і торговельній діяльності.

Методи регулювання соціальних процесів застосовуються так:

перегляд рівнів соціального захисту, виходячи з реальних можливостей економіки;

оцінка рівня споживання в малозабезпечених сім'ях;

зміни цін встановленого переліку споживчих товарів;

впровадження на державних підприємствах прямого регулювання фондів споживання, а на приватних підприємствах — опосередкованого;

уточнення лімітів державних централізованих капітальних вкладень на житлове будівництво, спорудження об'єктів соціально-культурного призначення; захист малозабезпечених та незахищених членів суспільства.

Методи банківського впливу на економічні процеси:

активні операції на відкритому ринку;

адекватний рух банківської облікової ставки (як правило вище за рівень інфляції);

відповідні вимоги до рівня обов'язкових банківських резервів;

створення конкуренції між банками;

підвищення якості банківського обслуговування;

скорочення термінів розрахунків;

зниження відсоткових ставок.

Провідним підрозділом системи регулювання у сфері кредиту і грошей є Національний банк України, який виконує функцію резервної системи. Головне його завдання — створення фінансових умов для стабільного неінфляційного розвитку економіки. Конкретні дії Національного банку зводяться до впливу на процеси формування попиту, пропозиції та кон'юнктури кредитного капіталу.

Цілі грошово-кредитної політики, досягнення яких здійснює Національний банк, поділяються на дві групи:

перша — кінцеві результати, які намічається досягти на макроекономічному рівні: динаміка ВВП, інфляції та безробіття;

друга — проміжні заходи, які характеризуються забезпеченням економіки грошовою масою, об'ємом кредитів, відсотковими ставками, резервами тощо.

Національний банк, виконуючи свою регулюючу функцію, повинен здійснювати нагляд за всією грошово-кредитною системою, бути знаряддям грошово-кредитної політики держави, концентрувати тимчасово вільні чи обов'язкові резерви інших банків.

Грошово-кредитне регулювання через Національний банк здійснюється за допомогою різноманітних засобів. Найпоширеніші з них такі:

при зменшенні економічної активності Національний банк збільшує обсяги грошової маси та кредиту;

якщо попит на кредитні ресурси перевищує пропозицію, що спричиняє ріст цін і безробіття, Національний банк скорочує грошову масу і кредит;

змінюється облікова ставка центрального банку, здійснюються операції на відкритому ринку (купівля та продаж цінних паперів), встановлюються різні варіанти норм обов'язкових резервів для комерційних банків.

Дії Національного банку, Міністерства фінансів та інших органів системи державного регулювання мають бути узгодженими. Приклади неузгодженості

мають місце в різні періоди інтервенції в економіку. Так, до лютого 1998 року облікова ставка Національного банку становила 35 відсотків, а 3-місячні доходи від продажу Мінфіном облігацій давали дохід понад 50 відсотків. Одночасно господарські суб'єкти не можуть вільно одержати у комерційних банках середньостроковий кредит під 55 відсотків. Отже, Національному банку не було підстав утримувати облікову ставку під 35 відсотків, яка була підвищена до 44 відсотків, вирівнявши доходи фінансової і банківської системи.

Регулювання грошового обігу. Зміни в грошовому обігу, що відбуваються під впливом грошової політики і регулювання з боку банківської системи постійно визначають динаміку макроекономічних показників. Це стосується таких величин: дефіцит державного бюджету; ріст або зниження обсягу виробництва та ВВП, платіжний баланс країни та його стан.

Природним наслідком розбалансованості грошово-кредитної системи є високі темпи інфляції, падіння вартості національної грошової одиниці.

Інфляція — це перевищення сукупного попиту на гроші над їх пропозицією. Іншими словами, інфляція характеризується переповненням каналів грошового обігу масою надлишкових паперових грошей, що викликає їх знецінення, зростання роздрібних цін, зниження валютного курсу, падіння реальної заробітної плати.

Інфляція виявляється тоді, коли витрати суспільства на купівлю товарів і послуг перевищують вартість товарів і послуг, вироблених за рік.

Помірні темпи інфляції в межах 10 - 12 відсотків і нижче, як свідчать теоретичні дослідження і практичні результати, допускаються і приносять позитивні результати. Це пояснюється тим, що невелике перевищення попиту над пропозицією тобто незначна інфляція поживляє виробництво, стимулює виробників до розширення виробництва, залучення додаткової робочої сили, що забезпечує ріст ВВП та життєвий рівень населення.

Якщо ж інфляція виходить з-під контролю (50 відсотків за місяць), то вона руйнує економіку, призводить до краху всю економічну систему. За таких обставин падає обсяг виробництва, зростає безробіття, знижується рівень життя, що призводить до соціальних конфліктів. Щоб не погіршувати соціально-економічний стан, необхідно здійснювати виважені підходи боротьби з інфляцією, використовуючи регулюючий вплив держави на цей процес.

Для регулювання такого інфляційного процесу як ріст цін держава застосовує податковий і грошово-кредитний вплив. Основним і необхідним в діях держави є обґрунтоване дозування випуску в економічний обіг кількості грошей, щоб забезпечити ефективну діяльність господарських одиниць.

Регулюючий вплив держави можна простежити за допомогою грошового балансу Національного банку. В грошовому балансі активи характеризують пропозиції грошей: чисті зовнішні активи (ЧЗА), чисті внутрішні активи (ЧВА) — вимоги до уряду, місцевих органів, підприємств, приватних осіб, комерційних

банків. У свою чергу пасиви характеризують попит на гроші (Γ) — гроші, квазі-гроші, облігації, інші статті.

Так як у кожному балансі актив = пасиву, то ЧЗА + ЧВА = Γ . Основне завдання полягає в тому, щоб визначити величину попиту на гроші (Γ), тобто пасив. Для цього враховуються дві складові: доход, який характеризується величиною ВВП (D) та швидкість обігу грошей (V).

Звідси:

$$\Gamma = \frac{D}{V}.$$

Крім цього кількість грошей в обігу можна визначити відповідно до кількості вироблених товарів і наданих послуг та рівня цін: $\Gamma \cdot V = P \cdot O$,

де: Γ — кількість грошей

V — швидкість обігу грошей

P — рівень цін

O — обсяг товарів і послуг. Отже,

$$\Gamma = \frac{P \cdot O}{V}$$

Необхідну кількість грошей можна визначити також за допомогою такої формули:

$$\Gamma = (P - K + \Pi + \text{ВП}) / V_0, \text{ де}$$

Γ — кількість необхідних грошових одиниць в обігу;

P — сума цін товарів, що підлягають реалізації;

K — сума цін товарів, платежі за якими виходять за рамки даного періоду;

Π — сума цін товарів, строки платежів за якими наступили;

ВП — сума взаємопогашуваних платежів;

V_0 — швидкість обігу грошових одиниць.

В міжнародній фінансовій статистиці використовуються такі агреговані грошові показники:

I. Готівка

Гроші поза банками (M0)

II. Кошти на розрахункових і поточних рахунках

Грошова маса (M1)

$$= \text{M0} + \text{Кошти на розрахункових і поточних рахунках}$$

III. Строкові депозити та інші кошти (кошти на рахунках)

капіталовкладень, кошти
держстраху та валютні
заощадження)

Грошова маса (M2) = M1 + Строкові депозити та інші кошти

IV. Кошти клієнтів за трастовими операціями банків

Грошова маса (M3) = M2 + Кошти клієнтів за трастовими операціями

З метою управління і регулювання величини грошової маси регулюючі органи встановлюють відповідні орієнтири відносно темпів росту того або іншого грошового показника — M0, M1, M2, M3.

Основним завданням грошової влади в галузі регулювання темпів росту грошових показників є спроба поєднати темпи зростання грошової маси з темпами зростання виробленого продукту. Практика свідчить, що для цієї мети краще всього використовувати грошовий агрегат M1, який більш реально відповідає процесам купівлі-продажу та розподілу в економіці.

Найважливішим макроекономічним показником агрегованого сукупного попиту (СП) є ВВП. Сукупний попит в економіці характеризується величиною передбачених господарськими суб'єктами сукупних витрат (СВ). Отже, СП = СВ. Сукупні витрати здійснюються по таких напрямках: витрати на споживання (С), витрати на інвестиції (І). Отже, СВ = С+І. Величина майбутніх планових витрат буде залежати від: а) рівня цін на товари і послуги (Р); б) цін на інвестування у вигляді відсоткових ставок (К); в) величини очікуваного доходу (Д). Таким чином:

$$СП = СВ = С+І = f(P, K, D).$$

У свою чергу величина покупок залежить від кількості грошей, якими володіють господарські суб'єкти усіх секторів економіки. Їх бажання мати певну кількість грошей або попит на грошу (Г) будуть визначатися тими ж факторами, що і сукупний попит, тобто $Г = f(P, K, D)$. Звідси можна зробити висновок, що між сукупним попитом в економіці (СП) та кількістю грошей (грошовим обігом) існує пряма залежність, де

$$СП = \frac{Г \cdot V}{P},$$

СП — сукупний попит;

Г — кількість грошей, грошова маса (M1);

V — швидкість обігу грошей;

P — індекс рівня цін на товари і послуги.

Приміром, M1 = 49,7 млрд. грн.; V = 4,2 рази; P = 38,6 рази.

$$СП = \frac{49,7 \times 4,2}{38,6} = 5,4 \text{ млрд. грн.}$$

Таким чином сукупний попит в економіці, який характеризується величиною сукупних витрат господарських суб'єктів та грошовим обігом, тісно пов'язаний з рівнем витрат в економіку. Висока грошова маса при значному зростанні цін не дає підвищення попиту, а навпаки його знижує.

Гроші відіграють головну роль в системі грошово-кредитного регулювання. Вони виконують в економіці три функції: оплата товарів і послуг, вимір вартості різних товарів і послуг, засіб нагромадження. Визначальна роль у створенні і випуску грошей в економічний обіг належить банківській системі, що в цілому складає одну із трьох функцій держави у регулюванні економіки. Право випуску (емісії) готівки і монет в Україні належить Національному банку, в деяких країнах цю роль виконує Міністерство фінансів. Такі організації називаються грошовими владами, а разом з комерційними банками створюють грошову систему економіки.

Крім грошової системи банківського типу створюються фінансові заклади небанківського типу (фінансові компанії, фонди та інші), які разом створюють фінансову систему економіки. Така система має право: випускати гроші і здійснювати контроль за ними; зберігати міжнародні валютні резерви країни і їх використовувати від імені країни; здійснювати фінансову посередницьку діяльність.

У процесі регулювання економіки використовуються різні фінансові інструменти, які приймають вид фінансових активів або фінансових пасивів.

Всі фінансові активи діляться на 7 основних категорій:

1. Золото.
2. Гроші і вклади.
3. Цінні папери, крім акцій.
4. Акції і інші паї.
5. Позики.
6. Страхові технічні резерви (пенсії, страхові виплати і інші).
7. Інші (надання кредитів торгівлі тощо).

Грошова маса як продукт грошово-кредитної системи має значний вплив на об'єм виробництва, рівень цін, стан платіжного балансу країни. В цьому випадку величина грошової маси залежить, з одного боку, від можливостей грошово-кредитної системи, що пропонує грошову масу, а з доугого, від господарських агентів, які самі визначають практичне розпорядження своїми грошовими коштами.

Грошова пропозиція є зобов'язанням грошово-кредитної системи перед рештою економіки і позначається на пасивному боці рахунків. В основі величини пропонованих грошей лежить грошова база і резерви грошей, які включають: гроші на руках у населення і підприємств або так звані гроші поза банком; грошова готівка в сейфах банків або так звані резерви; різні вклади (депозити) комерційних банків, приватного сектора і державних структур.

Приймаючи вклади у населення і підприємств, банк, щоб одержати максимальний прибуток, надає кредити і купує цінні папери. Однак, має діяти святе правило — залишити резерви на випадок необхідності виплати коштів по раніше зроблених вкладах, чим гарантується безпека.

Розмір обов'язкових резервів є потужним засобом впливу на банківську систему з боку держави з метою підвищення її надійності і стабільності.

До джерел створення грошової бази належать: джерела резервних грошей — чисті іноземні активи, чисті зобов'язання уряду, зобов'язання комерційних банків, зобов'язання інших фінансових інститутів, інші чисті статті; грошова база — гроші в обігу, резерви банків, вклади комерційних банків.

Величина резервів банківської системи залежить від росту відсоткових ставок; зниження відсоткових ставок. Рівняння балансових обмежень грошово-кредитної системи та резервних грошей. Резервні гроші (РГ) складаються із: чистих іноземних активів, що залежать від динаміки платіжного балансу (дефіцит платіжного балансу скорочує чисті іноземні активи, навпаки позитивне сальдо, що збільшує чисті активи; чисті зобов'язання уряду тобто одержання кредитів у банківській системі; кредити комерційних банків, які вони одержують від центрального банку.

Всі наявні кошти, за винятком резерву, банки вкладають під відсотки в інші банки або підприємства. Це означає — з нічого робити гроші. Така спроможність банків робити гроші з повітря носить назву мультиплікаційного ефекту, який слід враховувати для управління банківською системою і грошовою масою. Мультиплікатор визначається:

$$МГ = \frac{Г_0 + В_к}{Г_0 + Р_б}, \text{ де}$$

МГ — грошовий мультиплікатор;

Г₀ — гроші поза банками;

В_к — вклади комерційних банків;

Р_б — резерви банків.

Грошовий мультиплікатор ґрунтується на врахуванні таких особливостей: грошово-кредитна влада не в змозі встановити повний контроль над грошовою масою. Населення самостійно визначає необхідну йому кількість національної валюти. При цьому, якщо величина грошової маси, пропонується грошово-кредитною системою, більша ніж хотілось би мати у своєму розпорядженні господарським агентам, то вартість національної валюти знижується; в той же час, якщо ж грошова пропозиція недостатня, то вартість національної валюти зростає.

Отже, оцінка попиту на гроші має виключне значення у формуванні грошово-кредитної політики. Зокрема, якщо величина грошової пропозиції перевищить

існуючий в економіці попит на гроші, то небанківський сектор буде наполягати на обміні національної валюти на іноземну. Це відбувається шляхом простого обміну валют або продажі товарів на експорт-імпорт. Якщо ж закупаються товари, це призводить до росту цін, зменшуючи вартість національної валюти.

При визначенні попиту на гроші в економіці, як показник рівня доходів, використовується показник ВВП. Для цього у функції попиту на гроші використовують дефлятор ВВП або індекси споживчих та оптових цін (дефлятор цін). Попит на гроші прямо пропорціональний рівню цін, тобто якщо ціни збільшилися у два рази, то потреба в грошах у населення збільшиться у два рази. Таким чином попит на гроші залежить від рівня доходів (ВВП), рівня інфляції, рівня цін: $ПГ = (Д, I, Ц)$, де ПГ — попит на гроші, Д — рівень доходів, I — рівень інфляції, Ц — рівень цін.

Грошово-кредитна система характеризується нестабільністю через багато факторів, які знаходяться під впливом операцій по обміну грошей на товари, що будуться на взаємному довір'ї учасників ринкових відносин. Зокрема, якщо в особі центрального банку і комерційних банків держава втратила довір'я в народі тобто покупців, то виникає порушення грошово-кредитної системи, зниження виробництва та рівня економічного життя суспільства в цілому, посилення соціальних конфліктів. Якщо ж довір'я дуже велике, то виникають великі спекуляції, що також призводить до зниження ефективності грошово-кредитної системи.

Таким чином, грошово-кредитна система за специфікою потребує уваги і підтримки певних умов в її функціонуванні, які забезпечують нормальний і стійкий розвиток цієї системи. Гарантом тут може бути тільки держава, дії якої залежать від політики економічного регулювання.

На методи впливу на розвиток економіки грошово-кредитних засобів мають окремі погляди концепції — кейнсіанська і монетарна.

Кейнсіанська концепція, оперуючи рівновагою на ринку товарів та рівновагою на ринку грошей, підтримує побудову макроекономічної моделі, за допомогою якої можна простежити залежність сукупного попиту від грошово-кредитної політики. Спираючись на висновки, можна вносити потрібні зміни — у попит на гроші та розширення або скорочення виробництва. Концепція стверджує, що загальна сума витрат в економіці відповідає величині виробленого продукту: витрати на споживання, інвестиції і чистий експорт відповідають величині виробленого валового продукту.

У цьому ж контексті виведена залежність: а) рівноваги на ринку товарів і ринку грошей від норми відсотка і рівня валового продукту; б) рівноваги сукупного попиту і пропозиції від рівня валового продукту і рівня цін.

Приміром, зростання пропозиції призводить до росту цін на сировину і матеріали, відповідно зростаючої ціни на товари, підвищується заробітна плата. В цьому випадку необхідно впливати на скорочення пропозиції на гроші, щоб

унеможливити інфляцію. При низьких відсоткових ставках зростають інвестиції, що у свою чергу призводить до збільшення витрат на споживання, державні закупки, а це спонукає підвищення пропозиції товарів та послуг з наступним ростом валового внутрішнього продукту.

Монетарна концепція також передбачає використання грошової пропозиції, але механізм її дії докорінно відрізняється від кейнсіанського підходу. Відмінність полягає в наступному: зміни грошової пропозиції безпосередньо впливають на величину сукупного попиту і валового продукту, але зміни відсоткових ставок не є причиною зміни рівня витрат в економіці.

Грошово-кредитне і бюджетне регулювання. За допомогою грошово-кредитного і бюджетного регулювання опосередковується переміщення капіталів, розвиток і вдосконалення виробництв, збалансовується попит і пропозиція, поєднання монетарної і кейнсіанської концепції розвитку економіки, попереджуються небезпечні макроекономічні диспропорції. Це є основними регуляторами попиту досягнення визначених напрямків економічної тактики, кон'юнктурної та антициклічної політики. У розвинутих країнах ці важелі включені до системи економічної стратегії.

Проведення ефективної грошово-кредитної політики будується на виважених відносинах між державою і Національним банком. Національний банк здійснює незалежну монетарну політику, однак його дії координуються державою, як це має місце в розвинутих країнах. Ступінь незалежності Національного банку в різних країнах розв'язується по-різному: в країнах з більш активним державним втручанням здійснюється безпосередній контроль над центральним банком і навпаки, контроль знижується за пом'якшення втручання держави в економіку. В ряді країн держава контролює кредити на розвиток сільського господарства, будівництва, експорту, торгівлі, виробничому оснащенню. Держава не конкурує з приватними банками, але зобов'язана мати потужні депозитні банки, зосереджуючи їхню діяльність на інвестиційній діяльності.

Відсоткові ставки. В період «перегріву» економіки грошове регулювання зосереджується на недопущенні зростання інфляції за допомогою підвищення сукупного попиту. Таким чином скорочується пропозиція грошей шляхом скуповування державних облігацій, підвищення відсоткової ставки для обмеження попиту на капітал, інше. Однак, в період економічного спаду навпаки, застосовується збільшення грошової пропозиції, зниження вартості кредитів.

З метою скорочення споживання та збільшення заощаджень необхідно підвищити відсоткові ставки на ощадні вклади. За допомогою жорстокої кредитно-фінансової політики можна скоротити темпи росту грошової маси: підвищення облікової і відсоткової ставки, зниження курсу цінних паперів. При цьому слід врахувати, що зростання відсоткових ставок може поставити в складні умови ощадні банки та інші кредитні організації, які змушені будуть використовувати кошти з грошового ринку під високі відсотки. В ряді випадків держава вимушена в таких випадках підтримувати позичково-ощадні організації.

Підвищуючи відсоткову ставку, держава може збільшувати орієнтацію своїх цінних паперів на експорт, але це може підвищити курс долара, що призведе до порушення платіжного балансу. Проте зростання відсоткової ставки призводить до: скорочення прибутків, підвищення курсу валют, подорожчання експорту, падіння інвестиційної активності, поглиблення структурної кризи, росту безробіття, хоча і викличе приплив капіталу. Підвищенням облікової ставки досягається зростання темпів приросту грошової маси.

Досвід застосування грошово-кредитного і бюджетно-податкового регулювання свідчить про те, що політика дорогих грошей не розв'язує проблеми структурних перетворень в економіці. В той же час просте зниження кредитних ставок також не дає результату, якщо не підтримувати ці дії відповідними інвестиційними заходами спрямованих залучення капіталів, понижуюча ціна яких впливає на зміну платіжних балансів, валютних курсів тощо.

Державний бюджет. В умовах перехідної економіки для ефективнішого розміщення ресурсів застосовується високий ступінь перерозподілу коштів через бюджет. Зокрема є високорозвинуті країни, приміром Швеція через бюджет розподіляє понад 55 відсотків ресурсів. В розвинутій ринковій економіці рівень оподаткування зменшується, знижується частка перерозподілу фінансових ресурсів через бюджет, функції соціального захисту передаються приватним суб'єктам.

Бюджет відіграє роль інструменту регулювання, за допомогою якого стримуються негативні та стимулюються позитивні процеси розвитку економіки. У випадку, коли бюджет виконує переважно фіскальну функцію як центр збору податків, його регулюючий вплив на економіку значно знижується.

Виконуючи функцію регулювання економіки, та залежно від стану економіки держави, доходів бюджету та цілей економічної політики з державного бюджету здійснюється надання субсидій і дотацій областям, галузям, особливо сільському господарству, окремим підприємствам, прошкам населення. Політика протекціонізму сільському господарству підтверджується даними: розмір сільськогосподарських субсидій становить у Франції 7,1 відсотка, у Великій Британії 27,2 відс. і у Норвегії — 32,5 відсотка. За допомогою бюджету здійснюється цільове спрямування коштів на завдання, які не мають поточної ефективності, але відіграють стратегічне значення для суспільства: витрати на управління, оборону, екологію, соціальний захист, науку і освіту, безприбуткові, але національно важливі виробництва.

На етапі високого рівня перегріву економіки прогресивне оподаткування забезпечує перевищення росту податкових надходжень над темпами економічного росту, що «охолоджує» економіку, поліпшуючи баланс бюджету. В той же час на етапі спаду економіки витрати з бюджету мають зростати, баланс може погіршуватися, а це пожвавлює зростання економіки. В ряді випадків за рахунок державного бюджету здійснюється компенсація скорочення приватних інвестицій.

Зниження ставок податків стосовно суб'єктів господарювання та амортизаційні відрахування стимулює інвестиції в модернізацію виробництва. Разом з тим зниження податків за певних умов не завжди забезпечує підвищення норм заощадження, кошти можуть спрямовуватися на споживання, знижуючи внутрішні приватні капіталовкладення. Зростання ж в цілому капіталовкладень можна за рахунок залучення капіталів з-за кордону.

Збалансування доходів і видатків бюджету в процесі регулюючої функції має постійно контролювати особливо витрати, які можуть постійно зростати: трансфертні платежі та запровадження системи їхнього індексування, відсотки за державний борг, створений внаслідок фінансування дефіциту бюджету за рахунок інших паперів. Практика свідчить, що дефіцит державного бюджету буде зростати, якщо замість емісії, для поповнення необхідних грошей випускати цінні папери. Адже емісія грошей не вимагає сплати відсотків, а випуск цінних паперів призводить до сплати відсотків, що збільшує видатки з бюджету.

Структурні зміни економіки. Структурні зміни забезпечують ефективну спрямованість технологічної структури виробництва, проведення інституційної політики, формування оптимальної структури власності.

Щодо державної власності, то держава здійснює пряме регулювання її розвитку. Проте держава має здійснювати гнучке втручання для створення умов розвитку приватного сектора. Держава не може створити багатство, але максимально сприятливі умови, в яких виробники багатства процвітатимуть. Це завдання покладається на державні органи управління. Приміром, приватизація в галузях, яка є постійно діючим процесом зміни власності, розглядається переважно не як засіб поточного регулювання, а як оптимізація структурного перетворення економіки. Змінюючи форму власності, держави може застосувати фіксовані ціни, тобто нижчі ринкових, бюджетні дотації, субсидії на покриття збитків. Щоб приватизація принесла очікуваний результат її необхідно доповнювати відповідними заходами фінансово-кредитної, бюджетно-податкової та промислової політики.

Коли держава повертає підприємства у свою власність на підставі викупу, міністерства вдаються до послуг контролерів з бюджетних, кредитних та тарифно-цінових питань. На підприємствах, які діють успішно, контролюються лише питання використання інвестицій. На підприємствах, де досягнуто середніх результатів здійснюються фінансові обмеження діяльності та інвестицій, на збиткових підприємствах практикується повне державне втручання. В цьому випадку держава може надавати дотації, субвенції і іншу допомогу для покриття збитків, що виникли за умов реалізації державних інтересів. Націоналізація має здійснюватися цивілізованим способом, на компенсаційній основі.

Втручання держави в економіку приватного і державного секторів здійснюється різними методами: вибіркоче кредитування з метою модернізації, перегруповання активів для зосередження власності в одних руках (приватних або державних), розробка плану оздоровлення кризових галузей та збиткових

підприємств, встановлення пільгових цін для продажу акцій, визначення податкових пільг, допомога приватним підприємствам з метою недопущення банкрутства, здійснення маневру ресурсами, продаж державою нестратегічних або збиткових підприємств, роздержавлення або зростання державної власності, надання державним підприємствам широких прав у питаннях фінансів цін і зайнятості, інтеграція державних і приватних структур.

Досвід країн з ринковою економікою свідчить про те, що значне втручання уряду в економіку призводить до зростання безробіття і роздрібних цін, вивезення капіталів за кордон, скорочення валових інвестицій, сповільнення росту економіки або її спад. Водночас є факти, які стверджують, що питома вага державної власності зростає на стадіях відбудови економіки, кардинальних її структурних змін та знижується за стабілізації економіки.

Основними важелями реалізації економічної політики є: державні субсидії, трансферти, комплексні програми і капіталовкладення з метою структурних перетворень, концентрація виробництва, фіксовані ціни, здійснення науково-дослідних і дослідно- конструкторських робіт, розвиток інфраструктури, регіональна політика, стимулювання попиту, надання пільгових умов для виробників, технологічні, санітарні норми, стимулювання експорту окремих товарів, здійснення протекціоністської політики.

У високорозвинутих країнах чільне місце у створенні сприятливих умов з боку держави надається підтримці науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, підвищенні ефективності науково-технічного прогресу. В таких країнах близько 50 відсотків вкладень у науково-технічний процес фінансується з бюджету. В цьому випадку державна науково-технічна стратегія може включати визначення пріоритетів наукових досліджень, податкову, амортизаційну, антитрестівську, патентну, зовнішньоторгівельну політику, підтримку конкуренції, підготовку кадрів.

Непряме стимулювання науково-технічного прогресу досягається на основі податкових знижок на інвестиції в активну частину основного капіталу, скорочення строку амортизації, податкові стимули у фінансуванні наукових робіт в системі університетів, авторські права, страхування ризику, удосконалення системи інформації.

Важливу роль в структурних змінах економіки відіграє контрактна система, функції і методи якої в умовах ринкової економіки набувають нового змісту. Держава замовляє необхідну їй продукцію, послуги розраховуючись за договірними ринковими цінами. В свою чергу приватний капітал може орендувати у держави заводи, фабрики, устаткування, наукові центри тощо. Для приватного сектора контракти та оренда досить вигідні, так як тут діє високий ступінь захищеності.

З метою підвищення міжнародної конкурентоспроможності національної економіки та забезпечення всім фірмам високої доходності держава розробляє відповідну макроекономічну політику, здійснює прямий протекціонізм і надає

субсидії окремим галузям, сприяє конкуренції вітчизняних підприємств, підтримує вертикальне і горизонтальне злиття та роз'єднання фірм. Пряме регулювання зовнішньоекономічної діяльності може здійснюватися за допомогою податкових пільг та відстрочок, державного страхування приватних іноземних інвестицій, стимулювання передачі технологій за каналами приватних зв'язків, здійснення програм технічної та економічної допомоги, обмеження іноземних інвестицій в окремих галузях, стимулювання відпливу капіталу з малоприбуткових галузей.

Структурна перебудова економіки передбачає узгоджене поєднання цінової, податкової, кредитно-фінансової, бюджетної політики, спрямованої на досягнення відповідних державних пріоритетів та використання заходів юридичного, науково-технічного, екологічного, культурно-освітнього характеру.

Регулювання соціального розвитку. Принципи змагання і конкуренція, виживання та адаптація в ринкових умовах мають чіткий соціальний зміст — розв'язання проблем створення загальних соціальних цінностей. За цих умов стабільність системи економіки об'єктивно пов'язується з системою соціальних гарантій. Повноцінне функціонування ринкової економіки характеризується соціальною інфраструктурою, яка включає: підтримку і розвиток культури, освіти, виховання, систему охорони здоров'я і фізичної культури, пенсії і різні соціальні виплати, підготовку робочої сили, перекваліфікацію інше. Баланс співвідношення економічної і соціальної сфер, забезпечення належного рівня винагороди та гідного рівня життя для малозахищених членів суспільства на засадах достатнього розвитку продуктивних сил.

Джерелами коштів на соціальні витрати можуть бути поєднання коштів приватних організацій з частковим фінансуванням і загальним керівництвом з боку держави: приватна ініціатива, соціальне страхування, фінансування соціальних програм, кошти підприємців, бюджетний перерозподіл, пільги в оподаткуванні і амортизації, переваги у державних замовленнях тощо. Приміром, пенсійний фонд у США формується на 49,5 відсотка за рахунок підприємців і робітників та на один відсоток — за рахунок держави, а решта сум становлять відрахування з заробітної плати. В інших країнах держава формує 30-60 відсотків доходів пенсійного фонду.

Регулювання соціальної сфери спирається на три різновиди системи державного забезпечення: соціальне страхування, державну допомогу та універсальне забезпечення.

Соціальне страхування передбачає передачу частини заробітної плати до спеціальних фондів, з яких виплачуються пенсії в розмірі від 25 до 90 відсотків заробітної плати і здійснюються разові та інші допомоги.

Державна допомога здійснюється за рахунок державного бюджету особам, доходи яких недостатні для існування згідно встановленого рівня та офіційного рівня бідності. Універсальна система, кошти якої формуються за рахунок

бюджетних надходжень, забезпечує можливість надання державної допомоги пенсіонерам та непрацездатним особам.

Допомоги населенню може застосовуватися відповідно до соціальної політики та її пріоритетів: доплата на дітей, фінансування учбових закладів та загального рівня освіти, допомога у здобутті кваліфікацій, на які є попит, безкоштовні медичні послуги, забезпечення житлом, надання продовольчої допомоги у тому числі на основі системи продовольчих блоків, впровадження приватного і державного медичного страхування, запобігання скороченню робочих місць та підтримання балансу попиту і пропозиції праці, компенсація витрат на проїзд та облаштування, перепідготовка кадрів та організація робочих місць, субсидії підприємцям на працевлаштування інвалідів, кредити і субсидії людям похилого віку для заснування власного бізнесу, часткове або повне відшкодування громадянам на медичних витрат, медичне страхування, страхування стоматологічне та допомога батькам у випадку хвороби дитини, повне фінансування всіх державних шкіл та надання субсидій приватним школам, разом з частковим фінансуванням житлового будівництва також компенсація на виплату відсотків за кредит на будівництво чи перебудову житла.

Пошук джерел коштів на розвиток і підтримку соціальної сфери стає важливим фактором функції державного регулювання. Сучасний напрямок тут — тенденція до диверсифікації (різні сфери і галузі) джерел і розширення мережі перерозподілу коштів. У відсталих країнах джерела формуються переважно на основі централізованого перерозподілу ресурсів, а в розвинутих країнах з ринковою економікою застосовується широка система залучення приватного і державного секторів економіки.

4.6. Регулювання окремих секторів економіки

Сектор домашніх господарств. Сектор домашніх господарств відіграє в економіці країни подвійну роль: він є основним постачальником усіх економічних ресурсів, з одного боку, і основною витратною групою в національному господарстві, — з іншого боку. Отже, в процесі прогнозування і індикативного планування та державного регулювання розвитку цього сектора слід розглядати: першу групу — як одержувачів доходу за ресурси; другу — як витратну групу.

Домашні господарства як одержувачі доходу. Доход сектора домашніх господарств створюється в процесі розподілу сукупного доходу суспільства на заробітну плату, ренту, відсотковий прибуток відповідно до функцій, що виконуються одержувачем доходу. Заробітна плата виплачується за виконану роботу, а рента і відсоток — за ресурси, що знаходяться у власності; прибуток надходить власникам корпорацій та інших підприємств. Такий розподіл сукупних доходів називається функціональним.

Серед окремих домашніх господарств сукупний доход розподіляється у відповідності із встановленим способом, згідно з яким здійснюється особистий

розподіл доходів в країні. Такі доходи формуються за рахунок фондів, бюджету та інших форм перерозподілу доходів держави.

Функціональний і особистий розподіл сукупного доходу є ключовим фактором ролі та розвитку домашніх господарств.

Функціональний розподіл сукупного доходу. Найважливішим джерелом доходу домашніх господарств є заробітна плата, яка виплачується робітникам і службовцям компаніями та державними організаціями. Доход дрібних власників-лікарів, адвокатів, фермерів, власників дрібних і інших некорпорованих підприємств є комбінацією заробітної плати, ренти, відсотків і прибутку. Окремі домашні господарства володіють акціями корпорацій і одержують дивіденди. Власники облігацій та ощадних рахунків одержують дохід у вигляді відсотків. За надані компаніям будівлі, землі та інші природні ресурси домашні господарства одержують рентний дохід.

Частка валового внутрішнього продукту, який спрямовується на доходи і витрати населення, характеризується так (табл. 4.6.1):

Таблиця 4.6.1

Баланс грошових доходів і витрат населення України

млн. грн.

	1992 р.	1993 р.	1994 р.	1995 р.	1996 р.
Валовий внутрішній продукт (ВВП)	50,0	1483,0	12038	54516	80510
Доходи населення	23,7	628,4	5389,1	26497,9	38803,0
у % до ВВП	47,4	42,4	44,8	48,6	48,2
Витрати населення	17,7	471,0	4400,0	22403,7	31825,0
у % до ВВП	35,4	31,8	36,6	41,1	39,5

Особистий розподіл сукупного доходу. Вивчення і прогнозування особистого розподілу доходу має включати розподіл сімей на групи з низькими доходами, середніми і високими. Коли частина сімей з найвищими доходами одержує в десятки разів вищі доходи ніж група сімей з найнижчими доходами, то держава має передбачити справедливий розподіл доходів.

Домашні господарства як витратники доходу. Способи, рівень і структура витрат домашніх господарств має виключно важливе значення в розвитку економіки на перспективу. В цілому розподіл доходів домашніх господарств такий: частина надходить державі у формі індивідуальних податків, решта — особисте споживання і особисте збереження.

Податки з громадян є важливим економічним важелем регулювання життєвого рівня окремих категорій і груп населення.

Особисті збереження домашніх господарств складаються з доходів, які не сплачуються у вигляді податків, не витрачаються на купівлю споживчих товарів, а надходять на банківські рахунки, вкладаються в страхові поліси, облігації, акції та інші фінансові активи. Збереження — це товари і послуги, які задовольняють потреби споживачів, а не лише чекові книжки, рахунки, депозитні сертифікати, облігації. Причини для збереження: захист доходів, спекуляція, біржова гра, непередбачені обставини (хвороба, безробіття, вихід на пенсію, освіта дітей, повніше забезпечення своєї сім'ї). Збереження і витрати на споживання змінюються в прямій залежності від розміру доходу: більший дохід дає більші збереження.

Особисте споживання. Більша частина загальною доходу домашніх господарств надходить від одержувачів доходу знову у виробничий сектор економіки у вигляді витрат на особисте споживання. Рівень і структура загального обсягу виробництва країни значною мірою залежить від розмірів і структури споживчих витрат. Це вимагає в прогнозах і планових розрахунках передбачати розподіл витрат домашніх господарств на різноманітні групи товарів і послуг: товари довгострокового користування (строк служби понад рік); товари короткострокового користування (строк служби менше року); послуги (послуги лікарів, адвокатів, житло, комунальні та інші, відпочинок).

Процес прогнозування і планування сектора домашніх господарств передбачає створення сприятливих умов для підвищення рівня життя всіх категорій громадян. В ринковій економіці основна Мета полягає у поліпшенні достатку одних категорій громадян, які, з погляду держави, є найбільш знедоленими. Такими громадянами держави, як правило, вважають людей не лише з меншим абсолютним достатком, але і людей, які хоча і не мають меншого розміру доходів порівняно з іншими особами, але ущемлені в інших аспектах: мають більше дітей, гірший стан здоров'я (інваліди, похилий вік) тощо.

Поліпшення рівня життя цієї категорії громадян може здійснюватися як за рахунок підвищення ефективності виробництва і надання послуг, так і шляхом певного погіршення достатку забезпеченішої категорії громадян. Основна роль в прогнозуванні і плануванні належить регулюванню економікою приватних господарств з боку держави.

Виходячи з такого розуміння державного регулювання економікою приватних господарств, можна виділити два основних способи такого регулювання:

- 1) пільгове оподаткування, що дає можливість привілейованій категорії громадян за інших рівних умов сплачувати податки за меншими ставками;
- 2) передача частини акумульованих державою доходів на користь більш знедленої категорії громадян за допомогою реалізації державних програм.

У першому і другому випадках основним і найрозповсюдженішим каналом регулювання достатку домашніх господарств є податкова система. З цієї точки зору, оподаткуванню притаманні аспекти гри з наперед заданим нульовим

кінцевим результатом: якщо одна особа будь-що виграє, використовуючи переваги системи оподаткування, то інша особа обов'язково в цьому програє, внаслідок чого загальний результат залишається рівним нулю.

Пільгове оподаткування — метод, непов'язаний з розміром доходів та їхнім вилученням, а уникнення дискримінації в оподаткуванні. В цьому випадку особи, що мають однаковий рівень доходів, будуть нести різний податковий тягар з тієї причини, що одні категорії осіб одержують від держави податкові преференції (привілеї, пільги, переваги).

Податкові преференції у світовій практиці частіше всього надаються таким категоріям осіб:

особам, які мають великі сім'ї;

особам похилого віку (в США особи, старші 65 років, одержують подвійні податкові пільги);

інвалідам;

особам, які одержують зароблені працею доходи (на відміну від осіб, які одержують доходи від своїх активів — дивіденди з цінних паперів, ренти від нерухомості тощо);

особам, які одержують порівняно менші доходи (на відміну від осіб, що сплачують податки по більш високій прогресивній ставці);

особам, які займаються благодійною діяльністю (пожертвування в різні неприбуткові організації — релігійні, освітні, наукові тощо);

особам, які виплачують відсотки за одержані кредити на будівництво житла (розмір цих відсотків не включається у валовий доход, що підлягає оподаткуванню);

особам, які витрачають свої особисті доходи на власне медичне обслуговування (ці кошти вираховуються із величини валового доходу, що підлягають оподаткуванню).

Одним із головних принципів, що забезпечує податкове регулювання доходів приватних господарств, є принцип прогресивності в оподаткуванні доходів (особи з більшими доходами сплачують у вигляді податків більшу частину своїх доходів).

У ряді країн в основі регулювання доходів домашніх господарств лежить принцип оподаткування за сімейною ознакою. Він полягає в тому, що основною одиницею оподаткування, приміром, у США, є сім'я, а не окремо взята фізична особа. Податковий кодекс при цьому враховує не лише сімейний стан, але й склад сім'ї. Так, сім'я, в якій є лише один дорослий, сплачує податки за ставкою, що складає половину від тієї, за якою сплачуються податки сім'ї з двома дорослими особами. Більшість європейських країн застосовують індивідуальну основу при оподаткуванні, коли кожна фізична особа оподатковується, виходячи із своїх власних доходів.

Важливим принципом регулювання доходів приватних господарств є застосування податкових знижок. У США, приміром, передбачено п'ять видів

знижок: витрати на медичне обслуговування; відсотки, які виплачуються за кредити, одержані на нерухомість; податки, які сплачуються в податкову систему штатів і місцевих органів влади (за винятком податків з продажу); благодійні витрати; фінансові витрати, пов'язані з нещасними випадками.

Другим і основним способом державного регулювання економічного становища приватних господарств є передача акумульованих державою податків на користь окремих їх категорій домашніх господарств. Такі передачі здійснюються в результаті реалізації різних державних програм.

Програми, які переміщують грошові фонди або споживчі товари бідним, називаються програмами громадської допомоги або програмами, спрямованими на підвищення добробуту. Виплати за такими програмами називаються трансфертними платежами. Відповідальність за їхню реалізацію традиційно покладається на державні, релігійні організації і місцеву владу. У світовій практиці існує два типи програм громадської допомоги: здійснення грошових виплат одержувачам, які вони використовують за власним бажанням; та надання виплат на визначені цілі: медична допомога, допомога в натуральній формі.

Фінансовий сектор економіки. Фінансовий сектор відіграє важливу роль в передачі фондів від тих, у кого є надлишок грошових коштів тобто вони витрачають менше величини одержаних доходів до тих, кому їх не вистачає, тобто вони бажають витратити більше величини одержаних доходів. Отже, головною функцією фінансового сектора економіки є переміщення грошових засобів від економічних секторів, які мають зайве, до тих, в яких їх не вистачає.

У ролі секторів, які мають збереження, і тих, які позичають, виступають одні і ті ж сектори економіки: нефінансовий сектор (підприємства), урядові установи, домашні господарства, решта країн, економічні сектори інших країн. Основними заощаджувочими секторами, як правило є домашні господарства та інші країни. Основними секторами, які позичають, є фірми, урядові установи та інші країни. Посередниками тут виступають банки, фінансові організації, фонди та інші, які і складають фінансовий сектор економіки.

У випадках, коли має місце пряме фінансування, роль фінансових посередників у русі грошових засобів низька. Непряме фінансування пов'язане із здійсненням цілого ряду операцій і контрольних функцій. Беручи за ці посередницькі послуги певний відсоток, фінансові посередники одержують прибуток.

Причини, які узаконюють фінансове посередництво, пов'язані з високими витратами з визначення кредитоспроможності позичальника, ймовірності повернення позички тощо. Фінансове посередництво, скорочуючи витрати, відкриває шлях на фінансовий ринок в першу чергу дрібним вкладникам і позичальникам.

Є три види фінансових посередників: депозитні інститути (банки); зберігаючи інститути (страхові компанії, пенсійні фонди), що працюють на договірній

(контрактній) основі; інвестиційні посередники (фінансові компанії, інвестиційні фонди).

Фінансова система в країнах з ринковою економікою є, по-перше, одним із найбільш регульованих секторів економіки; по-друге, одним із основних інструментів регулювання економіки.

Система регулювання фінансового сектора в економіці базується на використанні таких принципів: надання інформації інвесторам; забезпечення безпеки у використанні фінансових коштів, що надаються в розпорядження фінансових посередників; обов'язкове страхування банківських депозитів центральним банком або урядом країни.

Оскільки фінансові послуги є досить специфічним товаром, якість якого складно визначити на огляд або смак, то покупцям необхідна інформація, що переконує їх в тому, якої якості фінансові послуги вони купують. У зв'язку з цим слідом за крахом фондового ринку у 1929 році в США була створена Комісія по цінних паперах і валюті. У відповідності з вимогами цієї комісії корпорації, що випускають цінні папери, зобов'язані надавати громадськості інформацію про свої продажі, активи, доходи. Таким чином, і наша держава могла б зберегти вітчизняних вкладників від тих зловживань, які мали місце на фінансовому ринку в організації різноманітних фондів, трастів, банків у 1993 — 1994 рр.

Забезпечення безпеки у використанні фінансових коштів фінансовими посередниками досягається рядом способів.

Передусім тут варто назвати процедуру відбору бажаючих стати фінансовими посередниками. Для цього окремі особи або групи, що бажають зайнятися фінансовим посередництвом, мають одержати на це дозвіл від уряду (центральної чи місцевої влади). Лише в тому випадку, коли у них висока репутація і достатня кількість початкового капіталу, вони одержують право на здійснення посередницьких фінансових операцій. В прогнозах і планах на основі такої інформації передбачається кількість посередників, обсяг їхніх фінансових операцій та прибутків. Це є основою прогнозування зростання фондового ринку.

Наступним способом, що гарантує безпеку використання фінансових коштів, є накладання обмежень на фінансових посередників, пов'язаних з їхньою участю на ринку ризикових видів діяльності. Законодавство, прийняте в 1933 р. в США, не дозволяє банкам брати участь в операціях ризикового характеру. Так, банкам США заборонено тримати свої активи у вигляді звичайних акцій через значні коливання цін на них, а страховим компаніям це дозволено, хоч у певних межах. Після 1933 р. в США було введено регулювання, що ґрунтувалося на забороні банкам виплату відсотків за поточними (чековими) рахунками, знизивши цим самим ризик невиконання ними своїх зобов'язань. Обов'язкове страхування банківських депозитів гарантує кожному вкладникові, який має депозит в комерційному банку, повернення вкладу у випадку банкрутства банку. Система страхування банківських депозитів була створена в США в 1934 р. після масових банкрутств банків у 1930 — 1933 рр.

Прогнозування, планування і державне регулювання має враховувати аналіз анатомії можливих фінансових криз з тим, щоб попередити їх у майбутньому.

Як правило, фінансові кризи розпочинаються тоді, коли в економіці різко підвищуються відсоткові ставки, які викликаються різноманітними причинами. Приміром, в період Великої депресії 30-х років в США зростання відсоткових ставок був викликаний ростом спекуляції на фондовому ринку, внаслідок чого вартість акцій різко зростала. В Україні в 1993 — 1994 рр. різкий ріст вартості акцій, відсотків на кредити спричинила спроба одержати спекулятивні доходи на зростанні інфляції.

Незалежно від причин, що призводять до росту відсоткових ставок, їхній вплив на економічні процеси однаковий, і це слід враховувати в прогнозуванні. За цих умов суспільство зустрічається з проблемою “від’ємної селекції”, коли бажаними отримати кредит є ті економічні агенти, які найактивніше шукають можливості одержати кредит і таким чином стати “відібраними”. Разом з тим найзацікавленішими в одержанні кредиту є ті економічні агенти, які за умов високих відсоткових ставок можуть їх скупити. Це ті економічні агенти, що займаються досить ризиковими вкладеннями, які, з одного боку, дають високу віддачу, а з другого — характеризуються високою ймовірністю провалу і неповернення кредитів.

За умов від’ємної селекції зростають випадки невиконання взятих на себе зобов’язань з боку тих, хто одержав кредит. Неповорнення кредитів банкам викликає паніку серед вкладників, яка закінчується масовим зняттям депозитів із банківської системи. Це, в свою чергу, ще більшою мірою призводить до росту відсоткових ставок внаслідок того, що кількість банків скорочується, а банківські кредити стають все менше доступними.

Тому одним із основних завдань державних органів в процесі прогнозування, планування і регулювання у сфері фінансового сектора економіки є передбачення усунення дії такого фактору як “від’ємна селекція”. Досягається це шляхом здійснення постійного контролю з боку держави за діяльністю фінансових посередників. Їх формування та дії мають бути під впливом законодавчих документів, які визначають поле їх діяльності та межі ризику в ринкових відносинах.

Приміром, у США банки, як правило, щоквартально зобов’язані подавати федеральному уряду або уряду штату (залежно від того, хто дав дозвіл на відкриття банку) інформацію про свої активи і зобов’язання, доходи та дивіденди, власність, операції з іноземною валютою. Коли на основі інформації буде зроблено висновок, що надійність будь-якого банку знаходиться під загрозою, вживаються заходи, спрямовані на підвищення його надійності. Так, якщо в результаті перевірки встановлено, що банк володіє значними ненадійними цінними паперами або бере участь в досить ризикованих видах діяльності, то в цьому випадку банку настійно рекомендують знизити ризик своєї комерційної діяльності або позбавитися від ненадійних цінних паперів, вибравши безпечніший

напрям комерційної діяльності. Коли ж банк не прислуховується до подібних рекомендацій і продовжує займатися ризикованою комерційною діяльністю, він потрапляє на замітку “банк, що має проблеми”. До таких “проблемних” банків можуть бути віднесені ті, які ще не збанкрутували, але припинили виконання своїх зобов’язань (навіть протягом короткого часу) чи банки, які не мають достатньої кількості капіталу (активів).

У процесі прогнозування і планування діяльності банківської системи такі банки потребують досить конкретного розв’язання з урахування дій державного регулювання.

Важливим завданням державного регулювання, що передбачається в прогнозі і плані, є забезпечення безпеки банківської діяльності. Одним із таких способів, крім вище викладених, є введення з боку органів, що регулюють діяльність комерційних банків, мінімальних вимог до величини банківського капіталу. Банківський капітал — це перевищення банківських активів над величиною зобов’язань банку. Банківський капітал складається з потенційної величини банківських резервів, які могли б покрити збитки банку на випадок його банкрутства. Природним є бажання будь-якого комерційного банку мати найменшу величину банківського капіталу. В США, приміром, мінімальні вимоги до банківського капіталу складають 3 відсотки до загальних активів крупних і надійних банків та 6 відсотків для менш надійно працюючих банків.

Світова практика має чимало протиріч щодо прогнозування, планування і регулювання банківської діяльності. Зокрема, обмеження числа філіалів, які може мати банк. В США, приміром, таке регулювання має яскраво виражений характер після прийняття акта Макфеддена в 1927 році. Мета його полягала у вирівнюванні становища національних банків з локальними банками, для чого національні банки вимушені були погоджувати свою діяльність з законодавством штатів, на території яких вони розташовані. Внаслідок цього безліч дрібних банків одержали можливість залишатися в бізнесі лише з тієї причини, що великі банки, спроможні знищити дрібні банки через значно вищу ефективність своєї діяльності, не одержують можливостей зробити це, оскільки вони не можуть відкривати свої філіали там, де б хотіли. Ось чому існування безлічі дрібних банків в США свідчить про недостатню конкуренцію в банківській системі. Обмеження філіалів центральних банків на території країни створює умови, з одного боку, для досягнення антимонопольного ефекту, а, з другого, — послаблення конкуренції в банківській сфері.

Сутність системи регулювання фінансового ринку можна визначити як систему з різними ступенями захисту. Перший — профілактична система заходів, спрямована на зниження гостроти проблеми “від’ємної селекції” (заборона банкам утримувати свої активи в акціях, ціни на які значно коливаються, сплачувати дивіденди за поточними (чековими) депозитами, глибокий аналіз діяльності банків, систематичні перевірки і ліцензування державними органами, вимоги до мінімальної величини банківського капіталу тощо). Другий — забороняюча

система заходів, коли діяльність банків, що трапили на замітку, але продовжують займатися ризикованими операціями, призупиняється державними органами. Третій — виплата страховки стороні, яка постраждала, а це переважно вкладники.

Таким чином, прогнозування, планування і регулювання фінансового сектора економіки спрямовані на:

визначення величини створення доданої вартості в цьому секторі економіки в перспективі;

підвищення ефективності впливу фінансового сектора на всю економіку країни;

забезпечення більшої безпеки фінансових операцій в економіці шляхом підвищення гарантій повернення вкладів та обмеження можливості участі фінансових посередників у ризикованих видах діяльності.

РОЗДІЛ V.

МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

5.1. Моделювання і прогнозування

Моделювання — одна з основних категорій теорії пізнання, дослідження будь-яких явищ, процесів або систем об'єктів шляхом побудови і вивчення їхніх моделей.

Модель — це умовне зображення об'єкта, що відображає його характеристики, істотно важливі для цілі дослідження. Будь-яка модель має

прогностичну функцію, без якої моделювання було б недоцільним як для практики, так і для теорії. В прогнозуванні модель замінює неіснуючий об'єкт, а тому призначення її полягає в тому, щоб побудувати можливе інформаційне зображення прогнозованого об'єкта і процесів, що відбуваються в ньому. Модель в прогнозуванні стає єдиним інструментом перевірки концепції майбутнього на допущення і визначення меж можливих траєкторій розвитку. Модель пов'язує інформаційне зображення сучасного з теоретичним відображенням майбутнього.

Ефективним засобом вивчення закономірностей розвитку економіки є економіко-математична модель. Це система формалізованих співвідношень, які описують основні взаємозв'язки елементів, що створюють економічну систему.

Певні види математичних моделей економічного прогнозування можуть бути класифіковані залежно від багатьох різних ознак. За ознакою врахування фактора часу моделі поділяються на статичні і динамічні.

Статичні моделі описують не процес, а лише окремі співвідношення між параметрами досліджуваної системи, зафіксовані на будь-який певний час або відрізок часу. Однак вони має досить обмежену прогностичну цінність. Звертання до таких моделей для передбачення обмежується часовими межами, за яких застосовані в моделі співвідношення можна вважати незмінними. Статичні моделі застосовуються в основному для короткотермінового прогнозування.

Динамічні моделі враховують реальний параметр часу, а тому з'являється можливість показати процес функціонування і розвитку об'єкта, що досліджується. Прогностична цінність динамічних моделей залежить від того, наскільки повно досягнуто можливості реалізувати відображення механізму розвитку об'єкта прогнозування, тобто вона визначається рівнем адекватності моделі реальному процесу. Такий тип моделей є основним інструментом перевірки гіпотез і прогнозування розвитку економічної системи.

За способом математичного описування досліджуваних процесів моделі можна поділити на два широкі класи — аналітичні та алгоритмічні.

В аналітичних моделях процеси функціонування економічної системи подаються у вигляді алгебраїчних виразів, систем рівнянь і систем обмежень на змінні. Ці моделі придатні для дослідження, вони наочні, їх математична структура і результати моделювання легко аналізуються та інтерпретуються. Разом з тим, суворі математична структура не може достатньо повно і вірогідно відображати структурні та функціональні особливості складних багаторівневих економічних систем. Тому аналітичні моделі здебільшого застосовуються лише за високого рівня агрегації описування досліджуваного об'єкта як цілості.

Алгоритмічні моделі поєднують у своїй структурі традиційні математичні форми описування процесів з логічними і логікоєвристичними процедурами. Такі моделі є алгоритмічно заданими функціями, складна структура яких не підвладна прямому аналізу. Вигляд функцій залежить від значень параметрів, взятих для опису процесу, а тому здебільшого не вдається сказати щось конкретне щодо ознак алгоритмічно заданих функцій. Єдиний шлях їхнього дослідження - проведення спеціальних експериментів з моделями, які передбачають

цілеспрямовані варіації вихідними показниками.

Побудова алгоритмічної моделі передбачає послідовне об'єднання різнорідних процесів у єдиний взаємозв'язаний процес, щодо якого немає однозначних думок. Об'єднання частин у ціле відбувається на основі теоретичної гіпотези щодо сутності зв'язків між ними. Модель тут виступає як об'єкт теоретичного кількісного та якісного дослідження. Алгоритмічні моделі, як правило, імітаційні і є основним класом моделей в прогнозуванні соціально-економічних процесів.

Математичні моделі поділяються за формою відображення причинно-наслідкових відносин, реальності на детерміновані (визначає, обмежує) і стохастичні (імовірнісний, випадковий).

До детермінованих належать моделі, в яких реальні процеси відображаються у вигляді жорстких казуальних відносин. Вони оперують детермінованими параметрами і залежностями, тобто вхідним даним відповідає єдине значення вихідних результатів. Детерміновані прогнозні моделі є, як правило, квазірегулярними — моделі динаміки середніх, що оперують з деякими середньозваженими значеннями параметрів модельованого процесу.

Стохастичні моделі поділяються на вірогідні і статистичні.

Вірогідні моделі — це такі, в яких для кожного набору вихідних даних визначається єдиний розподіл вірогідних випадкових подій в досліджуваному процесі.

Статистичні моделі — ті, в яких відбивається випадковий характер модельованого процесу шляхом організації спеціальної стохастичної процедури. Кожному набору вхідних даних така модель ставить у відповідність будь-який випадковий (імовірний) результат з багатьох можливих. Статистичні моделі, як правило, є алгоритмічними тому, що випадковий механізм вибору значень параметрів неможливо організувати за допомогою аналітичних залежностей.

Розрізняють моделі з програмним управлінням, оптимізаційним та імітаційним, що залежить від вибору методу відображення процесів управління в прогнозованому розвитку соціально-економічної системи.

В моделях з програмним управлінням відсутній механізм синтезу керуючих параметрів, а цілеспрямовуюча діяльність системи викладається у вигляді жорсткої схеми поведінки елементів на весь період моделювання. Цей підхід широко використовується на вищому рівні агрегування досліджуваних процесів, Приміром, у макромоделях економіки і включається в процедури імітаційного моделювання.

В оптимізаційних моделях управління синтезуються наперед сформульовані критерії якості функціонування модельованого процесу з урахуванням поточного стану та умов життєдіяльності досліджуваного об'єкта.

Основним інструментом прогнозування соціально-економічних процесів виступають імітаційні моделі. Цей клас є сукупністю моделей системи управління і функціонування виконавчих елементів, де функції управління та координації цілеспрямованої діяльності елементів і підсистем виконують експерти. За такою

програмою з урахуванням зовнішніх умов моделюється діяльність елементів системи на першому кроці. Результати аналізуються нижніми ланками управління, передаються у вищі ланки, де експерти формують нову програму. Шляхом повторного моделювання рішення в тій або іншій ланці можуть уточнюватися, може досліджуватися вплив різних факторів і зовнішніх умов на характер діяльності окремих елементів, підсистем і економічної системи в цілому.

У процесі побудови математичних моделей для прогнозування складних об'єктів може бути використана така схема: визначення цілі і завдань прогнозу; змістовий виклад і розробка формалізованої схеми прогнозованого процесу, що відбиває гіпотезу про механізм функціонування об'єкта; складання схеми взаємозв'язків системи моделей, що реалізують системне, цілеспрямоване модельне описування об'єкта; вибір базової мови формального описування; визначення вимог до технологій, характеристик і умов застосування в рамках прийнятої процедури прогнозування.

Розробка системи моделей прогнозування проходить у три етапи.

На першому здійснюється розробка локальних методик прогнозування. Конструюються окремі моделі і підсистеми моделей прогнозування, які об'єднуються в єдину систему для цілей прогнозування згідно з конкретними вимогами.

На другому уточнюються і погоджуються підсистеми моделей, перевіряється їхня взаємодія, визначається послідовність використання окремих моделей, а також прийомів оцінки і методів перевірки одержуваних комплексних прогнозів. На цьому етапі розробляється програмне забезпечення для ЕОМ.

На третьому здійснюється практична реалізація та уточнення окремих локальних систем і методик комплексного прогнозування.

Вимоги до методик для розробки окремих моделей і систем моделей такі:

давати чітке описування послідовності правил складання окремих прогнозів;
використовувати методи і технічні засоби, що дають змогу здійснювати розрахунки своєчасно і багаторазово, виходячи із наявної інформації;

враховувати складні, багатofакторні зв'язки прогнозованих процесів і показників;

відображати завдання щодо погодження окремих прогнозів в їх системі, яка не допускала б суперечностей і забезпечувала коригування прогнозів.

5.2. Практика середньострокового прогнозування

Прогнозування як інформаційне зображення і зв'язок сучасного стану економіки з теоретичним відображенням її майбутнього розвитку досягає своєї ефективності за допомогою моделей. Крім практичних результатів модель при прогнозуванні стає важливим інструментом перевірки концепції майбутнього на припущення і визначення меж можливих траєкторій економічних процесів. Проте особливість їхнього застосування вимагає враховувати умови як стабільного розвитку економіки з її відомими циклами, так і кризовий, нестабільний стан.

Побудова моделей для практичного використання в кризових умовах і для прогнозування майбутнього має принципово важливе значення. Важливою проблемою середньострокового прогнозування є методологія і методика побудови власних моделей та їхнього застосування.

В Україні з'являється чимало різноманітних моделей прогнозування розвитку економіки, зокрема, Міжнародного банку реконструкції і розвитку, Міжнародного валютного фонду, Європейського центру макроекономічного аналізу України, Міжнародної групи економістів-радників фонду Сороса тощо.

Характерною особливістю побудови цих моделей є, по-перше, дотримання принципу, за яким ймовірність помилок буде тим меншою, чим примітивнішим є сценарій; по-друге, використання переважно монетарних змінних, спрогнозованих за допомогою експертних оцінок. Особливістю прогнозів, що використовуються на макроекономічному рівні, є їхня побудова на основі монетарних змінних - таких, як індекси цін, швидкість обігу грошей, відсоткові ставки, дефіцит бюджету, випуск облігацій, обмінний курс, зовнішні прямі інвестиції. Всі ці змінні сфокусовано на єдиному показникові, навколо якого і будується річний макроекономічний прогноз, - на рівні інфляції. Даний узагальнюючий показник характеризує один бік основного закону ринкової економіки - попит. Проте змінних, які б було сфокусовано на узагальнюючому показнику створення реальної доданої вартості, що характеризує пропозицію як другий бік основного закону ринкової економіки, немає. На сучасному етапі ці змінні майже не застосовуються в річному прогнозуванні. Найефективніші вони в довго- і середньостроковому прогнозуванні.

У нашій практиці поки відсутні високоякісні запозичені та вітчизняні моделі для застосування в прогнозуванні інфляційних процесів під час кризових явищ в економіці. Це передовсім стосується індексів споживчих та оптових цін, які є основою динаміки інфляційних процесів. Тут нерідко діє експертний метод.

Інфляція, як правило, прив'язується до динаміки (падіння або зростання) реального ВВП, визначеної на підставі припущень і зростання цін на енергоносії, комунальні послуги та інше. З огляду на це зрозуміло, що реальність прогнозу досить примітивна.

Деякі моделі взагалі не передбачають визначення, приміром складових ВВП, на основі самої величини ВВП. Відомо, що до складу ВВП включаються величини сум: акцизних зборів, податків на прибуток, ПДВ, Чорнобильський і Пенсійний фонди, прибутковий податок з громадян. Модель же, запропонована західними економістами, передбачає розрахунок прогнозних надходжень до бюджету (акцизів, податків, відрахувань до фондів) на основі прогнозу номінального ВВП. Отже, доходи до бюджету визначаються на основі тих же доходів, включених до ВВП за іншим методом.

Застосовується також модель, розроблена Європейським центром макроекономічного аналізу України "Прогноз розвитку економіки України залежно від прийняття пакету "Економічне зростання". Ця модель в цілому реалістично підходить до прогнозування, так як її складовими є: капітал,

виробництво, зайнятість, бюджет, інфляція. Разом з тим, недостатнє врахування реалій економіки України не дає належної ймовірності прогнозів ВВП та інших макроекономічних показників.

Головною особливістю математичного моделювання економічних процесів є те, що при цьому охоплюються не лише виробничі процеси, а й виробничі відносини, а також соціально-політичні фактори — тобто фактори, які часто знаходяться поза економічною системою (приміром, стихія, революції, вибори, війни, страйки, істотні зміни в чинному законодавстві). Крім того, хоча в довгостроковому періоді економіка розвинених країн виявляє тенденцію до постійного зростання, її розвиток складається із економічних циклів, хвиль піднесення та спадів кон'юнктури. Проблема дослідження і аналізу цих періодів спадів і зростань постає як проблема ділового циклу, який характеризує розвиток світової економіки впродовж десятиріч.

При створенні сучасних економетричних моделей тою чи тою мірою намагаються враховувати основні фактори, що визначають вплив на обсяг виробництва, доходи і зайнятість. Серед основних факторів слід відокремити такі, що часто фігурують при опису циклів ділової активності:

- монетарна політика (зміни в грошовій масі, кредити, відсотки, інфляція, валютний курс);

- інноваційна діяльність, науково-технічний прогрес;

- політичні рішення (співвідношення між фіскальною і монетарною політикою, урядові видатки, дефіцит бюджету, неекономічні методи розподілу ВВП тощо);

- співвідношення динаміки цін і зарплати;

- зовнішньоекономічна політика.

В Україні проведені теоретичні дослідження та практичні рішення побудови моделі прогнозування розвитку економіки на середньостроковий період. Розроблені математичні та програмні засоби для здійснення варіантних (сценарних) прогнозів макроекономічних показників на основі урахування дії факторів економічного росту на перспективу.

Розробка моделі середньострокового прогнозування ґрунтується на дослідженнях в галузі розробки комплексних макроекономічних моделей, що вийшли на рівень реального застосування з 40-50 рр. XIX століття. Слід відзначити особливу роль Л.Клейна (L. Klein), за участю і під керівництвом якого в 1950-1970 рр. були створені, найвідоміші в історії великі макроекономічні моделі: Клейна III (1950), Клейна-Гольдберга II (1955), Мічиганська модель RSQF (1967), Уортонська модель EFU (1968), Брукінгський проект (1965-1972). Розроблені останнім часом великі макроекономічні моделі складаються з систем багатьох рівнянь, що містять до 10000 змінних.

Наявна економічна і соціально-політична ситуація, що склалася в Україні, ускладнює застосування математичних моделей максимальною мірою для середньо- і довгострокового прогнозування. Йде процес трансформації економіки, який здійснюється не шляхом цілеспрямованих управлінських дій, а нерідко визначається компромісом між політичними силами.

У той же час розробка та використання математичних методів макроекономічного прогнозування є доцільною і в країнах із складними економічними і політичними процесами. Основна проблема застосування математичних моделей в таких випадках — це забезпечення отримання достовірних даних про стан і тенденції розвитку української економіки. Тут слід враховувати, що наявні офіційні дані про стан економіки в перехідний період інколи бувають мало придатними для моделювання. Так, приміром, за даними статистичних органів України рівень безробіття за останні роки не перевищував 0,4-1,5 відсотка, в той час як за експертними оцінками частка фактично непрацюючих перевищує 20 відсотків. Це ґрунтується на об'єктивних даних: у 1996 р. кількість населення у працездатному віці складало 28,3 млн., а зайнятих у сфері економіки лише 23,2 млн. чоловік. Звичайно ж, офіційна статистика оперує даними про число офіційно зареєстрованих безробітних, однак для розрахунків важливіший другий із названих показників.

Це ж стосується викривлення показників щодо стану розширеного і простого відтворювальних процесів в економіці. Зокрема згідно офіційного звіту має місце той факт, що валове нагромадження основного капіталу у ВВП в останні роки складало: 1992 р. — 27,4 відсотка, 1993 р. — 24,5, 1994 р. — 23,7, у 1995 р. — 23,4, у 1996 р. - 20,9 проти 24 відсотка у 1990 р. Такі високі показники нагромадження рідко спостерігаються у країнах із сталою економікою. Такі високі показники в цей період досягаються не за рахунок росту виробничих фондів, а зростання запасів товарів, сировини і матеріалів. Тому потрібні експертні та інші розрахунки.

Істотно ускладнює проблему і та обставина, що дані за попередні роки (особливо, до 1992 р.) не можуть бути використані для аналізу сучасних, а тим паче — майбутніх економічних процесів в країні, так як вони відносяться до економіки уже іншого типу. Зокрема, одним із все більш важливих чинників економічного розвитку країни, що будує ринкову економіку, стає приватна власність, економіка ділиться на сектори: фінансовий, нефінансовий, державний та домашні господарства, дані про які відсутні за минулий період.

При розробці моделі прогнозування враховано, що перехідний період знаходиться у фазі спаду, а це унеможливорює пряме використання динаміки процесів з погляду на довгострокову перспективу. У довгостроковому прогнозуванні мають бути враховані крім процесів спаду також можливості стабілізації та росту економіки. Все це вимагає кардинально нового підходу в методиці прогнозування.

Іншим важливим деструктивним фактором, який спотворює офіційні макроекономічні показники, є наявність значної тіньової економіки. Звичайно ж, передусім мова йде не про підпільні виробництва, обсяг продукції яких в більшості країн є сталою величиною. Головний обсяг тіньової продукції та послуг виробляються на зареєстрованих підприємствах і фірмах, але він не включається до їхньої офіційної фінансової звітності. Основною причиною є надмірний рівень оподаткування, який робить майже всяку серйозну виробничу діяльність

малоприбутковою, а то і взагалі збитковою. Є кілька методів оцінки тіньової економіки: опитування фахівців; використання системи національних рахунків (створення, використання та розподіл ВВП); дослідження динаміки макрозмінних, що корелюють з дійсним ВВП (приміром, споживання електроенергії); оцінка функції попиту на гроші. Стосовно України ці методи дають приблизно однакові результати: величина обсягу тіньового виробництва сягає більше 60 відсотків від офіційного ВВП. Якщо врахувати подальший податковий тиск, а також інші несприятливі фактори, зокрема, законодавчу нестабільність, то прогноз має констатувати продовження переміщення частини ВВП з офіційної сфери у тіньову.

В 70-80 роки в Україні розроблялись моделі для аналізу і прогнозування макроекономічних показників, які в основному базувались на спробі їхнього формування на основі міжгалузевого балансу. Використання методу міжгалузевого аналізу, вперше запропонованого лауреатом Нобелівської премії В.В.Леонтьєвим, істотно розширило можливості макроекономічного аналізу за рахунок ув'язування макрозмінних з галузевими змінними мікрорівня. Однак через низький рівень достовірності наявних даних цей метод має обмежене застосування.

Модель середньострокового прогнозування, розроблена разом з Інститутом кібернетики ім. В.М.Глушкова НАНУ, базується на використанні виробничих функцій доводить, що врахування цих функцій дає найвірогідніші результати при прогнозних розрахунках реального ВВП. Поки це єдина модель в Україні, яка виявила досить високий рівень достовірності при порівнянні прогнозних і фактичних результатів прогнозування розвитку економіки України в умовах перехідного періоду до ринкових відносин.

Виробнича функція подається математичною функцією, яка кількісним характеристикам використання факторів виробництва ставить у відповідність кількісні характеристики випуску продукції. Як правило, під виробничою функцією розуміють технологічну залежність між кількісними характеристиками затрат (трудові ресурси, основний капітал, рівні їхнього використання) і максимально можливим обсягом продукції, яка може бути вироблена за цих затрат.

Виходячи з викладеного вище стало можливим визначати обсяг реального ВВП (в цінах 1992 р.) для прогнозного періоду, застосовуючи модель, яку було названо степеневою моделлю.

$$Y(t) = C * Lu(t)**A * Ku(t)**B * exp(w(t)), \quad (1)$$

$$Lu(t) = (1 - U(t)) * L(t) * V(t), \quad (2)$$

$$Ku(t) = K(t) * (1 - d(t)), \quad (3)$$

де t - поточний період (приміром, рік),

$Y(t)$ - величина реального ВВП (в цінах 1992 р.);

$w(t)$ - стохастична змінна,

$Ku(t)$ - величина задіяного капіталу,

$Lu(t)$ - частка задіяних трудових ресурсів,
 $K(t)$ - величина основного капіталу чи виробничих основних фондів (ВОФ),
 $L(t)$ - чисельність працездатного населення,
 $U(t)$ - доля безробітних,
 $d(t)$ - ступінь зношеності ВОФ,
 $V(t)$ - ступінь використання ВОФ,
 A, B - параметри моделі.

В подальшому у модель були введені інші змінні, а саме фондвіддача та величина інвестицій, які використані для практичних розрахунків.

Поряд з цією моделлю на основі застосування лінійної регресії та співвідношень (2)-(3) була сформована друга модель, що дістала назву лінійної моделі.

$$Y(t) = e_0 + e_1 * Lu(t) + e_2 * Ku(t) + w(t), \quad (4)$$

$$Lu(t) = (1 - U(t)) * L(t) * V(t), \quad (5)$$

$$Ku(t) = K(t) * (1 - d(t)), \quad (6)$$

де t - поточний період (Приміром, рік),

$Y(t)$ - величина реального ВВП (в цінах 1992 р.);

$w(t)$ - стохастична змінна,

$Ku(t), Lu(t), K(t), L(t), U(t), d(t), V(t)$ - ті ж змінні, що і в (1)-(3),

e_0, e_1, e_2 - параметри моделі.

Наявність двох варіантів моделі (мінімальний і помірний) дозволила здійснювати не лише розрахунок числового прогнозованого значення ВВП, а і вказувати найімовірніший діапазон цих значень.

Враховуючи недостатній обсяг спостережень та велику тривалість прогнозного періоду, для розрахунку реального ВВП були використані кількісно оцінені фактичні і прогнозні параметри.

Застосування моделі прогнозування виявляє складність прийняття практичних рішень, що полягає в порушенні відомих уявлень про окремі економічні процеси. Зокрема розрахунки показують, що кризові явища за умов підвищення оплати праці під тиском, скажімо, страйків, призводить не до зростання, а навпаки до зниження ВВП, що пояснюється не чим іншим як відірваністю продуктивності праці від її оплати. Є також залежність, за якої сповільнення темпу інфляції призводить до зростання безробіття та падіння обсягу національного виробництва, а зменшення бюджетного дефіциту скорочує внутрішнє споживання та інвестиції.

До факторів, які формують пропозицію, віднесено кількість та якість трудових і природних ресурсів; обсяг та якість основного капіталу; наявність новітніх технологій, а також показник інфляції. Конкретизація цих факторів дозволяє використати такі кількісні оцінки: наявність працездатного населення, рівень безробіття, індекс матеріальних затрат, величина виробничого основного капіталу (ВОК), завантаженість основного капіталу (виробничих потужностей), спрацювання основного капіталу, капітальні вкладення, паливно-енергетичний баланс.

До факторів, які впливають на зростання можливостей щодо сприймання та використання збільшення пропозицій, належать попит. Конкретизація цих факторів та їхній кількісний вимір включають оплату праці, чисельність працездатного населення, фонд нагромадження, рівень інфляції.

У прогнозних розрахунках та науково-експертній оцінці слід виходити з ряду важливих умов. По-перше, для прогнозних розрахунків на короткостроковий період виправданим є використання факторів, які характеризують монетарні зміни, - валютного курсу, індексу цін, грошово-кредитної емісії тощо. По-друге, для середньострокового і довгострокового прогнозування доцільно залучати ресурсний потенціал, який є фундаментом для розширеного відтворення і реального зростання доданої вартості: технічний прогрес, затрати капіталу, піднесення освітнього рівня працездатних, поліпшення розподілу ресурсів, правові фактори. По-третє, для забезпечення в перспективі реального зростання доданої вартості першорядне значення має підвищення продуктивності праці. По-четверте, основним рушієм економічного зростання є технічний процес і конкуренція. По-п'яте, професійна підготовка і навчання кадрів є основою для підвищення продуктивності праці як основного фактора зростання ВВП.

Оскільки між пропозицією і попитом існує взаємозв'язок, то в моделі середньострокового прогнозування передбачено визначення величини ВВП залежно від посилення впливу кожного із залучених факторів. Кількість варіантів створення доданої вартості залежить від змін у кількості та якості основного капіталу, природних, трудових і матеріальних ресурсів, у рівні інфляції. З метою створення всіх можливостей для реалізації залучених факторів введено фактори попиту і розподілу. Чим вищим є попит і ефективнішим - розподіл створеної доданої вартості, тим краще діятимуть фактори пропозиції. Величина залученого капіталу, що характеризує можливості для зростання продуктивності праці, та обсяг ресурсів дозволяють визначити кількісну оцінку створеної доданої вартості. Для розрахунків залучено показники зайнятості та використання існуючих в економіці виробничих потужностей.

За допомогою побудованої моделі вирішується завдання кількісної оцінки факторів економічного росту, що формують пропозицію, яка відповідає рівню попиту. Без такого поєднання порушення балансу в економіці неминуче, як це має місце на практиці в 90-х роках.

В розробленій моделі використані фактори виключно виробничого характеру, з урахуванням вимог кейнсіанської концепції. На відміну від моделей, що використовувалися в Україні до останнього часу західними економістами, використані прогнозні змінні, які прямо, а не опосередковано, впливають на динаміку реального ВВП. До них належать прогнозні дані: величина залученого капіталу, трудові ресурси працездатного населення і доля безробітних; виробничі основні фонди, їх зношеність і використання. В процесі прогнозу змінних використовувалися окремі моделі, статистичні розрахунки і експертні оцінки.

Вони включають обсяг та якість основного капіталу; наявність новітніх технологій; залучено також показник рівня інфляції. Конкретизація залучених

факторів дозволила використати ряд фактичних кількісних оцінок: наявність працездатного населення, рівень безробіття, матеріальні витрати, величину виробничих основних фондів, їхню завантаженість та зношеність, капітальні вкладення, забезпеченість паливно-енергетичними ресурсами, фондівіддачу за 1992-1996 роки.

Використання цих факторів у розробленій моделі та практичні розрахунки ВВП показали високу достовірність на основі фактичних даних динаміки реальної його величини зроблені і зарубіжними і вітчизняними фахівцями: ЄБРР, МВФ, Міжвідомчої українсько-німецької консультативної групи, Міністерства економіки та окремих розробників на 1995-1996 роки (табл.5.2.2).

Віддаючи перевагу факторам виробничого характеру в розрахунках на середньостроковий і довгостроковий періоди, необхідно виходити з наукової і практичної характеристики таких важливих умов, які переважно визначають попит і пропозицію, формують рівень інфляції, курс валют, грошово-кредитну політику:

монетарні змінні, такі як валютний курс, індекси оптових і роздрібних цін, грошово-кредитну емісію, відсотки, які можуть бути залучені на короткостроковий період прогнозування і переважно для стабільної економіки;

ресурсний потенціал, як фундамент розширеного відтворення: технічний прогрес, ріст капіталу, освітній рівень працездатних, розподіл ресурсів;

ріст продуктивності праці, як основного фактора зростання на базі залучення новітніх технологій;

кількісні зміни природних, трудових, матеріальних і фінансових ресурсів.

Розрахунки, проведені із застосуванням моделі середньострокового прогнозування ще на початку 1995 року, показали динаміку реального ВВП за ряд років, у тому числі в 1996 році, що було повністю підтверджено звітними даними. Розроблено два варіанти: помірний і мінімальний. Такий підхід якраз і сформований при розробці двох варіантів середньострокових прогнозів: мінімального і помірного. Мінімальний ґрунтується на процесах, що характеризують мляву ділову активність і недостатність інвестицій. Помірний орієнтований на проведення радикальних реформ, підвищення рівня підприємництва, зростання внутрішніх і зовнішніх інвестицій, створення сприятливого правового поля.

Помірний варіант передбачає досягнення величини ВВП за умов здійснення ряду конкретних радикальних реформаторських дій, передбачених Програмою діяльності Кабінету Міністрів України. Серед цих дій основна увага належить структурній перебудові економіки: впровадженню у виробництво новітніх технологій, створенню нових робочих місць, прискоренню приватизаційних процесів, досягненню помірного дефіциту бюджету, стримуванню інфляції на рівні, що стимулює зростання ділової активності, створенню сприятливих умов функціонування всіх об'єктів ринкових відносин шляхом застосування відповідних економічних, правових та адміністративних важелів.

Розрахунки прогнозних даних за допомогою розробленої моделі за помірним варіантом показали, що за умов виконання всіх розроблених і прийнятих урядом дій, які викладені вище, у 1995 році зниження ВВП було б в межах -14,2-12,7 відсотка, а у 1996 році -1,4 до 2 відсотків, а вже в 1997 році можна було б розраховувати на його зростання близько 5 відсотків.

Однак цього не сталося. Хоча досягнуто деякої стабілізації інфляційних процесів та дефіциту бюджету, проте інші передбачені заходи майже не розпочиналися, а тому окремі процеси — низький рівень інфляції; валютного курсу і дефіциту бюджету не були підкріплені матеріальним виробництвом і тому не дали будь-яких позитивних результатів. На такий випадок розраховано інший — мінімальний варіант прогнозу.

Мінімальний варіант ґрунтується на припущенні, що не вдалося, як це фактично сталося у 1995-1996 роках, здійснити радикальні ринкові перетворення. В результаті траєкторія розвитку економіки відзначається глибоким спадом і в майбутньому це складатиме довший період відносного зростання. За прогнозними розрахунками згідно мінімального варіанту спад виробництва ВВП у 1995 році мав скласти 15-13,5 відсотка при фактичному зниженні 12,2 відсотка, а у 1996 році спад мав скласти -8.6— -7.0 відсотків при фактичному зниженні за звітними даними -10 відсотків (табл.5.2.2).

При формуванні моделі виділяються чотири основні фази процесу розвитку економіки України: спад (рецесія), стабілізація, піднесення, стабільне зростання.

Величина прогнозних змінних знаходилася в межах таких характеристик (табл.5.2.1).

Працездатне населення. За двома варіантами цей показник має єдину характеристику, за якою питома вага працездатного населення знизиться з 55,1 відсотка у 1995 р. до 52,9 відсотка у 2001 році. Через відсутність достатніх даних не можна також врахувати скорочення, як правило, працездатного населення внаслідок автомобільних катастроф, які в Україні набули величезних розмірів, вбивств, поширення хвороб та інших суб'єктивних причин. Все це внесе істотні корективи у прогнозні показники працездатного населення, зокрема зросте показник його скорочення.

Безробіття. Для кожного із двох варіантів рівень безробіття на 1992-2001 рр. різний: для помірному варіанту він знизиться, а для мінімального - зросте. Офіційні дані про рівень зареєстрованого безробіття за 1996 рік (1,3 відсотка) значно занижені проти тих, які використані в розрахунках 16-20 відсотків за обома варіантами. Рівень безробіття, розрахований на прогнозний період за помірним варіантом, виходить з того, що Програмою діяльності Кабінету Міністрів України передбачено створення робочих місць. Разом з тим відсутність практичних рішень щодо створення робочих місць фактично внесе значні корективи в майбутньому у підвищення показника рівня безробіття, який може досягнути 20-25 відсотків.

За обстеженнями у 1996 році 61.5 відсотка підприємств відправили своїх працівників у вимушені відпустки. Таких працівників в середньому налічується

близько 37 відсотків від загальної кількості зайнятих на підприємстві. Відсутність попиту на їх продукцію спонукає підприємства скорочувати робітників.

Виробничі основні фонди. За помірним варіантом величина основних фондів в єдиних цінах за 1992-2001 рр. зросте на 11,8 відсотка. Такий ріст величини основних виробничих фондів передбачається за умов, що будуть залучені внутрішні і зовнішні інвестиції, спрямовані на виробництво продукції на основі високих технологій, найпередовіших науково-технічних рішень. Передбачалося, що основні виробничі фонди у 1995-1996 роках розпочнуть зростати у чорній металургії, ракетно-космічній техніці, авіації, оптиці, у виробництві газових турбін, двигунів, електротехнічних виробів, порошкової Металургії, нової кераміки, програмних продуктів, зварочних матеріалів, композиційних матеріалів тощо. Крім космічної техніки в інших галузях зростання основних фондів не відбулося у 1996 році, а тому помірний варіант прогнозу не спрацював. Його дія в часі знову зміщується ще на деякий період.

За мінімальним варіантом величина основних виробничих фондів формується за дещо іншим сценарієм. З одного боку, на основі офіційної статистики, коли занижені величини амортизаційних відрахувань, складається враження про значні інвестиції в економіку. Однак, якщо переоцінити основні фонди за відносною сучасною вартістю і нарахувати відповідну амортизацію, то прибутку у нас не вистачить не лише на розширене відтворення, але і просте. Виходячи з цього, величина основних виробничих фондів для другого, мінімального, варіанту розрахунків буде знижуватися за 1995-2000 рр. в межах 4,6 відсотка.

Зношеність основних фондів. Прогноз якості основних фондів за помірним варіантом має сприятливий напрям, за якого у 2001 р. зношеність основних фондів складе 40,5 відсотка проти 45,7 відсотка у 1995 році. В той же час згідно мінімального варіанту за цей період зношеність зросте з 45,7 відсотка до 50 відсотків.

Використання основних виробничих фондів. Цей показник визначено в залежності від таких параметрів: ділова активність, підтримка власного товаровиробника, розвиток внутрішнього ринку, зростання інвестицій для впровадження нових технологій. За першим помірним варіантом за прогнозований період використання основних виробничих фондів зросте з 49 до 78 відсотків. За другим мінімальним варіантом використання достатньо високої зношеності основних фондів зросте лише з 49 до 60 відсотків. Використані також прогнозні розрахунки до 2001 року інших факторів - фондівіддача, капітальні вкладення.

Значну відміну за помірним і мінімальним варіантами мають фондівіддача і капітальні вкладення.

Таким чином, досвід 1995-1996 років, коли помірний варіант не був задіяний, і економіка розвивалася за мінімальним варіантом, свідчить, що іншого шляху, окрім дотримуватися в розвитку економіки параметрів першого, помірнього, варіанту немає. Змінні, які мають бути залучені для першого варіанту, передбачаються в Програмі діяльності Кабінету Міністрів. Якщо вони будуть досягнуті, то розвиток економіки піде за помірним варіантом і буде забезпечена

деяка її стабілізація. Звідси виходить, що треба залучити всі механізми для реалізації дій уряду, передбачених Програмою. Лише в цьому випадку можна реально розраховувати на економічне зростання.

На середньострокову перспективу 1998-2001рр. динаміка ВВП за помірним і мінімальним варіантами прогнозується в таких параметрах:

Темпи зростання ВВП, у відсотках				
Варіанти	1998р.	1999р.	2000р	2001р.
Помірний	0,1 - 1,8	1,1 - 2,6	2,1- 3,2	2,9 - 3,6
Мінімальний	-2,6- -1,5	-0,9- -0,4	0,5 - 1,1	1,0- 1,7

Порівняння прогнозних і фактичних даних за попередні роки підтверджують досить високу достовірність прогнозованих показників, розрахунки яких ґрунтуються на процесах реальної економіки на відміну від монетарних підходів.

Таблиця 5.2.1

Фактичні, експертні та прогнозні дані для прогнозу ВВП України

Рік	Працевдатне населення (середньорічне) у працевзд. віці (млн.чол.)	Частка непрацюючих (%)	ВОФ (млрд.крб . в цінах 1973 р.)	Ступінь спрацювання ВОФ (%)	Ступінь використання ВОФ (%)	Фондовіддача (у % до 1990 р.)	Капітальні вкладення до ВВП
1992	28600	7	338.7	45.1	74.8	80.6	20
1993	28800	13	339.7	36.3	59.7	71.2	19
1994	28500	12	341.0	36.1	45.0	50.2	19
1995	28500	15	339.0	42.9	38.1	37.7	17
1996	28300	19	338.3	43.1	35.7	32.9	13
Прогноз				Помірний варіант			
1997	28300	19.5	337.6	44.2	35.4	30.1	12
1998	28200	18.7	336.0	45.5	36.1	32.5	13
1999	28300	18.4	334.9	44.6	36.6	35.1	13
2000	28400	17.5	334.0	44.0	37.9	40.2	15
2001	28600	17.0	333.0	43.1	39.2	48.5	17
Прогноз				Мінімальний варіант			
1997	28300	19.5	337.6	44.5	34.0	29.7	12
1998	28200	20.0	338.0	45.8	33.7	29.2	11
1999	28150	21.1	338.9	45.9	33.7	29.0	11
2000	28100	22.1	339.0	45.6	35.0	30.0	11
2001	28050	22.5	339.7	44.9	35.7	31.9	12

* В 1991 р. - 20%.

Таблиця 5.2.2

Результати прогнозування динаміки реального ВВП України на 1995-1996 рр.

	МБРР ¹	ЄБРР ²	МВФ ³	ЄЦМАУ ⁴	Мінекономіки України	В.М. Геєць Інститут економічного прогнозування		Л.С.
						Песимістичний	оптимістичний	
								мінім

¹ Міжнародний банк реконструкції і розвитку² Європейський банк реконструкції і розвитку³ Міжнародний валютний фонд⁴ Європейський центр макроекономічного аналізу України

на 1995 рік								
Темп зміни ВВП (%)	-5	-5	3		-5,7			-15 –
Відхилення в % пунктах від фактичного значення (-12,2%)	7,2	7,2	15,2		6,5			1
на 1996 рік								
Темп зміни ВВП (%)	1,5		2,4	-0,5	-1,8	-3,0	0,0	-8,6 –
Відхилення в % пунктах від фактичного значення (-10%)	11,5		12,4	9,5	8,2	7	10	1
на 1997 рік								
Темпи зміни ВВП (%)						-5	-2	-5,7 –
Відхилення в % пунктах від фактичного значення (-3,2%)								

5.3. Методи прогнозування на макроекономічному рівні

Макроекономічне прогнозування в умовах нестабільності цін і ринкової економіки є складною проблемою. Моделей, які дозволяли б здійснювати прогноз макроекономічного розвитку економіки, в нашій практиці поки в завершеному вигляді, поки що немає.

Однак, застосовуючи прості моделі зарубіжного походження та розроблені національними спеціалістами, передусім у процесі експертних оцінок, необхідно користуватися рядом макроекономічних залежностей.

Для визначення прогнозного значення розвитку економіки через її цифрове значення ВВП необхідно здійснювати відстеження і оцінку таких показників: бюджетні дефіцити, інфляція, ціни, державні видатки і доходи бюджету, динаміка реального значення ВВП. Взаємозалежність всіх цих показників може бути представлена такими варіантами :

вплив різних варіантів бюджетної політики, зокрема високі видатки та бюджетні дефіцити, призводять до високих кредитних емісій, зростання цін та падіння курсу національної валюти;

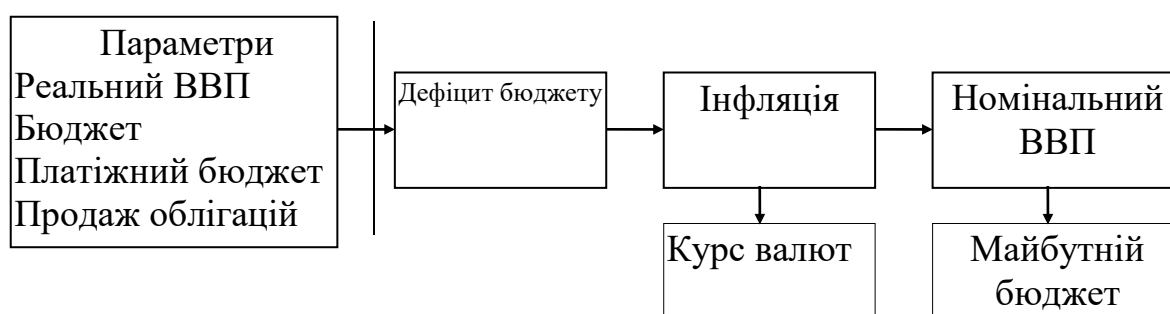
вплив змін у реальному ВВП на бюджетні надходження, дефіцити, динаміку цін та потребу у дотаціях;

вплив різних режимів обмінного курсу валют (гнучкий, фіксований) на дефіцити та інфляцію;

зв'язок між бюджетом, виробництвом та цінами.

Завдання полягає в тому, щоб, використовуючи різні варіанти економічної політики щодо бюджетних видатків та доходів, обмінних курсів та міжнародних платежів, визначити вплив економічних важелів на поточні та прогнозні економічні макроекономічні показники.

Графічно залежність прогнозованих макроекономічних показників і факторів, які на них впливають, має такий вигляд.

Параметри, що визначають прогнозу величину макропоказників, детально обґрунтовуються.

Державні витрати та їх оплата. Для їхньої реалізації здійснюється аналіз податкових надходжень, державного споживання, державних капітальних вкладень, державних запозичень у приватному секторі, зміни розмірів бази грошової маси, державні запозичення за кордоном. В цьому випадку, якщо держава, збільшуючи витрати при одночасному підвищенні податків, бо це не позначиться на зростанні дефіциту. Якщо ж не буде

підвищено податки, то зросте дефіцит бюджету, а це вимагатиме запозичень у приватному секторі, емісії грошей та позичок за кордоном. Тут слід зауважити, що у випадках, коли уряд використовує валютні резерви, що рівнозначно зростанню зовнішніх запозичень, то це є ознакою майбутнього валютної кризи.

Прийнятливішим для ефективного розвитку економіки використовується фінансування дефіциту державних витрат на основі врахування співвідношення наявних та можливих нагромаджень в приватному секторі і капітальних вкладень в економіку. Бюджетний дефіцит є сумою різниці між нагромадженнями і капітальними вкладеннями приватного сектора та дефіцитом зовнішнього платіжного балансу поточних операцій. Отже, тут мають бути задіяні: приватні нагромадження, приватні капіталовкладення, імпорт, експорт.

$$ДБ = (ПН - ПК) + (М - X), \text{ де}$$

ДБ — дефіцит бюджету,

ПН — приватні нагромадження,

ПК — приватні капіталовкладення,

М — імпорт,

X — експорт.

При збільшенні витрат, яким відповідає еквівалентне зростання оподаткування, дефіцит бюджету залишається незмінним. Відповідно з мультиплікатором збалансованого бюджету це позитивно впливає на супутній попит і виробництво.

У закритій економічній системі сукупні доходи зростають відповідно до суми збільшення витрат. У відкритій же економіці збільшення доходів нижчі, так як частина приросту доходів покидає народне господарство за рахунок імпорту, якщо є від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі. Разом з тим вплив збільшення витрат при збалансованому бюджеті на ріст виробництва має обмежений характер, зокрема, сукупна пропозиція може відставати від сукупного попиту. Такий стан може бути у випадках: обмеження виробничої потужності, а також коли збільшення рівня оподаткування пов'язано з негативним впливом на зацікавленість працювати і здійснювати заощадження. Зміна відсоткових ставок в оподаткування в бік підвищення призводить до появи тенденції уникати видів діяльності з високою доходністю. В цілому невідповідність між попитом і пропозицією, що мають негативний вплив на інфляцію і платіжний баланс, свідчить про те, що в довгостроковому плані високі обсяги державних витрат, які створюють дефіцит бюджету, неприйнятні для нормального розвитку економіки.

Результати впливу дефіциту бюджету на прогнозні макроекономічні показники тісно пов'язані з відповідними способами фінансування дефіциту бюджету: позики у приватному секторі, кредитна емісія, зовнішні позики. Позики у приватному секторі чи за кордоном є відкладеним оподаткуванням, так як його слід у майбутньому повертати. Кредитна емісія призводить до росту рівня цін, і щоб зберегти реальні розміри грошових вкладів, необхідно збільшити номінальні грошові активи. Такий феномен називається

“інфляційний податок”. Отже, покриття дефіциту бюджету за рахунок внутрішніх і зовнішніх позик фінансується на основі майбутнього оподаткування, а за рахунок кредитної емісії підтримуватиметься на основі майбутнього інфляційного податку.

Емісія грошей є потенційним збільшенням вимушених заощаджень, за умов коли обмежена можливість добровільних заощаджень приватним сектором. В цьому випадку уряд підвищує свої можливості витратити кошти в міру того, як приватний сектор збільшує свої номінальні грошові активи при зміні реальних доходів, відсоткових ставок і структури фінансового сектора. Емісійний доход держави має обмежений потенціал, так як існують межі можливостей постійного використання фінансування бюджетного дефіциту за допомогою інфляційного податку.

Емісія грошей по відношенню до ВВП визначається за формулою: $\Delta MO = (TI + TB) : V$, де

ΔMO — база грошової маси відносно ВВП, що характеризує емісійний доход;

TI — темпи інфляції;

TB — темпи зростання реальної величини ВВП;

V — швидкість обігу бази грошової маси (MO).

Емісійний доход може мати місце при $TI=0$ і зростає разом з економічним ростом, зменшуючись з підвищенням швидкості обігу грошей. Якщо $V=20$, а темпи зростання ВВП $TB=5$ відсотків, то емісійний доход не перевищив 0,25 відсотка ВВП, або $\Delta MO=(0+5):20$.

У промислово розвинутих країнах високі темпи інфляції неприйнятні, для них інфляційне фінансування може скласти лише невелику частку від ВВП. В країнах, що розвиваються, частка таких грошових пасивів може бути вищою, але ріст інфляції може негативно позначитись на інших податкових надходженнях через затримку із збором цих податків.

У відкритій економічній системі для внутрішніх потреб у значних обсягах може використовуватися іноземна валюта.

Величина внутрішніх і зовнішніх позик складають державний борг, динаміка якого визначається у відсотках до ВВП. Динаміка державного боргу переважно реагує на відносні величини темпів росту економіки і реальних відсоткових ставок.

Державний борг тісно пов'язаний з інфляцією. Якщо є емпірично встановлена верхня межа державного боргу, то дефіцит бюджету і борг в кінцевому випадку мають бути профінансовані за рахунок інфляційного боргу, а темпи інфляції будуть неприйнятно високими. Темпи інфляції фактично і на прогнозний період можна визначити за формулою:

$$TI = V[D(R - TB) + BD] - TB,$$

де D — державний борг у відсотках (коефіцієнтах) до ВВП;

R — відсоток на ставку у реальному вираженні;

BD — бюджетний дефіцит до ВВП.

При $V=20$, R — 5 відсотків, D — 50 відсотків (0,5), BD — 1, TB — 3.

В цьому випадку темпи інфляції мають бути в межах 37 відсотків.

$$\text{ПІ} = 20 [0,5(5-3)+1] - 3 = 20 \times (1+1) - 3 = 37.$$

Метод прогнозу рівня інфляції (ріст споживчих цін) в умовах емісії платіжних засобів (кредиту).

Наприклад. Кредитна емісія в сумі 2 млрд. грн. якщо вона не буде мати конкретного спрямування і видана на короткий строк у 1999 році може призвести до такого рівня інфляції, що визначається за формулою:

$$\text{РІ} = \frac{\text{ГМ} \times \text{V}}{\text{ВВП}_R} \times 100 - 100;$$

де РІ - рівень інфляції

ГМ - грошова маса

V - швидкість обертання грошей

ВВП_R - валовий внутрішній продукт, реальний

$$\text{ГМ}_{99} = \text{ГМ}_{98} + \text{КЕ}_{99}$$

де ГМ₉₉ - грошова маса у 1999 р.

ГМ₉₈ - фактична грошова маса у 1998 р.

КЕ₉₉ - кредитна емісія у 1999 р.

Використавши фактичні та прогнозні дані одержимо:

$$\text{ГМ}_{98} = 13,8 \text{ млрд. грн.}$$

КЕ₉₉ = (2 млрд. грн. x 1,4 мультиплікатор) x 0,6 кореляція відносних приростів ГМ та інфляції = 1,7 млрд. грн.

$$\text{ГМ}_{99} = 13,8 \text{ млрд. грн.} + 1,7 \text{ млрд. грн.} = 15,5 \text{ млрд. грн.}$$

$$\text{V}_{99} = 8,4 - \text{склалася за станом на 01.01.1998}$$

ВВП₉₈ = 101,9 млрд. грн. прийнято як реальний ВВП_R для 1999 р. тобто приріст та зниження дорівнює «0».

Отже,

$$\text{РІ} = \frac{15,5 \times 8,4}{101,9} = 1,28$$

Використовуючи динаміку цін, прогноз темпів реальної величини ВВП у перспективі на практиці можна використати найпростішу модель для розрахунків і відстеження прогнозних значень номінальної величини валового внутрішнього продукту (ВВП_Н) на майбутній період.

$$\text{ВВП}_N^{99} = \text{ВВП}_N^{98} \times \text{ІВВП}^{99} \times \text{ДЦ}^{99},$$

де ВВП_Н⁹⁹ - номінальний ВВП у прогнозованому 1999 році;

ВВП_Н⁹⁸ - номінальний ВВП у базовому 1998 році;

ІВВП⁹⁹ - індекс росту реального ВВП у прогнозованому 1999 році;

ДЦ⁹⁹ - дефлятор цін у 1999 році.

Номінальний ВВП у базовому році є виробленою доданою вартістю в поточних ринкових цінах і визначається на основі статистичної звітності.

Реальний ВВП є доданою вартістю в єдиних співставних цінах, а індекс його росту в прогнозному періоді визначається за допомогою моделі середньострокового прогнозування та інших моделей.

Дефлятор цін показує вплив окремих цін (оптових, споживчих, закупівельних) на величину номінального ВВП. Науково-експериментальними дослідженнями встановлені такі коефіцієнти впливу на вартісну величину номінального ВВП: оптових цін - 0,3-0,4 і споживчих цін - 0,7-0,6. Якщо у прогнозному періоді індекс оптових цін становитиме 1,13, а споживчих - 1,18, то дефлятор цін дорівнюватиме:

$$ДЦ^{99} = 1,13 \times 0,3 + 1,18 \times 0,7 = 0,34 + 0,83 = 1,17.$$

Отже, при зростанні реального ВВП у прогнозному періоді (ВВП) на 0,5 відсотка і величини номінального ВВП у базовому періоді 80,5 млрд. грн. номінальна величина ВВП у прогнозному періоді складе:

$$ВВП_{Н} = 80,5 \text{ млрд. грн.} \times 1,05 \times 1,17 = 98,9 \text{ млрд. грн.}$$

5.4. Характеристика індикативного плану економічного і соціального розвитку України

План економічного і соціального розвитку України на 1995 рік (далі — план 1995 року), який взято для прикладу, був складовою частиною загальної системи державного регулювання економічного і соціального розвитку країни. Виходячи з теоретичних і практичних рекомендацій у попередніх розділах читачі мають змогу дати оцінку і аналіз індикативного плану 1995 року.

Головною метою плану 1995 року визначалася стабілізація виробництва, подолання інфляції, запобігання подальшому падінню життєвого рівня населення.

У плані 1995 року виокремлювалися такі державні пріоритети:

1. Прискорення розвитку медичної та мікробіологічної промисловості.
2. Розвиток галузей агропромислового комплексу та соціальної сфери села. Модернізація і технічне переозброєння підприємств з переробки, заготівлі та зберігання сільськогосподарської продукції.
3. Розвиток паливно-енергетичного комплексу, транспорту, впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій в галузях народного господарства.
4. Прискорення структурної перебудови галузей народного господарства шляхом напрямі нарощування випуску продукції виробничо-технічного призначення та товарів для споживчого ринку, які користуються попитом, експортоспроможної й імпортозамінюваної продукції, демонополізації економіки і розвитку конкуренції.
5. Здійснення найважливіших природоохоронних заходів, спрямованих на стабілізацію і поліпшення стану природного середовища та подальше впровадження економічного механізму природокористування. Реалізація

Концепції Національної програми ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту громадян на 1994-1995 роки і на період до 2000 року.

У планах економічного і соціального розвитку України та регіонів відображалися показники діяльності підприємств і організацій незалежно від форм власності, але показники діяльності недержавних підприємств виділялися окремо. Передбачалося, що виконання затверджених показників плану та державного контракту для підприємств, заснованих на державній власності, і недержавних підприємств—монополістів буде обов'язковим. Для підприємств і організацій недержавної форми власності показники плану з виробничої та комерційної діяльності були орієнтовними для формування їхніх програм на добровільних засадах.

Складовими частинами плану передбачалися національні та державні регіональні програми, їх завдання включалися до плану в обсягах, забезпечених фінансовими ресурсами.

Склад та структура плану включали:

показники кінцевого споживання населенням матеріальних благ та послуг;

конкретні завдання з виробництва промислової продукції, в тому числі товарів народного споживання, виконання робіт та надання послуг, державний контракт, обсяги експорту та критичного імпорту продукції, ліміти державних централізованих капітальних вкладень (в обсязі до 10 відсотків валового внутрішнього продукту) та завдання з введення потужностей і об'єктів соціальної сфери міністерствам, уряду Криму, облвиконкомам. Київському і Севастопольському міськвиконкомам — для підприємств, заснованих на державній власності; поставки сільськогосподарської продукції в межах обсягів за державним контрактом — для підприємств і організацій незалежно від форм власності;

орієнтовні обсяги виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг для підприємств та організацій недержавного сектора економіки;

макроекономічні показники розвитку народного господарства;

завдання національних та державних регіональних програм;

інвестиційну державну політику, структуру і напрями використання державних ресурсів капітальних вкладень відповідно до встановлених пріоритетів;

показники державного контракту і обсяги його фінансування;

систему балансів, зокрема натурально-вартісних балансів стратегічних і особливо дефіцитних видів продукції;

кон'юнктуру зовнішнього і внутрішнього ринків збуту та формування експортного потенціалу України з метою забезпечення необхідного імпорту;

систему державного регулювання економіки.

У плані передбачалися заходи для реалізації головних напрямів структурної перебудови економіки із залученням усіх джерел ресурсів, у тому числі технічної допомоги, іноземних інвестицій і кредитів. Під час

обґрунтування показників плану на різних рівнях управління і господарювання широко застосовувався балансовий метод, що мав стати в майбутньому важливим фактором реальності планових завдань.

Державне регулювання економіки. План орієнтувався на переважне використання економічних і правових методів управління економікою.

У плані 1995 року система державного регулювання спрямовувалася на подолання інфляції. Державне регулювання цін здійснювалося на основні види сировинної та паливно-енергетичної продукції, товари дитячого асортименту, на соціально-значущу групу продовольчих товарів, основні комунальні послуги, медикаменти, тарифи на перевезення пасажирів, а також продукцію підприємств-монополістів.

Передбачалося скорочення витрат з бюджету на підтримку державного сектора, пільги та дотації. Поширено регулювання фонду споживання на підприємства і організації незалежно від форм власності.

Під жорсткий контроль з боку держави взято грошовий обіг. Передбачалося вдосконалити регулювання чистих активів Національного банку і банківської системи, встановити верхню межу кредитної емісії відповідно до обсягів виробленої товарної маси, оперативне регулювання грошового обігу, подолання платіжної кризи (вексельний обіг, застосування процедури визнання банкрутами неплатоспроможних підприємств-боржників, цільова допомога), поступове введення реального валютного курсу, виключення з готівкового обігу іноземних валют.

Передбачалося нормалізувати кредитну політику Національного банку: зменшити емісійні кредити, гнучко регулювати резерви комерційних банків, вдосконалити систему централізованого розподілу кредитів, цільове кредитування інвестиційних проектів та підприємств, уніфікувати та забезпечити реальний рівень відсоткових ставок.

Бюджетна політика передбачала цілеспрямоване розмежування фінансів держави, регіонів та підприємств, джерел доходів державного та місцевих бюджетів, законодавче їх закріплення на термін не менше 2-3 років. Передбачалося переглянути видаткову частину бюджету шляхом скорочення дотацій, а видатки з бюджету мали здійснюватися у межах надходжень коштів.

У податковій політиці передбачалося перейти до оподаткування прибутку та перегляд порядку і шкали оподаткування, а також зміни порядку нарахування податку на додану вартість, перегляд його ставки з подальшою повною відміною податку на окремі товари, роботи і послуги. Намічалось збільшення податків на землю та запровадження податку на майно підприємств і нерухоме майно громадян, а також зменшення ставки акцизного збору на продовольчі товари аж до повного його скасування на окремі їх види. Переглянуто нормативну базу щодо регулювання розмірів фонду споживання відповідно до зростання обсягів виробництва, зменшення податку на прибуток науково-дослідних інститутів, змінено шкалу ставок прибуткового податку з громадян, впроваджено обов'язкове декларування

доходів.

Активно використано економічні нормативи для регулювання відтворювальних процесів: прискорення амортизації у пріоритетних галузях; нормативи запасів матеріальних цінностей, нормативи платності за використання природних ресурсів; обов'язкові норми ресурсозбереження; нормативи соціального захисту населення; нові умови плати за житлово-комунальні послуги населенню та зміна порядку надання пільг на них окремим категоріям громадян.

Посилено відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності щодо забруднення навколишнього природного середовища. Передбачено вдосконалення митно-тарифного регулювання експорту та імпорту, системи валютного регулювання і валютного контролю.

Складовою частиною державного регулювання економіки у плані стали державні програми. Вони спрямовувалися на забезпечення управління структурною перебудовою економіки, її переорієнтацію на збільшення виробництва споживчих товарів і послуг, формування нової експортної бази, різке підвищення ефективності використання ресурсів (у першу чергу паливно-енергетичних), технологічне переозброєння виробництва на базі використання найважливіших досягнень науки і техніки, здійснення конверсії ВПК та інші.

Передбачалося здійснити комплекс заходів, спрямованих на вдосконалення процесу приватизації, підвищення контролю за його проведенням, створення ринку цінних паперів, запровадження взаємної конвертованості приватизаційних паперів.

З метою концентрації ресурсів для виробництва технічно складної кінцевої продукції, а також забезпечення її конкурентоспроможності на світовому ринку, передбачалося стимулювати створення фінансово-промислових груп, що об'єднують зв'язані кооперацією підприємства, фінансові та інші установи.

Передбачалося вжити конкретні заходи щодо подальшої демонополізації економіки і створення конкурентного середовища, прямого антимонопольного регулювання діяльності підприємств-монополістів шляхом регулювання цін, рентабельності, а також за рахунок регламентування обсягів, якості, умов виробництва і реалізації продукції.

Особлива увага надавалася створенню основ житлової реформи, формуванню ринку житла, наданню пільг, вдосконаленню кредитного фінансування житлового будівництва, економії енергоресурсів при експлуатації житла.

Державне стимулювання підприємницької діяльності включало:

підтримку підприємницької діяльності на пріоритетних напрямках розвитку економіки за рахунок фінансово-кредитної допомоги;

гарантування певної частки державних витрат на науково-технічні дослідження з наступним розміщенням їх серед суб'єктів підприємницької діяльності на конкурсній основі.

Дії щодо формування фондового ринку, здатного забезпечити ефективний рух капіталів, включати значне поширення обігу цінних паперів та більш дійовий захист інтересів суб'єктів інвестиційної діяльності.

Передбачалося організувати ефективний контроль за діяльністю фінансових інститутів, торговців цінними паперами, підвищити їхню відповідальність за проведення операцій з цінними паперами.

Наголошено, що держава сприятиме проведенню земельної реформи, формуванню багатокладного сільськогосподарського виробництва та відповідної ринкової інфраструктури, розширенню земельних площ для селянських (фермерських) та особистих підсобних господарств (включаючи присадибні ділянки).

Передбачено формування державного резерву відповідно до нормативів.

Зазначалося, що складовою частиною державного регулювання економіки став державний контракт, через який здійснюється забезпечення найважливіших державних потреб у промисловій та сільськогосподарській продукції, продовольстві, товарах народного споживання, роботах і послугах.

Умови, склад, порядок формування та внесення змін до державного контракту, відповідальність сторін за його виконання мали визначатися окремими актами законодавства.

Порядок формування плану економічного і соціального розвитку України включав такі етапи:

1. Аналіз стану економіки та дієвості державного регулювання, очікуване виконання плану та бюджету за попередній період.

2. Розрахунки показників кінцевого споживання матеріальних благ і послуг, узгоджених з можливостями їх фінансового забезпечення, розробки на їхній основі орієнтовних для товаровиробників попередніх прогностичних показників та інформування всіх ланок державної виконавчої влади про збалансовані з фінансовими ресурсами мінімально необхідних для суспільства обсягів виробництва найважливіших видів промислової та сільськогосподарської продукції, робіт і послуг.

3. Формування системи державного регулювання: підготовка разом з Мінфіном, Національним банком, Мінпраці, МЗЕЗ, Мінюстом, Держмиткомом, Антимонопольним комітетом, Національною академією наук економічних та правових важелів і методів їхнього застосування для забезпечення виконання плану.

4. Підготовку підприємствами, міністерствами, відомствами, виконками місцевих Рад, урядом Криму проектів відповідних планів, взаємоузгодження їх показників, виходячи з умов економічних і правових важелів, які передбачається запровадити у плановому періоді.

5. Визначення обсягів можливого експорту на основі аналізу ринку збуту.

6. Формування на основі планів міністерств, відомства, регіонів проекту плану економічного і соціального розвитку України.

На основі опрацювання разом з міністерствами, відомствами, урядом

Криму, облвиконкомами, Київським та Севастопольським міськвиконкомами одержаних проектів планів Мінекономіки визначало проектні показники плану та пропорції економічного розвитку на планований рік: мінімально необхідні обсяги виробництва найважливіших видів продукції, можливий експорт, критичний імпорт, показники національного доходу, валового внутрішнього продукту, рівня зайнятості, інфляції, платіжного балансу, зведеного балансу фінансових ресурсів, здійснює балансову перевірку макроекономічних пропорцій, що виходять з мав розробити попередній варіант державного бюджету.

Координація робіт з питань розроблення проектів плану та бюджету на 1995 рік здійснювалося Мінекономіки і Мінфіном.

Розробка планів на підприємствах. У 1995 році передбачалося посилення державного впливу на формування виробничих програм шляхом розширення меж планово-економічної роботи на підприємствах, заснованих на державній власності, без втручання в їхню господарську діяльність. Зроблено спроби формування системи впливу на діяльність суб'єктів підприємницької діяльності здійснювалося за допомогою економічних, правових, адміністративних важелів, установлення відповідними міністерствами, відомствами та виконкомами мінімально необхідних завдань щодо виробництва найважливіших видів промислової і сільськогосподарської продукції за державним контрактом, виходячи з необхідності забезпечення потреб держави в матеріальних ресурсах та послугах.

Послідовність розроблення планів підприємств полягала у наступному:

визначення попиту і прогнозування збуту продукції, що виробляється або яка може бути вироблена, та можливостей збільшення експорту й зменшення імпорту і на цій основі збільшення реалізації продукції та обсягів її виробництва;

перевірка збалансованості прийнятих обсягів з наявними потужностями і технологічним забезпеченням, а також розробці заходів, спрямованих на реконструкцію і технічне переозброєння виробничих потужностей з урахуванням екологічних вимог та конкретних пропозицій про поставки устаткування і матеріальних ресурсів на названі цілі;

вивчення можливостей забезпечення виробництва матеріально-технічними ресурсами;

формування перспектив соціального становища трудового колективу: кількість робочих місць, у тому числі тих, що вивільнюватимуться у сфері матеріального виробництва, оплата праці, витрати прибутку на соціальні цілі, розвиток об'єктів соціальної сфери.

Підприємства недержавного сектора економіки брали участь у розробленні та виконанні плану на основі узгодження своїх намірів з виконкомами місцевих Рад з питань, що входять до їх компетенції. Обов'язковими для них були тільки ті планові показники і зобов'язання, які закріплені в їх договорах з міністерствами і відомствами та виконкомами

місцевих Рад.

Погоджені та прийняті показники плану підприємств і організацій незалежно від форм власності у встановлені терміни подавали відповідним міністерствам, відомствам і виконкомам місцевих Рад для узагальнення.

Розробка планів галузевими міністерствами і відомствами. У галузевих планах визначалися основні показники економічного розвитку, суттєві матеріальні, фінансові, відтворювальні пропорції виробництва, перспективи розвитку соціальної сфери (відповідно до встановлених Мінекономіки форм), а саме:

обсяги виробництва основних видів продукції з виділенням їх для державних та орендних підприємств;

забезпечення галузі матеріалами, сировиною, паливно-енергетичними ресурсами з урахуванням обсягів їх можливої економії;

програми технічного і науково-технологічного розвитку, структурної перебудови галузі, енергозбереження та підвищення конкурентоспроможності продукції;

економічні зв'язки з підприємствами зарубіжних держав;

фінансові показники, співвідношення коштів на оплату праці та обсягів реалізації продукції;

галузеві програми ринкових перетворень і вдосконалення галузевого управління, регулювання зайнятості на підприємствах галузі, охорони навколишнього природного середовища;

система економічного та правового впливу на підвідомчі підприємства через державне регулювання.

Посередником в узгодженні планових намірів підприємств і держави виступає міністерство чи відомство, у сфері управління якого знаходиться відповідне підприємство. Міністерства і відомства несуть відповідальність за повноту і достовірність показників плану.

Розробка планів економічного і соціального розвитку регіонів. Проекти планів економічного і соціального розвитку регіонів розроблялися Мінекономіки Автономної Республіки Крим, економічними управліннями (комітетами) облвиконкомів, Київського і Севастопольського міськвиконкомів. Вони ж здійснювали організаційно-методичне керівництво розробленням проектів, планів по територіях адміністративних районів та міст обласного підпорядкування.

Проекти планів регіонів розроблялися у такій послідовності:

аналіз стану розвитку продуктивних сил регіону та виявлення найгостріших проблем і диспропорцій;

обґрунтування цілей і пріоритетів соціально-економічного розвитку, визначення засобів вирішення проблем та розроблення основних показників за напрямками розвитку господарського комплексу регіону з урахуванням екологічного стану, ефективного використання природно-ресурсного, виробничо-технічного та наукового потенціалу;

узгодження основних показників розвитку господарського комплексу

регіону з пропозиціями міністерств та відомств та погодження окремих показників проектів планів підприємств і організацій з відповідними виконкомомі місцевих рад з метою вирішення намічених у планах завдань;

складання проекту плану і подання його у встановлений термін Міністерству економіки.

У плані відображалися основні показники розвитку економіки відповідного регіону, що характеризували найважливіші відтворювальні процеси, зокрема використання трудових, фінансових, природних ресурсів, виробничих фондів, споживання населенням матеріальних благ і послуг, будівництво об'єктів соціальної інфраструктури та природоохоронного призначення, розвиток ринкових структур тощо.

З метою розв'язання задач соціально-економічного розвитку регіонів уряд Криму, облвиконкоми, Київський і Севастопольський міськвиконкоми мають право заключати регіональний контракт у межах наявних фінансових ресурсів на продукцію, що виготовляється на відповідній території, у порядку, передбаченому для формування державного контракту.

Під час розроблення проекту плану враховувалися показники роботи підприємств і організацій, незалежно від форм власності, розташованих на відповідній території.

Реалізуючи намічене, формувалася бюджетна політика на 1996 рік. Вона спрямовувалася на удосконалення фінансово-бюджетного механізму, зміцнення доходної бази бюджету, забезпечення економічного і ефективного витрачання державних коштів. Передбачалися конкретні заходи з метою створення системи дійового контролю за ефективним і цільовим витрачанням коштів бюджету, використання можливостей бюджету для подолання інфляційних процесів, послідовного скорочення бюджетного дефіциту та впровадження його покриття за рахунок випуску цінних паперів, спрямування податкової системи на стабілізацію матеріального виробництва і підвищення його ефективності, концентрації видатків бюджету на пріоритетних напрямках розвитку економіки, перебудови відносин між державним та місцевими бюджетами, з визначенням відповідальності за розвиток економіки країни і регіонів, посилення контролю за розмірами державного внутрішнього і зовнішнього боргу.

У своїй фінансовій політиці Національний банк разом з Міністерством фінансів зобов'язані забезпечити: виготовлення і продаж високоліквідних державних цінних паперів; розвиток вторинного ринку державних короткострокових казначейських зобов'язань; проведення аукціонів з розміщення цінних паперів; запровадження механізму використання державного майна (основні фонди, земля, валюта, золото) для ліквідності державних цінних паперів.

На основі формування зваженої, науково обгрунтованої економічної політики, яка набирала юридичної сили, економічні органи могли розробляти варіанти прогнозів, планів та програм, визначати методи регулювання

соціально-економічних процесів за допомогою економічних, правових та адміністративних важелів.

РОЗДІЛ VI.

ОСНОВИ ОБЧИСЛЕННЯ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ

6.1. Основні економічні категорії в системі національних рахунків (СНР)

Перед економічною наукою поставлене завдання розробити методологію створення системи національних рахунків (СНР) України для переходу на загальноприйнятую в міжнародній практиці систему обліку і статистики.

У методологічному плані СНР, з одного боку, дає ключ до розуміння взаємозв'язку мікроекономіки (діяльність малих економічних одиниць — таких, як сімейні господарства, ділові фірми, урядові установи) і макроекономіки (інфляція, зайнятість, економічне зростання), що включає створення національного і внутрішнього продукту, а з другого — створює основу для оцінки управлінських рішень, які приймаються, окремих законодавчих актів з точки зору їхнього впливу на великомасштабні економічні явища в їхньому взаємозв'язку. Це, природно, потребує кардинальних змін нашого розуміння всього економічного обороту, економічних категорій, якими оперує система національних рахунків.

У системі національних рахунків економічна діяльність — це сукупність операцій з продуктами, послугами, доходами та фінансовими відносинами, що здійснюються шляхом взаємодії між інституціональними одиницями або в межах самих одиниць.

Економічні об'єкти, інституціональні одиниці та операції між ними в національних рахунках групуються для того, щоб висвітлювати стан економіки відповідно до вимог ринкових відносин.

Інституціональні (господарські) одиниці — це економічні одиниці або спільності, які можуть самостійно мати активи та пасиви і відповідати за своїми зобов'язаннями. Вони мають право від свого імені приймати рішення, що стосуються економічної діяльності та проведення операцій з іншими інституціональними одиницями. Економічні потоки, що відповідають діям інституціональних одиниць, називаються операціями. У СНР виділяється три види інституціональних одиниць: домашні господарства; юридичні та соціальні спільності у вигляді корпорацій і неприбуткових установ; центральні, окружні та місцеві урядові установи, а також фонди соціального страхування.

Об'єднання інституціональних одиниць за тим чи іншим типом економічної поведінки дає змогу поділити економіку на економічні сектори,

їхні назви відповідають назвам трьох видів інституціональних одиниць.

Усі інституціональні одиниці, що діють в країні та за її межами, поділяються на резидентні і нерезидентні.

До складу *резидентних* інституціональних одиниць України входять:

фізичні особи (члени домашніх господарств), якщо вони мають постійне місце проживання на території України;

юридичні особи та суб'єкти підприємницької діяльності без статусу юридичної особи з місцезнаходженням на території України;

дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном.

Інституціональні одиниці зарубіжних країн, які не відповідають цим ознакам, є нерезидентні.

У національних рахунках резидентні інституціональні одиниці групуються відповідно до своїх функцій за секторами:

нефінансові корпорації;

фінансові корпорації;

сектор загального державного управління;

домашні господарства;

некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства.

Сектор нефінансових корпорацій охоплює інституціональні одиниці, зайняті виробництвом ринкових товарів і послуг для одержання прибутку. До цього сектора також включено некомерційні організації, які засновані групами виробників і фінансуються за рахунок внесків їх членів (асоціації підприємців, торгові палати тощо).

Сектор фінансових корпорацій охоплює інституціональні одиниці, зайняті фінансовим посередництвом: фінансові, кредитні, страхові компанії.

Сектор загального державного управління охоплює інституціональні одиниці, що є відповідальними за прийняття політичних рішень, економічне і правове регулювання, а також надають неринкові послуги для особистого та колективного споживання та здійснюють перерозподіл національного продукту і багатства. До складу загальноурядового сектора входять центральні, окружні та місцеві органи управління, фонди соціального страхування і неприбуткові установи, підконтрольні урядовим органам. До цього сектора включаються Державний пенсійний фонд, Державний фонд сприяння зайнятості населення, які утворюються з обов'язкових внесків.

Сектор домашніх господарств становлять фізичні особи, які здійснюють в економіці функцію споживання, а також некорпоровані підприємства, що виробляють на ринковій основі товари, надають нефінансові послуги та перебувають у володінні членів домашніх господарств, яких неможливо відокремити від останніх ні з юридичної, ні з економічної точки зору. Йдеться про підсобні господарства населення, дрібні промислові виробництва, індивідуальне будівництво, капітальний ремонт житла, іншу індивідуальну трудову діяльність.

Сектор некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства, охоплює інституціональні одиниці, які створені окремими

групами домашніх господарств за рахунок власних внесків для забезпечення їхніх політичних, релігійних і професійних інтересів, а також надання соціально-культурних послуг.

У перехідний період до ринкової економіки має місце створення некомерційних організацій як соціально-культурних підрозділів підприємств, що утримуються за рахунок основної діяльності (житлові, оздоровчі, медичні тощо).

Рахунки решти країн світу, які узагальнюють всі операції зарубіжних економічних одиниць з резидентами України, формують так званий нерезидентний сектор економіки.

6.2. Характеристика основних рахунків у СНР

Основною і найбільш розвинутою формою відображення у СНР економічних явищ є рахунки, що, як і система бухгалтерського обліку, будуються за принципом подвійного запису. В рахунках усі потоки реєструються двічі: перший раз — як надходження ресурсів або зміна пасивів, а другий — як використання наявних ресурсів, або зміна активів. Цей принцип дає можливість здійснювати перевірку правильності складання всіх рахунків СНР.

Рахунки в СНР реєструють операції, зв'язані з певними специфічними аспектами економічного життя. Балансуючими статтями у рахунках є найбільш значущі вимірники економічних явищ. У них відображено головний зміст рахунку та інформація, що є основою для складання наступних рахунків системи. Назва «балансуючі статті» пояснюється тим, що вони є результуючими показниками рахунків і визначаються за залишковим принципом. Різниці між вартістю позитивних та від'ємних операцій утворюють балансуючі статті — величини доходу з певним цільовим призначенням, які можуть взяти участь у фінансуванні наступної групи витрат і відображаються в ресурсах наступного рахунку.

Завдяки такій структурі національні рахунки набувають ланцюгового зв'язку між собою, а їхні показники можуть бути агреговані чи дезагреговані.

Усі балансуючі статті визначаються як на валовій, так і на очищеній основах. Валовими є показники, обчислені з урахуванням величини споживання основного капіталу (амортизація), а очищеними — показники, що не враховують величини споживання основного капіталу.

Рахунок товарів і послуг. Характеризує ресурси (внутрішнє виробництво та імпорт) і використання (проміжне та кінцеве споживання, капіталоутворення, експорт) товарів і послуг.

Рахунок виробництва. Тут відображається вартісна оцінка товарів і послуг для цілей проміжного і кінцевого споживання, що дає змогу одержати одну з головних балансуючих статей СНР — додану вартість, яка використовується при розрахунках ВВП виробничим методом. До елементів використання належать проміжне споживання (товари і послуги, витрачені на виробництво) та додана вартість — суми первинних доходів, створених у

результаті виробництва (балансуюча стаття). З цієї статті розпочинається ресурсна частина рахунку утворення доходу. На рівні економіки країни балансуючою статтею виробництва є валовий внутрішній продукт (ВВП), який відрізняється від доданої вартості на величину чистих податків на продукти (податки за винятком субсидій).

У цьому рахунку ВВП вимірює вартість кінцевих товарів і послуг: споживання, нагромадження та сальдо експорту-імпорту.

Будь-яка економічна діяльність починається з виробництва на базі використання всіх активів (ресурсів), що є на початок періоду, і все це подається у рахунку виробництва (табл. 6.2.1).

Таблиця 6.2.1

Рахунок виробництва

Використання	Ресурси
Проміжне споживання	Випуск
Валова додана вартість	
Споживання основного капіталу	
Чиста додана вартість	

Рахунок виробництва призначено для виділення доданої вартості як однієї з головних балансуючих статей СНР. У ресурсах рахунку виробництва в ролі надходження відображається випуск, а в ролі використання — проміжне споживання та додана вартість. Вихідними потоками рахунку виробництва є: проміжне споживання, подане вхідним потоком рахунку товарів і послуг, а також додана вартість, подана вхідним потоком рахунку утворення доходів. Додана вартість, що є балансуючою статтею рахунку, подана в ньому двояко: як валова додана вартість і як чиста додана вартість. Створений у результаті виробничої діяльності валовий внутрішній продукт (ВВП), який дорівнює величині доданої вартості (ДВ), можна подати в такому вигляді:

$$\text{ВВП} = \text{ДВ} = \text{ВТ} - \text{ПС},$$

де ВВП — валовий внутрішній продукт;

ДВ — додана вартість;

ВТ — випуск товарів;

ПС — проміжне споживання.

Після завершення процесу виробництва починається процес первинного і вторинного розподілу доходу, а також його перерозподілу.

Рахунок утворення доходу. В ресурсах цього рахунку відображається додана вартість, у використанні — витрати, які відшкодовуються з неї: оплата найманих працівників та податки на зарплату, а також податки, що сплачуються державі у зв'язку з виробничою діяльністю за винятком субсидій, одержаних від держави. Балансуючою статтею тут є валовий прибуток; для домашніх господарств — це змішаний доход, що поєднує

вартість робочої сили та прибуткового податку.

У результаті первинного розподілу доходу створюються первинні доходи в економіці. Спочатку додана вартість розподіляється між власниками робочої сили, які одержують компенсацію за трудову діяльність, а також підприємцями, які одержують доходи у вигляді перевищення над витратами в результаті економічної діяльності, і урядом, який одержує податки на виробництво та імпорт, що стягуються, і виплачує субсидії на виробництво. Всі ці процеси відображаються в рахунку утворення доходів (табл 6.2.2).

Таблиця 6.2.2

Рахунок утворення доходів

Використання	Ресурси
Компенсація за трудову діяльність	Валовий внутрішній продукт
Податки на виробництво та імпорт	Споживання основного капіталу
Субсидії на виробництво та імпорт	
Валовий прибуток, змішаний доход	Чиста додана вартість
Споживання основного капіталу	
Чистий прибуток, змішаний доход	

Ресурсами цього рахунку є балансуєча стаття «Додана вартість» рахунку виробництва. Ресурси використовуються на: виплату компенсації за трудову діяльність, податків на виробництво та імпорт (за відрахуванням субсидій), а також утворення перевищення від економічної діяльності, або змішаного доходу (для домашніх господарств).

У формалізованому вигляді складові доданої вартості можна подати у такий спосіб:

$$ДВ = ТД + (ПВ + ПІ) + ВП (ЗД),$$

де ДВ — додана вартість;

ТД — компенсація за трудову діяльність;

ПВ — податки на виробництво (за вирахуванням субсидій);

ПІ — податки на імпорт (за вирахуванням субсидій);

ВП — валовий прибуток, змішаний доход;

ЗД — змішаний доход (визначається тоді, коли компенсацію за трудову діяльність і перевищення від економічної діяльності неможливо відокремити).

Так визначається сукупність усіх фактичних доходів в економіці. Під фактичними доходами в СНР розуміють доходи, що заробляються факторами виробництва (підприємцями, власниками робочої сили) в обмін на їхню участь у процесі виробництва. Вони є тими доходами, які створюються безпосередньо в процесі виробництва.

Рахунок підрозділу первинного доходу. Первинний розподіл доходу завершується утворенням первинних доходів (табл 6.2.3).

Рахунок розподілу первинного доходу

Використання	Ресурси
Доход від власності, сплачений іншим країнам	Валовий прибуток, змішаний доход
Валовий національний доход	Споживання основного капіталу
Споживання основного капіталу	
Чистий національний доход	Доходи від власності, одержаний від інших країн
	Компенсація за трудову діяльність
	Податки на виробництво та імпорт
	Субсидії на виробництво та імпорт(-)

Тут відображаються процеси розподілу доданої вартості між власниками робочої сили, капіталу і урядом з урахуванням відносин з рештою країн світу. Балансуючою статтею цієї групи рахунків є первинний доход, який є тією величиною доходів, яка утворюється в економіці після закінчення процесу виробництва, але до початку їхнього перерозподілу за допомогою податків та інших примусових або добровільних трансфертів між різними одиницями економіки (включаючи уряд). На рівні економіки країни — валовий національний доход.

Усі вихідні потоки попереднього рахунку утворення доходів є ресурсами рахунку привласнення первинних доходів. Крім того, ресурсом цього рахунку є одержувані від інших економічних секторів доходи від власності, що використовуються в межах цього ж рахунку. У лівій частині рахунку відображаються напрями використання: доходи від власності (грошові платежі, сплачувані власникам активів за їхнє надання у розпорядження інших інституціональних одиниць) і балансуюча стаття рахунку — первинні доходи (валові та чисті).

Оплата найманих працівників показується у сумі, яка отримана домашніми господарствами, а податки на виробництво — у сумі надходжень до державного бюджету і позабюджетних фондів. У цьому рахунку знаходять відображення виплати і одержання доходів від власності на позичені невикористані та фінансові активи.

У формалізованому вигляді перехід від доданої вартості до первинних доходів (ПД) може бути поданий так:

$$\text{ПД} = \text{ДВ} + \text{ОД} - \text{СД},$$

де ПД — первинні доходи;

ДВ — додана вартість;

ОД — одержані доходи від власності;

СД — сплачені доходи від власності.

Доходи від власності, на відміну від факторних доходів, не створюються в процесі виробництва, а є доходами, які одержують власники різних видів активів за їхнє надання у розпорядження інших інституціональних одиниць. Таким чином, доходи від власності створюються тільки завдяки праву володіння активами за умови їхнього тимчасового надання іншим. Сума всіх первинних доходів, скоригована з урахуванням сальдо факторних доходів і доходів від власності, одержаних з-за кордону і переданих за кордон, дає змогу перейти до показника національного доходу (НД):

$$\text{НД} = \text{ПД} + \text{СП} + \text{СК} + \text{СД},$$

де НД — національний доход;

ПД — первинні доходи;

СП — сальдо податків на виробництво та імпорт, одержаних з-за кордону і переданих за кордон;

СК — сальдо компенсації за трудову діяльність, одержаної з-за кордону і переданої за кордон;

СД — сальдо доходів від власності, одержаних з-за кордону і переданих за кордон.

Після того, як утворилися первинні доходи, починається процес вторинного розподілу доходів.

Рахунок вторинного розподілу доходів (табл 6.2.4). Рахунок вторинного розподілу доходів охоплює перерозподіл доходів через поточні трансфертні операції (у грошовому і натуральному вираженні) як усередині країни, так і з іншими країнами світу. Поточні трансфертні операції — це однобічні перерозподільчі потоки доходів, які не викликають потоків доходів у зворотному напрямку (сплата податків у бюджет, надходження субсидій), а тому вони не пов'язані з утворенням первинних доходів (факторних доходів і доходів від власності). Для сторони, що одержує поточні трансферти, на відміну від капітальних, вони не є джерелом інвестування. Сторона, що сплачує, виплачує поточні трансферти за рахунок своїх поточних надходжень. Важливою характеристикою трансфертів є їх однобічна спрямованість, яка означає, що трансферти сплачуються, як правило, без надання зворотного потоку коштів з боку уряду. Надання бюджетом субсидій або дотацій також, як правило, не означає необхідності їх повернення стороною, що одержує.

Результатом вторинного розподілу доходів за допомогою поточних трансфертних операцій у грошовому вираженні є наявний доход, який безпосередньо може або використовуватися на споживання, або спрямовуватися у заощадження.

Рахунок вторинного розподілу доходів охоплює перерозподіл доходів за допомогою грошових трансфертів і дає можливість одержати величину наявного доходу, що є балансуючою статтею даного рахунку. Наявний доход — це доход, який може бути використаний безпосередньо на кінцеве споживання і заощадження у вигляді придбання нефінансових і фінансових активів.

В ресурсній частині відображаються поточні податки на доходи та майно, внески на спеціальне страхування, соціальну допомогу, а також інші трансферти, крім натуральних, одержаних країною на рівні центральних органів та інституційними секторами.

Таблиця 6.2.4

Рахунок вторинного розподілу доходів

Використання	Ресурси
Поточні податки на доход і власність, сплачені іншим країнам	Валовий національний доход
Інші види поточних трансфертів:	Споживання основного капіталу
внески соціального характеру;	
допомога соціального характеру	Поточні податки на доход і власність, одержані від інших країн
(в грошовому вираженні);	Інші види поточних трансфертів:
численні поточні трансферти.	внески соціального характеру;
Валовий наявний доход	допомоги соціального характеру
Споживання основного капіталу	(в грошовому вираженні);
Чистий наявний доход	численні поточні трансферти.

Ресурсами рахунку вторинного розподілу доходів є балансуюча стаття «Первинні доходи» рахунку привласнення первинних доходів, а також усі види одержуваних трансфертів (податки на доход, власність, внески і виплати допомоги соціального характеру). У лівій частині відображаються ті ж самі види трансфертів (але сплачувані), а також виводиться балансуюча стаття рахунку «Наявний доход». Перехід від первинних доходів до доходу наявного (ДН) можна подати у такий спосіб:

$$ДН = ПД + ОТ - СТ,$$

де ДН — доход наявний;

ПД — первинні доходи;

ОТ — одержані трансферти у грошовому вираженні;

СТ — сплачені трансферти у грошовому вираженні.

Скоригувавши національний доход з урахуванням сальдо поточних переказів і передавань (трансфертів), які одержуються у грошовому

вираженні з-за кордону і передаються за кордон, можна перейти до показника національного доходу наявного (НДН):

$$\text{НДН} = \text{НД} + \text{СПТ},$$

де НДН — національний дохід наявний;

НД — національний дохід;

СПТ — сальдо поточних трансфертів у грошовому вираженні, що одержуються з-за кордону і передаються за кордон.

Рахунок перерозподілу доходів у натурі (табл 6.2.5). Його призначення — відображення дальшого перерозподілу доходів через систему виплат соціальної допомоги в натурі та надання неринкових послуг. Це є оцінка скоригованого наявного доходу для державних закладів і некомерційних організацій, що надають індивідуальні неринкові товари і послуги (освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення тощо) і для домашніх господарств, які одержують ці товари і послуги. Операції з умовного обміну вказаними товарами і послугами розглядаються як соціальні трансферти в натуральній формі. Балансуючою статтею цього рахунку є скоригований наявний дохід.

Таблиця 6.2.5

Рахунок перерозподілу доходів у натурі

Використання	Ресурси
Трансферти соціального характеру в натурі	Валовий наявний дохід
Скоригований валовий наявний дохід	Споживання основного капіталу
Споживання основного капіталу	Чистий наявний дохід
Скоригований чистий наявний дохід	Трансферти соціального характеру в натурі

У рахунку перерозподілу доходів у натурі наявний дохід надходить як ресурси.

Ресурси рахунку перерозподілу доходу у натурі, крім наявного доходу, утворюють трансферти соціального характеру у натурі (допомога, неринкові послуги — такі, як освіта, охорона здоров'я), що одержують домашні господарства. У використанні цього рахунку відображаються ті ж трансферти, але такі, що передаються урядовим і неприбутковим установам. Балансуюча стаття — скоригований дохід наявний (СДН):

$$\text{СДН} = \text{НДН} + \text{ТСН} - (\text{ТСУ} + \text{ТСІ}),$$

де НДН — національний дохід наявний;

ТСН — трансферти соціального характеру в натурі, що надходять домашнім господарствам;

ТСУ — трансферти соціального характеру, що передаються урядовим установам домашніми господарствами;

ТСІ — трансферти соціального характеру, передані іншим неприбутковим установам домашніми господарствами.

Рахунки використання доходу: рахунок наявного доходу (табл. 6.2.6) і рахунок скоригованого наявного доходу (табл. 6.2.7). Ці рахунки показують

розподіл наявного і скоригованого наявного доходу на кінцеве споживання і заощадження. Перший рахунок показує наявне кінцеве споживання і заощадження, другий — фактичне кінцеве споживання і нагромадження.

Таблиця 6.2.6

Рахунок використання наявного доходу

Використання	Ресурси
Витрати на кінцеве споживання	Валовий наявний дохід
Валові заощадження	Споживання основного капіталу
Споживання основного капіталу	Чистий наявний дохід
Чисті заощадження	

Таблиця 6.2.7

Рахунок використання скоригованого наявного доходу

Використання	Ресурси
Фактичне споживання	Скоригований валовий наявний дохід
Валові заощадження	Споживання основного капіталу
Споживання основного капіталу	Скоригований чистий наявний дохід
Чисті заощадження	

Згідно з правилами СНР кінцеве споживання можуть мати тільки домашні господарства, державні установи і некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства.

На рівні економіки країни наявний та скоригований наявний дохід однакові, так само, як і витрати на кінцеве та фактичне кінцеве споживання. Вони відрізняються тільки при розгляді окремих секторів економіки.

Витрати на кінцеве національне споживання охоплюють операції з придбання товарів і послуг, що використовуються для поточних потреб окремих осіб або всього суспільства і не беруть участі в створенні інших товарів і послуг. Національне заощадження являє собою ту залишкову величину наявного доходу, що «відкладається» і не витрачається на кінцеве споживання. Балансуючою статтею обох рахунків є заощадження (З), яке виступає відправним елементом рахунків нагромадження.

Обидва рахунки (таблиці 6.6 і 6.7) приводять до однакового підсумку:

$$З = \text{НДН} - \text{КС (ФС)},$$

де З — заощадження;

НДН — національний дохід наявний;

КС — витрати на кінцеве споживання;

ФС — фактичне споживання.

У свою чергу, витрати на індивідуальне, кінцеве і фактичне споживання формуються за рахунок коштів домашніх господарств, урядових установ, а також неприбуткових установ, що обслуговують домашні господарства.

Споживання і заощадження є вихідними потоками всієї групи поточних рахунків і становлять головний підсумок усіх поточних операцій. Різниця між наявними доходами і витратами на кінцеве споживання є тією частиною доданої вартості, створеної в результаті поточної діяльності, яка не була спожита в поточному періоді, а була відкладена для майбутнього розширення виробничих можливостей або спрямована на фінансування інших країн світу. Споживання як вихідний потік рахунку використання доходу надходить у рахунок товарів і послуг (розділ використання). Вхідним потоком рахунку товарів і послуг є також споживання основного капіталу, що є вихідним потоком рахунку використання доходу.

Викладені рахунки є першою фазою економічного обороту.

Другою фазою економічного обороту є нагромаджувальні операції, які відбиваються в блоці «Нагромаджувальні операції, або рахунки нагромадження».

Рахунки нагромадження. До них належать: рахунок капіталу (табл. 6.2.8); фінансовий рахунок (табл. 6.2.9); рахунок інших змін в обсягу активів; рахунок переоцінки. Рахунок капіталу служить для відображення фінансового нагромадження основного капіталу і зміни запасів матеріальних оборотних коштів, включаючи перерозподіл капітальних активів між секторами економіки та іншим країнам світу у вигляді капітальних трансфертів. Балансуюча стаття для цього рахунку — чисте кредитування або чисте заощадження.

Таблиця 6.2.8

Рахунок капіталу

Зміни в активах	Зміни в пасивах і чистій вартості
Валове капіталоутворення основного капіталу	Чисте заощадження
Зміни в запасах	Капітальні трансферти, що одержуються (+)
Споживання основного капіталу	Капітальні трансферти, що передаються (—)
Чисті купівлі землі та інших нестворених активів	Зміни у чистій вартості за рахунок заощаджень і чистих капітальних трансфертів
Чисте кредитування (+), чисте запозичення (—)	

Заощадження в цьому рахунку є одним з факторів, який впливає на зміну чистої вартості.

Крім зміни чистої вартості за рахунок заощаджень і чистих капітальних трансфертів, що відображається в правій частині блоку, рахунок капіталу дає змогу виявити чисті позички, або чисті позики, які відображаються в лівій частині даного блоку, що є результатом перевищення зміни у чистій вартості над підсумком зміни всіх активів. Чисті позички дають уявлення про ту

величину, яка залишилася після трансформації заощаджень в інвестиції (у вигляді основного капіталу, збільшення запасів, придбання нестворених активів) і, отже, може бути запропонована як джерело фінансування іншим країнам. На противагу чистим позичкам величина чистих позик характеризує величину нестачі коштів у країні, яка утворилася в результаті того, що обсяг інвестицій перевищує внутрішні можливості країни за рахунок заощаджень і чистих капітальних трансфертів. Ця нестача може бути покрита тільки за рахунок інших країн. Щодо окремих економічних секторів величина чистих позичок є здатністю того чи того сектора до фінансування інших економічних секторів.

У формалізованому вигляді чисті позички (ЧП) або чисті позики (ЧП¹) можна визначити таким чином:

$$\text{ЧП (ЧП}^1\text{)} = \text{З} + \text{ТО} - \text{ТП} - \text{ЗЗ} - \text{В К} + \text{ОК} - \text{КЗ} = \text{ДЗТ} - \text{ЗЗ} - \text{ВК} + \text{ОК} - \text{КЗ},$$

де ЧП (ЧП¹) — чисті позички (чисті позики);

З — заощадження;

ТО — капітальні трансферти, що одержуються;

ТП — капітальні трансферти, що передаються;

ЗЗ — зміни у запасах;

ВК — валове капіталовкладення основного капіталу;

ОК — споживання основного капіталу;

КЗ — чисті купівлі землі та інших неутворених активів;

ДЗТ — зміни у чистій вартості за рахунок заощаджень і чистих капітальних трансфертів.

Фінансовий рахунок (табл 6.9). В ньому відображаються операції з фінансовими інструментами, в результаті чого відбувається, з одного боку, збільшення фінансових активів (ліва частина), а з другого — зміна фінансових зобов'язань (права частина).

Балансуюча стаття фінансового рахунку «чисті позички» або «чисті позики», на відміну від рахунку капіталу, з'являється у правій частині рахунку.

У формалізованому вигляді чисті позички (ЧП) або чисті позики (ЧП¹) подані як перевищення величини створених фінансових активів (ФА) над усіма прийнятими фінансовими зобов'язаннями (ФЗ).

$$\text{ЧП (ЧП}^1\text{)} = \text{ФА} - \text{ФЗ}.$$

Таблиця 6.2.9

Фінансовий розрахунок

Зміни в активах	Зміни у пасивах і чистій вартості
Золото і спеціальні права запозичення	Золото і спеціальні права запозичення
Готівка та депозити	Готівка та депозити
Цінні папери, відмінні від акцій	Цінні папери, відмінні від акцій
Позики	Позики
Акції та інші види пайових внесків	Акції та інші види пайових внесків
Технічні страхові резерви	Технічні страхові резерви

Інші види одержуваних рахунків	Інші види сплачуваних рахунків
	Чисті позички (+), чисті позики (—)

Чисті позички (чисті позики), що є вихідним потоком нагромаджувальних рахунків, є також вихідними потоками для групи рахунків зовнішніх операцій.

Рахунки інших країн світу. Вони показують операції нерезидентів з резидентними інституційними (господарськими) одиницями. Операції цього рахунку складаються з позицій зарубіжних країн і, в кінцевому підсумку, повинні давати значення чистого кредитування або чистого запозичення, що є протилежне тому, яке визначене в рахунках операцій з капіталом національної економіки.

Між рахунками за окремими фазами економічної діяльності та напрямками її державного регулювання відображаються операції інституціональних одиниць. Виділені первинні доходи від виробництва та різні форми їхнього розподілу і перерозподілу через оподаткування, субсидії, соціальне страхування, допомогу, обов'язкові та добровільні платежі (трансферти) здійснюються за допомогою наведених рахунків.

Як пояснення до використання рахунків зазначимо, що вони не єдина можлива форма відображення економічних явищ у СНР. Іншою (щоправда, менш розвинутою) є матрична форма. Яскравий приклад використання матричної форми в СНР — це міжгалузевий баланс (таблиці «Затрати— випуск»). У матричному варіанті кожний рахунок поданий рядом парних рядків і стовпців. На відміну від рахунків, у матрицях кожна операція відбивається єдиним записом, який фіксується на перетині відповідних стовпців і рядків. Перевага матричної форми полягає в тому, що вона є дуже місткою за своєю інформаційною насиченістю. А недолік — у тому, що вона не дає можливості перевірити правильність складання рахунків. Робиться спроба взаємоузгодити ці дві форми шляхом подання зведених рахунків у матричній формі.

6.3. Практичні пояснення до розрахунків макроекономічних показників

Макроекономіка вивчає крупномасштабні економічні явища: економічне зростання, інфляцію, безробіття.

Вимірювання результатів економічного зростання на макроекономічному рівні найповніше здійснюється через валовий національний продукт ВВП, валовий внутрішній продукт ВВП, чистий національний продукт ЧНП і чистий внутрішній продукт ЧВП. На практиці використовується показник ВВП і ЧВП.

Поняття ВВП в цілому охоплює, з одного боку, загальний обсяг витрат, а з іншого — загальний обсяг доходів в економіці, що характеризує дві сторони схеми економічного кругообороту.

У складі ВВП витрати діляться на чотири великі групи:

1. Споживання (С)

2. Інвестиції (І)
 3. Державні закупки (З)
 4. Чистий експорт (ЧЕ)
- Валовий внутрішній продукт (W):

$$W = C + I + З + ЧЕ.$$

Споживання — це сукупність товарів і послуг, придбаних домашніми господарствами (товари короткострокового та довгострокового споживання).

Інвестиції — це вартість товарів, придбаних для майбутнього використання (виробничі капіталовкладення, житлове будівництво, інвестиції загалом).

Державні закупки — це вартість товарів і послуг, придбаних урядом, областями і місцевими органами управління (військове спорядження, будівництво шляхів, оплата праці державних службовців).

Чистий експорт — це результати торгівлі з іншими країнами (результати експорту та імпорту).

У складі ВВП сукупність доходів, що одержуються всіма економічними агентами, поділяється на п'ять компонентів:

1. Оплата праці, що включає зарплату і премії.
2. Доходи власників, одержані некорпорованими підприємствами: дрібні ферми, невеликі магазини, товариства.
3. Рентний дохід: прибуток, одержуваний власниками нерухомості, включаючи умовно нараховану орендну плату.
4. Прибуток корпорацій, що залишається після платежів працівникам і кредиторам.
5. Чисті податки: податки за вирахуванням субсидій. Для розрахунків ВВП вводиться ще одна складова: чистий процент — як сума відсоткових платежів підприємств даної країни за вирахуванням суми одержаних ними відсотків плюс сума відсоткових надходжень від економічних агентів інших країн.

Дефлятор ВВП. Він використовується для прогнозних розрахунків номінального ВВП. Нерідко дефлятор ВВП ототожнюють з індексом споживчих цін. Однак між цими показниками є ряд відмінностей і їх не слід плутати. Що таке дефлятор ВВП? Це — показник відношення номінального обсягу ВВП до його реальної величини.

Він характеризує рівень цін, показує зміни ціни одиниці продукції в звітному році відносно базового. Отже, дефлятор характеризує ціни усіх вироблених товарів і послуг, а індекс споживчих цін — лише тих, які придбані споживачами. По-друге, при розрахунках індексу споживчих цін виходять з того, що ціни різних товарів мають постійні ваги (незмінний набір товарів і послуг у базовому і прогнозованому періодах), тоді як у дефляторі ВВП застосовуються перемінні ваги (набір товарів та послуг змінюється згідно із зміною складу ВВП у базовому і прогнозованому періодах). Коли ж йдеться про дефлятор ВВП, то існує третя відмінність від індексу споживчих цін: у дефляторі ВВП враховуються зміни цін на товари як всередині країни, так і на товари, що виготовлені в інших країнах.

Введення поняття дефлятора ВВП дає змогу визначити номінальний ВВП, маючи реальну його величину: Номінальний ВВП = реальний ВВП X дефлятор ВВП.

Номінальний ВВП дає грошову оцінку виробленої продукції в поточних цінах. Реальний ВВП характеризує кількість виробленої продукції, тобто обсяг виробництва, виміряний в постійних цінах (базові ціни). Дефлятор ВВП показує зміни ціни, одиниці продукції у звітному році відносно базового року.

Інфляція. Підвищення загального рівня цін одержало назву інфляції. Найпопулярнішим і практичним показником рівня цін є індекс споживчих цін (ІСЦ). Оскільки люди споживають різноманітні товари і послуги, то визначення середніх цін здійснюється шляхом розрахунку ціни певного набору товарів і послуг, придбаних типовим споживачем (споживчий кошик). Індекс споживчих цін є відношенням вартості (ціни) споживчого кошика до її вартості (ціни) в базовому році.

Якщо взяти за базовий 1994 рік, то індекс споживчих цін на такі види продукції, як свинина, яловичина, масло тваринне, хліб, буде розраховано в 1996 році так:

$$\text{ІСЦ} = (10 \text{ кг свинини} * \text{ціна 1996 р.}) + (5 \text{ кг яловичини} * \text{ціна 1996 р.}) + (2 \text{ кг масла} * \text{ціна 1996 р.}) + (15 \text{ кг хліба} * \text{ціна 1996 р.}) / (10 \text{ кг свинини} * \text{ціна 1994 р.}) + (5 \text{ кг яловичини} * \text{ціна 1994 р.}) + (2 \text{ кг масла} * \text{ціна 1994 р.}) + (15 \text{ кг хліба} * \text{ціна 1994 р.})$$

Дефлятор ВВП та індекс споживчих цін дають однакову інформацію про загальний рівень цін в економіці, хоча між ними і є істотні розбіжності, про що говорилось раніше.

Разом з тим, на практиці різниця між дефлятором ВВП і ІСЦ незначна, тобто динаміка, що характеризується цими індексами, створює однакову картину темпів підвищення ціни.

Рівень безробіття. Оскільки основним ресурсом економіки є робоча сила, то підтримка зайнятості — найважливіша мета економічної політики. Рівень безробіття — це статистичний показник кількості тих, хто не має роботи в загальній чисельності тих, хто бажає працювати тобто працездатних (у відсотках).

Робоча сила — це загальна кількість зайнятих і безробітних, а рівень безробіття може визначається як відсоток безробітних у загальній кількості робочої сили.

Рівень безробіття = (кількість безробітних / загальна кількість робочої сили) * 100 відсотків.

Оскільки зайняті працівники беруть участь у виробництві товарів і послуг, а безробітні — ні, то передбачається, що зростання рівня безробіття супроводжується зниженням реального обсягу ВВП. Ця залежність одержала назву закону Оукена.

Розглянуті три статистичних показники — ВВП, ІСЦ і рівень безробіття — дають змогу кількісно оцінити стан економіки на макроекономічному рівні.

Валовий внутрішній продукт і методи його оцінки, застосовувані органами статистики, мають такі якісні характеристики.

Основними складовими розрахунку валового внутрішнього продукту є: випуск товарів та послуг; проміжне споживання; додана вартість (табл. 6.3.1).

Таблиця 6.3.1

Випуск товарів та послуг і валовий внутрішній продукт

Показники	1990 р. млрд. крб.	1997 р. млрд. крб.
1. Випуск товарів та послуг у ринкових цінах	344,7	212,4
2. Проміжне споживання	177,6	119,9
3. Валовий внутрішній продукт (додана вартість)	167,1	92,5

Потоки продуктів в економічному обороті оцінюються у фактичних цінах. Ціни покупців, за якими оцінюються товари і послуги для визначення проміжного і кінцевого споживання, нагромадження, експорту, включають ціни виробництва та чисті податки на продукти (податки за винятком субсидій).

Оцінка випуску товарів і послуг здійснюється окремо: — на рівні економіки країни (макроекономічний рівень) за ринковими цінами, що, крім основних цін, містять чисті податки на продукти; — на рівні секторів економіки та її галузей — за основними цінами, які відображають реальні надходження виробників. На ринкові товари та послуги основними цінами є ті, що склалися на ринку в період виробництва. До складу основних цін не входять будь-які податки на продукти, але вони включають субсидії на продукти — виплати з державного бюджету на регулювання цін та покриття поточних збитків і компенсацію окремих видів витрат. Неринкові товари та послуги оцінюються за собівартістю (включаючи споживання основного капіталу), оскільки більшість з них не представлена на ринку, що не дає змоги використати ринкові цінові аналоги.

Оцінка кінцевого продукту дає можливість одержати дані про:

валовий внутрішній продукт як різницю між випуском у ринкових цінах і проміжним споживанням у цінах покупців;

валову додану вартість секторів та галузей економіки, обчислену у вигляді різниці між випуском в основних цінах та проміжним споживанням у цінах покупців.

Маючи таку оцінку кінцевого продукту, можна визначити величину номінального ВВП і ВВП. Реальний ВВП і ВВП визначається на основі застосування єдиних порівнянних цін: єдині ціни на кілька років або ціни попереднього року. Однак у першому випадку можна використовувати для аналізу не тільки динаміку зміни продукту протягом ряду років, а й величину самого продукту, а в другому — використовується лише динаміка у відсотках.

Випуск товарів і послуг є вартісним результатом виробничої діяльності

інституціональних одиниць — резидентів у звітному періоді.

Натуральний склад випуску продуктів галузей матеріального виробництва в системі національних рахунків визначається за тими ж принципами, що і в балансі народного господарства. Винятком є громадське харчування, в продукцію якого включається не лише торгово-виробнича оцінка, а й витрати на сировину.

Щодо соціально-культурних послуг населенню, а також задоволення власних потреб, то тут є ряд особливостей. Зокрема, є послуги, що здійснюються безпосередньо домашніми господарствами для власних потреб: приготування їжі, прибирання, догляд за дітьми тощо. Ці послуги в національних рахунках не відображаються, але вони реєструються як випуск, якщо надаються на платній основі.

До особливостей продукції житлового господарства, куди входить вартість послуг житлових організацій, бюджетних установ, житлових підрозділів підприємств та організацій, житлових кооперативів, доходи громадян від здавання житла в оренду, а також умовно обчислені доходи населення від проживання у власних будинках, можна віднести таке. Послуги житлових організацій місцевих рад, хоча і покриваються орендною платою менше ніж наполовину, в майбутньому мають стати незбитковими і тому віднесені до ринкових послуг, а кошти, виплачені з бюджету на покриття їхніх збитків, — до субсидій.

Послуги житлових господарств госпрозрахункових підприємств, які вони надають за пільговими цінами своїм працівникам, відображені як неринкові послуги некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства. Дотації коштів основної діяльності на відшкодування різниці в цінах на такі послуги розглядаються як інші поточні трансферти некомерційним організаціям. В рахунках цих організацій показуються відповідні витрати на кінцеве споживання, а через здійснення соціальних трансфертів у натурі надалі ці витрати набувають характеру фактичного кінцевого споживання житлових послуг домашніми господарствами.

Як виробнича діяльність домашніх господарств, розрахована на основі умовних витрат на житло, розглядається проживання у власних будинках, а здавання їх в оренду — на основі даних про оподаткування.

Залежно від характеру діяльності обчислюється випуск продукції кредитних установ: різниця між одержаними та сплаченими відсотками з доданням вартості наданих допоміжних фінансових послуг.

Випуск продукції страхових послуг визначається як різниця між страховими платежами (преміями) і страховими відшкодуваннями і відрахуваннями у резерви страхування життя.

Проміжне споживання. Це—витрати на товари, матеріальні і нематеріальні послуги, сировину, паливо, електроенергію, воду, поточний ремонт, науково-дослідні роботи тощо. До проміжного споживання включаються також: витрати для забезпечення належних умов праці та професійної підготовки працівників, що фінансуються із спеціальних фондів підприємств, купівлі продуктів харчування та медикаментів медичними

установами, витрати військових формувань на озброєння, харчування і обмундирування, квартирні та транспортні витрати осіб, які перебували у відрядженні.

Оплата праці найманих працівників. Сюди входять усі грошові виплати, вартість натуральних видач. Величина оплати охоплює всіх працівників резидентних підприємств незалежно від того, чи є ці працівники резидентами чи нерезидентами. Оплата праці включає: заробітну плату до утримання нарахувань та добові за час відрядження; фактичні внески на соціальне страхування; умовно обраховані внески на соціальне страхування.

До складу заробітної плати не входять: відшкодування працівникам витрат виробничого характеру, допомога з соціального страхування, матеріальна допомога та інші трансфертні виплати, вартість послуг соціально-культурного характеру, що надаються спеціальними підрозділами підприємств та організацій безплатно або із зниженням вартості.

Фактичними внесками на соціальне страхування є відрахування підприємств та організацій у фонди соціального страхування та пенсійного забезпечення. Умовно обраховані внески на соціальне страхування включають допомогу з соціального забезпечення, виплачену підприємствами своїм працівникам та іншим, хто має на це право (доплати до пенсій, виплати у зв'язку з виробничими травмами, професійними захворюваннями тощо).

Податки на виробництво та імпорту. Сюди включаються всі податки та мита, які відносяться до виробничої діяльності: податки на продукти, інші податки, пов'язані з виробництвом. Податки на продукти у різні роки включали: податок з обороту та продажу, податок на додану вартість, імпортні та експортні мита, акцизні збори, надбавки до цін на окремі товари. До інших податків віднесені: плата за виробничі основні фонди і нормовані оборотні кошти, за трудові ресурси, за воду, податок на приріст коштів на оплату праці, відрахування на геологорозвідувальні роботи, лісовий дохід, податок з власників будівель, транспортних засобів та земельний податок, збори автоінспекції, податок на благоустрій, державне мито, плата за патенти (трудова діяльність), сільськогосподарський податок, ринковий збір, внески на дорожні роботи, внески до фонду здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи.

Поточні податки на доходи, майно тощо. У різні роки до них було віднесено: відрахування від прибутків і фіксовані (рентні) платежі, податки на прибутки і доходи підприємств, прибутковий податок з робітників та службовців, інші податки та збори.

Субсидії. Йдеться про субсидії на продукти, а також інші субсидії, пов'язані з виробництвом.

Субсидії на продукти надаються у вигляді відшкодувань із бюджету в порядку державного регулювання цін на сільськогосподарську та іншу продукцію, а також покриття поточних збитків підприємств (житлово-комунального господарства, установ культури тощо), поліпшення їхнього фінансового становища шляхом поповнення оборотних коштів або компенсації окремих витрат.

Доходи від власності. Ці доходи нараховуються за передання інституційним одиницям у тимчасове користування невироблених активів (землі, надр, майнових прав) та фінансових активів.

Внески на соціальне страхування. В рахунку вторинного розподілу доходу відображається умовне перерахування домашніми господарствами внесків, які включені до оплати праці: фактичних (у відповідні фонди державного сектору), умовних (до секторів-роботодавців).

Соціальні допомоги. До цієї категорії допомог віднесені різні види грошових допомог населенню з державного бюджету, фондів державного соціального страхування, коштів підприємств, організацій і профспілок — пенсії, допомоги з непрацездатності, інвалідності, вагітності, пологів і догляду за новонародженими, на дітей в малозабезпечених сім'ях, у зв'язку з інфляцією.

Інші поточні трансферти. До їхнього складу включені ті трансферти, які не ввійшли в попередні операції: чисті страхові платежі та відшкодування, крім страхування життя, поточні трансферти між органами державного управління в країні та за кордоном, різні поточні трансферти (платежі неподаткового характеру домашніх господарств, штрафи та пені, умовні платежі від основної діяльності для покриття поточних витрат своїх соціально-культурних підрозділів, матеріальну допомогу тощо).

Кінцеві споживчі витрати. Для сектору приватних господарств витрати на кінцеве споживання включають:

споживання придбаних товарів і матеріальних послуг, одержаних у вигляді оплати праці, виготовлених приватними господарствами для власного споживання, а також вартість електроенергії, води, газу, послуг для побутових потреб;

придбання ринкових споживчих нематеріальних послуг (лотереї, страхування);

умовно обчислену плату за проживання у власних житлах.

До кінцевих споживчих витрат не включаються:

харчування та обмундирування військовослужбовців;

придбання матеріалів для поточного ремонту власного житла;

оплата продуктів і послуг для потреб проміжного споживання підсобного сільськогосподарського виробництва населення;

оплата будівельних робіт та капітального ремонту, які відносяться до валового нагромадження основних фондів;

соціально-культурні послуги, які надані підприємствами і організаціями своїм працівникам і членам їх сімей безплатно або за зниженими цінами;

відшкодування інвалідам витрат на придбання автомобілів та бензину.

Для сектора органів державного управління і некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, включають вартість:

індивідуальних послуг, наданих цими одиницями безплатно або за пільговими цінами приватним особам: житлове будівництво, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, спорт, освіта, культура та мистецтво тощо;

колективних послуг суспільству в цілому на утримання установ

фундаментальної науки, управління, оборони, вартість сільськогосподарських послуг; послуг шляхового господарства;

товарів і послуг, отриманих державними закладами та некомерційними організаціями для передання домашнім господарствам без будь-якої трансформації.

Фактичне кінцеве споживання. Таке споживання охоплює товари і послуги, отримані приватними господарствами для індивідуального споживання, незалежно від того, хто їх оплачує.

Витрати на фактичне кінцеве споживання включають витрати: домашніх господарств; органів державного управління та бюджетних організацій, які надають послуги для індивідуального споживання; некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

Фактичне кінцеве споживання державних органів — це витрати на кінцеве споживання органів державного управління.

Валове нагромадження основного капіталу. Сюди включаються засоби виробництва довгострокового користування: основні фонди; геологорозвідувальні та бурові роботи; капітальні роботи з поліпшення земель; незавершене будівництво, яке оплачене замовником; капітальний ремонт; устаткування, інвентар, книги для бібліотек, придбані бюджетними закладами; спеціалізовані засоби програмного забезпечення ЕОМ.

Споживання основного капіталу. За своїм економічним змістом споживання основного капіталу відповідає витратам на амортизацію та капітальний ремонт об'єктів основного капіталу, обчислених у відповідних цінах.

Капітальні трансферти. Такі трансферти — це некомпенсовані потоки коштів, сплачуваних та одержуваних інституційними одиницями з метою фінансування нагромадження основного капіталу. Це — бюджетні асигнування на капіталовкладення, капітальний ремонт та інші види приросту основних і оборотних фондів, а також витрати основної діяльності підприємств на фінансування валового нагромадження основних фондів соціально-культурних підрозділів, які враховуються як некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства.

Зміна запасів матеріальних оборотних коштів. Запаси матеріальних оборотних коштів охоплюють виробничі запаси, незавершене виробництво, готову продукцію і товари, державні матеріальні резерви. З приросту запасів виключаються суми, що утворилися внаслідок зміни (зростання) цін під час зберігання запасів.

Класифікація згідно з СНР ООН

Інституціональні сектори економіки

Вся економіка

Нефінансові корпорації

Фінансові корпорації

Сектор загального державного управління

Домашні господарства
Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства
Інші країни світу

Операції з товарами і послугами

Випуск
Проміжне споживання
Кінцеві споживчі витрати
Індивідуальні споживчі витрати
Колективні споживчі витрати
Фактичне кінцеве споживання
Фактичне індивідуальне кінцеве споживання
Фактичне колективне кінцеве споживання
Валове нагромадження капіталу
Валове нагромадження основного капіталу
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів
Придбання за виключенням вибуття цінностей
Експорт товарів і послуг. Імпорт товарів і послуг

Розподільні операції

Оплата найманих робітників
Податки на виробництво та імпорт
Податки на продукти
Інші податки, зв'язані з виробництвом
Субсидії
Субсидії на продукти
Інші субсидії, зв'язані з виробництвом
Доходи від власності
Відсотки
Розподілений дохід корпорацій
Дивіденди
Вилучення з доходів квазікорпорацій
Реінвестовані доходи за прямими іноземними інвестиціями
Доход від власності, що належить власникам страхових полісів
Рента
Поточні податки на доходи, майно тощо
Соціальні внески та допомога
Внески на соціальне страхування
Соціальна допомога, крім допомоги у натурі
Соціальні трансферти в натурі
Інші поточні трансферти
Чисті страхові платежі, крім страхування життя
Страхові відшкодування, крім страхування життя

Поточні трансферти всередині сектора загального державного управління

Поточне міжнародне співробітництво

Різні поточні трансферти

Поправка на заміни чистої вартості активів приватних господарств у пенсійних фондах

Капітальні трансферти

Податки на капітал

Інвестиційні субсидії

Інші капітальні трансферти

Інші нагромаджувальні записи

Споживання основного капіталу

Придбання за винятком вибуття невірблених нефінансових активів

Балансуючі статті

Валовий / чистий внутрішній продукт

Валова / чиста додана вартість

Валовий / чистий прибуток, змішаний дохід

Валовий / чистий національний дохід

Валовий / чистий наявний дохід

Валовий / чистий скоригований наявний дохід

Валове / чисте заощадження

Чисте кредитування (+), чисте запозичення (—)

Зміни чистого багатства за рахунок заощадження та капітальних трансфертів

Зовнішнє сальдо товарів і послуг

Поточне зовнішнє сальдо

6.4. Методи розрахунку валового внутрішнього продукту (ВВП):

6.4.1. Загальні підходи

Введення до нашої економічної теорії та практики категорії валового національного продукту (ВНП) і валового внутрішнього продукту (ВВП) базується на переосмисленні багатьох усталених уявлень про внутрішній зміст процесів, що відбуваються в ринковій економіці. На основі цих показників приймаються найважливіші рішення щодо розвитку суспільства: формується державний бюджет, розробляється грошово-кредитний план, визначаються витрати на споживання і нагромадження, встановлюються взаємовідносини з світовим співтовариством тощо.

Обчислювані до останнього часу такі показники, як сукупний суспільний продукт і національний дохід, відображали величину доданої вартості тільки у виробничій сфері народного господарства, ігноруючи тим самим його невірбничу частину. Вважалося, що робітник за верстатом

створює додану вартість, а той же працівник у сфері охорони здоров'я — ні. Не бралися до уваги лікарі, вчені, управлінці, домашні господарства, тобто вся нематеріальна сфера. Таким чином, до розрахунку не включався продукт, створений у невиробничих галузях і видах діяльності (житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування населення, транспорт, зв'язок і водне господарство в частині обслуговування населення і невиробничої сфери, охорона здоров'я, фізична культура, соціальне забезпечення, народна освіта, культура і мистецтво, наука і наукове обслуговування, кредитування, страхування, управління тощо). Нині ж у невиробничій сфері України створюється 1/5 національного продукту.

Розрахунок нового показника передбачає перехід від використання категорії матеріальних виробничих витрат при обчисленні національного доходу в методології БНГ (баланс народного господарства) до застосування широкої категорії проміжного споживання при обчисленні валового національного продукту методології системи національних рахунків (СНР). Згідно з розрахунками на 1993 рік, кількісна різниця в розроблених макроекономічних показниках має такий вигляд: валовий суспільний продукт — 317155 млрд. крб., валовий внутрішній продукт — 141477 млрд. крб., національний дохід — 118237 млрд. крб. Перехід до методології в системі національних рахунків в Україні набув першорядного значення і вимагає вивчення методологічних підходів до розрахунків валового національного продукту (ВНП), валового внутрішнього продукту (ВВП), чистого національного продукту (ЧНП) і чистого внутрішнього продукту (ЧВП).

Щоб не припуститися плутанини в цих показниках, у викладенні їхньої загальної характеристики застосовується поняття «національний продукт». Розрахункам національного продукту, а також показникам, безпосередньо зв'язаним з ним (національний дохід, національний наявний дохід, національне заощадження), в СНР присвячено групу поточних рахунків, які складаються з показників виробництва, розподілу і використання доходів.

Показник національного продукту було запроваджено в статистику як вимірник усього того, що вироблено в економіці країни за певний проміжок часу (наприклад, за рік), що становить багатство їхніх резидентів, тобто фізичних осіб, підприємств та організацій, які беруть участь в економічній діяльності на економічній території країни протягом року або тривалішого строку. Створення валового національного продукту має відношення тільки до поточної економічної діяльності.

Валовий національний продукт оцінює результати поточного виробництва в країні за певний проміжок часу. Саме тому національний продукт пов'язаний, головним чином, з групою поточних рахунків СНР. Операції ж по продажу або купівлі раніше вироблених товарів (приміром, старих будинків) не дістануть відображення в національному продукті, оскільки не є частиною поточного виробництва, а будуть включені до складу нагромаджувальних і балансових рахунків СНР. Одночасно вартість послуг

посередника (приміром, брокера) по продажу старих будинків належить до поточної економічної діяльності і є частиною національного продукту.

Залежно від того, обчислюється кінцевий продукт у рамках національної економіки країни чи тільки її території, можна виділяти або ВНП, або ВВП. ВНП характеризує кінцеві результати діяльності національної економіки, що складається з інституціональних одиниць, які є резидентами економічної території країни. ВВП характеризує кінцеві результати діяльності внутрішньої економіки, що охоплює операції як між резидентами географічної території країни, так і між резидентними і нерезидентними інституціональними одиницями. Необхідність виділення, поряд з показником ВНП, також показника ВВП пов'язана з тим, що частина ВНП може бути зароблена за кордоном (приміром, коли частина громадян країни тимчасово працюють за кордоном, або коли фірми — резиденти країни частину своїх доходів від економічної діяльності одержують на території інших країн). Водночас чисті доходи з-за кордону (тобто за вирахуванням аналогічних доходів, переданих іншим країнам) не є частиною ВВП, оскільки одержані за межами території країни.

Таким чином, основна відмінність між ВНП і ВВП зумовлена різною широтою охоплення цими показниками сфери поточних економічних операцій, які включаються до кінцевого продукту. При розрахунку ВНП усі поточні економічні операції обмежені рамками національної приналежності агентів, які їх здійснюють. При розрахунку ж ВВП враховуються лише ті операції, які не виходять за рамки географічної території країни. Якщо для ВНП ніякого значення не має місце створення продукту (всередині країни або за кордоном), то для ВВП неістотним є те, ким створено продукт (резидентом або нерезидентом). Тому суто кількісно всі відмінності між ВНП і ВВП зводяться до величини чистих доходів з-за кордону, рівної різниці між доходами, одержаними з-за кордону, і доходами, сплаченими за кордон: якщо до ВВП додати чисті доходи з-за кордону, то одержимо ВНП. Залежно від використання того чи іншого методу складання ВНП (ВВП) величина чистих доходів з-за кордону складається з сальдо експортно-імпорتنих операцій (перевищення експорту над імпортом); величини перевищення оплати праці громадян-резидентів, які працюють за кордоном, над величиною оплати праці громадян-нерезидентів, які працюють всередині країни; величини перевищення доходів від власності, що надійшли з-за кордону, над величиною аналогічних доходів, переданих за кордон.

Обчислення кінцевого продукту країни на основі як національного, так і внутрішнього продуктів, має велике аналітичне значення. Якщо, наприклад, ВНП перевищує ВВП, то це означає, що резидентні одиниці даної країни заробляють за кордоном більше, ніж нерезидентні одиниці заробляють на її території. Інакше кажучи, перевищення ВНП над ВВП свідчить про позитивне сальдо платіжного балансу країни, зокрема—про позитивне сальдо поточного рахунку платіжного балансу. Залежно від конкретних цілей економічного аналізу можуть використовуватися показники як ВНП, так і ВВП. Так, при аналізі виробництва продукції в країні найбільш прийнятним є

показник ВВП, оскільки виробнича діяльність завжди має територіальну прив'язку. При аналізі ж потоку доходів більш прийнятним є показник ВВП, оскільки він «дає уявлення про те, які доходи має національна економіка».

Остання редакція методології СНР передбачає розрахунок лише ВВП, куди включається додана вартість, створена за межами економічної території країни.

У СНР національний продукт та інші агреговані показники можуть обчислюватися як на валовій основі, так і на основі "нетто", або на очищеній основі. В останньому випадку ВВП очищуються від величини споживання основного капіталу (амортизації), що дозволяє одержати показники ЧВП. Концептуально поняття доданої вартості, що лежить в основі національного продукту, не повинне включати споживання основного капіталу, оскільки воно не є елементом новоствореної вартості, а являє собою елемент проміжного споживання, без якого процес виробництва не може бути здійснений. Проте з практичних міркувань у СНР фігурують як валова додана вартість, так і чиста додана вартість, представлена в СНР чистими балансуєчими статтями. Останні мають переважно аналітичне значення. Водночас валова додана вартість, як і інші агреговані показники СНР, побудовані на валовій основі, набагато легше піддаються обчисленню порівняно з показниками, побудованими на чистій основі. Щоб знайти компроміс між двома видами рішень у СНР, введено двоїсте подання балансуєчих статей і агрегованих показників: як на валовій, так і на чистій основі.

В основі обчислення національного продукту лежить постулат про рівність виробленого кінцевого суспільного продукту проданому продуктові. Цю тезу слід розуміти таким чином. По-перше, якщо в економіці вироблено кінцевий продукт (тобто продукт, який не був використаний у тому самому році на поточні виробничі потреби), то він обов'язково кимось купується. По-друге, в результаті купівлі-продажу кінцевого продукту одні економічні одиниці одержують доходи від продажу продукту (факторні доходи), інші ж—зазнають витрат по його придбанню. Все це дає підставу стверджувати, що національний продукт можна одночасно розглядати з трьох різних позицій: з точки зору його виробництва (національний продукт); з точки зору утворення доходів (національний продукт як сукупність факторних доходів); з точки зору завданих витрат і його кінцевого використання. Це знайшло відображення в обчисленні національного продукту за допомогою трьох методів — виробничого, розподільного і кінцевого використання. Перевагу слід надавати тому методу, розрахунки яким забезпечуються найбільш надійною інформаційною базою. Але суто методично всі три методи мають бути ув'язані між собою.

Виробничим методом ВВП обчислюється як сума доданої вартості, створеної в галузях народного господарства, а також чистих (тобто за вирахуванням субсидій) податків на виробництво та імпорт (у випадку, якщо ці податки не включаються до оцінки вартості продукції). До ВВП, розрахованого виробничим методом, додаються чисті (сальдо) доходи,

одержані від інших країн (іншого світу). Сальдо доходів обчислюється на основі доходів від власності та інших доходів, одержаних від інших країн або переданих іншим країнам. Додана вартість, використовувана при розрахунках ВВП виробничим методом, являє собою різницю між валовим випуском (валовою продукцією) і величиною проміжного споживання. Складовими частинами доданої вартості є заробітна плата (включаючи відрахування на соціальне страхування), прибуток, доходи від індивідуальної та приватної діяльності, споживання основних фондів (амортизація), перевищення непрямих податків над субсидіями. З термінологічної точки зору, додана вартість як поняття СНР вживається тільки в тому випадку, коли йдеться про виробничий метод обчислення національного продукту. Якщо з ВВП вирахувати величину спожитого основного капіталу (амортизацію основних фондів) і чисті податки, то одержимо чистий національний доход, обчислений в відповідності з методологією СНР. — Вироблений національний продукт відображає вартісну оцінку тих товарів і послуг, які потрапляють до сфери кінцевого споживання. Тому застосування даного методу вимагає, по-перше, визначення кола товарів і послуг, які необхідно віднести до кінцевого споживання, і по-друге — їх оцінки. Проблема визначення кола товарів і послуг, які належать до кінцевого споживання, якнайтісніше пов'язана з межами економічного виробництва.

Економічне виробництво охоплює ті різноманітні види виробничої та невиробничої діяльності, в результаті яких створюються різні види товарів і послуг, які задовольняють потреби окремої людини або суспільства в цілому. Тому під економічним слід розуміти таке виробництво, яке здійснюється на платній основі. При цьому можуть існувати різноманітні форми купівлі товарів, їх можна купити прямо, заплативши гроші за товар товаровиробникові. Але можливими є й непрямі форми купівлі товарів і послуг — приміром, коли все суспільство оплачує адміністративні послуги уряду. Такі послуги не мають ринкової ціни. Але вони мають економічну ціну, оскільки їх надання «оплачується» суспільством у вигляді оплати праці службовців, матеріалів тощо. Економічну ціну матимуть також послуги різних фондів і добродійних організацій, які оплачуються або всім суспільством, або окремою його частиною у вигляді внесків або пожертвувань. Економічну ціну мають і поточні послуги деяких матеріальних благ тривалого користування (таких, як земля, будівлі), чия цінність для споживачів може вимірюватися рентою, яка або прямо виплачується за користування цими благами, або приписується. Так, рента може приписуватися у випадку, коли домовласник мешкає у власному будинку і платить її нібито сам собі.

На відміну від економічного, неекономічне виробництво охоплює виробництво товарів і послуг, які, хоча й задовольняють людські потреби, але не мають вартості. Корисність цих товарів і послуг визначається їх духовною, соціальною, психологічною і політичною цінностями. До категорії неекономічного виробництва можна віднести різні захоплення людей, їх діяльність по самообслуговуванню (вмивання, одягання, гоління тощо),

послуги, що надаються людьми один одному на неплатній основі. Таким чином, неекономічне виробництво відображає неекономічні сторони людського життя, де панують неекономічні цінності.

Межі між економічним і неекономічним виробництвом є дуже умовними і рухливими. З часом продукти праці переходять з категорії неекономічного виробництва до категорії економічного виробництва, стаючи товарами і набуваючи економічної ціни. Приміром, нині пральні, хімчистки і перукарні на економічній основі виконують роботу по пранню, чищенню і стриженню, що раніше виконувалася домашніми господарствами на неекономічній основі.

Для оцінки валової продукції використовують ринкові ціни. Ринкові ціни товарів, поряд з тією ціною, за якою товаровиробник реалізує свою продукцію, включають також непрямі податки на окремі товари та імпорт (податки з продажів, акцизні податки тощо), якщо вони не були включені до цих цін раніше. Причому величина таких непрямих податків зменшується на величину субсидій на виробництво. Але оцінка в ринкових цінах — це принцип, який не завжди застосовний. Крім товарів і послуг, які мають свої ціни реалізації, існують і такі компоненти національного продукту, що не мають ринкової ціни, а купуються всім суспільством або його частиною неринковим шляхом. Приміром, не може існувати прямого способу оцінити послуги урядових установ, органів правопорядку тощо. Не застосовні прямі методи оцінки і по відношенню до приписуваних компонентів національного продукту (приміром, до послуг, надаваних самому собі). В таких випадках вдаються до використання непрямих методів оцінки неринкових складових ВВП. Урядові послуги, послуги бюджетних та інших організацій, продукція яких не реалізується, у СНР оцінюються на основі поточних витрат. Величина приписуваних компонентів ВВП (таких, наприклад, як умовно обчислювані доходи власників будинків від мешкання у власних будинках) обчислюється на базі оцінки аналогічних товарів або послуг, які реалізуються на ринку. В даному випадку умовно обчислювані доходи власників будинків від мешкання у власних будинках визначаються шляхом обчислення ренти на еквівалентні будинки.

Розподільним методом ВВП розраховується як сума всіх первинних доходів (тобто до їх розподілу) в економіці, а також чистих податків на виробництво та імпорт. До ВВП додаються чисті (сальдо) доходи, одержані від інших країн (іншого світу). Сума всіх первинних доходів в економіці являє собою сукупність факторних доходів і доходів від власності. Факторні доходи створюються безпосередньо в процесі виробництва і являють собою доходи, які одержують інституціональні одиниці — власники факторів виробництва в обмін на їх вклад у процес виробництва. Доходи від власності створюються завдяки праву володіння активами за умови, що їх власники віддають їх у розпорядження інших інституціональних одиниць.

У СНР ООН виділяються два типи факторних доходів: компенсація за трудову діяльність і чисте перевищення від економічної діяльності. Компенсація за трудову діяльність являє собою винагороду, одержувану

найманими працівниками в обмін на зроблену роботу. Чисте перевищення від економічної діяльності є залишком коштів, який надходить власникові підприємства після вирахування з вартості виробленої продукції всіх затрат, пов'язаних з виробничою діяльністю, а також податків на виробництво.

Компенсація за трудову діяльність складається з двох компонентів:

- 1) платежів у вигляді заробітної плати і платні (в грошовій або натуральній формах);
- 2) фактичних або умовних платежів, які вносяться підприємцями від імені найманих працівників до фонду соціального страхування і пенсійного фонду.

Розрізняються два головних типи доходів від власності:

- 1) доходи, одержувані власниками землі та коштів завдяки тому, що ці види активів передано у розпорядження іншим інституціональним одиницям, до яких тимчасово переходять і права власності на ці види активів — за умови їх оренди або позики, а також підписання контракту на право користування ними («чиста» рента землі, проценти, дивіденти тощо);
- 2) доходи, які власники певних прав одержують від інших інституціональних одиниць в обмін на надання їм дозволу на участь у певних специфічних видах діяльності або на виробництво певних специфічних товарів і послуг, що за інших умов цим одиницям було б заборонено (в цьому випадку власники прав одержують ліцензійні платежі за право використання нематеріальних активів).

Сума всіх первинних доходів трактується в СНР як поняття національного доходу і відрізняється від ВВП на величину чистих податків на виробництво та імпорт і величину чистих доходів від іншого світу. Тому поняття національного доходу вживається у СНР, головним чином, тоді, коли йдеться про суму всіх первинних доходів в економіці.

Величина доходів, одержаних від іншого світу, відображає рух доходів між країнами у зв'язку з купівлею і продажем товарів і послуг, а також переказами трансфертного (передавального) характеру, переказами відсотків, дивідендів та інших доходів (у тому числі пенсій, зарплати, аліментів тощо). У цьому зв'язку в СНР у складі рахунків іншого світу» передбачено рахунок поточних операцій, що включає, балансуючу частину «Сальдо поточних операцій з іншим світом».

Послідовність проведення розрахунків національного продукту розподільним методом показано на схемі 1.

Схема 1 . Обчислення національного продукту розподільним методом

Найменування статей доходів	
1.	Факторні доходи
1.1.	Компенсація за трудову діяльність
1.1.1.	Платежі у вигляді заробітної плати і платні:
1.1.1.1.	в грошовій формі
1.1.1.2.	в натуральній формі

Найменування статей доходів	
1.1.2.	Відрахування до фонду соціального страхування, пенсійного фонду тощо.
1.2.	Чисте перевищення від економічної діяльності
2	Доходи від власності
2.1.	Доходи, одержувані власниками землі, коштів, основних фондів та ін.(чиста рента землі, проценти, дивіденди тощо)
2.2.	Ліцензійні платежі за право використання нематеріальних активів
3.	Первинні доходи—всього (чистий національний доход) (1+2)
4.	Чисті податки на виробництво та імпорту (за вирахуванням субсидій)
5.	ЧВП (3+4)
6.	Споживання основного капіталу (амортизація основних фондів)
7.	ВВП (5+6)
8.	Сальдо факторних доходів та доходів від власності, одержаних від інших країн і переданих іншим країнам
9.	ВВП (7+8)

Методом кінцевого використання ВВП визначається як сума витрат резидентів країни, домашніх господарств і урядових установ на кінцеве споживання товарів і послуг, а також інвестиційних витрат підприємницького сектора і сальдо експортно-імпортних операцій:

$$Y = C + I + G + NX, (1)$$

де Y —вартість виробленого кінцевого продукту;

C —витрати домашніх господарств на особисте споживання;

I — витрати підприємницького сектора на інвестиції;

G —державні закупки товарів і послуг;

NX — чистий експорт (різниця між експортом та імпортом) товарів і послуг.

Для обчислення ВВП методом кінцевого використання важливе значення має чітке розмежування витрат по таких групах, як споживчі витрати, інвестиції та урядові закупки товарів і послуг. У деяких випадках провести розмежування між споживчими витратами та інвестиціями досить складно. В окремих випадках таке розмежування має дуже умовний характер. Пов'язане це з тим, що як витрати на споживання, так і інвестиції є витратами приватного, тобто недержавного сектора.

Тому в одних випадках витрати на одні й ті самі товари можуть бути інвестиціями, а в інших — споживчими витратами. Приміром, якщо холодильник або автомобіль купується бакалейною крамницею, то витрати на їх придбання належать до інвестицій. Коли ж такий холодильник або автомобіль придбаються домашніми господарствами, то витрати по їх купівлі будуть віднесені до споживчих витрат. Такі самі справи і щодо

запасів. Запаси борошна або крупів у бакалейній крамниці вважатимуться інвестиціями, а такі самі запаси в домашніх господарствах — споживчими витратами.

Тому для виключення можливості двоїстого тлумачення одних і тих самих витрат у СНР під інвестиціями прийнято розуміти всілякі додання до фізичних фондів капіталу. В практичному плані це означає, що до складу інвестицій включаються затрати по створенню основних фондів, а також по збільшенню запасів готової та незавершеної продукції в підприємницькому секторі. Таке тлумачення інвестицій ґрунтується на умовності, згідно з якою до складу інвестицій включаються не всі затрати по придбанню товарів тривалого користування, а тільки та їх частина, що має місце в підприємницькому секторі. Таке припущення не має строгої наукової основи, а вироблене з суто практичних міркувань. Якби ми, приміром, включали до складу інвестицій придбання товарів тривалого користування домашніми господарствами, то наштотували б на необхідність- рівномірного списання їх вартості протягом усього строку служби.

Такий шлях розв'язання проблеми, хоча теоретично він і правильний, є важкоздійсненним на практиці. Саме тому в СНР усякий акт фізичного інвестування завжди належить до підприємницького сектора. Приміром, будівництво будинку вважається частиною інвестицій підприємницького сектора. Коли ж будинок збудований і купується приватною особою або урядовим сектором, то в СНР таку операцію буде враховано як операцію по переміщенню активів, але ніяк не включено до складу інвестицій домашніх господарств або урядового сектора. Навіть якщо власник будинку збудував його сам, то в СНР будівельник вважатиметься особою, найнятою власником будинку з метою здійснення акту інвестування по будівництву будинку. Інвестиції в даному випадку теж будуть атрибутом підприємницького сектора.

Таким чином, розуміння інвестицій у теоретичному і практичному планах не збігається. Теоретично під інвестиціями розуміється будь-яка поточна діяльність, що збільшує здатність економіки виробляти товари і надавати послуги в майбутньому. Виходячи з цього, під ними має розумітися не тільки діяльність по фізичному інвестуванню, але й вкладення до людського капіталу (здобуття людьми освіти, нагромадження знань і розвиток здібностей, які нагромаджуються в робочій силі, тощо). Проте в СНР, знову ж таки з практичних міркувань, в поняття інвестицій вкладається тільки смисл фізичного інвестування.

З рівності (1) однозначно виходить: якщо продукт вироблений, то він обов'язково має бути кимось куплений. Але ж відомо, що не вся продукція в дійсності купується. Частина її залишається у товаровиробників у вигляді виробничих запасів (плановані запаси), а частина може бути не куплена з тієї причини, що на неї немає попиту, і осідає на складах товаровиробників у вигляді непланованих запасів. У СНР величина як планованих, так і непланованих запасів включається до складу інвестицій. Саме це і забезпечує виконання рівності (1) за будь-яких обставин.

Останнім компонентом у формулі (1) є чистий експорт товарів і послуг. Оскільки до складу загальних витрат і загального попиту в економіці входить і вартість експорту (тобто закупки вітчизняних товарів зарубіжними економічними агентами), то вона має бути приплюсована до сукупних витрат. Водночас загальний попит і загальні витрати в економіці мають бути зменшені на вартість імпорту (тобто тієї частини сукупних доходів резидентів країни, що витрачається за кордоном і тим самим збільшує попит за кордоном). З цієї причини в складі сукупних витрат в економіці враховується тільки перевищення експорту над імпортом — чистий експорт.

Послідовність проведення розрахунків ВВП методом кінцевого використання наведено в схемі 2.

Схема 2. Обчислення національного продукту методом кінцевого використання

Найменування статей витрат на кінцеве споживання

1. Витрати домашніх господарств на кінцеве споживання товарів і послуг (споживчі витрати)
2. Витрати підприємницького сектора на інвестиції
 - 2.1. Витрати на капітальні вкладення
 - 2.2. Збільшення виробничих запасів.
3. Витрати державних установ на кінцеве споживання
4. Витрати приватних некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства, на кінцеве споживання
5. Сальдо експорту та Імпорту товарів і послуг
6. Валовий внутрішній продукт (1+2+3+4+5)
7. Сальдо доходів від економічної діяльності, одержаних від інших країн
8. Валовий внутрішній продукт (6+7)

Серйозною і малорозробленою проблемою є одержання оцінок національного продукту, порівнянних у часі. Основою порівнянності ВВП у часі є використання показника ВВП у порівнянних цінах. Для цього фізичний випуск товарів і послуг, який включається до ВВП, перераховується в цінах базового року, які й приймаються як порівнянні ціни. Метою обчислення показника ВВП у порівнянних цінах є визначення темпів зміни цін (інфляції). Один з найбільш універсальних методів вимірювання інфляції в країні, що називається дефлятором ВВП, якраз і ґрунтується на вимірюванні інфляції за певний період за співвідношенням оцінок ВВП у поточних і в порівнянних цінах.

Проте для одержання оцінок ВВП, порівнянних у часі, не досить привести його до порівнянних цін. Тут виникає цілий ряд проблем не стільки кількісної, скільки якісної порівнянності ВВП у часі. Як уже зазначалося, межі між економічним і неекономічним виробництвами є дуже рухливими. З часом деякі продукти праці переходять з категорії неекономічного виробництва до категорії економічного виробництва. Тому для забезпечення

якісної порівнянності ВВП у часі необхідним є його дорахунок на ту величину, що являє собою вартісну оцінку продуктів праці, які перейшли за порівнюваний період з категорії неекономічного виробництва до категорії економічного виробництва. Але це — не єдиний вид дорахунків, який необхідно зробити для забезпечення порівнянності ВВП у часі. Слід враховувати і ту обставину, що в різні періоди для створення ВВП потрібні були різні за часом затрати праці. Саме з цієї причини обов'язковими є дорахунки ВВП на величину, пропорційальну зміні кількості робочих годин, яка мала місце за порівнюваний період.

Таким чином, теза про рівність виробленого національного продукту проданому продуктові дозволяє розглянути національний продукт з трьох точок зору, які ґрунтуються на поняттях доданої вартості (вироблений ВВП), факторних доходів (розподілений ВВП) і кінцевого використання національного продукту (використаний ВВП). Якщо при складанні національного продукту будь-яких з цих трьох методів використовуються достовірні методи розрахунків, то вони повинні привести до однакових результатів по кожній його фазі. При складанні національного продукту будь-яким з названих методів слід виходити з того, що він являє собою оцінку кінцевих результатів поточного економічного виробництва в країні за певний проміжок часу. При цьому вартість товарів і послуг, які вироблені за рік і мають ринкові ціни, оцінюється за їх ринковими цінами, а вартість товарів і послуг, які не мають ринкової ціни, оцінюється непрямым шляхом.

Зарубіжний досвід підтверджує доцільність розрахунку національного доходу трьома методами, що дозволяє порівнювати оцінки ВВП, одержані різними методами, з метою їх наближення один до одного. Але, враховуючи наявність інформаційної бази і умови періоду реформування економіки в нашій країні, можна розраховувати національний продукт виробничим і розподільним методами. Органи статистики вже визначають національний продукт трьома методами на основі розроблених їх спеціалістами методичних підходів, якими користуються й інші відомства.

6.4.2. Розрахунки ВВП щодо останньої редакції СНР

При аналізі розрахунку валового внутрішнього продукту використана методологія Системи національних рахунків 1993 року (СНР'93), прийнята Комісією Європейських Співтовариств, Міжнародним Валютним Фондом, Організацією Економічного Співробітництва та розвитку. Організацією об'єднаних Націй, Світовим Банком.

Вихідний цифровий матеріал - проекти Державної програми економічного і соціального розвитку України і Державного бюджету України на 1996 рік.

Пояснення до рахунку ВВП (табл. 6.4.2.1).

Після внесення відповідних коректив та побудови таблиць за методологічними основами СНР'93 оцінка ВВП наближається до величини, обчисленої у проектах Державної програми та бюджету.

5. Оплата праці найманих працівників (рядки 02-10) складається з заробітної плати у грошовій та натуральних формах і соціальних наймачів.

Заробітна плата, обчислена у балансі грошових доходів та витрат населення, зменшується на суму матеріальної допомоги та оплати учбових відпусток, виплат звільненим при скороченні штатів, які є формою перерозподілу ВВП у вигляді інших поточних трансфертів та соціальних допомог.

Таблиця 6.4.2.1

**Розрахунок валового внутрішнього продукту на основі
утворення доходів (розподільчий метод)**

(трлн. Крб.)

	№ рядка в СНР	Державна програма і бюджет на 1996 р.
Валовий внутрішній продукт	01	7471.9
в тому числі:		
1. Оплата праці найманих працівників	02	3224.7
з них:		
заробітна плата працівників всіх форм власності	03	2374.8
в тому числі:		
матеріальна допомога, навчальні відпустки тощо	04	52.9
заробітна плата, яка враховується в СНР (ряд.ОЗ-04)	05	2321.9
соціальні внески	06	902.8
з них відрахування до:		
Пенсійного фонду	07	730.1
Фонду соціального страхування	08	126.0
Фонду зайнятості	09	46.7
соціальні виплати та стипендії	10	-
2. Податки на виробництво та імпорту (непрямі податки і рентні платежі)	11	1493.6
з них:		
податки на продукти	12	1105.9
в тому числі:		
ПДВ	13	743.8
акцизний збір	14	61.0
рентна плата за нафту та природний		

	№ рядка в СНР	Державна програма і бюджет на 1996 р.
газ	15	264.2
імпортне мито	16	36.9
інші податки на виробництво (чорнобильські внески, геологорозвідувальні роботи, плата за землю тощо)	17	387.7
інші непрямі податки та рентні платежі	18	-
3. Субсидії	19	-210.6
4. Поточний дохід <i>валовий</i> (прибутки юридичних осіб підприємств та організацій)	20	2224.4
з них:		
прибутки підприємств після сплати податків	21	1222.5
в тому числі:		
проміжне споживання за рахунок прибутку	22	-48.1
прибуток від подорожчання запасів матеріальних оборотних коштів під час зберігання (холдинговий прибуток)	23	-87
прибутки, які враховуються в СНР	24	1087.4
податок на прибуток	25	513.6
доходи позабюджетних фондів	26	
споживання основного капіталу	27	623.4
з них:		
амортизаційні відрахування (виробничих фондів)	28	465.1
амортизаційні відрахування невикористаних фондів та капітальний ремонт всіх фондів	29	158.3
5. Змішаний дохід	30	739.8
з них:		
доходи від особистого підсобного госпо- дарства та умовно нарахована квартирна плата за проживання у власних житлах	31	739.8
інші змішані доходи	32	-
6. Арифметична похибка	33	-

До складу соціальних внесків додатково включаються відрахування у фонди соціального страхування та зайнятості (рядки 08-09).

Підлягають виключенню із соціальних внесків соціальні виплати та стипендії (рядок 10), оскільки їх джерелом є соціальні внески та податки.

2. Податки на виробництво та імпорт (рядки 11-18). До цього розділу входять податки на продукти, а також інші податки на виробництво (на заробітну плату, використання землі та різноманітних ресурсів,

геологорозвідувальні роботи, державне мито, ліцензійні платежі тощо).

З інших непрямих податків та рентних платежів Розрахунку (рядок 18), слід було віднести до розділу 2 лише імпортне мито (рядок 6) та інші податки на виробництво (рядок 17).

3. Субсидії (рядок 19). Враховуються у ВВП як від'ємні податки на виробництво та імпорт, що не було зроблено у Розрахунку.

4. Валовий поточний дохід (рядки 20-29). Включає прибутки підприємств та фонди споживання основного капіталу, який складається з вартості зносу основних фондів (амортизаційних відрахувань) та витрат на капітальний ремонт основних фондів.

Прибутки підприємств (рядок 21) зменшені на величину частини проміжного споживання - матеріальних і нематеріальних виробничих витрат, які за діючим законодавством не входять до собівартості продукції (рядок 22), та холдингового прибутку, що утворюється від подорожчання запасів матеріальних оборотних коштів під час зберігання (рядок 23).

Відрахування до позабюджетних фондів (рядок 26) не входять окремим компонентом до складу ВВП, оскільки вони сплачуються за рахунок прибутку, бюджету тощо.

Збільшено розмір споживання основного капіталу за рахунок зносу невикористаних основних фондів та капітального ремонту (рядок 29), не прийнятих до уваги у Розрахунку.

5. Змішаний дохід (рядок 30-32). Розміри змішаного доходу (рядок 32), визначені у Розрахунку, збільшені на величину умовних входів власників житла від проживання у власних житлах.

Таблиця 6.4.2.2

Розрахунок валового внутрішнього продукту на основі кінцевого використання (метод кінцевого використання)

(трлн. крб.)

	№ рядка в СНР	Державна програма і бюджет на 1996 р.
Валовий внутрішній продукт	01	7432.7
в тому числі:		
1. Кінцеві споживчі витрати	02	5700.0
з них:		
домашніх господарств	03	3654.1
в тому числі:		
на купівлю товарів і послуг	04	3091.1
споживання продукції в натурі	05	563.0
некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства	06	722.2
сектора загального державного управління	07	1323.7
в тому числі:		
підсумок витрат консолідованого бюджету	08	3745.5

	№ рядка в СНР	Державна програма і бюджет на 1996 р.
доходи від власності	09	371.9
соціальні допомоги	10	1201.1
субсидії	11	210.6
інші поточні трансферти	12	30.5
капітальні витрати та трансферти	13	518.7
бюджетні позики (придбання фінансових активів)	14	89.0
споживчі витрати за методологією СНР:		
індивідуальні	15	749.6
колективні	16	574.1
2. Валове нагромадження основного капіталу	17	797.2
з нього:		
видатки підприємств та організацій за рахунок прибутку та амортизаційних відрахувань	18	-
капітальні вкладення за рахунок усіх джерел фінансування	19	660.0
приріст вартості худоби	20	8.4
витрати на капремонт	21	93.9
інвестиції позабюджетних фондів	22	
геологорозвідувальні роботи та інші елементи нагромадження	23	34.9
3. Зміни запасів матеріальних оборотних коштів	24	1188.5
з них:		
зміни запасів матеріальних оборотних коштів за бухгалтерською звітністю	25	1275.5
приріст вартості запасів за рахунок переоцінки їхньої вартості під час зберігання	26	-87.0
зміни запасів за методологією СНР	27	1188.5
4. Сальдо імпорту та експорту товарів і послуг	28	-253.0

Пояснення до розрахунку ВВП (табл. 6.4.2.2).

1. Кінцеві споживчі витрати (рядки 02-16) включають:
споживчі витрати приватних господарств за власний рахунок;
витрати урядового сектора на споживчі товари і послуги в інтересах індивідуальних домашніх господарств та суспільства в цілому;
витрати некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

Для обчислення споживчих урядових витрат підсумок витрат консолідованого бюджету (рядок 08) зменшується на суму елементів

перерозподілу — доходів від власності (рядок 09), соціальних допомог (рядок 10), субсидій (рядок II), інших поточних трансфертів (рядок 12), капітальних витрат і трансфертів (рядок I3), бюджетних позик (рядок 14). Одночасно показники кінцевих споживчих витрат збільшуються на суму витрат некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства (рядок 06).

2. Валове нагромадження основного капіталу (рядки 17-23) складається з витрат різних секторів економіки на придбання та капітальний ремонт основних фондів, геологорозвідувальні роботи тощо. Тут враховується приріст вартості худоби (рядок 20), витрати на капітальний ремонт (рядок 21), геологорозвідувальні роботи та інші елементи нагромадження (рядок 23).

3. Зміни запасів матеріальних оборотних коштів рядки (24-27). До цього розділу входить приріст запасів сировини, матеріалів, тари, незавершеного виробництва, готової продукції та товарів у всіх галузях народного господарства за винятком вартості подорожчання запасів під час зберігання (холдингового прибутку).

4. Імпорт та експорт товарів і послуг (рядок 28) враховується як від'ємне або позитивне сальдо.

КОРОТКИЙ СЛОВНИК ТЕРМІНІВ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

А

АВАЛЬ—вексельне поручництво, яке здійснює особа, що бере на себе відповідальність за виконання вексельних зобов'язань іншої особи — акцептанта, векселедавця.

АВАНС—грошова сума, яка попередньо сплачується в рахунок майбутніх платежів за матеріальні цінності, виконані роботи, надані послуги тощо.

АВІЗО—письмове повідомлення клієнта, здебільшого про зміни в розрахункових операціях, яке містить номер, дату та характер виконаної операції, суму та номер рахунку, дані про платника, одержувача тощо .

АВУАРИ — 1. Кошти банку, найчастіше ті, що знаходяться на його рахунках у закордонних банках, в тому числі грошові кошти в іноземній валюті, цінних паперах, золоті, чеках, векселях, акредитивах, якими здійснюються платежі й погашення.

2. Ліквідна частина активів, яку становлять грошові кошти банку (поточні рахунки, депозити) й цінні папери, що досить легко реалізуються.

АЖІО — перевищення ринкових курсів золота, грошових знаків, векселів, цінних паперів щодо їхньої номінальної (офіційної) вартості.

АКРЕДИТИВ—платіжний документ, за яким кредитна установа дає розпорядження іншій кредитній установі оплатити пред'явникові акредитиву визначену суму грошей за рахунок спеціально заброньованих коштів.

АКТИВИ — касова готівка, банківські депозити, цінні папери, позики, нерухомість та інші об'єкти фізичної власності, якими володіє та чи та особа або фірма.

АКТИВНІ ЦІННІ ПАПЕРИ—цінні папери, які є об'єктом масової купівлі та продажу. Котирування таких цінних паперів звичайно публікується в пресі.

АКЦЕПТ—згода на оплату або гарантування оплати грошових і товарних документів; погодження на укладання угоди на запропонованих умовах.

АКЦЕПТНА КОНТОРА—фінансова організація, що надає в кредит під вексельне забезпечення.

АКЦЕПТАНТ (ТРАСАТ)—особа, яка підписує вексель (тратту) й бере тим самим на себе зобов'язання сплатити за векселем, коли настане строк платежу.

АКЦИЗ—різновид непрямих податків на товари й послуги, що входять у ціну або тариф (своєрідний податок з обігу) і надходять до бюджету.

АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО—організаційна форма підприємства, що є спільною власністю деяких осіб, які володіють його акціями. А. т. бувають відкритого типу — тобто ті, акції яких можуть вільно купуватися та продаватися; й закритого типу, коли акції розповсюджуються серед обмеженого кола осіб.

АКЦІОНЕРНИЙ КАПІТАЛ—основний капітал акціонерного товариства; утворюється за рахунок випуску акцій. Статутний А. к.— розмір якого записаний у статуті. Передплатний А. к.—аккумуляований шляхом передплати акцій. Сплачений А. к.—фактично внесений під час передплати.

АКЦІОНЕР—власник акцій акціонерного товариства, компанії, підприємства.

АКЦІОНЕР БІРЖИ—власник акцій біржі, який має право брати участь як у роботі біржі, так і в управлінні нею.

АКЦІЯ—цінний папір, який засвідчує участь його власника в капіталі акціонерного товариства і надає право на одержання певної частини щорічного прибутку у вигляді дивіденду. А. привілейовані надають право першочергового отримання дивідендів, але водночас не дозволяють брати участь в управлінні акціонерним товариством. А. звичайні надають право брати участь в управлінні акціонерним товариством.

АЛЬПАРИ—відповідність біржового курсу валюти, цінних паперів, переказаних векселів їх номінальній вартості.

АСИМІЛЯЦІЯ — виникає, коли нова лінія цінних паперів зливається зі старою й ці цінні папери можуть одне одного замінювати. До проведення асиміляції нові та старі цінні папери не виступають рівноцінними, оскільки надають різні права й котируються окремо. Після проведення асиміляції залишається тільки одна лінія цінних паперів, що котируються.

АУДИТОРСЬКА СЛУЖБА (АУДИТ)—фірма, яка перевіряє стан фінансово-господарської діяльності акціонерних товариств на основі

укладеного з ними контракту. Може виконувати не лише контрольні, а й консультаційні функції.

АУКЦІОН — спосіб продажу товарів з публічного торгу в заздалегідь визначений час у певному місці. Система торгівлі цінними паперами, кредитними ресурсами через брокерів на фондовій біржі.

Б

БАЗИСНА ВАЛЮТА—валюта, у порівнянні з якою котируються інші валюти в певній країні чи фінансовому центрі.

БАЗИСНА (ПОЧАТКОВА) СТАВКА—найнижча відсоткова ставка, яка береться комерційними банками з найбільш кредитоспроможних та крупних акціонерних товариств.

БАЛАНСОВИЙ ПРИБУТОК—прибуток підприємства від усіх видів його виробничої та невиробничої діяльності, відображений у бухгалтерському балансі.

БАЛАНС РУХУ КАПІТАЛІВ І КРЕДИТІВ—розподіл балансу про співвідношення експорту та імпорту капіталів, а також про кредити, одержані даною країною (компанією) з-за кордону та надані іншим країнам (компаніям).

БАНК—економічна інституція, що акумулює тимчасово вільні кошти (вклади), надає кредит, здійснює грошові розрахунки, випускає в обіг цінні папери тощо. За формою власності Б. бувають акціонерні, неакціонерні (приватна власність), кооперативні, муніципальні й комунальні, державні, змішані тощо. Головні види сучасних Б.: центральні (емісійні), інвестиційні, ощадні, комерційні (депозитні), спеціалізовані. Б. іпотечні спеціалізуються на видачі позик під заставу нерухомості — землі, будівель тощо.

БАНКІВСЬКІ БІЛЕТИ (БАНКНОТИ)—різновид кредитних грошей, які випускаються центральними банками для кредитування економіки країни відповідно до росту офіційних золото-валютних резервів.

БАНКРУТСТВО—боргова неспроможність підприємства, компанії, банку тощо, припинення ними платежів за борговими зобов'язаннями, внаслідок чого вони втрачають право самостійно управляти та розпоряджатися своїм майном.

БАРТЕРНА ОПЕРАЦІЯ (БАРТЕР) —товарообмінна угода з переданням права власності на товар без оплати грошима (натуральний обмін).

БЕЗАКЦЕНТНІ РОЗРАХУНКИ—оплати, які здійснюються на основі платіжних вимог у тих випадках, кол її для оплати не потрібна згода платника.

БЕЗДОКУМЕНТАРНА ФОРМА ЦІННОГО ПАПЕРУ - здійснений споживачем обліковий запис, який є підтвердженням права власності на цінний папір.

БЕЗГОТІВКОВІ РОЗРАХУНКИ—спосіб грошових розрахунків без використання готівки, перерахування грошових сум із рахунків платників на

рахунки кредиторів або зарахування взаємних вимог.

БЕЗНАДІЙНА ЗАБОРГОВАНІСТЬ—заборгованість, яка відповідає будь-якій з наведених нижче ознак: - заборгованість по зобов'язаннях, за якою минув строк позовної давності; - заборгованість, яка виявилася непогашеною внаслідок недостатності майна фізичної особи, оголошеної банкрутом, або юридичної особи, що ліквідується; - заборгованість, яка виявилася непогашеною внаслідок недостатності коштів, одержаних від продажу на відкритих аукціонах майна позичальника, переданого у заставу як забезпечення зазначеної заборгованості, за умови, що інші юридичні дії кредитора щодо примусового стягнення іншого майна позичальника не привели до повного покриття заборгованості.

БЕК-ОФІС—відділення банку чи брокерської контори, на яке покладені адміністративні завдання й функції облікового запису операцій, що провадяться на ринку.

БІМЕТАЛЕВИЙ СТАНДАРТ—вираження вартості національної грошової одиниці у визначених кількостях як золота, так і срібла.

БІРЖА — організаційно оформлений, регулярно функціонуючий ринок, на якому здійснюється торгівля цінними паперами (фондова Б.) або оптова торгівля товарами за стандартними зразками (товарна Б.).

БІРЖОВИЙ КУРС—продажна ціна цінних паперів на фондовій біржі; Б. к. залежить від цілого ряду факторів, тобто зумовлюється поточною та очікуваною прибутковістю, дивідендом, розміром банківської відсоткової ставки, біржовими спекуляціями.

БЛОКУВАННЯ РАХУНКІВ—скасування органами державної влади та управління права власників банківських рахунків розпоряджатися цими рахунками.

БРОКЕР—зареєстрований посередник (агент) при укладанні угод між покупцями та продавцями товарів, цінних паперів, валют, інших цінностей на фондових і товарних біржах; Б. здійснює біржові операції за дорученням та за рахунок клієнтів, отримуючи за посередництво певну плату (брокерську комісію).

БРОКЕДЖ—винагорода (комісійний збір, комісія), яка сплачується брокеру клієнтом за торгові послуги.

БЮДЖЕТНЕ ВІДШКОДУВАННЯ— сума, що підлягає поверненню платнику податку з бюджету у зв'язку з надмірною сплатою податку.

БЮДЖЕТНИЙ ДЕФЦИТ — перевищення видатків у державному бюджеті над доходами; один із чинників розвитку інфляційного процесу, показник кризового фінансового стану.

В

ВАЛОВИЙ ДОХОД—частина валового продукту в грошовому виразі, що включає новостворену вартість.

ВАЛОВИЙ ПРИБУТОК—сумарний прибуток без будь-яких

відрахувань.

ВАЛОВИЙ ПРОДУКТ—загальний обсяг виробництва продукції народного господарства країни, окремих підприємств у грошовому виразі. Валовий національний продукт — сукупна вартість кінцевої продукції та послуг, створених як у країні, так і за її межами.

ВАЛЮТА—1. Грошова одиниця певної країни та її тип. 2. Грошові знаки іноземних держав, що використовуються в міжнародних розрахунках (іноземна валюта). 3. Наднаціональна (міжнародна, регіональна) грошова розрахункова одиниця та платіжні кошти (напр., ЕКЮ, дол.США). Вільно конвертована валюта—така, що вільно обмінюється на всі інші національні валюти.

ВАЛЮТНА ІНТЕРВЕНЦІЯ — цільові операції з купівлі-продажу іноземної валюти з метою підвищення (зниження) курсу національної валюти. Здійснюється в значних розмірах у короткі строки шляхом втручання центральних банків і державних скарбниць в операції на валютному ринку з метою впливу на курс національної або іноземної валюти через її продаж або купівлю.

ВАЛЮТНА МОНОПОЛІЯ —виняткове право держави на здійснення операцій з валютними цінностями, включаючи золото-валютні резерви.

ВАЛЮТНА СПЕКУЛЯЦІЯ—операції з іноземними валютами з метою отримання прибутку на різниці курсів.

ВАЛЮТНЕ КОТИРУВАННЯ—встановлення курсів іноземних валют відповідно до чинних законодавчих норм і практики, що склалася. Проводиться центральними банками.

ВАЛЮТНИЙ КУРС—ціна грошової одиниці національної валюти, виражена в грошових одиницях іншої країни; співвідношення між грошовими одиницями різних країн.

ВАЛЮТНИЙ ОПЦІОН — право вибору альтернативних валютних умов контракту.

ВАЛЮТНИЙ ПАРИТЕТ—законодавче встановлення співвідношення між двома валютами, що є основою валютного курсу.

ВАЛЮТНИЙ РИНОК—система сталих економічних та організаційних відносин щодо операцій купівлі-продажу іноземних валют і платіжних документів в іноземній валюті.

ВАЛЮТНІ КЛІРИНГИ—угоди між урядами двох або більше країн щодо взаємних боргів, взаємних платіжних вимог, взаєморозрахунків без перекату іноземної валюти; взаємне врахування вимог.

ВАЛЮТНІ КРЕДИТИ—кошти, що надаються в позику однією країною іншій у власній валюті або золоті,

ВАЛЮТНІ РЕЗЕРВИ—централізовані запаси золота й іноземної валюти, що зберігаються в центральних банках і валютно-фінансових органах країни.

ВАРРАНТ—гарантія, поручництво. Посвідчення, яке дає його власнику

право купівлі цінних паперів за встановленою ціною протягом певного строку або безстрокове.

ВЕКСЕЛЬ—письмове боргове зобов'язання встановленої форми, яке дає його власнику (векселеутримувачу) право вимагати від боржника (векседавця) сплати зазначеної у векселі суми грошей ^ вказаний строк. Простий В. виписується та підписується боржником. Переказний В. виписується та підписується кредитором і є наказом боржнику про сплату у зазначений строк визначеної суми грошей іншій особі.

ВИВІЗ КАПІТАЛУ—експорт капіталу в інші країни компаніями та державою.

ВИКУПНА ЦІНА—ціна, за якою облігація може бути викуплена до строку її погашення. Відновлюється компанією, яка випустила облігацію.

ВИПСКА З РАХУНКУ—документ, який періодично надається держальниками рахунків у цінних паперах чи грошових засобах, де зазначені всі операції на рахунку за даний період.

ВИПЛАТА РІЗНИЦІ—ця виплата коригує вклад брокерської контори в гарантійний фонд ринку, якщо чиста позиція контори збільшилася з моменту останньої виплати. Виплата різниці є різницею між старою й новою позиціями.

ВИПУСК—процес розміщення цінних паперів; цінні папери, що мають одні й ті ж характеристики.

ВИПУСК ЦІННИХ ПАПЕРІВ—zareєстрована у встановленому порядку сукупність цінних паперів одного емітента з одним державним реєстраційним номером, що можуть мати різні умови емісії, але надають однакові права.

ВІДКРИТА ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА—економічна система, що має механізми експорту, імпорту та фінансових операцій із зарубіжними країнами.

ВІДСОТОК ПОЗИЧКОВИЙ - плата, яку одержує кредитор за надання позики.

ВІДОКРЕМЛЕНИЙ СПОСІБ ЗБЕРІГАННЯ ЦІННИХ ПАПЕРІВ—спосіб, згідно з яким зберігач цінних паперів (далі – зберігач) зобов'язаний зберігати та вести облік сертифікатів цінних паперів із зазначенням їх номерів чи інших індивідуальних ознак.

ВІДПОВІДАЛЬНЕ ЗБЕРІГАННЯ—господарська операція платника податку, що передбачає передання згідно з договорами схову матеріальних цінностей на зберігання іншій особі без права їх використання у господарському обороті такої фізичної чи юридичної особи, з подальшим поверненням цих матеріальних активів платнику податку без зміни їх якісних або кількісних характеристик.

ВІДСОТКИ—доход, який сплачується (нараховується) позичальником на користь кредитора у вигляді плати за використання залучених на

визначений строк коштів або майна.

ВТОРИННИЙ РИНОК — продаж або купівля ділерами та брокерами цінних паперів, що знаходяться в обігу.

Г

ГАРАНТ—поручитель: держава, установа або особа, що дає в чому-небудь гарантію.

ГАРАНТІЯ КУРСУ—процедура, згідно з якою покупець контрольного пакету цінних паперів зобов'язується упродовж встановленого періоду купити за тим же курсом усі запропоновані йому ідентичні цінні папери.

ГІПЕРІНФЛЯЦІЯ—надзвичайно швидке зростання товарних цін і грошової маси в обігу, яке веде до різкого знецінення грошової одиниці, розладу платіжного обігу, порушення нормальних господарських зв'язків.

ГЛОБАЛЬНИЙ СЕРТИФІКАТ—документ, оформлений на весь випуск цінних паперів у бездокументарній формі, крім приватизаційних паперів, які засвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду, який підтверджує право на здійснення операцій з цінними паперами цього випуску в Національній депозитарній системі.

ГОТІВКА—металеві монети та паперові гроші.

ГОТОВІ ТОВАРИ ТА ПОСЛУГИ—товари та послуги, що або вже продані, або готові для продажу тим групам осіб, які, в свою чергу, використовують їх для споживання, інвестицій, здійснення державних закупок або експорту.

ГРОШІ—особливий товар, який виконує роль загального еквівалента товару та є загальним засобом обміну.

ГРОШІ КРЕДИТНІ — гроші, що виникають у зв'язку з розвитком кредитних відносин (банківські білети, векселі, переказні векселі тощо).

ГРОШОВІ ЗНАКИ—знаки номінальної вартості, які замінюють в обігу золоті та срібні гроші.

ГРОШОВО-КРЕДИТНА (МОНЕТАРНА) ПОЛІТИКА—урядова політика, що впливає на кількість грошей в обігу.

ГУДВІЛ—нематеріальний актив, вартість якого визначається як різниця між балансовою вартістю активів підприємства та його звичайною вартістю як цілісного майнового комплексу, що виникає внаслідок використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів (робіт, послуг), нових технологій тощо. Вартість гудвілу не підлягає амортизації і не враховується у визначенні валових витрат платника податку.

Д

ДЕБІТОР—юридична або фізична особа, що заборгувала певному підприємству, організації чи компанії.

ДЕВАЛЬВАЦІЯ—офіційне зниження курсу національної грошової одиниці відповідно до іноземних валют. Результат інфляції, дефіциту державного бюджету, непомірних витрат на що-небудь тощо.

ДЕВІЗИ—платіжні засоби (перекази, чеки, акредитиви, виставлені на іноземні банки, боргові вимоги, платіжні доручення, векселі), які підлягають оплаті за кордоном, а також іноземні банківські білети й монети.

ДЕЛІСТИНГ—виключення акцій якогось акціонерного товариства із списку цінних паперів, допущених до торгових операцій на фондовій біржі.

ДЕМАТЕРІАЛІЗАЦІЯ—відмова від фізичної форми цінних паперів та заміна її обов'язковим комп'ютерним записом на рахунку в Центральному депозитарії цінних паперів.

ДЕМПІНГ— продаж товарів на зовнішніх ринках за цінами нижчими, ніж витрати на їхнє виробництво.

ДЕМПІНГ ВАЛЮТНИЙ—знецінення валюти даної країни щодо валюти країни-імпортера.

ДЕПОЗИТАРІЙ ЦІННИХ ПАПЕРІВ (далі – депозитарій)—юридична особа, яка проводить виключно депозитарну діяльність та може здійснювати кліринг та розрахунки за угодами щодо цінних паперів.

ДЕПОЗИТАРНА ДІЯЛЬНІСТЬ—надання послуг щодо зберігання цінних паперів незалежно від форми їх випуску, відкриття та ведення рахунків у цінних паперів, обслуговування операцій на цих рахунках (включаючи кліринг і розрахунки за угодами щодо цінних паперів) та операцій емітента щодо випущених ним цінних паперів.

ДЕПОЗИТАРНИЙ ДОГОВІР—договір між зберігачем та обраним ним депозитарієм, за яким депозитарій веде для зберігача рахунки у цінних паперах, на яких відображаються операції з цінними паперами, переданими зберігачем.

ДЕПОЗИТАРНИЙ ОБЛІК—облік цінних паперів на рахунках власників цінних паперів у зберігачів або облік на рахунках у цінних паперах, на яких відображаються операції з цінними паперами, переданими споживачем.

ДЕПОЗИТИ— 1. Грошові суми, внесені на зберігання в кредитні установи (банки), за якими вкладнику виплачується певний відсоток.

2. Цінні папери (акції, облігації), внесені на зберігання в кредитні установи.

3. Внески на сплату митних зборів та в адміністративні органи.

ДЕПОЗИТНЕ СВДОЦТВО—документ, що засвідчує право його власника на кошти, розміщені на депозитах.

ДЕПОЗИТНИЙ СЕРТИФІКАТ—письмове свідоцтво про депонування грошових коштів, що засвідчує право вкладника на одержання депозитів.

ДЕПОНЕНТ—юридична або фізична особа, яка користується послугами зберігача на підставі договору про відкриття рахунка в цінних паперах.

ДЕПОРТ—біржова угода на певний строк, яка укладається на фондовій біржі в розрахунку на зниження курсу цінних паперів з метою отримання різниці між купівельним та продажним курсами.

ДЕРЖАВНИЙ БОРГ—сукупна кількість урядових цінних паперів, випущених в обіг на внутрішньому і зовнішньому ринках та одержані кредити.

ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ—кредитні відносини, в яких однією з сторін виступає держава.

ДЕРЖАВНІ ПОЗИКИ—кредитні відносини, в яких кредитором виступають держава або її місцеві органи. Д. п. бувають внутрішні й зовнішні, короткострокові (погашення до 1 року), середньострокові (від 1 до 5 років), довгострокові (понад 5 років).

ДЕРЖАВНІ ЦІННІ ПАПЕРИ—облігації, казначейські векселі, інші державні зобов'язання, що випускаються центральним урядом, місцевими органами влади з метою розміщення позик та мобілізації грошових ресурсів.

ДЕРИВАТИВ—стандартний документ, що засвідчує право та/або зобов'язання придбати або продати цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також кошти на визначених ним умовах у майбутньому. Стандартна (типова) форма деривативів та порядок їх випуску та обігу встановлюється законодавством.

ДЕФЛЯТОР ВВП—показник середнього рівня цін на сукупність товарів та послуг: відношення номінального ВВП до реального ВВП.

ДЖАНК-ОБЛІГАЦІЇ—незабезпечені облігації, що випускаються компаніями, чий фінансовий стан не надійний. Високий ступінь ризику при купівлі таких облігацій забезпечує виплату на них підвищених відсотків.

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ—різний, віддалений, одна із форм концентрації капіталу для проникнення у нові для себе галузі і сфери, розширення асортименту товарів та послуг і поступове перетворення на багатогалузевий комплекс.

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ВКЛАДЕНЬ—розподіл капіталу інвестора між різними цінними паперами.

ДИВІДЕНД—частина чистого прибутку акціонерного товариства, який розподіляється між акціонерами залежно від числа акцій, яка їм належить.

ДИВІДЕНТНЕ ПОКРИТТЯ—число, що показує, в скільки разів прибуток компанії перевищує суму дивідендів, яка нею сплачена.

ДИСКОНТ—купівля банками векселів до закінчення їхнього строку; відсоток, що його одержать банки під час цієї операції.

ДІЛЕР—особа або фірма, що спеціалізується в торгових операціях з цінними паперами і купує чи продає цінні папери від свого імені та за свій рахунок (як принципал, а не як агент).

ДОГОВІР ПРО ВІДКРИТТЯ РАХУНКА В ЦІННИХ ПАПЕРАХ—договір між власником цінних паперів та обраним ним зберігачем про передачу власником належних йому цінних паперів зберігачу для здійснення депозитарної діяльності.

ДОГОВІР ПРО КЛІРИНГ ТА РАХУНКИ ЗА УГОДАМИ ЩОДО ЦІННИХ ПАПЕРІВ—договір між фондовою біржею або учасниками організаційно оформленого позабіржового ринку та обраним ним депозитарієм про здійснення клірингу та розрахунків за угодами щодо цінних паперів.

ДОГОВІР ПРО ОБСЛУГОВУВАННЯ ЕМІСІЇ ЦІННИХ ПАПЕРІВ—договір між емітентом та обраним ним депозитарієм про обслуговування операцій емітента щодо випущених ним цінних паперів.

ДОКУМЕНТАРНА ФОРМА ЦІННОГО ПАПЕРУ—сертифікат цінних паперів (далі – сертифікат), що містить реквізити відповідного виду цінних паперів певної емісії, дані про кількість цінних паперів та засвідчує сукупність прав, наданих цими цінними паперами.

ДОТАЦІЯ —державна виплата, яка надається в безповоротному порядку.

Е

ЕКСПОРТНІ КРЕДИТИ—кредити, які надаються фірмами-експортерами, банками, урядами іноземним компаніям і державам для оплати останніми закупок товарів у країни-кредитора.

ЕКСТРА-ДИВІДЕНД—додатковий дивіденд, що виплачується компанією додатково до регулярного (звичайного) дивіденду.

ЕЛЕКТРОННА ТОРГОВЕЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНА МЕРЕЖА—сукупність програмно-технічних заходів, що використовуються фондовою біржею чи організаційно оформленим позабіржовим ринком для забезпечення укладення угод щодо цінних паперів.

ЕМБАРГО—заборона державною владою країни ввозити або вивозити золото, іноземну валюту та інші цінності.

ЕМІСІЙНИЙ ДОХОД—сума перевищення доходів, отриманих підприємством від первинної емісії власних акцій та інших корпоративних прав над номіналом таких акцій (інших корпоративних прав).

ЕМІСІЯ — 1. Випуск в обіг паперових грошей та цінних паперів.

2. Будь-який вид цінних паперів компанії або процес розподілу таких паперів.

ЕМІСІЯ ЦІННИХ ПАПЕРІВ—випуск акцій, облігацій, депозитних сертифікатів та інших довгострокових і короткострокових зобов'язань. Здійснюється промисловими й торговельними компаніями, акціонерними товариствами, банками та іншими кредитно-фінансовими установами, центральним і місцевими органами влади.

ЕМІТЕНТ—держава (в особі центрального або місцевого органу влади, управління), а також підприємства, організації, компанії, що випускають в обіг грошові знаки, цінні папери, платіжно-розрахункові документи.

Є

ЄВРООБЛІГАЦІЯ—міжнародна звичайна або конвертована облігація, що випускається державою чи корпоративною організацією будь-якої європейської країни.

ЄВРОПЕЙСЬКА ВАЛЮТНА ОДИНИЦЯ (ЕКЮ)— регіональна міжнародна валютна одиниця, яка використовується країнами—учасницями Європейської економічної системи (з 1979 року) і має міжнародну кредитну основу.

ЄВРОПЕЙСЬКА ВАЛЮТНА СИСТЕМА—організаційно-економічна форма відносин між країнами Європейського Союзу у валютній сфері, яка має за мету забезпечити стає співвідношення курсів національних валют цих країн.

Ж

ЖИРОРОЗРАХУНКИ—різновид безготівкових розрахунків, які проводяться банками шляхом перерахування грошових сум з одного рахунку на інший.

З

ЗАКРИТИЙ ОБЛІК—фундаментальний принцип, що використовується в роботі Центрального депозитарію цінних паперів (і держальників рахунків), згідно з яким кількість цінних паперів, записаних у кредит рахунків учасників (клієнтів), має дорівнювати кількості цінних паперів, що записані в дебет рахунку емітента (рахунок в цінних паперах у Центральному депозитарії), щоб переконатися, чи не було створено фіктивних цінних паперів.

ЗАМКНУТА ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА—економічна система, що не має зв'язків із зарубіжними країнами.

ЗАОЩАДЖЕННЯ—та частина доходів домашніх господарств, що не використовується для придбання товарів та послуг або сплати податків.

ЗАПРОДАЖНА ЕМІСІЯ—нова емісія, розповсюдження якої на ринку завершується ще до оголошення ставки на неї.

ЗАСНОВНИЦЬКІ АКЦІЇ—акції, які розподіляються між засновниками акціонерних товариств і надають їм певні переваги: додаткову кількість голосів на загальних зборах акціонерів, першочергове право на отримання акцій при додатковому їх випуску тощо.

ЗАСОБИ ОБІГУ—гроші, що використовуються для оплати товарів та послуг, а також сплати боргу.

ЗАСТАВА—один із засобів забезпечення зобов'язань майном (рухомим і нерухомим), яке може бути проданим з аукціону в разі невиконання боржником взятих зобов'язань.

ЗАРЕЄСТРОВАНИЙ АКЦІОНЕР—акціонер, чие ім'я зареєстровано в книгах корпорації-емітента.

ЗАХИСНИЙ ВАРІАНТ ПОРТФЕЛЯ — портфель цінних паперів, створений з метою безпеки інвестицій та отримання сталого прибутку. Як правило, такі цінні папери мають добру репутацію, а ціни на них зазнають найменших коливань.

ЗНЕЦІНЕННЯ ГРОШЕЙ—падіння купівельної спроможності грошей (внутрішнє знецінення), зниження їхнього валютного курсу (зовнішнє знецінення).

ЗБЕРІГАЧ—комерційний банк або торговець цінними паперами, який має досвід на зберігання та обслуговування обігу цінних паперів і операцій емітента з цінними паперами на рахунках у цінних паперах як щодо тих, що належать йому, так і тих, які він зберігає згідно з договором про відкриття рахунка в цінних паперах; при цьому зберігач не може вести реєстр власників цінних паперів, щодо яких він здійснює угоди.

ЗВИЧАЙНА ЦІНА—ціна продажу товарів (робіт, послуг) продавцем, включаючи суму нарахованих (сплачених) процентів, вартість іноземної валюти, яка може бути отримана у разі їх продажу особам, які не пов'язані з продавцем при звичайних умовах ведення господарської діяльності.

ЗВІТНИЙ (ПОДАТКОВИЙ) ПЕРІОД—період, за який платник податку зобов'язаний проводити розрахунки податку та сплачувати його до бюджету.

ЗНЕРУХОМЛЕННЯ ЦІННИХ ПАПЕРІВ—переведення цінних паперів, випущених у документарній формі, у бездокументарну форму шляхом депонування сертифікатів у сховищах зберігача цінних паперів та/або депозитарію з метою забезпечення подальшого їх обігу у вигляді облікових записів на рахунках зберігача цінних паперів та/або депозитарію.

ЗОЛОТИЙ ЗАПАС—фонд золота у зливках та монетах, що належить центральному державному банку або державній скарбниці.

ЗОЛОТИЙ СЕРТИФІКАТ—тип паперових грошей, який забезпечується золотим запасом Державної скарбниці.

ЗУСТРІЧНІ ВЕКСЕЛІ—векселі, за якими дві особи виступають стосовно одна одної як кредитор та позичальник.

I

ІМЕННИЙ ЦІННИЙ ПАПІР—цінний папір, власник якого має бути відомим емітенту, що веде чи доручає своєму уповноваженому вести іменний реєстр з відомостями про всіх власників цінних паперів. Таким чином, після кожної угоди даний реєстр має коригуватися відповідно до нових даних, і він є доказом володіння цінним папером.

ІМЕННІ АКЦІЇ—акції, зареєстровані в компанії-емітенті на ім'я утримувача цих акцій, їхній перепродаж можливий тільки з відома компанії.

ІНВЕСТИЦІЙНА КОМПАНІЯ—різновид кредитно-фінансових інституцій, які акумулюють грошові кошти приватних інвесторів шляхом емісії власних цінних паперів (зобов'язань) і розміщують їх в акції та

облігації компаній і держави в своїй країні та за кордоном.

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК—фінансовий інститут, що контролює процес випуску муніципальних облігацій, а також акцій та облігацій корпорацій.

ІНВЕСТИЦІЯ—господарська операція, яка передбачає придбання основних фондів, нематеріальних активів, корпоративних прав та інших цінних паперів в обмін на кошти або майно.

ІНВЕСТИЦІЇ В ОСНОВНИЙ КАПІТАЛ—придбання нових основних фондів, до яких належать виробниче обладнання, комп'ютери, нові виробничі споруди тощо.

ІНВЕСТИЦІЇ У ТОВАРНО-МАТЕРІАЛЬНІ ЗАПАСИ — накопичення запасів сировини для подальшого виробничого споживання, а також запасів нереалізованих готових товарів.

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ДІЛЕР—фірма, що виступає посередником на ринку цінних паперів, або окрема особа, зв'язана з такою фірмою.

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ СЕРТИФІКАТ—документ, який надає ті ж самі грошові права, що й акція, а його власник має такі ж права на отримання інформації, що й акціонер.

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ФОНД—юридична особа, створена для керування фінансовим портфелем, який складає її актив. Акціонери набувають паї інвестиційного фонду, вкладаючи грошові засоби або матеріальні цінності, для отримання прибутку від збільшення вартості паїв і за відсотками від заборгованості.

ІНВЕСТОР — юридична або фізична особа, яка здійснює інвестиції з метою одержання прибутку.

ІНДЕКС ДОУ-ДЖОНСА—середній показник курсів акцій групи найбільших компаній США, який фірма «Доу Джонс енд компані» з кінця ХІХ століття регулярно друкує у відповідних виданнях.

ІНДЕКС ЦІН—відносний показник, який узагальнює динаміку цін товарів та послуг і свідчить про зміни в середньому рівні цін за певний час.

ІНДЕКСНІ Ф'ЮЧЕРСНІ КОНТРАКТИ—ф'ючерсні контракти, що укладаються на основі біржових індексів, приміром, на складових індексах Нью-Йоркської фондової біржі.

ІНДИКАТИВНИЙ КУРС—курс, який в індикативному порядку подає Українська фондова біржа, коли за наслідком котирування ринок було визначено як такий, що немає рівноваги попиту чи пропозиції і не дозволяє виконувати заявки.

ІНДОСАМЕНТ—спеціальний запис на цінному папері, векселі, чеку, який засвідчує перехід права по цьому документу до іншої особи.

ІНКАСАЦІЯ БОРГОВИХ ВИМОГ—банківська послуга з отримання за дорученням клієнта коштів від боржника такого клієнта в рахунок погашення його боргу або акцепту по векселях, чеках, інших розрахункових і товарних документах.

ІНКАССО — банківська операція, за якою банк одержує потрібні гроші на підставі розрахункових документів від імені й за рахунок своїх клієнтів.

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ІНВЕСТОР—організація, головною метою якої є інвестування своїх власних коштів або коштів інших компаній, якими вона володіє як довірена особа цих компаній. Це пенсійні фонди, інвестиційні компанії, страхові фірми, банки тощо.

ІНФЛЯЦІЯ—знецінення грошей шляхом переповнення каналів грошового обігу масою паперових грошей. Призводить до зростання цін, зниження валютного курсу, падіння реальної заробітної плати.

ІНФЛЯЦІЯ, ІНСПРОВАНА ВИТРАТАМИ (інфляція витрат) — інфляція, викликана підвищенням цін господарськими агентами для покриття більш високих очікуваних витрат.

ІНФЛЯЦІЯ, ІНСПРОВАНА ПОПИТОМ — інфляція, викликана підвищенням цін господарськими агентами у відповідь на підвищений попит.

ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА—в даному випадку комплекс засобів збору, обробки та відтворення інформації, а також засоби зв'язку, що забезпечують роботу біржі.

ІПОТЕЧНІ ОБЛІГАЦІЇ—довгострокові цінні папери, що випускаються під забезпечення нерухомим майном (земля, виробничі та житлові будівлі) й приносять постійний відсоток.

ІПОТЕЧНІ БАНКИ—банки, що спеціалізуються на видачі довгострокових позик (іпотечного кредиту) під заставу нерухомості, землі, будівель.

К

КАЗНАЧЕЙСЬКА ЕМІСІЯ — випуск в обіг казначейських білетів і державних цінних паперів, який здійснюється казначейством (державною скарбницею) та іншими державними фінансовими органами з метою покриття бюджетного дефіциту.

КАЗНАЧЕЙСЬКІ БІЛЕТИ—паперові гроші, що випускаються державною скарбницею.

КАЗНАЧЕЙСЬКІ ОБЛІГАЦІЇ—довгострокові ринкові папери уряду із строком погашення понад 3 роки.

КАЗНАЧЕЙСЬКИЙ ВЕКСЕЛЬ— короткотермінові ринкові цінні папери уряду, що реалізуються з дисконтом.

КАПІТАЛ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА — сукупність індивідуальних капіталів або особистих коштів населення, об'єднаних через

випуск і розміщення акцій та облігацій.

КАПІТАЛІЗАЦІЯ—загальна сума випущених акціонерним товариством цінних паперів, перетворених в капітал.

КАПІТАЛЬНЕ ФІНАНСУВАННЯ—здійснюється за угодою, відповідно до якої фірма одержує інвестиційні кошти в обмін на надання права пайової участі у власності на дану фірму.

КАСОВІ ОПЕРАЦІЇ — 1. Різновид операцій з цінними паперами, що здійснюється на фондових біржах, коли цінні папери оплачуються й передаються покупцю, як, правило, в день укладання угоди (іноді до 7 днів).

2. Різновид валютних операцій на валютному ринку.

КЛІЄНТ—юридична або фізична особа, яка звертається до послуг посередників при укладанні біржових угод.

КЛІРИНГ—отримання, звірення та поточні оновлення інформації, підготовка бухгалтерських та облікових документів, необхідних для виконання угод щодо цінних паперів, визначення взаємних зобов'язань, що передбачає взаємозалік, забезпечення та гарантування розрахунків за угодами щодо цінних паперів.

КЛІРИНГОВА ПАЛАТА—біржовий та міжбіржовий орган, який здійснює розрахунки між учасниками біржових угод на основі заліку взаємних вимог.

КЛІРИНГОВИЙ ДЕПОЗИТАРІЙ—депозитарій, який одержав дозвіл Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку на здійснення клірингу щодо операцій з цінними паперами.

КОЛЕКТИВНИЙ СПОСІБ ЗБЕРІГАННЯ ЦІННИХ ПАПЕРІВ—спосіб, згідно з яким депозитарій та зберігач веде депозитарний облік цінних паперів без зазначення їх номерів чи інших індивідуальних ознак.

КОМЕРЦІЙНИЙ КРЕДИТ — кредит, який надають один одному промисловці й торговці у вигляді відстрочки платежу за продані товари.

КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ—крупні кредитні установи, які здійснюють усі різновиди банківських операцій (крім емісії грошей) для будь-яких підприємств за рахунок грошей, залучених у вигляді вкладу.

КОМІСІЯ— 1. Угода, за якою одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням іншої сторони (комітента) провести за винагороду операцію від свого імені, але в інтересах і за рахунок комітента, а також плата за здійснення такої операції.

2. У банківській практиці плата комерційному банку за проведення операції за дорученням і за рахунок клієнта.

КОНВЕРСІЯ—обмін акцій або облігацій одного типу на цінні папери іншого типу, емітованих однією й тією ж компанією.

КОНВЕРТОВАНІ ВАЛЮТИ—обігові валюти, грошові одиниці країн, які ліквідували валютні обмеження і можуть вільно обмінюватися на всі інші грошові одиниці.

КОНВЕРТОВАНІ ЦІННІ ПАПЕРИ—облігації й інші цінні папери, які

можна обміняти на інші цінні папери (облігації та звичайні акції) відповідно до умов конверсійного привілею.

КОНСАЛТИНГ—консультації з широкого кола питань економічної діяльності підприємств, фірм, компаній.

КОНСОЛІДАЦІЯ—використання прибутків, отриманих від торгівлі спекулятивними акціями, шляхом вкладення капіталу в більш надійні акції.

КОНСОЛІДОВАНІ РАХУНКИ —облікові документи узагальнення рахунків брокерської контори та її філій для оцінки загальної діяльності фінансової групи. Адже брокерська контора може отримувати прибуток у той час, коли її філії будуть збиткові. Тільки консолідовані рахунки дають змогу оцінити підсумки фінансової діяльності групи, яка складається з брокерської контори та її філії.

КОРЕСПОНДЕНТСЬКИЙ РАХУНОК—рахунок, призначений для розрахунків, що здійснюються однією кредитною установою за дорученням і за кошти іншої кредитної установи на основі укладеного кореспондентського договору.

КОРЕСПОНДЕНТСЬКІ ВІДНОСИНИ ЩОДО ЦІННИХ ПАПЕРІВ—оформлені договором відносини між депозитаріями, згідно з яким один депозитарій веде облік цінних паперів, що зберігаються в іншому депозитарії.

КОРПОРАТИВНІ ПРАВА—право власності на частку (пай) у статутному фонді (капіталі) юридичної особи, включаючи права на управління, отримання відповідної частки прибутку такої юридичної особи, а також частки активів у разі її ліквідації відповідно до чинного законодавства.

КОТИРУВАННЯ—встановлення курсів іноземних валют, цінних паперів, цін на біржові товари відповідно до чинних законодавчих норм і усталеної практики.

КОЕФІЦІЄНТ ЛІКВІДНОСТІ—показник, що відображає спроможність боржника оплатити короткострокові зобов'язання.

КОШТИ—гривня або іноземна валюта.

КРЕДИТ—кошти та матеріальні цінності, які надаються резидентами або нерезидентами у користування юридичним або фізичним особам на визначений строк та під процент. Кредит розподіляється на фінансовий кредит, товарний кредит та кредит під цінні папери, що засвідчують відносини позики.

КРЕДИТ ВЕКСЕЛЬНИЙ—різновид банківського кредиту, який надається банками векселеутримувачами й постачальниками своїм покупцям.

КРЕДИТНА КАРТКА — іменний грошовий документ, випущений банківською або іншою кредитною установою, який засвідчує, що у відповідній установі є рахунок власника К.к.

КРЕДИТНА ЛІНІЯ—згода банку (надається фірмі-позичальнику) здійснювати надання позик у майбутньому в розмірах, що не перевищують обумовлені заздалегідь межі, без проведення будь-яких спеціальних

переговорів.

КРИВА СУКУПНОГО ПОПИТУ— крива, що ілюструє зміни сумарного реального рівня покупок, запланованого усіма споживачами залежно від зміни рівня цін.

КРИЗА БІРЖОВА — різке падіння курсів цінних паперів, особливо акцій, на фондовій біржі та значне скорочення їхньої емісії.

КУПОН— 1. Частина облігаційного сертифікату або акції, яка при відділенні від цього цінного паперу дає право власнику паперу на одержання відсотка від його вартості.

2. Тимчасова обігова грошова одиниця України (карбованець).

КУРС АКЦІЙ — фактична ціна, за якою продаються та купуються акції; К.а. залежить від попиту та пропозиції, розміру дивіденду, рівня позичкового відсотка.

КУРС ОБЛІГАЦІЙ—ціна, за якою продаються й купуються облігації державних позик.

КУРСОВА РІЗНИЦЯ — різниця, що виникає як наслідок зміни курсу валюти або цінних паперів.

КУРСОВА ЦІНА—ціна, за якою на фондових біржах здійснюються операції з цінними паперами або валютою.

КУРС ЦІННИХ ПАПЕРІВ—ціна, за якою продаються й купуються цінні папери на фондових біржах.

Л

ЛІЗИНГ—довгострокова оренда машин, обладнання, транспортних засобів, споруд виробничого призначення.

ЛІКВІДНІСТЬ—рухомість активів підприємств, компаній, банків, яка передбачає можливість безперебійної оплати в строк кредитно-фінансових зобов'язань і законних грошових вимог.

ЛІМІТ КРЕДИТУВАННЯ—граничний розмір кредитів.

ЛІСТИНГ—внесення акцій компанії до списку акцій, що котируються на певній фондовій біржі.

ЛІЦЕНЗІЯ—дозвіл, який надається державними органами особам на ведення певних видів діяльності, в т. ч. зовнішньоекономічної.

ЛОМБАРДНА ОПЕРАЦІЯ—операція фізичних чи юридичних осіб з отримання коштів від юридичної особи, кваліфікованої як фінансова установа згідно із законодавством України, під заставу товарів або валютних цінностей. Ломбардні операції є різновидом кредиту під заставу.

ЛОТ—одиниця торгових угод на біржах (приміром 100 акцій).

М

МАКЛЕР—професійний посередник при укладанні торговельних та біржових угод; у більшості країн — брокер.

МАКРОЕКОНОМІКА—галузь економічної науки, що вивчає такі масштабні економічні явища як інфляція, безробіття, економічне зростання.

МАРЖА—різниця між цінами на товари; сума, що виплачується покупцем, коли він використовує брокерський кредит для купівлі або продажу цінних паперів.

МАРКЕТИНГ—комплексна система заходів для вивчення ринку та активного впливу на потреби споживачів з метою збуту товарів та отримання прибутку.

МАТЕРІАЛЬНИЙ АКТИВ—основні фонди та оборотні активи у будь-якому виді, що відрізняється від коштів, цінних паперів, деривативів та нематеріальних активів.

МЕНЕДЖЕР—найманий працівник, фахівець з питань управління, безпосередньо залучений до управління підприємством.

МЕНЕДЖМЕНТ—а) спосіб, манера спілкування з людьми; влада і мистецтво управління; вмільість і адміністративні навички; органи управління, адміністративна одиниця.

б) сукупність стратегій, філософії, принципів, методів, засобів і форм наукового керівництва будь-якою діяльністю з метою підвищення її ефективності та задоволення ринкових потреб споживачів.

в) теорія керівництва, мистецтво управління і практичний досвід.

МІКРОЕКОНОМІКА—галузь економічної науки, що вивчає діяльність інституціональних (господарських) одиниць.

МІСЦЕ НА БІРЖІ — місце на фондовій або товарній біржі, що дає право укладати угоди.

МИТО—податок, який сплачується митним установам за товари, що перевозяться через кордон.

МОНЕТНИЙ ПАРИТЕТ—при біметалевому стандарті — відношення офіційної вартості вагової одиниці золота до офіційної вартості такої ж одиниці срібла.

МОНІТОРИНГ—відстеження, нагляд за фінансовою та виробничою діяльністю окремої компанії, галузі та економіки в цілому.

МОРАТОРІЙ—відстрочка оплати внутрішніх або зовнішніх боргових зобов'язань, що оголошуються спеціальними актами державної влади на певний строк.

Н

НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОХОД—у системі національних рахунків —

сумарний дохід, отриманий інституціональними (господарськими) одиницями, включаючи всю суму заробітної плати, ренти, відсоткових виплат і прибутку.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОДУКТ—сукупна вартість усіх кінцевих товарів та послуг, вироблених в економічній системі.

НЕКУМУЛЯТИВНІ АКЦІЇ—різновид привілейованих акцій, за якими не виплачені дивіденди не сплачуються.

НЕМАТЕРІАЛЬНІ АКТИВИ—об'єкти інтелектуальної, в тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнанні у порядку, встановленому відповідним законодавством, об'єктом права власності платника податку.

НЕРЕЗИДЕНТИ—юридичні особи та суб'єкти господарської діяльності України, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо) з місцезнаходженням за межами України, які створені та здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства іншої держави.

НЕУСТОЙКА—сума, яку боржник повинен виплатити кредитору в разі невиконання або неякісного виконання зобов'язань.

НОМІНАЛЬНА ВАРТІСТЬ—1. Акції: розмір частини статутного фонду товариства-емітента, що відповідає одній акції в момент випуску. 2. Облігації: розмір боргового зобов'язання, що надається кожною облігацією її власникові.

НОМІНАЛЬНА ОЦІНКА—економічний кількісний показник, розрахований без урахування інфляційного впливу.

НОМІНАЛЬНИЙ УТРИМУВАЧ—депозитарій або зберігач цінних паперів, зареєстрований у реєстрі власників іменних цінних паперів як юридична особа, якій ці цінні папери передано за дорученням та в інтересах власників цінних паперів для здійснення операцій у Національній депозитарній системі.

О

ОБЛІГАЦІЙНА ПОЗИКА—операція, спрямована на отримання фінансування, за якої юридична особа (державна, підприємство), отримують в обмін на надані своїм вкладникам облігації певну суму грошей; порядок погашення основної суми й виплати відсотків визначається при випуску облігації.

ОБЛІГАЦІЯ—цінний папір, який дає його власнику право одержувати прибуток у вигляді відсоткової ставки.

ОБЛІК ВЕКСЕЛЯ—купівля банком або спеціалізованою кредитною установою векселів до закінчення строку їхньої оплати.

ОБЛІКОВА СТАВКА (ВІДСОТОК)—відсоток, який стягують банки із суми векселя при купівлі їх банком до настання строку платежу.

ОБМЕЖЕНЕ ЗБІЛЬШЕННЯ СТАТУТНОГО ФОНДУ— рішення про збільшення статутного фонду, яке приймається на надзвичайних зборах

акціонерів, складається воно з резервування права на передплату (підписку) за одним чи кількома раніше визначеними акціонерами.

ОПЦІОН—право вибору платежу чи відмова від нього, яке надається одній із сторін умовами контракту або зміною його початкових умов; угода, за якою власник опціону отримує право протягом обумовленого терміну купити або продати акції за фіксованою ціною.

ОРГАНІЗАЦІЙНО ОФОРМЛЕНИЙ ПОЗАБІРЖОВИЙ РИНОК—організація, що об'єднує торговців цінними паперами для надання послуг в укладанні угод щодо цінних паперів і при цьому не має на меті отримання прибутку.

ОРДЕР—сертифікат, який дає право купувати цінні папери за наперед встановленою ціною у визначений період.

ОРЕНДА — різновид договору, за яким орендодавець надає орендару майно в тимчасове користування за винагороду — орендну плату.

ОЩАДНІ УСТАНОВИ — ощадний банк, позико - ощадна асоціація або кредитна спілка.

П

ПАПЕРИ, ЩО ПЛАВАЮТЬ—цінні папери, що складають ту частину статутного фонду підприємства, яка не затримується на довгий термін у інвесторів, а навпаки, за підсумками укладених угод часто переходить з рук в руки.

ПАРАМЕТР М0 (М0) готівка, гроші поза банками.

ПАРАМЕТР М1 (М1) — включає М0, кошти на розрахункових і поточних рахунках.

ПАРАМЕТР М2 (М2) —включає М1, ощадні внески, термінові внески, одноденні угоди про зворотній викуп та одноденні позики в євродоларах, а також паї взаємних фондів грошового ринку, які належать домашнім господарствам.

ПАРАМЕТР М3 (М3) —включає М2, а також депозитні сертифікати, термінові позики в євродоларах, акції взаємних фондів грошового ринку.

ПАРАМЕТР L (L) —включає параметр М3, а також банківські акцепти, комерційні папери, короткотермінові казначейські векселі та державні ощадні облігації.

ПАСИВИ—вимоги, що виставляються фірмі або юридичній особі (за винятком вимог самого власника).

ПЕРВИННИЙ РИНОК—продаж цінних паперів їх емітентами; приміром, продаж Скарбницею цінних паперів уряду.

ПЕНЯ—санкція за несвоєчасне виконання зобов'язань — оплати платежів і внесків.

ПЕРЕДПЛАТА (ПІДПИСКА)—зобов'язання купити акції чи облігації

за ціною емісії.

ПІДПИСНИЙ БОН—бон, який складає частину акції чи облігації й дає його власнику право підписки на акцію (облігацію) за визначеною ціною й протягом визначеного періоду. Бони на підписку котируються на біржі.

ПЛАВАЮЧА ВІДСОТКОВА СТАВКА — відсоткова ставка за середньостроковими та довгостроковими кредитами, її розмір не фіксується на весь строк надання кредиту.

ПЛАТА ЗА ЗБЕРІГАННЯ—плата, яку установи-власники рахунків беруть за послуги, які надають своїм клієнтам.

ПЛАТНИК ПОДАТКУ—особа, що зобов'язана здійснювати утримання та внесення до бюджету податку, що сплачується покупцем, або особа, яка ввозить (пересилає) товари на митну територію України.

ПОГАШЕННЯ—повернення коштів за вкладами в цінні папери. Погашення може відбуватися в будь-якій формі.

ПОДАТКИ—обов'язкові нормовані платежі у державний або місцевий бюджет, які вносять окремі громадяни та юридичні особи.

ПОДАТКИ НЕПРЯМІ—податки на товари й послуги, що встановлюються у вигляді надбавки до ціни або тарифу.

ПОДАТКОВА ДЕКЛАРАЦІЯ — офіційна заява платника податку про одержані ним за звітний період доходи й поширювані на них податкові знижки та пільги.

ПОДАТКОВЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ—загальна сума податку, одержана (нарахована) платником податку в звітному (податковому) періоді.

ПОДАТКОВИЙ КРЕДИТ—сума, на яку платник податку має право зменшити податкове зобов'язання звітного періоду.

ПОДАТКОВІ ПІЛЬГИ—повне або часткове звільнення від податкових виплат фізичних та юридичних осіб відповідно до чинного законодавства.

ПОЗИКА—передання однією стороною (позикодавцем) у власність іншій стороні (одержувачу позики) грошей або речей на певний строк з відсотками або без них.

ПОКРИТТЯ — 1. Сальдо рахунку в цінних паперах чи грошових засобах.

2. У бухгалтерському обліку сума грошових засобів, що залишається після вирахування прибутку, і призначається для покриття наступних певних витрат. Таким чином, якщо підприємство заздалегідь знає, що клієнт не зробить оплату, воно може надати покриття, що дорівнюватиме сумі витрат, яка буде вирахована з розміру прибутку і не оподатковуватиметься.

ПОРТФЕЛЬ ЦІННИХ ПАПЕРІВ—сукупність різних видів цінних паперів, які є у конкретного інвестора.

ПОСЕРЕДНИК — професіонал біржового ринку, який збирає заявки інвесторів для їхньої наступної передачі на ринок.

ПОСТАВКА — надання цінних паперів згідно з зобов'язаннями продавця при проведенні угод за цінними паперами.

ПОСТІЙНЕ КОТИРУВАННЯ—метод визначення курсу цінного паперу, що складається з постійного співставлення заявок на купівлю та продаж за даним цінним папером.

ПОТОЧНИЙ РАХУНОК—рахунок у банку юридичної або фізичної особи, який служить для зберігання коштів і здійснення розрахунків.

ПРИВАТИЗАЦІЯ—передання державної або муніципальної власності за плату чи безкоштовно у приватну власність.

ПРИПЛИВ КАПІТАЛУ—величина нетто-засобів (чиста величина), отримана через позику іноземних фінансових посередників, а також через продаж реальних або фінансових активів іноземним покупцям.

ПРОДАЖ ТОВАРІВ—будь-які операції, що здійснюються згідно з договорами купівлі-продажу, поставки та іншими цивільно-правовими договорами, які передбачають передачу прав власності на такі товари за компенсацію незалежно від строків її надання, а також операції з безоплатного надання товарів.

ПРОЛОНГАЦІЯ ВЕКСЕЛЯ—продовження строку його дії.

ПРОМІЖНІ ТОВАРИ—товари, що купуються з метою подальшого використання у вигляді ресурсів виробництва інших товарів.

ПРОСПЕКТ—документ, що містить інформацію про компанію-емітента й має юридичну силу.

ПУНКТ—термін, що використовується для означення змін у цінах на акції, в курсах валют відсоткових ставок.

ПРЯМЕ ФІНАНСУВАННЯ—сукупність фінансових каналів, якими кошти переміщуються безпосередньо від власників заощаджень до позичальників.

Р

РАХУНКИ У ЦІННИХ ПАПЕРАХ—рахунки, що ведуться зберігачами для власників цінних паперів та депозитаріями для зберігачів щодо обслуговування операцій з цінними паперами.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИБУТКУ—продаж акцій, вартість яких піднялася з часу купівлі, з метою одержання прибутку.

РЕАЛЬНА ОЦІНКА—економічний кількісний показник, розрахований з урахуванням інфляційного впливу.

РЕВАЛЬВАЦІЯ—підвищення державного курсу валюти щодо валют інших країн і міжнародних розрахункових грошових одиниць.

РЕЄСТР ВЛАСНИКІВ ІМЕННИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ—складений реєстратором на певну дату список власників іменних цінних паперів та номінальних утримувачів.

РЕЄСТРАТОР—юридична особа – суб'єкт підприємницької діяльності, який одержав у встановленому порядку дозвіл на ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

РЕІНВЕСТИЦІЇ—повторні податкові вкладання коштів, отриманих у формі доходів від інвестиційних операцій.

РЕЄСТРАЦІЯ—облік, якому згідно з законодавством підлягають цінні папери до того, як компанія пропонує їх на ринок.

РЕМІТЕНТ—особа, на ім'я якої виписаний переказний вексель; перший векселеутримувач.

РЕПОРТ—різновид термінових угод щодо продажу цінних паперів і валют банку із зобов'язанням наступного викупу через певний строк за вищим курсом.

РИНКОВА ЦІНА—остання офіційно проголошена ціна, за якою продаються акції чи облігації, або поточне котирування.

РИНОК—система товарно-грошових відносин у сфері обміну, що сприяє реалізації товарів і послуг, основні складові механізму якого—попит, пропозиція, ціна.

РИНОК КАПІТАЛІВ—частина ринку позичкових капіталів, де формуються попит і пропозиція на середньостроковий і довгостроковий позичковий капітал.

РИНОК, КЕРОВАНИЙ ЗАЯВКАМИ—ринок, на якому визначення курсу цінного паперу є безпосереднім наслідком співставлення попиту й пропозиції.

РИНОК, КЕРОВАНИЙ ЦІНАМИ—ринок, на якому визначення курсу цінного паперу провадиться брокером на підставі оцінення ним майбутньої зміни ринку кожного цінного паперу.

РИНОК ЦІННИХ ПАПЕРІВ—частина ринку позичкових капіталів, де здійснюється емісія й купівля-продаж цінних паперів.

РІВЕНЬ ЦІН—середньозважене значення цін готових товарів та послуг щодо базового річного показника, який дорівнює 1,0.

РОЗМІЩЕННЯ ЦІННИХ ПАПЕРІВ—перехід цінних паперів від емітента до рук першого утримувача.

РОЗПОДІЛЕНИЙ ДОХОД—доход, який залишився у розпорядженні споживачів після сплати податків.

РОЗРАХУНКОВИЙ БАНК—банк, з яким депозитарій уклав договір про грошові розрахунки за угодами щодо цінних паперів.

РОЗРАХУНКОВИЙ РАХУНОК—рахунок, який відкривають банки підприємствам, компаніям, що мають власні оборотні кошти; самостійний баланс для збереження грошей і проведення розрахунків.

РИЗИК РИНКУ—ризик курсу цінного паперу між моментом його купівлі чи продажу й моментом його дійсної поставки.

РОЯЛТІ—платежі будь-якого виду, одержані у вигляді винагород (компенсацій) за використання або надання дозволу на використання права інтелектуальної, в тому числі промислової власності, а також інших аналогічних майнових прав, що визнаються об'єктом права власності суб'єкта господарської діяльності, включаючи використання авторських прав

на будь-які твори науки, літератури, мистецтва, записи на носіях інформації, права копіювання і розповсюдження будь-якого патенту або ліценції, знака на товари і послуги, права та винаходи, на промислові або наукові зразки, креслення моделі або схеми програмних засобів обчислювальної техніки, автоматизованих систем або систем обробки інформації, секретної формули або процесу, права на інформацію щодо промислового, комерційного або наукового досвіду (ноу-хау).

С

САЛЬДО РАХУНКУ—чиста позиція даного рахунку. Сальдо рахунку є дебетовим, кредитовим чи дорівнює нулю.

САЛЬДУВАННЯ РАХУНКУ—додавання до сальдо рахунку на ту ж суму, але в протилежному напрямі, щоб таким чином сальдо рахунку дорівнювало нулю для того, щоб, приміром, мати можливість закрити даний рахунок.

САНКЦІЇ—в господарських відносинах заходи примусового впливу, що застосовуються до підприємств, компаній, які порушують порядок здійснення господарсько-фінансової діяльності.

САНАЦІЯ—збільшення кредиту, надання субсидій та інші фінансові заходи, здійснювані державою або банками з метою допомоги підприємцям або компаніям, які перебувають під загрозою збанкрутування. С. може здійснюватися також щодо державних фінансів країни, валюти тощо.

СВІТОВИЙ РИНОК (ВСЕСВІТНІЙ РИНОК)—сукупність національних ринків країн земної кулі, зв'язаних між собою зовнішньою торгівлею, наданням транспортних послуг тощо.

СВІТОВІ ЦІНИ—ціни, що складаються на світовому ринку на основі інтернаціональної вартості, яка визначається середнім суспільно необхідним часом на виробництво товарів у всіх країнах, пов'язаних товарно-грошовими відносинами.

СВОП—тимчасова купівля з гарантією наступного продажу.

СЕКВЕСТР — заборона чи обмеження права користування будь-яким майном за розпорядженням органів державної влади; змертвіла частина будь-якого органа тіла.

СЕНЬОРАЖ—прибуток, одержаний скарбницею від випуску грошей; дорівнює різниці номінальної вартості грошей та витрат емісії.

СЕРЕДНІ ВЕЛИЧИНИ в статистиці—узагальнюючі показники, що характеризують рівень варіюючої ознаки в якісно однорідній сукупності.

СЕРІЙНЕ ВИРОБНИЦТВО—тип організації виробництва, що характеризується виготовленням продукції серіями або партіями з періодичним повторюванням їх через певні проміжки часу.

СЕРТИФІКАТ—бланк цінного паперу, який видається власнику цінного паперу (цінних паперів) і містить визначені законодавством реквізити та назву виду цінного паперу (акція, облігація тощо) або найменування “сертифікат акцій (облігацій тощо)” і засвідчує право

власності на цінний папір (цінні папери).

СЕРТИФІКАТ ДЕПОЗИТНИЙ—свідоцтво про терміновий відсотковий вклад у комерційному банку.

СЕРТИФІКАТ ЯКОСТІ ЦІННИХ ПАПЕРІВ У ДОКУМЕНТАРНІЙ ФОРМІ—документ, який засвідчує ступінь технічного захисту виготовлених у документарній формі цінних паперів, що надається виробником сертифікатів цінних паперів емітенту для забезпечення можливості їх перевірки у процесі обігу на справжність (автентичність) та відповідність міжнародним стандартам якості.

СИНДИКАТ — особливий вид картелю, що є об'єднанням самостійних підприємств з метою регулювання ринку певного товару.

СІТЬОВИЙ ГРАФІК—графічне зображення виконання певного комплексу робіт, яке відображає тривалість виконання їх та їхні взаємозв'язки в технологічній послідовності.

СОБІВАРТІСТЬ ПОВНА — сума витрат на виробництво продукції в цілому по підприємству (фабрично-заводська собівартість) та додаткових (позавиробничих) витрат, пов'язаних з випуском і реалізацією продукції. Обчислюють лише для товарної продукції.

СОРТАМЕНТ, сортимент—склад продукції за марками, розмірами і профілями.

СПОТОВИЙ РИНОК—біржовий ринок, на якому оплата грошових засобів і поставка цінних паперів проводяться після укладання угоди.

СПРЕД—загальна різниця між ціною, одержаною емітентом за випущені цінні папери, й ціною, сплаченою інвестором за ці цінні папери.

СТАБІЛЬНІСТЬ КУРСУ—міра сприймання курсом цінного паперу коливань попиту й пропозиції.

СТАВКА РОЗПОДІЛУ—відсоток прибутків, одержаних підприємством і розподілений між його акціонерами у формі виплати дивідендів.

СТАВКА ФАКТИЧНОГО ПРИБУТКУ—ставка, яка ілюструє дійсну прибутковість облігації, підраховану на основі обліку реальних фінансових потоків у час придбання, володіння, перепродажу чи погашення облігації.

СТАГНАЦІЯ /в економіці/—застій у виробництві, торгівлі та інших галузях народного господарства.

СТРОК КРЕДИТУ — період, на який надається кредит.

СТРОК ОБЛІГАЦІЇ—день, коли закінчується строк боргового зобов'язання і облігація повинна бути викуплена.

СТРОК ОКУПНОСТІ—час, протягом якого економія, прибуток підприємства покриває його капітальні та інші виробничі затрати.

СТАТИСТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ—моделювання економічних, демографічних, соціальних та інших явищ і процесів на основі статистичних даних, оброблених за допомогою методів математичної статистики.

СТАТУТНИЙ КАПІТАЛ—сума капіталу, необхідна для того, щоб акціонерне товариство, компанія розпочали свою діяльність.

СУБСИДІЯ—грошова або натуральна допомога.

СУКУПНИЙ СУСПІЛЬНИЙ ПРОДУКТ, валовий суспільний продукт—сума матеріальних благ, вироблена за певний період (звичайно за рік) у сфері матеріального виробництва.

Т

ТАКСА—встановлені державою або органами місцевого самоврядування стабільні розцінки на товари, комунальні чи інші послуги.

ТАРИФИ—система ставок, за якими оплачують виробничі і невиробничі послуги.

ТАНТЬЄМА—додаткова винагорода з чистого прибутку, яка виплачується членам правління, директорам, керівним службовцям акціонерних товариств, банків, фінансових компаній.

ТЕНДЕРНА ПРОПОЗИЦІЯ—публічна пропозиція утримувачів акцій однієї компанії купити акції в утримувачів акцій іншої компанії за певних умов.

ТЕОРІЯ ПРИСКОРЕННЯ ІНФЛЯЦІЇ—теорія, згідно з якою реальний обсяг виробництва може підтримуватися вище свого природного рівня протягом тривалого періоду за рахунок підвищення рік у рік темпів інфляції.

ТИПІЗАЦІЯ в техніці й будівництві—система заходів, до яких вдаються, щоб звести виготовлення різних виробів і машин, застосування багатьох технологічних процесів, спорудження будівельних об'єктів до найменшого числа раціональних типів, видів, марок продукції.

ТОВАРИ—матеріальні та нематеріальні активи, а також цінні папери та деривативи, що використовуються у будь-яких операціях, крім операцій з їх випуску (емісії) та погашення.

ТОВАРНА МАРКА—знак, символ або їхнє поєднання, які ідентифікують продукцію та послуги виробника (продавця).

ТОВАРНИЙ КРЕДИТ—товари, які передаються резидентом або нерезидентом у власність юридичним чи фізичним особам на умовах угоди, що передбачає відстрочення кінцевого розрахунку на визначений строк та під процент.

ТОРГІВЛЯ У РОЗСТРОЧКУ—господарська операція, яка передбачає продаж резидентом або нерезидентом товарів фізичним чи юридичним особам на умовах розстрочення кінцевого розрахунку на визначений строк та під процент. Торгівля в розстрочку передбачає передачу товарів у розпорядження покупця в момент здійснення першого внеску (задатку) з передачею права власності на такі товари після кінцевого розрахунку.

ТОРГОВЕЛЬНИЙ БАЛАНС—співвідношення між вартістю всього експорту та імпорту країни за певний період, звичайно за рік. Буває активним (експорт перевищує імпорт) та пасивним (імпорт перевищує експорт). Рівність у вартості експорту та імпорту дає нетто баланс. Т. б. є складовою

частиною платіжного балансу країни.

ТРАНСФЕРТ—передання акціонерного сертифіката від брокера-продавця брокеру-покупцю з юридичним переходом права власності.

ТРАНСФЕРТНІ ПЛАТЕЖІ—усі виплати, які здійснюються державою (в особі уряду) домашнім господарствам (пенсії, виплати особам з низькими доходами, допомога з безробіття тощо) і не є компенсацією за надані державі поточні трудові послуги.

ТРАСАНТ—особа, яка видає переказний вексель.

ТРАСАТ—особа (боржник), яка зобов'язана сплатити за переказним векселем (траттою).

ТРАСТ — компанія, що інвестує свої та залучені кошти.

ТРАСУВАННЯ—виставлення переказного векселя, погашення заборгованості в іноземній валюті.

ТРАТТА (переказний вексель) — письмовий наказ кредитора боржнику виплатити певну суму третій особі.

У

УМОВИ КОНТРАКТУ—погоджені сторонами і зафіксовані в контракті предмет угоди, характеристика товару, ціни, строки виконання зобов'язань, а також взаємні права та зобов'язання сторін.

УМОВИ ПЛАТЕЖУ—договірно-правові реквізити контракту, що визначають умови продажу товару (готівкою чи в кредит), а також різні гарантії та захисні заходи проти затримки платежу.

УНІФІКАЦІЯ—приведення продукції і засобів виробництва або їхніх елементів до єдиної форми, розмірів, структури, складу; найпоширеніший і найефективніший метод стандартизації.

УРАХУВАННЯ ВЕКСЕЛІВ (ДИСКОНТ)—купівля банком або спеціалізованою кредитною установою векселів до закінчення їхнього строку.

УРБАНІЗАЦІЯ—процес зосередження промисловості і населення в містах, переважно великих.

УЧАСНИК УГОДИ—особа, яка передає або отримує фінансовий інструмент від іншої особи.

УЧАСНИК ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕПОЗИТАРІЮ ЦІННИХ ПАПЕРІВ—уповноважений фінансовий посередник (банк, брокер), який має в Центральному депозитарії цінних паперів рахунок у цінних паперах і таким чином може бути утримувачем рахунків.

УЧАСНИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕПОЗИТАРНОЇ СИСТЕМИ:

-ПРЯМІ УЧАСНИКИ — депозитарії, зберігачі, реєстратори власників іменних цінних паперів;

-ОПОСЕРЕДКОВАНІ УЧАСНИКИ — організатори торгівлі цінними

паперами, банки, торговці цінними паперами та емітенти.

Ф

ФАКТОРИНГ—операція з перевідступлення першим кредитором прав вимоги боргу третьої особи другому кредитору з попередньою або наступною компенсацією вартості такого боргу першому кредитору.

ФАКТУРНА ВАРТІСТЬ—вартість товарно-матеріальних цінностей за рахунком-фактурою.

ФІКСОВАНІ ПЛАТЕЖІ—платежі до державного бюджету, що їх встановлюють для підприємств, у яких через особливо сприятливі природні й транспортні умови створюється диференціальний чистий доход, і підприємств, у яких рентабельність вища, ніж у середньому по галузі через інші техніко-економічні умови виробництва, незалежні від їхньої діяльності.

ФІКТИВНИЙ КАПІТАЛ — капітал, представлений у цінних паперах (акціях, облігаціях тощо), який дає право їхнім власникам регулярно присвоювати частину додаткової вартості у вигляді дивіденду або відсотка.

ФІНАНСИ—система грошових відносин. Це економічні відносини держави з підприємствами, організаціями і населенням, між підприємствами, організаціями, підприємств і організацій з працівниками та рух грошей при цих відносинах.

ФІНАНСОВА ГРУПА—основна організаційна форма фінансового капіталу, вищий ступінь монополізації економіки, по суті—міжгалузевий монополістичний промислово-банківсько-торговий комплекс.

ФІНАНСОВА ІНВЕСТИЦІЯ—господарська операція, яка передбачає придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів та інших фінансових інструментів. Фінансові інвестиції поділяються на прямі та портфельні.

ФІНАНСОВИЙ КАПІТАЛ—капітал, утворений внаслідок зрощування (злиття) капіталів банківських і промислових монополій та інших об'єднань.

ФІНАНСОВІ УГОДИ НА СТРОК—термінові контракти, пов'язані з перепродажем довгострокових казначейських облігацій, депозитних сертифікатів, а також ф'ючерсні контракти на валютних ринках і фондових біржах.

ФІНАНСОВІ РИНКИ—сукупність ринкових інститутів, що спрямовують потік коштів від власників заощаджень до позичальників.

ФІНАНСОВИЙ КРЕДИТ—кошти, які надаються банком-резидентом або нерезидентом, кваліфікованим як банківська установа згідно із законодавством країни перебування нерезидента, або резидентами і нерезидентами, які мають статус небанківських фінансових установ, згідно з відповідним законодавством у позику юридичній чи фізичній особі на визначений строк, для цільового використання та під відсоток.

ФІНАНСОВИЙ ПОСЕРЕДНИК—інституція (банк, страхова компанія, взаємний фонд тощо), який одержує від постачальників капіталу грошову готівку та інвестує її.

ФІСКАЛЬНА (ПОДАТКОВО - БЮДЖЕТНА) ПОЛІТИКА— політика уряду в галузі оподаткування та державних витрат, яка передбачає лише поповнення бюджету.

ФОНД ЗАМІЩЕННЯ—частина сукупного суспільного продукту, яку використовують для заміщення спожитих у процесі виробництва засобів і предметів праці.

ФОНД НАГРОМАДЖЕННЯ—частина національного доходу, яку використовують для розширення виробництва, створення запасів і резервів, розвитку невиробничої сфери.

ФОНДОВІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ—операції банків з цінними паперами—кредитування під заставу цінних паперів, купівлі цінних паперів за власний рахунок (банківські інвестиції).

ФОРВАРДНІ ОПЕРАЦІЇ—позабіржові термінові валютні угоди, що здійснюються банками й корпораціями за телефоном, факсом або телексом на договірній основі.

ФРАНКО—термін, який у торговельних угодах означає, що певна частина витрат з транспортування товарів покладається на постачальника (продавця).

ФРАХТ—плата за перевезення вантажів морськими шляхами або за використання суден протягом певного часу.

ФУЗІЯ — злиття двох або кількох підприємств, звичайно однорідних.

Ф'ЮЧЕРСНІ (ТЕРМІНОВІ) УГОДИ—різновид термінових угод на товарній або фондовій біржі, які передбачають виплату грошової суми за товар або акції через певний строк після укладання угоди за ціною, яка визначається контрактом. Головна мета таких угод— одержати різницю в цінах або курсах акцій до строку завершення угоди.

Х

ХЕДЖИРУВАННЯ—форма страхування ціни або прибутку при здійсненні ф'ючерсних угод.

ХОЛДІНГ КОМПАНІЯ — корпорація (акціонерна компанія), що контролює одну або кілька юридично самостійних компаній за рахунок контрольного пакету їхніх акцій, яким вона володіє.

ХРОНОМЕТРАЖ—один з головних засобів вивчення періодично повторюваних затрат часу на виконання робітником виробничої операції.

Ц

ЦЕНТРАЛІЗОВАНИЙ РИНОК—тип фінансового ринку, на якому визначення курсу цінних паперів проводиться шляхом співставлення в єдиному місці попиту й пропозиції.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК—організація, що створюється урядом для регулювання обігу грошової маси та обмінного курсу валюти; наділена монопольним правом випуску банкнот.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕПОЗИТАРІЙ ЦІННИХ ПАПЕРІВ—фінансовий інститут, на який покладено завдання запису на рахунок і обігу переказом з рахунку на рахунок дематеріалізованих цінних паперів на пред'явника.

ЦИКЛІЧНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА— система організації виробництва із сталим режимом роботи підприємств, тобто виготовленням за певний час відповідної кількості продукції встановленої якості. Передбачає виконання за визначений відрізок часу циклу робіт, повторюваного в певній послідовності.

ЦІНА — грошове вираження вартості товару, величина ціни в кінцевому підсумку визначається суспільно необхідними затратами праці на виробництво та реалізацію.

ЦІН ІНДЕКС — відносний показник, що характеризує зміни цін товарів у часі або на території: індекс споживчих і оптових цін, інші.

ЦІННІ ПАПЕРИ—грошові й товарні документи, володіння якими дає можливість здійснити виражені в них майнові права.

ЦІНОУТВОРЕННЯ — об'єктивний економічний процес формування цін у суспільстві з товарним виробництвом та суб'єктивний при його відсутності.

Ч

ЧАС ВИРОБНИЦТВА—тривалість перебування капіталу або засобів підприємств у сфері виробництва.

ЧЕК—документ, що містить письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) кредитній установі, яка його обслуговує, сплатити певну суму грошей чекоутримувачу.

ЧИСТИЙ АКТИВ—сукупність активів підприємства після вирахування всіх боргів. Чистий актив є основою оцінки фінансової стабільності балансу й вартості акціонерного товариства.

ЧИСТІ ВИТРАТИ ОБІГУ—витрати обігу, пов'язані із зміною форми вартості (з товарної на грошову і навпаки) в процесі купівлі-продажу.

ЧИСТІ ПОДАТКИ—різниця між доходом уряду, отриманим від сплати податків та урядовими трансфертними платежами.

Ш

ШВИДКІСТЬ ОБІГУ ГРОШЕЙ—характеризує середню кількість разів, за яку кожна грошова одиниця із загальної маси грошей, що знаходяться в обігу, використовується на купівлю готових товарів. Визначається відношенням номінального національного продукту до грошової маси в обігу.

ЗМІСТ

	Стор.
Вступ	3
Розділ I. Методологічні основи економічного прогнозування і планування	6
1.1. Сутність та значення прогнозування економічного розвитку країни.	6
1.2. Концептуальні основи економічного прогнозування і планування.	11
1.3. Основи методології економічного прогнозування.	15
1.4. План як інструмент державного регулювання економікою.	18
1.5. Завдання економічного прогнозування та індикативного планування.	29
Розділ II. Прогнозування та індикативне планування як метод державного управління	34
2.1. Принципи і функції прогнозування та індикативного планування.	34
2.2. Економетрика в прогнозуванні.	45
2.3. Методи економічного прогнозування.	52
2.4. Методи індикативного планування.	64
2.5. Прогнозування і регулювання розвитку економіки в зарубіжних країнах.	67
Розділ III. Державне регулювання економіки	75
3.1. Основи державного управління економікою.	75
3.2. Держава в ринковій економіці.	85
3.3. Умови та межі втручання держави в соціально-економічні процеси.	89
3.4. Моделі втручання держави в економіку.	93
3.5. Державне регулювання економіки.	98
3.6. Система державного регулювання економіки	110
3.7. Економічні закони та їхнє застосування в управлінні.	114
3.8. Макроекономічні процеси і економічна політика.	116

	Стор.
Розділ IV. Практичне розв'язання проблем державного регулювання економіки	124
4.1. Реалізація економічної політики держави в прогнозах і планах на макрорівні.	124
4.2. Макроекономічні диспропорції та їхнє регулювання	130
4.3. Інвестування в розвиток економіки.	139
4.4. Податки як важливий фактор стимулювання розвитку економіки.	151
4.5. Методи регулювання соціально-економічних процесів.	164
4.6. Регулювання окремих секторів економіки.	185
Розділ V. Моделі економічного прогнозування та їх застосування	195
5.1. Моделювання і прогнозування.	195
5.2. Практика середньострокового прогнозування.	198
5.3. Методи прогнозування на макроекономічному рівні.	212
5.4. Характеристика індикативного плану економічного і соціального розвитку України.	216
Розділ VI. Основи обчислення макроекономічних показників	226
6.1. Основні економічні категорії в системі національних рахунків (СНР).	226
6.2. Характеристика основних рахунків у СНР.	228
6.3. Практичні пояснення до розрахунків макроекономічних показників.	240
6.4. Методи розрахунку валового внутрішнього продукту (ВВП).	250
6.4.1. Загальні підходи.	250
6.4.2. Розрахунки ВВП щодо останньої редакції СНР.	261
Короткий словник термінів ринкової економіки	267

Література

1. С. А. Саркисян, Л. В. Голованов. Прогнозирование развития великих систем. М., "Статистика", 1975.
2. В. А. Лисичкин. Теория и статистика прогностики. М., "Наука", 1972.
3. Статистическое моделирование и прогнозирование. М., "Финансы и статистика", 1990.
4. М. М. Скворцов. Як розробити бізнес-план? Вишгород, МКП "Прометей", 1994.

5. Бизнес-план или как повысить доходность вашего предприятия. М., "Анkil", 1993.
6. Б. Я. Панасюк. Планування: становлення і розвиток. К., "Наукова думка", 1990.
7. Б. Я. Панасюк. Формування напрямів розвитку економіки в ринкових умовах. "Економіка України" № 3, 1992.
8. Б. Я. Панасюк, В. В. Литвинов. Національний продукт: теоретичні основи обчислення. "Економіка України" № 8, 1993.
9. Б. Я. Панасюк, В. В. Литвинов. Система національних рахунків як модель економічного обороту. "Економіка України" № 1, 1993.
10. Б. Я. Панасюк. Державне регулювання економіки. "Економіка України" № 1, 1994.
11. Б. Я. Панасюк. Реалізація економічної політики держави в плані на 1995 рік. № 11, 1994.
12. Б. Я. Панасюк. Макроекономіка: диспропорції та їх причини. № 6, 1995.
13. Б. Я. Панасюк, І. В. Сергієнко, Л. Ф. Гуляницький. Про розвиток методології прогнозування в Україні. "Регіональна економіка", № 2, 1997.
14. Б. Я. Панасюк. Податки як дзеркало економічного і політичного стану країни. "Банківська справа", № 5, 1997.
15. Я. А. Жаліло. Регулювання ринкової економіки: сучасний досвід розвинених країн. Серія "Економічні стратегії", випуск 1, 1996.
16. В. Науменко, Б. Панасюк. Впровадження методів прогнозування і планування в умовах ринкової економіки. К., "Глобус", 1995.
17. Гельвеций. Сочинения в 2-х томах. Т. 2. Сост. и общая редакция Х. Н. Момджяна. М., "Мысль", 1974.
18. Економічний і соціальний розвиток України у 1996 році. К., 1997.
19. Тенденції Української економіки, місячний бюлетень. Українсько-європейський консультативний центр з питань законодавства, серпень 1997 р.
20. Розробка моделей середньострокового прогнозування ВВП України. Український журнал "Економіст", № 5, 1998.
21. В.Ф.Беседін Система прогнозування, планування і розробка програм як інструмент реалізації економічної політики держави // Економіка України: потенціал, реформи, перспективи; Монографія у 5 т. Том 3. -К., 1996. - с. 392-399

II. НАУКОВІ СТАТТІ

1. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ ЯК МИСТЕЦТВО⁴

Наводяться основні причини інфляційних процесів під кутом зору мистецтва державного регулювання. Зокрема, перевага політики монетаризму над політикою кейнсіанства; недостатня ув'язка зростання грошової маси з інвестиціями в реальну економіку; недоліки у виконанні деяких функцій держави щодо соціально-економічного розвитку; некомплексне застосування економічних і правових підойм у державному регулюванні; значний розрив у зростанні реальної заробітної плати та продуктивності праці.

Політика монетаризму, яка панує в ідеології української управлінської системи з часів проголошення незалежності, на відміну від кейнсіанської політики передбачає, що виконавча влада першочергове значення надає зростанню попиту. Треба визнати, що кожен уряд нерідко є заручником ідеології монетаризму, збільшуючи різноманітні виплати безвідносно до виробництва вітчизняних товарів і послуг. І тепер за це доведеться дорого заплатити.

За висновками експертів, ні в Мінпромполітики, ні в Мінагрополітики не знають достеменно, як збільшити товарну пропозицію. А інакше й бути не могло, адже не влада, а бізнес вносить свої корективи, які галузеві управлінські структури здебільшого не можуть змінити. Скажімо, більшість нафтопереробних заводів в Україні не працюють під різними приводами: ремонт, реконструкція, відсутність сировини, взагалі виведення з ладу більшості ліній тощо. Зменшується виробництво нафтопродуктів, що негативно позначається на реалізації соціально-економічної політики виконавчої влади. Найбільше потерпає сільське господарство, яке не забезпечується паливом, що призводить до недотримання термінів сівби, збирання й переробки сільськогосподарської продукції, а отже до зниження ефективності виробництва всього аграрного сектору економіки.

Водночас процес наближення до європейських стандартів вимагає від влади підвищення соціальних виплат. До того ж Національному банку, за словами його голови, довелося викупити 5 млрд. дол. США, що в кінцевому підсумку істотно збільшило в обігу грошову масу. В результаті нечувано швидкими темпами зростає монетизація економіки. Так, динаміка грошової маси від ВВП у 1992 році становила 12,1 %, у 2000-му -- 18,9 %, у 2005-му -- 44,0 % і в 2007-му -- 55,6 %. Розрахунки показують, що у 2007 році збільшення грошової маси відбулося переважно в другій половині року, тому й темпи інфляції почали зростати в IV кварталі того року. Динаміка ВВП свідчить, що грошової маси, тобто кредитів і готівки, на початку 2007 року було достатньо з незначним зростанням.

Подібна ситуація зумовила скорочення пропозиції товарів і послуг та непомірне зростання попиту. У I кварталі 2008 року пропозиція товарів і

⁴ Фінанси України №5, 2008, –С. 42-55

послуг окремих галузей промисловості, сільського господарства й торгівлі скоротилася, відповідно, на 25 %, 60 % і 32 %, а грошова маса, внаслідок підвищення соціальних виплат, зросла на 45 % проти 15,5 % у I кварталі 2007-го. Це і є основною причиною інфляції та зниження життєвого рівня населення.

За таких обставин виконавчій владі складно уповільнити інфляційні процеси. На 2008 рік уряд передбачає інфляцію в межах не вище 15,3 %, хоча уже в I кварталі, вона сягнула 9,7 %. Разом із тим прості розрахунки показують, що зниження вітчизняної товарної пропозиції, зростання соціальних виплат і стимулювання різних політичних процесів можуть спровокувати інфляцію понад 20 %. Таким чином, проблема інфляції -- це зниження пропозиції вітчизняних товарів при значному зростанні попиту внаслідок збільшення грошової маси не через інвестиції в матеріальне виробництво, а за рахунок прямих виплат для придбання товарів і одержання послуг, яких немає. Але чому українське суспільство не може вибратися з високої інфляції й гіперінфляції?

Відомо, що неодмінною об'єктивною умовою в усіх споріднених галузях мистецтв є дотримання пропорцій світла та кольорів живопису; глибини думок і свіжості слова поезії; розмірності і пропорційності архітектури; яскравості ліній і випуклості скульптури, ритмічності й мелодійності музики. Окремі частини за певного співвідношення становлять єдине ціле в його об'єктивній гармонії. Без таких пропорцій у формуванні цілого мистецтва немає. Отже, праця конкретного політика чи урядовця, який займається державним регулюванням як важливою складовою управлінської діяльності, подібно до роботи лікаря, архітектора, композитора, художника, буде ефективною лише тоді, коли він нічого не упускає зі всього можливого.⁵

Подібна гармонійна єдність потрібна в усіх сферах суспільного життя людини, в тому числі й управління на рівні держави як важливого засобу організації величезного числа окремих фізичних і юридичних осіб з погляду єдиного цілого. Щоб досягти гармонії в суспільстві, державне управління має ґрунтуватися на таких позиціях: здійснення виконавчою владою своїх функцій, а приватними власниками своїх у єдиному правовому полі; уникнення конфліктів, досягнення порозуміння у політичному й соціально-економічному житті країни; формування здорових ринкових відносин; пріоритетне розв'язання соціальних завдань.

Ринкова економіка містить сукупність ознак системи, таких як велика кількість суб'єктів ринкових відносин; вільний доступ усіх учасників до ринку; наявність в учасників ринкових відносин комерційної інформації; абсолютна мобільність усіх видів ресурсів; вільне підприємництво, ціноутворення, справедлива конкуренція; оптимальний рівень інфляції, безробіття й монополізму. Механізм ринку безжалюї, він покликаний стимулювати освоєння науково-технічних досягнень, зниження затрат, підвищення якості, орієнтувати потоки інвестицій і ресурсів у потрібне

⁵ Аристотель. Сочинения: В 4-х т., Т. 2. -- М.: Мысль, 1978, -- С. 351

русло, здійснювати селекцію, вибраковувати тих, хто не здатний або не може вести на належному рівні доручену справу.

Проте, як свідчить багаторічна практика розвинутих країн, ідеального ринкового середовища не існує. Однак попри певні недоліки ринок діє, поєднуючи інтереси споживачів і виробників, змушує їх працювати, орієнтуючись один на одного. Відбувається це переважно природним шляхом, без команд і наказів. Звільняючись від адміністративних відносин із юридичними й фізичними особами та переходячи до регулювання соціально-економічних процесів, держава докорінно змінює свої функції.

Розглядаючи таку важливу складову державного управління, як державне регулювання, передусім потрібно чітко окреслити функції держави в умовах ринкових відносин. До її постійних економічних функцій належать:

1) постачання економіці необхідної кількості “центральных” грошей. Держава є монополістом та протистоїть великій кількості покупців, що створюють попит на гроші. Головна роль у виконанні цієї функції відводиться Національному (центральному) банку, діяльність якого контролюється державою;

2) задоволення потреб населення у благах і послугах, які кожен повинен одержати порівну. У світовій економічній науці і практиці такі блага й послуги іменуються чистими суспільними товарами. Це національна оборона, державне управління, охорона громадського порядку, єдина енергетична система, фундаментальна наука тощо. Зауважимо, що є товари, які мають ознаки загальносуспільних і приватних товарів, приміром вища освіта, котра може бути й державною, і приватною. Те саме стосується й охорони здоров'я;

3) охорона навколишнього середовища, соціальний захист і забезпечення окремих верств населення, перерозподіл фінансових ресурсів через бюджетний механізм. Тут можливі адміністративні заходи: експертиза інвестиційних проектів щодо їх екологічної безпеки, припинення застосування технологій, шкідливих для здоров'я людини, закриття шкідливих виробництв; консервація частини національних ресурсів та заборона їх комерційного освоєння тощо. Виконання державою цієї функції не суперечить принципам ринку, оскільки надає можливість зробити те, що йому не під силу, але в чому в людей є потреба.

При цьому слід наголосити: якби всі інші проблеми життєдіяльності суспільства розв'язувалися у процесі ринкових відносин, в участі держави в соціально-економічних процесах не було б потреби. Але в усіх державах, особливо тих, які перебувають на етапі переходу до ринкових відносин, є чимало проблем, що не вирішуються за допомогою ринкових механізмів, або коли вирішуються, то є досить болючими для суспільства. З огляду на це, виникає необхідність у державному втручанні, інтервенції в соціально-економічні процеси, окрім зазначеного у перших трьох функціях. Саме подібна необхідність породжує потребу виконувати й четверту функцію у сфері соціально-економічного розвитку країни;

4) регулювання протягом певного періоду здебільшого тих соціально-

економічних процесів, які притаманні ринку. Держава виконує цю функцію в розширеному обсязі на перехідному етапі, але в міру вдосконалення і становлення ринкових відносин державне регулювання цих процесів поступово звужуватиметься. Коли ринок досягне високого рівня розвитку й ефективно впливатиме на суспільство з допомогою своїх законів, держава регулюватиме лише ті процеси, які негативно впливають на людину й довкілля або щодо яких ринкові закони не спрацьовують.

Виконуючи свої функції в соціально-економічному розвитку, держава виступає стабілізуючим фактором суспільного розвитку в цілому. Вона стає впливовим суб'єктом ринкових відносин -- виробником, споживачем, покупцем, продавцем, інвестором, кредитором, боржником.

Отже, основним завданням держави як надбудови суспільства є створення сприятливих умов для всіх учасників ринкових відносин. З цією метою, шляхом втручання, інтервенції в соціально-економічні процеси в суспільстві, держава застосовує не так прямий, як опосередкований вплив. Виконавча влада, у свою чергу, використовує економічні, правові й адміністративні підйоми впливу на соціально-економічні процеси, що і становить сутність державного регулювання економіки. До основних сучасних економічних, правових і адміністративних підойм належать ціни, податки, проценти, кредити, тарифи, інвестиції, цінні папери, резерви, амортизаційні відрахування, бюджет, програми, пільги, мито, квоти, ліцензії, держзамовлення, субсидії, норми, нормативи, стандарти, санкції, антимонопольні закони.

Економіка країни здатна ефективно функціонувати в тому разі, коли державне регулювання здійснюється з огляду на те, що держава може розвиватися як самоналагоджувальна система під дією об'єктивних законів, а також враховує існування індивідуальних намірів, думок, настроїв, довіри й моральних обов'язків кожного члена суспільства. Формування взаємозв'язку державного регулювання, економіки як саморегулюючої системи й індивідуальних потреб кожного громадянина є вищою функцією держави та мистецтвом спеціалістів, які займаються цією справою.

Перехідний період до ринкових відносин у нашій країні характеризувався досить значними недоробками у цій творчій справі. Якщо подивитися, як виконувалися державою її основні функції, то можна сказати: здебільшого негативно.

Так, відповідно до першої функції, держава забезпечує економіку грошовою масою у вигляді готівки і кредитів. Грошова маса для економіки -- те саме, що мастило для двигуна автомобіля. Економіка не буде розвиватися належним чином подібно до того, як автомобіль не може рухатися без мастила. Наповнення грошовою масою економіки має свої нормативи: потреба у грошах становить не нижче 75--80 % до ВВП. І якщо грошової маси не вистачає, економіка не розвиватиметься. На жаль, наша економіка так і не дійшла до норми потреби в грошових коштах, яка становила у 1992 році 12,1 %, а у 2007-му -- 56 %. Ось так виконує держава свою першу економічну функцію впродовж сімнадцяти років.

А що стосується другої функції -- вона також не виконується на належному рівні. За всі роки незалежності становище армії навіть погіршилося, не відповідає жодному параметру європейських нормативних документів. Охорона громадського порядку доведена до критичного стану, на дорогах гине людей більше, ніж під час воєнних подій. Ще гірша ситуація склалася з єдиною енергетичною системою, яка принаймні в перехідний період має перебувати у віданні держави. Натомість увесь енергетичний комплекс країни розпроданий і тепер залежить від приватних власників. Крім того, фундаментальна наука, яка повинна в достатній мірі фінансуватися й підтримуватися державою, у повному занедбанні.

Третя постійна функція виконується державою в тому обсязі, у якому це можливо з огляду на економічний стан розвитку, помилки минулого, а особливо глобальні кліматичні зміни. Низький рівень економічного розвитку не дає змоги вживати заходи, спрямовані на охорону довкілля, соціальний захист. Ті люди, які втратили після 1991 року роботу, медичне обслуговування, особливо в сільській місцевості, пенсії, заощадження, нарешті спокій (а їх більшість), так і залишаються незахищеними. Молодь виїжджає за кордон, смертність перевищує народжуваність. Понад 30 тис. невеликих і середніх річок зникли, великі ріки забруднені, внаслідок невмілого використання в минулому мінеральних добрив і різноманітних хімічних речовин якість води в колодязях сільської місцевості значно погіршилася; необдумане використання пластмаси, яка не горить і не піддається перетравленню навіть анаеробними й аеробними бактеріями, призвело до забруднення всієї території країни. Ось так виконує держава свою функцію щодо захисту природи та людини.

Розглянемо виконання державою її четвертої функції, що, на нашу думку, виконується не краще з ряду причин.

Передусім у країні, яка після 1991 року була змушена переходити до ринкових відносин, майже ніхто не знав, що це таке. Довелося обирати основи побудови таких відносин. Світова практика й наука виробили низку підходів, серед яких ідеології, або теорії, монетаризму та кейнсіанства. Що собою являють ці ідеології і в чому полягає їхня сутність?

За *кейнсіанською теорією* коливання сукупних затрат впливають, у першу чергу, на виробництво й зайнятість, а не на ціни. Тому кейнсіанці вважають, що рівень виробництва, зайнятості, доходів і цін формується на основі підвищення попиту, інвестицій, зростання експорту й державних витрат. Усі ці чотири основних фактори є об'єктами державної економічної політики та перебувають під постійним впливом держави. Особливістю даної теорії є те, що, згідно з нею, ринок сам по собі не забезпечує економічної стабільності, а тому держава може й зобов'язана відігравати активну роль у стабілізації економіки та пом'якшенні економічних спадів і піднесень. Для цього необхідно формувати відповідну державну економічну політику, ефективно, тобто творчо, використовуючи економічні, правові й адміністративні підйоми.

Кейнсіанська концепція базується на макроекономічному підході, який оперує такими категоріями, як дохід, інвестиції, кількість грошей у обігу, споживання, заощадження, зайнятість, відсотки на кредити, розвиток регіонів, стимулювання науково-технічного прогресу, та враховує їх взаємозв'язок. Це можливо тому, що навіть незначна частина грошової маси в економіці спрямовується переважно не в готівкову форму.

Теорія монетаризму виходить із протилежних позицій. Концепція монетаристів зводиться до того, що, по-перше, система вільного ринку забезпечує високий ступінь макроекономічної стабільності на основі конкуренції за умови, що держава не втручається у функціонування економіки; по-друге, коливання сукупних витрат впливає на ціни продукції й ресурсів, а не на рівень виробництва та зайнятості. Головним завданням монетарної політики є стимулювання сукупного попиту -- кінцевої ланки монетарної трансмісії, початковою ланкою якої виступає пропозиція грошей. Таким чином, гроші є засобом реалізації сукупного попиту: що вищий сукупний попит, то більше коштів для його реалізації вимагають економічні агенти й то більшу кількість грошей має пропонувати економіці центральний банк. У результаті зростає ВВП, але водночас значно підвищуються ціни.

Монетаристи вважають, що втручання держави у визначення мінімальних ставок заробітної плати, підтримку цін на сільськогосподарську продукцію, законодавство про монополії, фінансово-бюджетну і грошово-кредитну систему тощо посилює негнучкість цін і заробітної плати. Отже, концепція монетаризму розглядає економіку переважно як саморегульовальну систему, в якій нормальне функціонування економіки забезпечується без втручання держави.

То, на якому ж підґрунті мають будуватися ринкові відносини? Ще на початку перехідного періоду до ринкових відносин нашої державі нав'язали механізм державного регулювання з допомогою методів, на основі монетарної теорії. Владі молодій державі було однаково, адже ніхто зі спеціалістів державних установ, за винятком окремих науковців, не знав, як управляти в умовах ринку. Тому сталося так, як пропонували так звані консультанти звідусіль, -- було обрано монетарну теорію.

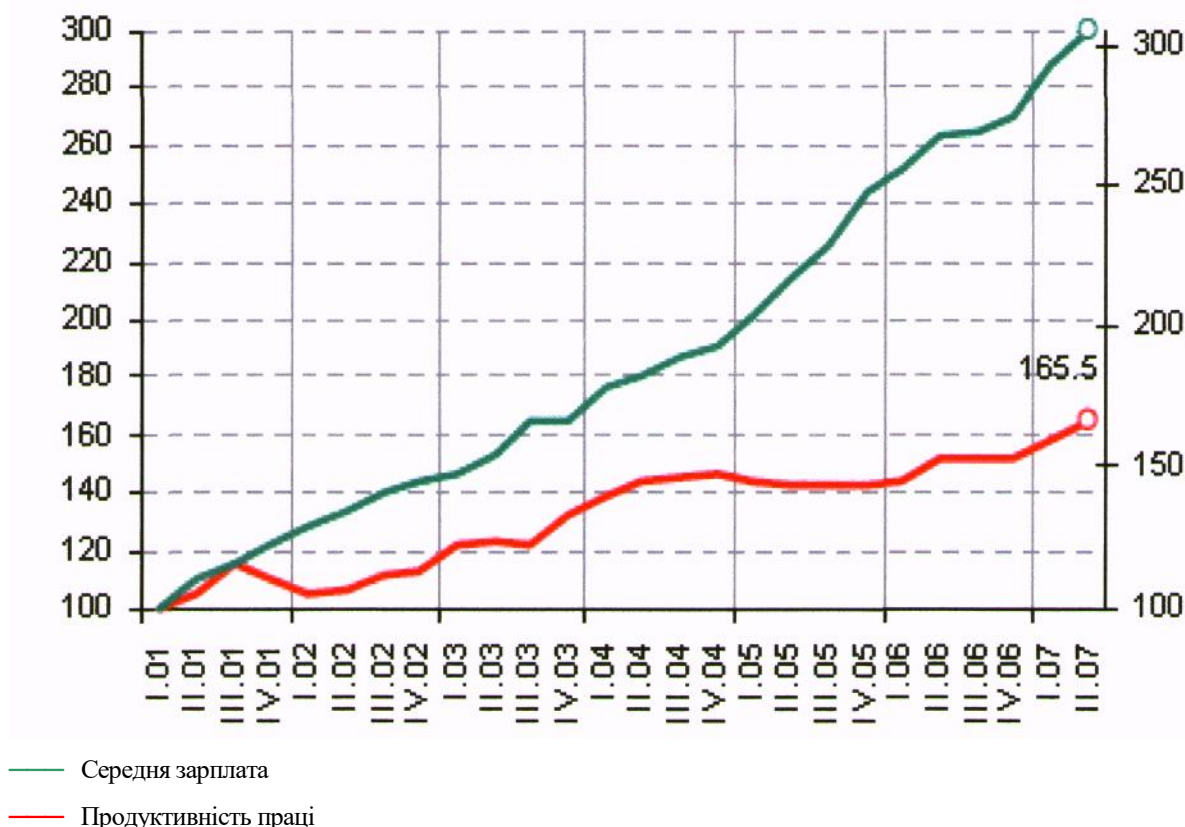
Ми взяли на озброєння монетаристську ідеологію, притаманну виключно сталій економіці з розвинутими ринковими відносинами. Несміливі заклики деяких учених не дивитися на розвинуті країни як еталон у всьому, оскільки до них ще треба йти і йти, не мали успіху, а тим більше підтримки. З того часу державні установи поступово привчалися, зважаючи на поради з-за кордону, використовувати монетарну концепцію в державному управлінні. І що з цього вийшло?

На матеріальне виробництво до сьогодні ніхто не звертає уваги, воно не розвивається, а потреби в більшості товарів задовольняються шляхом їх увезення. Таким чином, українці фактично працюють на іноземних товаровиробників. Збільшуючи попит, влада досягає зростання матеріального виробництва, але не всередині країни, а за кордоном. Тому українці стають найманцями іноземного капіталу, зокрема ми підтримуємо виробництво автомобілів, харчових продуктів, різноманітних харчових добавок, товарів

широкого вжитку. Скажімо, для солодошів завозяться не тільки кава й какао, й цукор і молоко, які споконвіку вироблялися на українській землі.

Унаслідок монетарної економічної політики в Україні зарплата зростає, що не так уже й погано, зате продуктивність праці помітно відстає (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка середньої реальної заробітної плати та продуктивності праці (сезонно скориговано)

Джерело: ДКС, розрахунки НБУ.

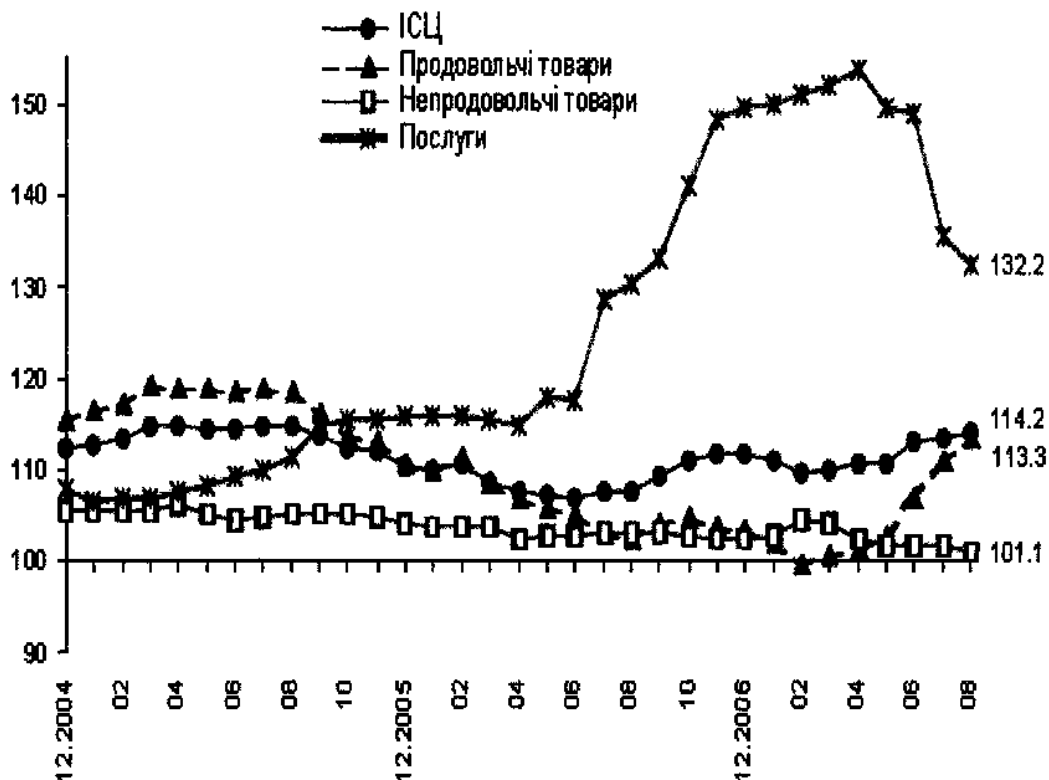
Тобто скоро ні з чого буде виплачувати не лише зарплату, а й пенсії, політики, прийшовши до влади, не наважуються вирішити ці болючі проблеми.

Монетарна теорія не придатна для української економіки з ряду причин. І найголовніша з них полягає в тому, що після директивного управління економіка нашої країни залишилася недорозвинутою, особливо технологічно, а тому потребує значних прямих інвестицій у реальну економіку, в новітні технології, які забезпечили би переважаче зростання продуктивності праці над темпами підвищення заробітної плати. А поки що зарплата зростає, бо нею опікується влада, а про продуктивність праці ніхто й не згадує. І ось чому. Підвищуючи попит відповідно до основного закону ринкової економіки, влада розраховує, що ринок самотужки збільшить пропозицію за рахунок зростання обсягів виробництва, як передбачає монетарна теорія.

Подібне державне регулювання, коли надія покладається на зростання інфляції, навіть помірне для забезпечення збільшення попиту, який, у свою чергу, зумовить зростання виробництва, вкрай помилкова для української економіки. По-перше, теорія монетаризму працює тоді, коли діє сталий

механізм ринкових відносин, якого в нас ще немає. По-друге, українська економіка від самого початку перехідного періоду до ринкових відносин здійснює державне регулювання, спираючись на монетарну теорію, тоді як вітчизняна економіка потребує кейнсіанської теорії, яка передбачає зростання матеріального виробництва. І ось результат: останніми роками українська реальна економіка котиться вниз, ввезення товарів значно перевищує їх вивіз (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка виробництва товарів, послуг і цін за 2004--2006 роки

Усе відбувається саме так, як і має за монетарної політики, -- зростання сукупного попиту обертається збільшенням реального ВВП та цін. Разом із тим глобалізаційні процеси і світовий ринок роблять свою справу. Так, відомо, що джерелом підвищення сукупного попиту виступає дохід, одержаний внаслідок розподілу й перерозподілу ВВП, виробленого на попередніх етапах економічного кругообігу. Національні економічні агенти в цьому перерозподілі якраз беруть невелику участь, що і стримує створення сукупного попиту, здатного збільшити реальний ВВП. Українська економіка зростає переважно не за рахунок національного виробництва продовольчих і непродовольчих товарів, яке невпинно зменшується, а завдяки наданню різноманітних послуг, обсяги яких також мають тенденцію до зниження (рис. 2).

Підвищуючи зарплату й пенсії, ми збільшуємо попит на різноманітні товари та послуги, але не вітчизняного виробництва, бо вони відсутні, а

іноземного. Навіть відпустку українці проводять за кордоном, і таких більшість, оскільки належних вітчизняних послуг у нас немає. Про це відомо всім, але для виправлення ситуації нічого не робиться.

Ось чому, збільшуючи сукупний попит за рахунок зростання зарплати та пенсій, українські політики насправді підвищують сплатоспроможність населення, стимулюючи тим самим виробництво, та, на жаль, не національне, а розвинутих країн Європи й Америки. Країна реалізує на світовому ринку переважно сировину, а готову продукцію, вироблену з вітчизняної сировини на основі високих технологій, завозять із-за кордону. Від черевиків і ковбас до мерседесів і верстатів -- скрізь чужі товари. Це яскраво простежується з допомогою торговельного балансу. Наприклад, за 9 місяців 2007 року обсяг експорту товарів зріс на 27,4 %, а імпорт -- на 31,9 %. Таке співвідношення створило від'ємне сальдо торгівлі товарами й послугами, яке становить за цей період 3,8 млрд дол. США.

Проведення в Україні монетарної економічної політики спричинило викривлення: у прогнозних розрахунках макроекономічних показників на 2008 рік номінальний ВВП зростає на 6,8 %, а споживчі ціни -- на 9,6 %. Враховуючи значне збільшення грошової маси, тобто кредитів і готівки, темпи зростання споживчих цін неодмінно будуть реально скориговані в бік підвищення, оскільки лише за 10 місяців попереднього року вони збільшилися на 11,7 %.

Є всі підстави вважати, що попередження про значні темпи інфляції в поточному 2008 році мають під собою реальну основу. Чому? Монетарна політика не може ставити цілі, які суперечать об'єктивним законам ринку, а тому державне регулювання соціально-економічних процесів майже відсутнє, а коли воно здійснюється, то лише у вигляді імітації. Отже, вітчизняне виробництво скорочується; власних джерел для створення збалансованого сукупного попиту недостатньо через високий рівень безробіття та низьку динаміку зростання ВВП.

Постає питання, де беруться ресурси для обіцяного підвищення зарплати, а також зростання доходів для великих бізнесових структур? Це державна таємниця, але нерідко можна почути, що влада, яка прийшла на зміну іншій, критикує своїх попередників за одержані великі кредити з-за кордону. Це і є ресурс для виконання обіцянок політиків, розраховуватися за який з іноземними позичальниками будуть наступні уряди й покоління українців.

Основна причина зростання інфляції у 2008 році була закладена ще в попередні роки. Так, у 2007-му спостерігалось істотне збільшення так званих монетарних агрегатів: за січень--жовтень монетарна база (грошова маса) зросла на 34 % проти 6 % у 2006 році, збільшилися й обсяги готівки в обігу за цей період на 32 % проти 6 % у попередньому році. У прихильників монетаризму виникає запитання, куди спрямовано величезні кредити й готівку, що збільшили грошову масу та, звичайно, попит? Відповідно до монетарної теорії, на зростання попиту (особисте споживання), тобто у виробництво не потрапило нічого. Звідси і зростання інфляції, що перевищує її оптимальний рівень, як неминучий наслідок цілеспрямованого збільшення

сукупного попиту. Таким чином, у цілому сучасна інфляція є результатом політичної спекуляції починаючи з 2005 року.

Отже, забезпечення грошовою масою економіки (перша функція держави) має два суттєвих недоліки, які гальмують зростання економіки, з одного боку, а з другого -- зумовлюють підвищення інфляції. Перший недолік полягає в тому, що за сімнадцять років незалежності так і не вдалося забезпечити економіку грошовою масою на нормативному рівні в межах 80 % ВВП. За таких умов динаміка розвитку економіки об'єктивно не може бути ефективною, а тому прогнози політиків, як свідчать дані, не справджуються. Другий недолік зумовлений тим, що навіть незначне зростання грошової маси, тобто збільшення кредитів і готівки в обігу, спрямовується не в реальну економіку, зокрема у виробництво, а на оплату праці без взаємоузгодження з її продуктивністю.

У документах виконавчої влади щодо соціально-економічного розвитку взагалі відсутня залежність доходів населення від матеріального виробництва та продуктивності праці. З офіційних джерел можна дізнатися, що підвищення споживчого попиту відбувається за рахунок зростання реальних доходів громадян і середньомісячної зарплати. У свою чергу, на збільшення доходів впливає як динамічне зростання доходів трудової діяльності, так і соціальні виплати та інші соціальні трансферти.

Саме через ці недоліки Україна не має перспективного плану соціально-економічного розвитку, який практично неможливо розробити на основі монетарної концепції державного регулювання економіки в умовах відсутності розвинутих ринкових умов. А ті прогнози, що іноді оприлюднюються, ніколи не справджуються, постійно змінюються й не впливають на ефективність державного управління. Інша річ, коли влада може економічними і правовими підйомами впливати на динаміку реальної економіки, а це можливо, якщо державне регулювання здійснюватиметься на основі кейнсіанської концепції управління.

А поки що в більшості членів суспільства, які не бачать реальних результатів управлінської діяльності державних структур, виникає незадоволення, а отже втрата інтересу до того, що відбувається в суспільстві. У цьому контексті можна зазначити, що надія на ринок стає істотним фактором поглиблення кризових явищ на селі, втрати довіри до землі жителями села, які не бачать її цінності та можливості користуватися її плодами. Чимало колишніх колгоспників воліли би повернутися до старих порядків у сільському господарстві. Ось ціна неефективного державного управління, недостатнього виконання державою своїх функцій унаслідок невмілого вибору концептуальних основ державного регулювання.

Ми повинні усвідомити, що причиною зазначеного є, передусім, застосування в державній політиці й управлінській сфері монетарної теорії державного регулювання економіки. Кожна партія, що приходить до влади, намагається продемонструвати свою "турботу" про добробут людей, які її обрали, от лише робиться це на основі монетаризму. А якби влада дотримувалась кейнсіанської теорії, яка виходить з підвищення грошової

маси для економіки не за рахунок зростання зарплати, що зумовлює підвищення попиту, а через інвестиції в реальну вітчизняну економіку, держава була б забезпечена фінансовими ресурсами для підвищення зарплат, збільшення надходжень до бюджету, а в кінцевому підсумку й добробуту населення.

Керуючись монетарною теорією державного регулювання економіки, державні органи постійно допускають відхилення від потреб суспільного виробництва, внаслідок чого виникає суперечність між індивідуальними й суспільними потребами, тобто між частинами та цілим, що йде всупереч законам природи. І для підтвердження висловленої тези можна навести багато доказів. Скажімо, використання монетарної концепції для державного регулювання не дає владі змоги впливати на розширення сфери виробництва, що обмежує можливості для створення робочих місць. У зв'язку з цим будь-які обіцянки політиків під час виборчих перегонів створити мільйони робочих місць не реальні в принципі та є ні чим іншим як популізм.

Яскравим прикладом впливу положень монетаризму може бути сучасна вища освіта. Відповідно до основного закону ринкової економіки, попит і пропозиція відіграють важливу роль у всіх сферах життєдіяльності суспільства, зокрема в освіті. Так, найбільш престижною чомусь вважається економічна та юридична освіта. Тому зараз бракує інженерів, конструкторів, немає працівників із середньою технічною освітою, висококваліфікованих фахівців вищого розряду. Зокрема, припинено літакобудування, бо галузі не вистачає інженерів і конструкторів, а надто спеціалістів вищого розряду.

Для суспільного виробництва, розвитку соціально-економічної сфери потрібні всі спеціальності у відповідному співвідношенні. Наведення порядку саме в цій сфері -- прерогатива держави. Щоб не допустити такого протистояння частин і цілого потрібні не тільки економічні і правові, а й адміністративні важелі.

Треба також зауважити, що нестача знань зараз часто компенсується можливістю вступити у вищий навчальний заклад за певну плату, пройшовши співбесіду, або навіть купити диплом. Аби задовольнити величезний попит на престижні спеціальності, зростає пропозиція -- відкриваються нові приватні університети, розширюється прийом за плату в державних ВНЗ. І знову виникає суперечність між частинами й цілим, а тому в управлінській сфері треба орієнтуватися не так на індивідуальний, як на суспільний попит.

Окрім зазначеного важливим є й те, що з початку входження в ринкові відносини, некоректно, а головне не комплексно, використовуються економічні підйоми впливу на соціально-економічні процеси: фінансово-кредитна система не узгоджена із соціально-економічними прогнозами і планами; податкова система не відповідає рівневі розвитку економіки країни в цілому та сфери бізнесу зокрема; практично не узгоджуються між собою на законодавчому й виконавчому рівнях економічні та правові важелі.

Законодавча й виконавча влада не сприяють ефективному регулюванню економіки, оскільки увага майже спочатку створення ринкового середовища

сконцентрована переважно на державному бюджеті, тоді як лівова частка фінансових ресурсів залишається поза увагою. При цьому не враховується те, що бюджет є лише частиною фінансових ресурсів усіх секторів економіки країни, централізованих державою, а тому бюджет і кредитно-касовий план мають розроблятися відповідно до величини ВВП, яку можна визначити виключно на основі глибоких прогнозних розрахунків відповідно до економічного плану держави. Вимоги монетарної політики здебільшого зведено до примітивного, без методики і практики, спрощеного розрахунку найважливіших макроекономічних показників, які вкрай потрібні для формування бюджету та кредитно-грошової емісії.

Особливо багато закидів до податкової системи, яка застосовується в українській практиці. Після 1991 року податкова політика формується приблизно в такий спосіб: “Оскільки в умовах глобалізації потреби визначаються можливостями не національної, а світової економіки, то податковий коефіцієнт на рівні 30--35 % свідчить про те, що, акумулюючи таку частку ВВП, українська держава не може задовольняти потреби своїх громадян у суспільних благах на сучасному рівні”⁶. У подібній політиці закладено суперечності, які полягають в тому, що податки тільки тоді позитивно впливають на соціально-економічну динаміку, коли виконують свою стимулюючу функцію, а не деструктивну, в разі виконання ними суто фіскальних функцій.

Позитивний вплив податків проявляється за умови, коли кожен підприємець спроможний за рахунок власного прибутку здійснювати не лише просте, а й розширене відтворення виробництва, має можливість збільшувати свої доходи. Деструктивна функція податків проявляється в тому разі, коли держава під гаслом зростання платежів до бюджету не враховує виробничих і особистих інтересів підприємців. Саме ці фактори сприяють свавіллю у сплаті всіх податків, особливо ПДВ, коли з метою ухилення від їх сплати за однією й тією самою адресою в центрі Києва реєструвалося 4700 підприємств.⁷

Незважаючи на опір платників, податкова поліція одразу після проголошення незалежності майже половину ВВП акумулювала в бюджеті: у 1992 році -- 38,5 %, 1993-му -- 46,1 %, 1994-му -- 51,4 %, 1995-му -- 50,4 %, 1996-му -- 51,4 %, 1997-му -- 47,5 %, 1998-му -- 46,6 %, 1999-му -- 42,1 %, 2000-му -- 37,8 %, 2001-му -- 34,4 %, 2002-му -- 34,5 %. Як бачимо, в Україні спостерігалось зниження податкового коефіцієнта з високого рівня до нижчого, чого не було у світовій практиці, а це не тільки дуже негативно відбилося на динаміці реальної економіки, а й підірвало основи соціальної та фінансово-кредитної сфер.

Натомість у 13-ти західноєвропейських країнах податковий коефіцієнт у середньому зростав: 1965 рік -- 28,9 %, 1970-й -- 33,3 %, 1980-й -- 36,5 %,

⁶ Бюджетна політика у контексті соціально-економічного розвитку України: У 6 т., Т. 3. -- К., 2004, -- С. 21

⁷ Газета “Дзеркало тижня” від 14 вересня 2002. -- С. 9.

1990-й -- 41,9 %, 2000-й -- 42,1 %, 2002-й -- 42,2 %⁸. Ряд країн у 1965 році розпочинали з податкового коефіцієнта, значно нижчого від середнього, а саме: Іспанія -- 14,7 %, Греція -- 20,6 %, Ірландія -- 24,9 %. Жодна з розвинутих країн у 1965 році такого рівня податкового коефіцієнта, як Україна у 1992 році, -- 38,5 %, коли її економіка перебувала на початковому етапі перехідного періоду до ринкових відносин, не застосовувала. Якщо нині в розвинутих європейських країнах за п'ять років (1965--1970) податковий коефіцієнт підвищився на 4,4 пункту, то в нас тільки за два роки (1992--1994) -- на 12,9 пункту. Якщо врахувати високий початковий рівень податкового коефіцієнта (38,5 %) й семимильні кроки зростання, то неважко уявити неймовірно потужний тиск на економіку країни в цілому й окремих товаровиробників зокрема.

Як розпочинали збирати податки теперішніх розвинутих країнах світу? З низьких податків, які давали помірний податковий коефіцієнт: після 1933 року у США -- 8--10 %, у повоєнний період у Німеччині та країнах Скандинавії -- 10--12 %. Поміркованість такої податкової політики полягає в тому, що лєвова частка створеної доданої вартості залишалася для простого й розширеного відтворення. У міру зміцнення економіки податковий коефіцієнт має об'єктивну тенденцію до повільного зростання, створюючи умови, за яких платники податків не ухиляються від добровільного відчуження результатів власної праці. Помірне і плавне зростання податкового навантаження на суб'єкти ринкових відносин -- єдиний спосіб запобігти появі тіньових доходів.

Подібний підхід практикується в європейських країнах із розвинутою економікою: за 37 років (1965--2002) податковий коефіцієнт плавно зріс на 13,3 пункту, а в Україні, як ми вже зазначали, за два роки -- на 12,9 пункту. Якби про нашу дійсність дізнався Арістотель, він сказав би, що українські збирачі податків діють як ремісники, прагнучи якомога більше забрати. Натомість, пояснив би він, вони не володіють мистецтвом, як це зробити, щоб розвивалось виробництво, а платники не уникали сплати податків⁹. За нашими розрахунками, в 1994--1997 роках для сплати податків чимало підприємств витрачали 100--105 % одержаної річної суми прибутків, тобто держава забирала обігові кошти в підприємців, що означало скорочення виробництва.

Реальний сектор виробництва, рятуючись від податкових ремісників, спрямовував свої доходи в тїнь, що офіційно визнавалося владою. Президент Л. Кучма писав що "майже 11 тис. підприємницьких структур в Україні, насамперед ті, які працюють на ринку газу, нафтопродуктів, електроенергії, металу, хїмії, цукру та спирту, тобто там, де обертаються величезні кошти, взагалі не сплачують податки"¹⁰. Результатом невмілого застосування такої

⁸ Бюджетна політика у контексті соціально-економічного розвитку України: К., 2004, Т. 3. - С. 22.

⁹ Арістотель. Сочинення: В 4-х т., Т. 1.-- М.: Мысль, 1976. -- С. 66.

¹⁰ Кучма Л. Вірю в український народ. -- К.: Альтернатива, 2000. -- С. 239.

економічної підйоми, як податки, стало катастрофічне зниження рівня життя населення за 1992--1997 роки, зокрема реального споживання домашніх господарств на 58,4 %, реальних грошових доходів на 64,0 %.

Отже, використовуючи податки, так само як і інші економічні та правові підйоми, треба найперше визначити сутність, їхнього призначення, іншими словами "те, заради чого"¹¹ вони застосовуються. Наприклад, в незалежній Україні податки завжди застосовувалися з однією метою -- наповнення місцевих і державного бюджетів. Як це відбивається на виробництві -- основному джерелі збільшення ВВП, як розв'язуються завдання щодо зростання робочих місць у виробничій і невиробничій сферах, як це впливає на соціальний рівень населення -- збирачів податків, складається враження, не цікавить. Подібне відбувається і при застосуванні інших економічних і правових важелів.

Зважаючи на викладені думки щодо регулювання економіки як важливої складової державного управління, можна зробити ряд висновків. По-перше, для перехідного періоду державне регулювання економіки має ґрунтуватися на кейнсіанській концепції. Проте, враховуючи, що з часу входження в ринкові відносини на озброєння взято монетарну концепцію, найкраще в сучасних умовах входження в СОТ та інші європейські структури знайти можливість для одночасного застосування як кейнсіанської, так і монетарної концепції. По-друге, використовуючи економічні підйоми в державному регулюванні економіки, треба виходити з їхнього впливу на зміцнення економіки й на цій базі розв'язувати соціальні проблеми суспільства. По-третє, практика розв'язання таких проблем за рахунок спрямування фінансових ресурсів, у тому числі тих, які призначені на зростання в економіці грошової маси, на підвищення зарплати й пенсій, дає лише негативні наслідки. По-четверте, значне відставання підвищення продуктивності праці від її оплати призводить до затухання реального виробництва, спричиняючи напруження у соціальній сфері, особливо щодо виплати пенсій, що невдовзі проявиться з великою силою.

¹¹ *Аристотель*. Сочинения: В 4-х т., Т. 1.-- М.: Мысль, 1976. -- С 70.

2. Поєднання індивідуального і колективного інтересів в аграрному секторі економіки¹²

Забыто все. Село молчит;
Никто села не посетит.

Т. Шевченко

Швидкість розпочатих аграрних реформ в Україні, після одержання нею незалежності, і їхнє здійснення не підкріплювалась якістю прийнятих законів. В суспільстві чується незадоволення тим становищем, яке склалося з нашим селом, селянством і всією аграрною сферою української держави. Можливо щось не враховували закони, можливо влада не так і не те робила, продовжуючи не кращим чином. Влада на всіх рівнях постійно і швидкоплинно змінюється, а тому нові політики, що приходять до управління мають знати прорахунки своїх попередників з метою виправлення помилок та використання позитивного, що залишається невикористаним. Чимало негативних рис несе загальна історія нашого багатостраждального селянства, тобто наших прадідів і батьків з сивої давнини.

У більшості українських селян не було землі не тільки в період введеного Росією в Україні кріпацтва, але і після його відміни в 1861р., так як більшість земель належало поміщикам, а селяни у них батракували. Після 1917р. більшовики обіцяли дати землю селянам, яку у 20-х роках все таки виділили. Колишні батраки, одержавши землю, ставали заможними, чимало з них проявили високі господарські таланти, одержавши капітал будували своє господарство, багатіли. І раптово у 30-х роках всіх заможних об'явили куркулями, вислали на Колиму і Соловки, а їхні сім'ї відправили на простори Сибіру. Землю, яку розподілили клаптиками, як і тепер ми в незалежній Україні, усупільнили в колгоспи, де земля стала нічиєю. Отож, психологія аграріїв поколіннями формувалася на повному відчуженні селян від приватної земельної власності. В період кріпацтва у поміщиків, а за радянських часів в радгоспах і колгоспах селяни звикали працювати “будь-як”, тобто значно гірше, ніж на своєму земельному наділу біля власного житла, а корми для худоби і харчі для людей добували не рідко дрібними крадіжками в колективних господарствах.

І ось після такої історичної палітри в кінці ХХ століття українська новітня влада вирішила роздати землю клаптиками кожному селянинові, в якого немає ні робочої і продуктивної худоби, ні реманенту, ні техніки, ні коштів, а лише сапа і лопата. Нема добрив і якісного насіння, відсутні новітні технології виробництва та збирання вирощеного, про селекцію в рослинництві і тваринництві на селі забувають, ветеринарія ледве жевріє, відсутній цивілізований ринок землі. Сільський пролетарій, привчений до

¹² Ж. Вісник аграрної науки, 2009, №1, -С. 68-73

відсутності у нього капіталу, знезацька одержав багатство – землю, але що з нею робити, залишившись наодинці, не знає. Тепер стає зрозумілим, що потрясіння з розпаюванням колективних земель наприкінці ХХ ст. не менш жахливі ніж так зване «розкуркулення» першої половини ХХ століття. Це тавро буде віковичною ганьбою для сучасників, свідками і безпосередніми учасниками якої ми є.

Отже, ми впроваджуємо капіталістичні відносини як в країні так і її сільському господарстві, чого ніхто не заперечує. А що означає капіталізм для селянина ми одержуємо відповідь у відомого нашого керманіча, який знав тему значно краще сучасних державників «При капиталистических порядках «закон» разрешает «только» обрывать трудящихся на безработицу и обнищание, на разорение и голодную смерть».¹³ Все сказане ми спостерігаємо в нашому сучасному селі, вщент зруйнованому сільському господарстві.

Сталося найстрашніше, молоді селяни полишають свої садиби та уявні наділи і направляються назавжди в міста, а похилі доживають віку. Землі переходять у власність вітчизняних та іноземних латифундистів, які виробляють власні умови господарювання, на колишній українській землі, визначають правила, продажу і перепродажу. Українська людність зосереджується в містах, а сільськогосподарські угіддя в руках іноземців та місцевих магнатів, а отже держава залишається з містами, але без землі для добування харчів міським жителям.

Споконвічно українське село було джерелом національної духовності і культури, з нього розпочинались витoki всього багатства країни. Історики, досліджуючи українське селянство, так відзивалися про нього “Український селянин - господар – це не духовний витвір чужого міста, як наприклад, українська інтелігенція. Ні, він – рідна дитина українського села, а не чужої землі. Землі, що її щедро зрошували своєю кров’ю тривалі покоління українців. Український селянин – це аристократ, що зберіг повагу цього стану, значно більше, ніж теперішня родова аристократія. Наш селянин погорджує голотою, бо й сам соромиться свого убозтва. Неробства, злодійства не забуває до десятого покоління. Не засмічений “современными огнями”, він справжній духовний аристократ”.¹⁴ Втрачаючи село ми втрачаємо можливість жити в гармонії краси природи з красою людських стосунків, суспільство все більше поринатиме у світ бруду і брехні, фізичного і духовного занепаду.

Якщо українська нація не розтанула в російській імперії, то вона зникне під тиском урбанізації, а подібне, до речі, уже спостерігалось в історії людської цивілізації. Колись на території середземномор’я існувала високо розвинута цивілізація етрусків. Це був розвинутий і працьовитий народ, мав свою культуру, історію, мову, літературу, мистецтво, яке дійшло до наших днів. У цього народу була міцна сім’я, кожна дитина знала хто її батько і

¹³ И. Сталин. Вопросы ленинизма. Изд. «Политлит», 1947, -С.412

¹⁴ П. Штепа. Московство. Видавн. Фірма “Відродження”, 2000, -С. 312; Д.Віконська. “За силу і перемогу”

мати, чого не було в інших народів, зокрема в галів, які перемогли етрусків. Етруски жили багато, мали великі земельні угіддя, обробляли їх і забезпечували себе харчами. Вони захотіли жити ще краще, бажали розкошувати в містах і переходили жити до них, залишаючи землю.

Гали побачили вільні землі і стали їх займати, а етруски лінувались їх захистити, бо кожне місто жило своїм відокремленим життям і не було зв'язане з іншими містами. Залишившись у відокремлених містах без землі, яка їх годувала, етруски стали голодувати, а через роз'єднаність міст вони одне за одним були підкорені галами. Простих етрусків вбивали, а їхня еліта переходила на службу до завойовників, приймаючи їхню мову, культуру, звичаї, мистецтво, втрачаючи все національне, навіть свою історію. В результаті висока цивілізація етрусків зникла і головними причинами стало їхнє бажання одержати багато задоволення та відмови від проживання на власній землі.

Відчувається, що після результатів проведення аграрної реформи з часів незалежності країни багато вчених бажать одного – повернути увагу на долю нашого села, знедолених селян молодого і похилого віку, які завчасно вмирають. Коли чуєш вигуки, що мовляв не забиваймо собі голову «бабами», які десь там в глухих селах, або те, що селяни самі не хочуть покращувати своє становище. то зразу ж розумієш, що справи з аграрним сектором в країні кепські. Про село мітингують всі, кожен щось пропонує, аби пропонувати, а тут потрібні знаючі люди, адже як говорив Аристотель «не следует среди несведущих в геометрии рассуждать о геометрии, ибо среди них незамеченным останется неверно рассуждающий».¹⁵

Для того, щоб зрозуміти проблему і як її вирішити звернемося до історії села «з чого вона розпочиналась і чим закінчилась», це надзвичайно важливо. Перспективи нашого села і сільського господарства невідомі, а тому потребують осмислення нових підходів. Наукова дискусія і офіційний критичний аналіз ідей та результатів, викладених у наукових роботах, сприятиме виявленню істин у пізнанні природи, життєдіяльності в ній людини, виділивши особливості колективних та індивідуальних сторін. Відомо, що все вчення про «Метафізику», яким користується людство, кристалізувалось Аристотелем на критиці теорії «ідей» Платона, для нас відома Марксова «Критика Готської програми» і багато інших наукових дискусій. Нам не завадить вдатися до мудрості древніх і розвинути науковий критичний аналіз деяких основних учень аграрних реформ, які нерідко віртуально формувались впродовж входження України в складні ринкові відносини і глобалізаційні процеси.

Перше, що розуміється під поняттям «село»? Назва села з'явилась ще до теперішнього літочислення в період формування землеробства на території Київської Русі. Мабуть більшості з нас відомо, що поняття «село» - це древня назва земельної ділянки. Тому руйнуючи село ми руйнуємо основу сільського господарства – землю. Землю руйнували наші предки, зневажливо

¹⁵ Аристотель. Собрание сочинений в четырех томах. Мысль», М., 1978, Т.2, –С.278

відносимося до неї і ми. Щоб пересвідчитись про постійні трансформаційні зміни користування землею розглянемо етапи зміни її власності в Україні впродовж століть.

Перший етап. З давнини земля знаходилася в спільному користуванні людей.. Земля особлива цінність – відповідно до законів природи вона належить кожній людині, яка народилась на нашій планеті. Землею користувалися, а не володіли, а тому наші предки хоча і могли її продавати, але з жорсткими обмеженнями, зокрема заборонялось продавати чужинцям, навіть жителям ближніх територій, а тому при продажі ставились умови: «а буде Тируну не до землі, ино мимо земца не продати».¹⁶

Другий етап. Земля належала українським селянам, козакам, козацькій старшині, тобто тим, хто її обробляє. Люди володіли землею, мали робочу худобу і працювали, добуваючи хліб і до хліба. Наведу дані за 1666 рік про Лівобережжя України. Недалеко від Дніпра на його лівому березі є відоме село Гоголів, яке колись називалось містом, в ньому і навколо нього переписом 1666 року записано в наявності: 54 дворів і стільки ж дорослих господарів, 102 воли і 14 коней.¹⁷ В середньому кожен двір мав два воли, у декого, більш заможного, водилися й коні. Звичайно були й безземельні, зокрема так звані підсусідки і ті, хто ніяк не бажав її мати. Звідси видно, що земля здебільшого належала селянам, тобто тим, хто жив на селі.

Третій етап. Історія ще не так далеких часів свідчить, що землі українського села, разом з селянами, основними засобами землеробства перейшли у володіння до німецьких колоністів (Енгельгард), польських магнатів (Потоцький), російських і українських поміщикам. В Подільській губернії за переписом 1877-1886рр. польське населення складало майже третину (31,9%), а польські латифундисти володіли 56% земель.¹⁸ Українські селяни були батраками у цих землевласників, повністю залежали від них про що яскраво написано в книзі Августа Бабеля «Женщина и социализм». Отже, земля була концентрована в руках крупних землевласників.

Четвертий етап. В Петербурзі відбувся переворот 1917 року, до влади прийшли комуністи, розпочалась громадянська війна, а щоб її виграти селянам обіцяли надати землю, а робітникам фабрики і заводи. Звичайно, робітникам обіцянка так і не була виконана, а селянам - біднякам, наймитам і сиротам землю виділили, надавалась деяка допомога її обробляти, господарювати. Чимало нових господарів стали заможними, тобто будували для себе і своїх дітей житло, купували коней та реманент, розширювали господарство. Отже, землю забрали в приватних крупних землевласників і віддали тим, хто її обробляє, проживає в селі і відноситься до громадянина країни якій належить ця земля.

П'ятий етап. Подібна новизна, що викладена у завуальованій формі в політиці НЕПу, яку всі вивчали в школі і вузах, але її так і ніхто толком не

¹⁶ Н. Аристов. Промышленность Древней Руси. С.-Петербург, 1866, -С.51

¹⁷ Переписні книги 1666 року. Київ 1933р., підготував до друку В.О. Романовський

¹⁸ Справочная книжка Подольской губернии. Составил В.К. Гульдман. Кам.-Подольск, тип. Губ. Прав., 1888

зрозумів, не влаштувала тодішню владу. Розпочалась відома колективізація, колишніх бідняків, наймитів і сиріт, неймовірними зусиллями майже вручну обробляли обіцяну землю, відібрану у крупних землевласників, назвали «куркулями», відправили в ГУЛАГИ, а їхні сім'ї на простори Сибіру, або українські східні території. Були створені крупні сільськогосподарські підприємства, з відомою назвою – колгоспи і радгоспи, або колективні господарства і державні господарства. Іншими словами, держава забрала у свою власність землю селянина та ще й знищувала всіх, хто нею володів, до речі, з дозволу тієї ж держави.

Шостий етап. Розвалилась величезна імперія «Радянський Союз», Україна здобула раптову незалежність і державну власність на землю скасовано. Відбулося так зване «розпаювання», кожен селянин одержав клаптик землі на якому в сучасних умовах глобалізації він не зміг ефективно працювати. Майже всі наділи передані в оренду людям, які до села мають відношення через покоління, дехто, взявши в оренду трохи землі, зайнявся фермерством, але ефективність господарювання низька і не перспективна. Вивчення стану справ конкретних фермерів та загального стану такої форми господарювання свідчить, що перспективи подібним господарствам немає, як її немає й в розвинутих країнах. В результаті, дарована клаптиками земля всім селянам уже зникла, або зникає, тихо мов би сніг в долоні.

Сьомий етап. Власна земля віддана селянами в оренду концентрується підприємливими українськими і уже міжнародними землевласниками, які в Україні відомі поіменно. Селянам, які віддали землю в оренду на десять і більше років, уже важко буде нею скористатись, як своєї власності – продати, передати чи зайнятися фермерством. Отже, селянська власність на землю втрачена із-за недолугої політики держави і земельні простори України переходять у власність нових як вітчизняних так і іноземних латифундистів на яких, як в недалекому минулому з'являться їхні маєтки і помістя.

Наведена загальна хронологія постійних змін володіння землею призвело до того, що сучасне покоління українського народу спадково майже повністю втратило розуміння приватної власності. Саме тому на межі ХХ-ХХІ століть придбані чи отримані у вигляді паю угіддя, ліси, озера, парки використовуються здебільшого не для ведення ефективного господарства, а для тимчасової наживи, навіть коли вирощуються сільськогосподарські культури. Угіддя використовуються без правил агротехніки, що погіршує структуру ґрунтів, знижує вміст гумусу, у свою чергу ліси суцільно вирубуються для продажу, парки забудовуються, водні басейни забруднюються. До того часу, коли народ звикне зі своїм статусом власника природних ресурсів, то вони здебільшого уже будуть знищені. Раптова приватна власність для народу, що нею ніколи не користувався, схожа на велику спадковість для бідняка, який не спроможний дати їй толк, продає і пропиває, залишаючись бідняком.

Ми ще мовчимо, але треба думати над тим, як називати українських селян, які працюватимуть, багато уже працюють, на латифундистів: наймити,

батраки, підсусідки чи можливо робітники, як недавно з гордістю називали селян «колгоспники», або «працівники радгоспів». Це уже не селяни, нащадками яких ми є, а зовсім інша структура, яка засвідчує про зникнення селянина, а в село повертається кріпацтво, хоча під іншою личинкою. Ми поглядаємо на приклади історії інших країн, але Україна, зі своїм селом, яке формувалось віками, не може порівнюватись з іншими розвинутими країнами.

Вікова боротьба за ефективне землекористування так і не дала позитивного, збалансованого результату: як були в 17-18ст. крупні землевласники так і тепер на початку XXI ст. вони знову з'явилися, через чотири століття виснажливої боротьби коло замкнулось. Яка причина в тому, що не вдається якщо не всіх, то більшість селян, задовольнити у їхніх правах на землю? Не треба думати, що селяни, хоча вони і поставлені в скрутне становище, вимирають, спиваються, спасаються втечею в міста і за кордон, не будуть боротися за землю. В Україні точилися постійні селянські протистояння із-за володіння землею: селянська революція 1648р.; архіви замовчують боротьбу селян за період входження України в склад Росії; після 1917р., під час громадянської війни та колективізації виступи селян мали місце в більшості українських сіл; не відбулося широкомасштабної відкритої боротьби в період колгоспно-радгоспного господарювання тільки із-за нечувано жорстокого імперського тоталітаризму; тепер, коли селянам дали невеличкі наділи, здається, що й причин протестувати немає; селяни ще не зрозуміли, що їх ошукали, і коли тихо їхню землю відбирають за безцінь, то вони ще мовчать, але подібне становище не може продовжуватись довго.

Щоб якимось пом'якшити становище суспільства і держави треба відповісти на запитання, як покращити землекористування в нашій країні. На моє переконання у державі відсутнє бачення перспективи розвитку не тільки села, як місця проживання частини українського народу, але й організації сільськогосподарського виробництва, а тим більше агропромислового комплексу в цілому, як вагової частини економіки держави. Відомо й інше, наука ще не дала переконливої відповіді з цієї проблематики, щоб держава могла використати її для формування економічної політики з агропромислового комплексу на перспективу. В тому, що сталося з сучасним нашим селом, переконуємось, що ми спіткнулися з давньою проблемою, як вище показано, коли земля селян, на якій вони жили і нею користувалися, переходить до чужинських і вітчизняних латифундистів, крупних підприємств (колгоспів і радгоспів), після впертої боротьби вона повертається селянам, але невдовзі силою чи іншими методами - оренда, купівля, захоплення і т.д., - знову переходить до латифундистів.

Виходячи з історичних реалій становища українського сільського господарства і селян треба однозначно визначитись, - якою дорогою буде розвиватись сільське господарство, щоб враховувалися інтереси селян, села і держави: індивідуальне чи колективне господарювання. Щоб відповісти на це запитання, ми, як відомі пугачі, продовжуємо ховати голову в пісок, а все інше виглядає на поверхні, відмовляючись від розгляду кричущих проблем,

які оточили селянство, щоб якось зарадити біді у тій сфері життєдіяльності з якої ми вийшли. Обговорімо і порадьмось, можливо прийдеться, як вчив нас «вождь світового пролетаріату», йти іншим «путем», хоча часи не ті, але й перспективи іншої немає.

В країні розпочата і здійснюється уже сімнадцять літ реформа аграрного сектору економіки, весь народ бачить і відчуває багато звихнених підходів до села і селян. Треба було б зробити глибокий аналіз і сказати, як це личить «дельному економісту», що мала б зробити влада за допомогою науки для виправлення та покращення становища селянства. Але навкруги все мовчить як в могилі. Знаходячись в полоні стихійних почуттів ми так і залишаємось сліпим каганцем, що освітлює дорогу селянам, які століттями блукають на українських ланах в пошуках щастя, яке його постійно зраджує. Ні народ, ні політики, ні самі вчені не звертаються ні до своїх вчень, ні до чужих, ні до своєї історії.

Невже ніхто ніколи не згадає про звитяги під час нашої аграрної реформи на межі ХХ–ХХІ століть, адже про Столипінську реформу ведуть дискусії дотепер. Невдовзі щось подібне станеться з результатами нашої аграрної реформи, коли влада і народ схаменеться, що села, як основи духовної і матеріальної сили української нації, не стало, але «пізно буде», як співається у відомій пісні. Чи задумуємося ми над тим як будуть вивчати наші нащадки нашу теперішню аграрну реформу? В чому глибинна сутність наших непорозумінь у проведенні всіх реформ і аграрної, зокрема? У цьому контексті треба думати, щоб не сталося з нашими аграрними реформами так, як писав Омар Хаям:

Что там за ветхой занавеской Тьмы?

В гаданиях запутались умы.

Когда же с треском рухнет занавеска,

Увидим все, как ошибались мы.

На мою думку основна проблема, яку не так просто вирішити, полягає в тому, що впродовж довгого періоду існувало і продовжує існувати протиріччя між індивідуальними і колективними, в тому числі і державними інтересами. На моє переконання це протиріччя не вирішувалось ні в минулому, ні тепер із-за того, що практика і прикладна наука не спиралась на фундаментальні дослідження взаємодії законів розвитку природи і суспільства, які взагалі не провадилися. Це не провина, а біда вчених, які не мали змоги подібні проблеми досліджувати, особливо з погляду перспектив переходу до ринкових відносин.

В цьому контексті перш ніж щось пропонувати для економічної політики держави спочатку треба було б вирішити хоча б концептуально для сучасних ринкових відносин проблему **поєднання індивідуальних, колективних і загальнодержавних інтересів у сфері сільськогосподарського виробництва**. Саме тут існує протиріччя між двома протилежними тенденціями: індивідуальний інтерес – спрямований на мобілізацію зусиль для досягнення кращих результатів і забезпечення можливостей

конкурувати; колективний інтерес – зрівнялівка, яка обмежує ринковий принцип, сприяє зростанню розриву між бідними і багатими, лінивими і працьовитими.

Людина представник живої природи, тваринного світу зокрема, де переважає колективна життєдіяльність. Світ живої природи єдиний, а тому треба враховувати, що серед мурашок і бджіл, як і серед людей, є і лінові, і нероби, невдахи і придатні тільки для певної інтелектуальної, фізичної чи іншої роботи. Тому колективна робота, але раціонально організована, для суспільства і держави більш ефективна ніж індивідуальна, яку ми проповідували в усі роки переходу до азів ринкових відносин. Про об'єднуючі начала і колективну організацію, як об'єктивну сторону природи наголошують філософи і вчені «Объединяются клеточки низших существ, образуя животных. С единым управлением (мозг-душа), объединяются люди в обществе, стремясь слиться в одно могущественное тело».¹⁹

Роздавши землю клаптиками ми підвищили **індивідуальний інтерес**, але він нежиттєвий із-за ряду суттєвих причин. Створення крупних підприємств свідчить про перехід на **колективний інтерес**, але тут з'являється багато бідних, тобто тих хто працює і одиниці багатіїв, тобто орендаторів чи тих, хто купив багато землі. Знову протиріччя між індивідуальним і колективним інтересом, а це тягнеться ще з часів польських, російських і українських латифундистів, радянської НЕПу, колгоспів, радгоспів, теперішніх фермерів, орендаторів і нових латифундистів. Потрібно поєднати цих два протилежних інтереси – **індивідуальний і колективний**. Перш за все треба визнати, що роздача землі дрібними клаптиками не є ефективною, а політика, яку реалізувала влада наприкінці ХХ століття була помилковою. Наступне, це те, що зворотний процес з ХХІ до минулого ХУІІ століття в сторону інтеграції земель через оренду і купівлю, створюючи нових землевласників, також не принесе ефекту так як він є хоча і закономірним, але помилковим.

Треба розірвати закодоване коло, яке утворилось із-за відсутності поєднання індивідуальних і колективних інтересів, що сприяє постійному переходу землі від селян, даної їм природою і Богом до латифундистів (земельні магнати, поміщики, колоністи, держава), які вирішують власні бізнесові і політичні інтереси. Для вирішення проблеми якраз і пропонується практичне вирішення інтегрованого і кооперованого поєднання сировинної, переробної і торговельної сфер єдиного агропромислового комплексу на основі збереження приватної власності на землю кожного селянина. Ми ніяк не бажаємо вийти за рамки старих категорій: селянин, з землею чи без неї; латифундист, поміщик і орендатор; сільське господарство, переробна промисловість і торгівля; один повинен вирощувати зерно, інший його перепродати, ще інший змолоти та випекти, а продавати кінцевий продукт повинні люди далекі як від сировини так і від промислової переробки. Пояснення дається просте – так в усьому світі, але йде ХХІ століття,

¹⁹ Циолковский К. Э. Космическая философия. М., «Сфера», 2007, -С.41

життєдіяльність людства повинна постійно знаходитися у конвергенції до нових умов, а саме глобалізації, кліматичних змін природного оточення.

Моя модель щодо розвитку аграрного сектору економіки, яку я неодноразово обґрунтовую історичними і науковими фактами, відома з ряду моїх публікацій, а також доповіді на відділенні. **Модель ґрунтуються на ідеї, при якій український аграрний сектор економіки розвиватиметься на базі особистої приватної власності на землю і основні засоби виробництва, а користування ними буде колективним. Модель передбачає інтеграцію і кооперацію трьох секторів аграрної економіки в крупних селищах, малих і середніх містах: виробництво сировини, її переробки і реалізації кінцевої продукції.** У нас для цього існує ідеальний випадок: селяни володіють земельними паями та деякими основними засобами; залишається замість віддачі землі в оренду та продажу входити в крупні господарства, створені на основі кооперації чи інтеграції, з правом виходу для самостійного господарювання. Подібне відповідає думкам древніх «лучше, чтобы собственность была частной, а пользование ею - общим».²⁰

Ми ж дозволили розвиватися аграрному сектору економіки на основі іноземної моделі Льюїса, яка рекомендована для країн, що тільки розвиваються. Вона передбачає зростання виробництва у промисловому секторі на основі: перенесення центру економічної активності з сільських територій до промислових центрів; накопичення фізичного, фінансового і людського капіталу в містах; міграції робочої сили з села до міста; зростання частки міського населення.

Ми користуємося чужими теоріями, а кооперація та інтеграція в аграрному секторі, про яку я постійно пишу і розповідаю, як і інші вітчизняні вчені набирає поширення на практиці як за кордоном так і в середині нашої країни. Про ефект цієї форми організаційних начал, якщо собі ми не спроможні повірити, можна судити з практики німців, французів і інших народів, які у цьому напрямку багато уже зробили і розширюють таку роботу. Німці переводять сільськогосподарську техніку на біодизельне паливо – двигун працює на чистій ріпаковій олії: «фермери або кооперативи фермерів спільно вирощують ріпак, посівні площі якого сягають 10-12% орних земель. Малопотужні приватні установки виробляють із нього 300-3000т за рік біопалива кожна».²¹ У Франції існує міцне партнерство між всіма учасниками ланцюга виробництва біопалива-від фермера до нафтових компаній, укладаються двосторонні угоди між перегінними заводами, нафтопереробними заводами, фермерами, групами, що організують виробництво біоетанолу.²² Наше сільське господарство скоро іноземці заставлять займатися виробництвом біопалива, але ні селяни його не одержать, ні грошей за нього не надійде для соціальної і виробничої інфраструктури, ми будемо тільки стогнати.

²⁰ Аристотель. Соч. в четырех томах, Мысль, М., 1983, Т.4, -С.410

²¹ Калетник Г.М. Развитие рынка биопалив в Украине. «Наукова думка», К., 2008, -С.387

²² Там же, -С.291-292

Подібна переробка іншої сільськогосподарської сировини має бути розпочата поблизу її вирощування, але неодмінно з участю селян зі своїм паями. Це стосується тваринницької продукції, зернових і овочевих культур, навіть льону і конопель, які треба переробляти за поглибленим методом для кінцевого споживання і постачання в усі міста і села. Тому вношу пропозицію: перше, заборонити продаж землі іноземцям, надаючи право одержувати її тільки в оренду; друге, заохочувати власників земельних паїв здавати їх не в оренду, а організовувати кооперативи та інтегровані крупні підприємства для виробництва сировини, її переробки і реалізації як кінцевий продукт. Мої пропозиції про кооперацію та інтеграцію з виробництва сировини, її переробку і реалізацію продукції кінцевого споживання викладені в багатьох сучасних наукових і публіцистичних працях.^{23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35.}

III. Есе

²³ Необхідність структурних змін в АПК. Вибрані твори, вид-во «Агр..наука», 2007р., Т. 2, -С.133-151

²⁴ Ресурси для структурних змін у сіль. госп-ві. Вибрані твори, вид-во «Агр..наука», 2007р., Т. 2, -С. 151-177

²⁵ Обґрунтування напрямів розвитку АПК. Вибрані твори, вид-во «Агр..наука», 2007р., Т. 2, -С.191-203-151

²⁶ Село в тупику. Що далі?. Вибрані твори, вид-во «Агр..наука», 2007р., Т. 2, -С.244-247

²⁷ Інтеграція як об'єктивний процес. Вибрані твори, вид-во ННЦ ІАЕ, 2007р., Т. 4, -С.121-125

²⁸ Шлях до відродження села. Вибрані твори, вид-во ННЦ ІАЕ, 2007р., Т. 4, -С.125-132

²⁹ Регулююча функція держави у розвитку с.-г. Вибрані твори, вид-во ННЦ ІАЕ, 2007р., Т. 4, -С. 158-162

³⁰ Проблеми в АПК6 причини і можливі вирішення. Вибрані твори, ННЦ ІАЕ, 2007р., Т. 4, -С. 208-218

³¹ Безвихідь на селі – загроза для держави. Вибрані твори, вид-во ННЦ ІАЕ, 2007р., Т. 4, -С. 472-478

³² Деякі аспекти сучасного розвитку села в умовах індустр. Вибрані твори, ННЦ ІАЕ, 2007р., Т. 1, -С.91

³³ Фінансове забезпечення розвитку с.-г. України. Вибрані твори, вид-во ННЦ ІАЕ, 2007р., Т. 1, -С. 259-295

³⁴ Економічна політика з'єднання галузей АПК. Вибрані твори, вид-во ННЦ ІАЕ, 2007р., Т. 1, -С. 380-401

³⁵ Аграрному сектору –ранг соціального замовлення. Вибрані твори, ННЦ ІАЕ, 2007р., Т. 1, -С.462-469

1. ВОЛОДИМИР МЕРТЕНС І ФІЛОСОФІЯ ЙОГО ЕПОХИ³⁶

Чуєш, брате мій,
Товаришу мій.
Гине, гине в темній мряці
Слід по журавлях.

Б. Лепкий

У моєму саду на Чернігівщині хтось міцними руками зламав, вірніше розірвав мов відрізав, сливове деревце при самій землі. Вранці, коли приїхав на вихідні з міста до садиби, я побачив лежаче деревце, яке трималося з корінням тільки невеличкою частиною молодої кори. В такому стані деревину належало уже прибрати, але я її чомусь не чіпав, а покликав сусіда і показав зламане деревце. Він подивився і запропонував його підняти, не порушуючи невеличкої стрічки кори, укріпити до основи кореня, насипати навколо землі і прикріпити так, щоб дерево не колихав вітер. Ми мовчки так зробили і тепер, після декількох років стоїть потужне дерево, дає плоди, а я, дивлячись на нього, думаю про відмінність фізичних і духовних пошкоджень живої природи.

Перекази сивої давнини донесли до нас оповідання про великого поета, богослова і борця за православну віру Іоанна Дамаскіна (675-753рр.). Народився в Дамаску у багатій і знатній християнській сім'ї, одержав різносторонню освіту: вивчав філософію, математику, астрономію і музику. Він створив теорію згідно якої в мистецтві треба зображати те, що було в дійсності, тобто можна писати Христа в тому вигляді, в якому він перебував на нашій планеті, але не можна писати образ Бога-Отця. Халіф запідозрив поета в шпигунстві на користь Візантії і наказав відрубати йому кисть правої руки. Після виконання такої наруги Іоанн приклав кисть на місце, цілу ніч молився про зцілення перед іконою Богоматері і на ранок кисть приросла.

Отже, найжорстокіші фізичні травми, нанесені живій природі, самою ж природою виправляються і рослина, тварини чи людина продовжує нормальне життя. Що ж відбувається коли живій природі наноситься не фізична, а духовна травма, зокрема несприятливе зовнішнє середовище, отруйні слова, випущені однією людиною на адресу іншої? Ми не побачимо квітучого саду поблизу доменних печей, вугільних териконів, на проспектах шумливих міст. Коли ж травмується духовність людини, то вона впливає на фізичне тіло із-за чого особини живої природи гинуть, або стають неповноцінними. Український народ, проживаючи на перехресті доріг людської цивілізації, зазнавали величезних ударів для кожної окремої людської судьби.

³⁶

У XII столітті українська територія декілька століть знаходилась під владою монголів, призначені ними місцеві правителі їздили до окупантів для доповіді про стан справ на окупованих територіях. Що тут творилось за тих часів покрито нашаруваннями вікової темряви.

В XIV ст. українські землі і наші предки були під владою Литви, а після Люблінської унії 1569р. у 16-18 століттях перебували під владою польських магнатів Конецпольських, Любомирських, Потоцьких та багатьох інших магнатів. За Андрусівським перемир'ям 1667р. українське Правобережжя було включене до складу польської корони, а Лівобережжя відійшло під владу Росії. Коли ж Польща знову була поділена у 1793р., то і Правобережжя перейшло під владу Росії.

В середині XX століття (1941-1945рр.) Україна і її населення потрапило під німецьку владу, не менш жорстоку ніж монголи, литовці, поляки. Досить пригадати, що в Україні, як майже ніде у світі, за литовського і польського панування, а також, знаходячись під владою московських бояр царській Росії та комуністичних вождів Радянському Союзу, рід української людності поділявся на людей *comme il faut*³⁷ і на *comme il ne faut pas*³⁸.

Століттями обставини складались так, що українцеві невідомо було як і кому треба служити. Щоб не викликати якусь підозру до себе у тих, хто буде наступним гнобителем, народ здебільшого взагалі ухилявся від управлінської діяльності на всіх рівнях і цьому були свої об'єктивні пояснення багатьма прикладами. Коли українці після вікової монгольської неволі потрапили під владу Литви, а пізніше Польщі, то українцям, які тим чи іншим приймали участь в управлінні місцевими справами за монголів, були непереливки. Коли ж Росія, використовуючи Переяславські угоди 1654р. приєднала Україну до своєї імперії, то очищалась від всіх, хто служив вірою і правдою, українському народові, а на Правобережжі ще й від тих, хто служив польським панам. Після перевороту 1917р. комуністи очищалися від тих, хто служив в царській Росії і взагалі всіх розумних та заможних людей. Підкоривши Україну німці просто вбивали чи відправляли до концтаборів українців, які були на службі комуністів в російській імперії.

Тепер, після здобуття українським народом незалежності, гарячі голови ставили питання здійснювати «люстрацію», тобто перевірку з метою очищення від тих, хто служив попередній комуністичній владі в російській імперії. Виходить, що українська нація, перебуваючи майже тисячоліття під владою різних завойовників, не повинна приймати участь в управлінні своєю життєдіяльністю, віддаючись на милість тим, хто її підкоряв, перебуваючи таким чином постійно в ярмі.

Бідняк, батрак, сирота став заможним, але тут же його назвали куркулем і господаря заточували в ГУЛАГ і там його знищували, а сім'ю, малих і старих, до Сибіру, де сонце сходить. Потрапив в полон, женуть в штрафбат, де воїн гине, сім'ю ж висилають. Був воїном української повстанської армії – знищували, або на четверть століття в Магадан, а сім'я відправлялась до

³⁷ благовоспитанные

³⁸ неблаговоспитанные

Сибіру. Щось не так сказав проти влади, або назбирав у полі колосків, які б згнили там, прямою до Сибіру. Прийшли німці, заставляють робити те, що їм потрібно, а не бажаєш – зразу ж стріляють, або вішають. Що робити і як жити людині, що народилась на цій грішній землі? Десь треба було служити, заробляти гроші, годувати сім'ю, викручуватись, або загинути, адже запряженим у чужому ярмі українцям нічого іншого не залишалось. Можна перелякатися, від умов і середовища в яких перебувало все українське населення з давнини до сьогодні, іноді здається, що навіть тварини були у кращому становищі.

Сталося так, що теперішні українці, як і їхні пращури віками не скористалися своїм природним правом живих індивідуумів бути вільним, незалежним ні від кого і ні від чого. Адже, як сказав Іоанн Златоуст (347-407рр.), «Бог не создал рабства, но одарил человека свободой».³⁹ Цією свободою кожна людина, або громада можуть і зобов'язані скористатися своїм природним правом, яке потрібне людині як повітря, як вода, як їжа без чого вона гине. В цілому багато віків українське суспільство не змогло скористатися таким природним правом, ним користуються окремі індивідууми на власний розсуд. Якщо це право не наносить шкоди іншим людям, то воно справедливе і не підлягає осуду чи якихось інших дій проти особистості, яка скористалася своїм правом свободи.

Згадаймо скільки кожна нація втрачає від того, що більше третини, а той половину своїх співвітчизників утримує в концтаборах чи під жорстким зневажливим наглядом спецслужб влади. Навіть в цивілізованих країнах людина, яка потрапляла до виправних таборів виходила з них духовно надломленою, а в тоталітарних режимах, надлом був не виправним. В радянських таборах маршалів і генералів примушували фізично працювати єфрейтори, а академіків і професорів наглядачі, що мали найкраще початкову чи церковно-приходську освіту, або ніякої. Академік Корольов допоміг радянській імперії стати піонером в освоєнні космічного простору, але морально був зламаный в концтаборі; маршал Рокосовський здобув перемогу над німцями, але також був зламаный морально, незлічені шеренги великих українців пройшли духовний злам в імперських катівнях.

За всі роки радянської влади 1917-1991рр. частину людей фізично знищували під гаслом «нема людини так і нема проблем», а інших обробляли ідеологічно, впливаючи на духовність кожного індивідуума. Ось тепер ті, що залишилися ніяк не можуть впоратися з відсталістю і рабським минулим впродовж сімнадцяти літ після одержаної незалежності і свободи. Травмована духовність не вилікувана, а тому скористаються своєю незалежністю тільки нові покоління українців. На жаль не виправляються помилки дідів і батьків, але зізнатися у них їх утримує сором, а тому появляються нові кривдники від перших осіб держави до останнього злодія, які впевнені, що український народ буде мовчати і все, що вони творять піде в могилу. Це наша основна біда, бо в цивілізованих і розвинутих суспільствах

³⁹ Энциклопедия мудрости. Изд-во РОССС, 2007, -С.186

кожен, або переважна більшість тих, хто вчинив злочин проти свого народу, забрав у нього права і доносив на своїх співвітчизників понесе неодмінну кару ще при житті.

Я працював у Горохівському сільськогосподарському технікумі на Волині і влітку 1962р. приїхав до Києва здавати екзамени до вступу в заочну аспірантуру теперішнього Київського національного економічного університету. Після екзаменів мене зарахували до аспірантури, але сталося так, що за два дні мене зарахували у фінансове управління Міністерства сільського господарства у порядку переводу з технікуму, який був підпорядкований цьому міністерству. Мене буквально офіційно перевели навчатися заочно в аспірантурі Сільськогосподарської академії для чого міністр сільського господарства Дорошенко направив відповідного листа ректору цього закладу В.Ф. Пересипкіну.

Мене прикріпили до кафедри економіка сільського господарства, яку очолював відомий вчений І.Н.Романенко. Професор прийняв мене і сказав, що раз міністр написав лист, то за законами державної етики треба мені, як завідувачеві кафедри і професорові, бути і твоїм керівником написання дисертації. Проте ти маєш зрозуміти, що у мене в даний час 22 аспіранти і я тобі мало чого допоможу. Я краще призначу твоїм керівником молодого, але досить уже досвідченого педагога і викладача, доцента В. П. Мертенса. Кращого і знаючого науковця у мене немає на кафедрі, його поважають викладачі і студенти, а тому він буде добрим твоїм наставником.

У назначений час я зустрівся на кафедрі з доцентом Володимиром Петровичем Мертенсом. За столом сидів молодий викладач трохи більше тридцяти років, його погляд був добрим і випромінював щось таке, що притягувало співбесідника до відкритої, навіть дружньої розмови. Його лице світилося селянською впевненістю і мужністю, в нього відчувалась сильна воля, Доброта, що линула від нього, переконувала, що ця воля спрямовувалась на добро, допомагала особистості долати величезні, за великим рахунком неймовірні, труднощі. В цілому людина, яка сиділа проти мене, випромінювала несуетність наукової і світської інтелігентності. Зразу зрозумів, що я зустрів романтика пошукувача правди в науці, людських відносинах, проникнення в духовні начала людини, що були мені близькими і які я в майбутньому досліджував.

Ще Аристотель писав, що душа людини може перебувати в стані обурення, лагідності чи покірності, співчуття чи жалості, страху, відваги, радощів, любові, огиди. Хто знав Володимира Петровича, то переконувалися, що емоційний стан його душі був стабільним, перебуваючи в стані лагідності, радості і співчуття. Перебуваючи завідувачем кафедри він єдиний раз висловив своє душевне обурення. Коли один із членів кафедри підпільно видав наукову працю над якою працювали інші вчені, він з обуренням сказав «Ви плюнули в душу кожному члену кафедри». На цьому конфлікт був вичерпаний і до нього не повертались ніколи.

Мій науковий наставник був унікальною особистістю: з молодих літ до зрілого віку терпів велике і особисте горе, але обурення у нього не було, у

нього не з'являвся намір помститися за образи, хоча природа такого стану викликала кипіння, створюючи високу температуру біля серця. Скажімо на партійних зборах, де розглядали його заяви з проханням прийняти до лав комуністичної партії, а це було тричі, йому говорили вразливі слова і не приймали в партію, він йшов у студентську аудиторію і читав лекцію без всяких емоцій. На партійних зборах образливо говорили про його доброго, відданого народові і вітчизні батька Петра Євгеновича. Багато так званих «друзів» бували з Володимиром Петровичем в гостях у батька Петра Євгеновичав селі Ладженка, знали його чесність, відданість вітчизні і народу, ну й гостинність, але партзборах мовчали, ніхто не піднявся і не сказав про порядність і чесність батька, хоча б якесь добре слово. Він стійко тримав удари людської жорстокості, яка створювало неймовірні складнощі у підготовці докторської дисертації, одержання професорського звання і просування в інших сферах педагогічної і наукової діяльності.

Більшість оточуючих не догадувались про внутрішній вулканічний стан Володимира Петровича із-за того, що йому все життя приходилося зустрічати зневажливе ставлення до себе офіційної влади і ярих ортодоксів, що шалено вислужувались перед владою, випрошуючи у неї милостиню. Володимир Петрович, як людина високого інтелектуального рівня, зовні тримався, але внутрішній тягар все сильніше і сильніше нахиляв його до землі.

Народився Володимир Петрович в селі Ладижинка на Уманщині 12 травня 1928 року в родині Мертенса Петра Євгеновича і Цоколенко Ганни Костівни. Петро батракував і одружився на бідній, але надзвичайно вродливій дівчині, намагаючись якимось влаштуватися в життєвих перегонах після революційного перевороту, громадянської війни та колективізації. Петро Євгенович був спеціаліст з пошиття взуття, організував в селі артіль для шиття взуття селянам. Уже перед війною Петро Мертенс був навіть кандидатом в члени партії, але німець зайняв всю українську землю і встановив свої порядки. Знову прийшлося влаштовуватися, бо хто знає скільки триватиме окупація, адже монгольська, польська і російська окупація продовжувалась століттями.

За переказами і документами предки Мертенса Петра були вихідцями з Прибалтики. В давнину, а це сягає XIV-XVI століть, коли Литовське князівство було сильним як самостійно так і в союзі з Польщею, для будівництва економії в Ладижинці пани запросили інженер-архітектора Мертенса з Литви. На старовинній фотографії, що зберігається в сімейному альбомі, можна побачити статного з пишними вусами інженера Мертенса на добром коні. Інженер Мертенс будуючи економію, завів сімю, у нього народжувались діти, які з часом асимілювались, залишаючи на згадку про своїх давніх предків і країну, з якої вони походять, тільки деякі риси. Можливо саме у Володимира Мертенса яскраво проявилися деякі риси його далекого предка: пишні вуса, статна могутня постать, високий інтелект.

Реальним нащадком інженера Мертенса, який будував економії в Ладижинці був Мертенс Генріх, або як його всі називали в селі Тальянки теперішнього Тальнівського району, де він жив, дядя Женя, тобто Євген. В Генріха Мертенса був син Мертенс Петро Генріхович, або як називали його

батька Євгеном, то так записали й офіційно, «Євгенович». Ось цей Мертенс Петро Генріхович (Євгенович), який проживав в селі Ладиженка, і є батьком професора Мертенса Володимира Петровича про якого ведуться спогади.

Не відомо тепер як Мертенс Петро став Євгеновичем, але про те, що він був записаний як син Генріха, свідчить метрика його дочки Лідії Петрівни, найменшої із трьох дітей, то там записано, що її батьками були: Мертенс Петро Генріхович і Цоколенко Ганна Костівна.

Прізвище Мертенс для сучасних людей завжди спочатку викликало деякі асоціації, а пізніше ніхто не замислювався якого воно походження – німецького, литовського, французького чи ще якогось. Хто може дослідити такі зміни, щозо відбувалися із-за постійного руху народів різних націй територією України з півночі на південь, з заходу на схід і навпаки, що в кінцевому рахунку на цій благодатній території створювало такий собі невидимий етнічний коктейль. Саме окремі риси цього коктейлю формують для українського народу, української нації надзвичайно складні умови життєдіяльності та розбудови сильної держави.

Німці, підкоривши українську територію, у 1941-1945рр. встановили на ній свої жорстокі порядки. Знаючи про свою історію та про наявність представників німецької нації, які розселялись на українській території в минулі періоди, завойовники вирішили використовувати їх для своєї підтримки на окупованих територіях. Німецька влада об'явила заклик про реєстрацію українців, які мали німецьке походження в якості фольксдойче. Не встиг Петро Євгенович залишити село і відправитися на фронт із-за хвороби, ледве вижив. Що робити Петру Мертенсу з таким яскраво вираженим прізвищем німецького минулого його предків? Чому простому селянинові не скористатися своєю рисою, яка спасала від німецької жорстокості і можливої загибелі? Чи можливо знайшовся б хтось, що заявив би, маючи троє дітей і дружину, що не визнає завойовницьку владу, або не зареєструвався б у пропонованому списку, що означало б те ж саме? Як селянин з практичним глуздом він і пішов та зареєструвався як фольксдойче, але чоботи як шив так і продовжував шити.

Німці програвали війну і відступали туди звідки прийшли, а люди, що були записані такими, що мали давнє німецьке походження, які не вчинили злочинів проти свого народу, своїх односельців, залишились, надіючись на справедливе розуміння влади своєї батьківщини. Коли німці відступали, то з ними відходили місцеві люди, які дійсно співробітничали з німцями, були поліцаями, старостами і іншими підсобниками, намагалися також з ними відходити, бо знали, що пощади їм не буде. Один із таких, селянин з українським прізвищем Федір Скрипка, перед відходом з німцями прийшов попрощатися і знаючи, що Мертенс, числився як фольксдойче, можливо також буде втікати, але Петро Генріхович (Євгенович) сказав, що він нічого не скоїв проти свого народу і радянської влади, а тому буде залишатися на своїй батьківщині.

Нічого поганого, як згадують односельці, не скоїв і Федір Скрипка, який працював у німців, а служив односельцям, повідомляючи їм про наступні

німецькі облави на молодь для відправки до Німеччини, допомагав відправляти взуття людям, що переховувались в лісі, робив інші послуги.

Надії були реальними, бо чимало селян знало, що Петро Мертенс потайки шив і постачав місцевим партизанам, або краще сказати людям, які переховувалися від німців у лісах, взуття, користуючись тим, що він був людиною до якої німці не мали претензій, що відіграло неабияке значення. Проте не так сталося як гадалося, тоталітарна система та ще й після страшенної війни була жорстокою і невмолимою, а тому надії на справедливість сім'ї Мертенсів, як і багатьох інших в таких випадках, були марними. Нічого не допомогло, ніхто не бажав вникнути в суть справи і на другий день Перемоги, коли всі раділи і святкували, господаря Петра Мертенса, який ні в чому не був повинен, забрали репресивні органи, а решту сім'ї, троє дітей і їхню маму, відправили на заслання до Сибіру.

В товарних вагонах та іншими транспортними засобами більше як через місяць доставили в селище Сузун Новосибірської області, що на березі великої сибірської річки Об. Кожен із членів сім'ї десь працював, шістнадцятирічний Володя влітку між заняттями в школі, переправлявся через Об на косовицю сина, приїздив додому раз у дві чи три неділі. Там в Сибіру він закінчив десятилітку і поступив в Новосибірський сільськогосподарський інститут, де навчався тільки на першому курсі.

Взагалі батько хотів, щоб його син був лікарем-хірургом, а він, як слухняний син, не заперечував цьому. Коли закінчив школу і пішов одержувати паспорт, то йому пояснили, що поступати до вищого навчального закладу йому не дозволяється, як висланому. Ціле літо батько Петро Євгенович оббивав пороги у районних державних адміністраціях, вимолюючи дозволу для сина навчатися в інституті. Багато зусиль доклала директор Сузунської середньої школи Ніна Андріївна Сахарова, надсилаючи в різні інстанції клопотання, щоб дозволили її учневі поступити до вузу. Нарешті уже в кінці вересня, коли давно розпочалися навчання у вищих закладах йому дозволили поступати до вузу. Давно закінчились вступні экзамени, йшов навчальний процес, але виручило те, що Володя закінчив десятирічку з золотою медаллю і мав право поступати без екзаменів. Поїхав до Новосибірська, розпочав ходити у пошуках, щоб десь прилаштуватися і виявилось, що у медичному вузі, де він бажав би навчатися, вільних місць не було, а тим більше не проявляли інтересу до висланого студента. Знайшов сільськогосподарський інститут, де був великий недобір студентів і там не придивлялися до автобіографії абітурієнтів, випадково ставши студентом аграрного вузу агрономічного факультету.

Господаря сім'ї Петра Євгеновича не довго утримували репресивні органи, який не скоїв будь-яких протиправних дій під час німецької окупації і він через півроку повернувся до сім'ї у селище Сузун Новосибірської області. Батько знову прийнявся за свою справу, шив чоботи і інше взуття місцевому населенню, але вся сім'я продовжувала перебувати на засланні, бо не було офіційної реабілітації. Визволяв всю сім'ю уже студент першого курсу Новосибірського сільськогосподарського інституту Володимир Мертенс.

Розпочавши навчання він зразу ж написав прохання до Москви про перегляд справи відносно батька і всієї сім'ї. Невдовзі прийшло повідомлення студенту В.Мертенсу в Новосибірськ, що його батько та вся сім'я реабілітовані і можуть повернутися на свою батьківщину. Радості не було меж ні у молодого студента, ні у його батьків, сестри Ліди і брата Василя. Все важке продали, за безцінь, решту роздали сусідам, що можна склали у мішки і через Москву до Києва, а далі до Умані, а там уже рідне село Ладижинка. До Сибіру доставляла влада, в товарняках, в холоді і голоді. В таких умовах менший син Василь, якого батьки вважали найталановитішою дитиною із трьох дітей, із-за переляку, захворів і повертався уже з невиліковною хворобою.

Коли сім'я повернулася до свого рідного села на Уманщину Черкаської області Володимир Петрович перевівся навчатися на перший курс Уманського сільськогосподарського інституту, який закінчив 1953 року. Ректором цього вищого навчального закладу (1947-1952рр.) був відомий вчений Володимир Федорович Пересипкін, який відіграв позитивну роль на науковому шляху Володимира Мертенса.

У післявоєнні роки життя було складним, треба було заліковувати не тільки фізичні, але й духовні рани. Старше покоління згадуємо минулу епоху з ностальгією, але вона обула голодною, скупю, рабською, а для людської гідності ще й не визначеною. Молодий учений знаменитого на всю країну вищого навчального центру для аграріїв, знаходився під впливом фільму «Доля Марини» спрямованої на виховання поглядів як на долю викладачів так і долю селян і їхнього важкого життя. Вся потужна ідеологія влади, від якої народ був повністю залежним, проповідувала молодим дівчаткам віддавати серце не тим хлопцям, які з відзнакою навчалися в школі і поступали навчатися у вузи, а простим хлопцям, які ніяк не бажали навчатися, вони патріоти свого села і їм краще працювати в рідному колгоспі імені якогось високого партійного вождя.

Ідеологія того часу проповідувала першість праці в селі, молодь, що після закінчення середньої школи чи навіть вузу йшла працювати в село окутувалась всіма позитивними рисами, а ті, хто залишався в місті, а особливо викладачі вищих навчальних закладів наділялись низькими моральними якостями, вони були «не от міра сего». Як почувалися хлопці, що добре навчалися і не менше були патріотами свого села, своєї малої батьківщини, але своїм високим інтелектом відчували дещо інше відношення влади до села і селян, ніж проповідували молоді. Мовляв хто краще вчився, то проти нього і село, де живуть його батьки і діди, проти нього й держава. Не було затишку ніде від імперської влади, яка здійснювала свій вплив через партійні осередки, посилюючи жорстокість людського середовища.

Саме в період такої ідеологічної обробки сільського населення під гаслом «все для села», «всі на село» знаменитого 1953р. закінчив Уманський сільськогосподарський інститут, як і середню школу, з відзнакою Володимир Петрович Мертенс. Разом з золотим дипломом він ще й забрав з інституту однокурсницю Біліченко Галину Петрівну родом із села Підвисоке

Кіровоградської області. Все сумісне життя Галина Петрівна була надійною опорою у складному житті Володимира Петровича, який після перебування у вирі людських пристрастей знаходив домашній затишок, розуміння, а саме головне він був впевнений, що діти доглянуті і нагодовані.

Рік попрацював викладачем Боярського сільськогосподарського технікуму, а уже в 1954-1957рр. навчався в аспірантурі. Зразу ж після закінчення аспірантури 1957р. на кафедрі економіки сільського господарства Української сільськогосподарської академії захистив кандидатську дисертацію на тему «Питання виробничої діяльності МТС бурякосіючої зони Української РСР» Докторську дисертацію на тему «Економічні проблеми інтенсифікації землеробства» захистив у 1974р., а звання професора одержав у 1978 році. Якщо на кандидатську дисертацію він потратив три роки, то на докторську аж 17 років, а завідувачем кафедри став тільки через 13 років після захисту докторської дисертації. Таким тернистим науково-педагогічним шляхом йшов вчений про якого в день похорон сказав ректор цього вузу «Володимир Петрович – це візитна картка Академії».

Тут існують обставини, які досить цікаві для дослідження людських відносин, зокрема відмінників - однокурсників, аспірантів і членів однієї і тієї ж кафедри, довговічних викладачів одного і того ж вузу, на кінець, що найголовніше, двох українців. На прикладі Володимира Петровича і інших викладачів можна простежити українську реальну сумну картину відношення комуністичного режиму до своїх громадян, доводячи їх до стану противному людській гідності.

Уманський сільськогосподарський інститут у 1953р. закінчили з відзнакою: Володимир Мертенс - агрономічний факультет та Володимир Юрчишин - факультет плодоовочівництва.

Після однорічної праці Мертенса на викладацькій роботі в Боярському сільськогосподарському технікумі, а Юрчишина на виробництві обидва відмінники вищого закладу в 1954-1957рр. стаціонарно навчалися в аспірантурі при кафедрі організації сільського господарства Української сільськогосподарської академії. Завідував цією кафедрою Л. М. Клецький, інтелектуал і високого рівня вихователь вищої школи. Він створював сприятливі умови для підготовки наукових кадрів, а тому на цій кафедрі В.Мертенс захистив кандидатську дисертацію зразу ж після закінченні аспірантури 1957р., а В. Юрчишин на рік пізніше -1958році. Все йшло мабуть не так погано в ті далекі і складні імперсько-комуністичні часи.

Далі все пішло зовсім іншим шляхом: рівно через десять років член партії В.Юрчишин захистив докторську дисертацію у 1968р., а безпартійний В.Мертенс зумів завершити свою дисертацію аж через сімнадцять років; звання професора член партії Юрчишин одержав на другий рік після захисту докторської дисертації, тобто у 1969р, а безпартійний – через чотири роки, у 1978році. Ну, а зайняти посаду завідувача кафедрою безпартійному В. Мертенсу взагалі не світило, тільки теплі вітри демократії, які розхитували тоталітарну систему поліпшили обставини і в 1987р., через тринадцять років після захисту докторської дисертації, В.П. Мертенс зайняв посаду завідувача

кафедри економіки сільського господарства на якій відпрацював на посаді доцента і професора тридцять років.

Його прибалтійське коріння, родословна, що походила від давніх литовських предків не сприймалась комуністичною системою колишньої російської імперії, перед конкретною людиною ставились перепони, яких ні особистість не могла подолати, ні хтось інший не був спроможний належно допомогти. В той складний тоталітарний час занадто довго тягнулось досягнення вищих наукових і вчених звань людиною, яка була на рівні, а за багатьма характеристиками стояла вище тих, хто вирішував питання. Володимир Петрович читав лекції, а це визнавали всі і викладачі, і студенти, так глибоко, цікаво і дохідливо, що рівних йому важко було знайти у вузі. Якщо повністю посилатися на партійні органи, що мали до нього надумані і необґрунтовані претензії, то це аж ніяк не буде справедливо, бо були і інші фактори: заздрість, доноси, насолоджуючись можливістю використати для прикриття претензії влади до особистості.

Як він читав лекції? Так їх в ті часи в Сільгоспакадемії могли читати або мало викладачів, або ніхто і про це знали студенти, доценти і професори. За доцентом Мертенсом вів практичні заняття його одногодок Андрій Федорович Сизоненко, який у своїх спогадах згадує, що з Володимиром Петровичем було легко працювати: він дуже багато приділяв уваги аспірантам, давав поради, був надзвичайно доброю людиною, як кажуть, володів високою культурою людяності.

Навчався в аспірантурі я заочно, працюючи в Міністерстві сільського господарства, а тому мені, як його аспіранту, довелося бути присутнім на його лекції тільки один раз, у великій аудиторії, першого корпусу, де на той час знаходилась кафедра економістів. Треба було чути його лекції, схожі на мистецтво володіння предметом, словом і поведінкою перед аудиторією. Ось чому читання лекцій керівникам колгоспів і радгоспів та директорам радгоспів завідувач кафедрою І. Н. Романенко найчастіше доручав безпартійному Володимир Петровичу. Було в цьому дві причини: він читав лекції дуже професійно, навіть мистецьки, наводив життєві приклади, які весь час тримали слухачів мов би в гіпнозі інтересу, це перше, другим було те, що приверталась професійна увага присутніх так як у своїх лекціях старався подавати новизну за якою керівники господарств власне і приїздили для підвищення фахового рівня. Так провадити заняття мало хто вмів не тільки на кафедрі, але й в усьому вузі.

Впродовж всього періоду 1957-1978рр. Володимир Петрович титанічно боровся, щоб захистити докторську дисертацію і одержати професорське звання. Про це знали всі, а тому не було дивиною поява статті «Професор, загартований у битвах за знання»,⁴⁰ бо тут йдеться не тільки про знання студентів, але і відстоювання власних позицій та становища в науці. В цей період Українську сільськогосподарську академію очолювали люди, які знали В. Мертенса особисто ще з Умані, але допомогти чимось мабуть було

⁴⁰ Газ. «Сільське життя». 31 серпня 1995 року.

важко і неможливо. В 1962-1968рр. ректором цього закладу був В.Ф. Пересипкін, який знав свого студента з червоним дипломом ще з Умані, але партійні структури мабуть дозволили підтримувати іншого свого колишнього студента В. Юрчишина, а В. Мертенс самостійно продовжував боротися за місце під сонцем.

Далі посаду ректора зайняв (1968-1976рр.) його сокурсник Володимир Юрчишин з яким вони з золотими дипломами закінчували Уманський сільськогосподарський інститут, одночасно закінчували аспірантуру на одній і ті ж кафедри, в установлені строки захистили кандидатські дисертації, разом жили на квартирі і в гуртожитку, дружили навіть сім'ями.

Ректори завжди залежні від влади, а тим більше такої, яка була в комуністичну епоху. Тому, ні Пересипкін не зумів нічого допомогти своєму обдарованому колишньому студентові обласного вузу і талановитому викладачеві столичного вузу. Не зумів нічого допомогти і В. Юрчишин своєму соратникові, щоб розмотати клубок життєвих проблем, що навалили на його однокурсника, а згодом підлеглого співпрацівника вищого навчального закладу. Мабуть не мав змоги, бо й сам в останні роки потрапив у складне становище відносин зі своїм проректором. Дійсно, тодішня тоталітарна система всіх тримала на припоні, але було б не зайвим, якби українці підтримували у той час один іншого хоча б добрим словом. Всіх відносин встановити важко, але у ректора вищого закладу було чимало реальних можливостей допомогти своєму товаришеві, якого комуністи несправедливо загнали в глухий кут, хоча б надати йому два роки для проходження докторантури, що дозволялось законом, яким користувались всі, хто писав докторські дисертації.

Основна причина такого лагу часу для підготовки докторської в доцента В. Мертенса, рівного якому у викладацькій і педагогічній діяльності в усьому вузі не було, пояснювалась тодішніми політичними реаліями комуністичної епохи. Професор не був членом партії, а це закривало дорогу до наукових рівнів і будь яких посад. Він боровся, намагаючись якимось вписатися в ортодоксальну комуністичну систему, його істинні товариші три рази висували в кандидати партії, звичайно комуністичної, але кожен раз при остаточному обговоренні не приймалось позитивного рішення. Ортодоксальні комуністи весь час посилались на життєві сторони його батьків, дідів і прадідів, які чомусь не подобались і не відповідали комуністичній ідеології.

Теперішньому поколінню важко зрозуміти цю проблему, адже і наукові ступені, і професорські звання визначають вчені ради вузів. Тому, думають теперішні молоді вчені, коли професорсько-викладацький колектив виносить на голосування і у закритому режимі приймає позитивне рішення, то партійні органи нічого не могли б вдіяти. Але справа не тільки в партійних органах, нерідко в таких випадках втручається потужний, підпільний, заздрісний людський фактор, який надзвичайно різноманітний, він не завжди піддається осмисленню, якого важко й описати. Мені здається, що у Володимира Петровича було чимало ситуацій коли, щоб уникнути складнощів і

непорозумінь в наукових колах, йому приходилось в процесі боротьби за науку і істини, здійснювати деякі маневри, щоб уникнути міцних обіймів «друзів». Мабуть птиця, яка кружляла над В.Мертенсом і не давала йому спокою, нерідко торкалась своїм гострим крилом і тих, хто появлявся рядом з ним.

На початку 1971р. я завершив кандидатську дисертацію «Рентабельність виробництва молока і шляхи її підвищення», але мій керівник В. Мертенс порадив проситися на захист не в Українській сільськогосподарській академії, де я проходив аспірантуру, а в Українському науково-дослідному інституті економіки і організації сільського господарства ім. О.Г. Шліхтера. На той час то був відомий в Україні і за її межами науковий заклад, керівником якого був видатний український вчений академік І.І.Лукінов. При захисті я там відчував підвищену увагу до себе з боку члена спеціалізованої вченої ради, ректора Української сільськогосподарської академії, де я проходив аспірантуру, В.Юрчишина. Для того, щоб перевірити знання Б.Панасюка, начальника відділу Міністерства сільського господарства, аспіранта вузу, яким керує професор В.Юрчишин, він задав, згідно протоколу, тринадцять запитань, мабуть, щоб показати науковій громаді як готуються наукові кадри в його вузі.

Після закінчення відповідей на всі поставлені питання член спецради сказав, що не з усіма відповідями погоджується, особливо з тим, що для дослідження взято молочне скотарство всієї країни, а треба було якийсь один невеличкий район і там вивчати диференціацію цін на молоко. Я був шокований, але коли поглянув на незадоволене обличчя головного знавця у справі ціноутворення академіка І.І.Лукінова, то зрозумів, що В. Юрчишин, який три роки тому назад захистив докторську дисертацію «Економіка порід і сортів плодкових культур України», був не коректним у своїх економічних висновках. Член спецради, одержавши відповіді, чомусь запевнив присутніх, а їх було чимало, що буде голосувати позитивно і мабуть так поступив. В цілому виявилось після таємного голосування, що негативних голосів було два, але в Москві мою дисертацію затвердили через два місяці (березень – квітень), що в ті часи було рідкістю.

Чи не підтверджував подібний факт високі позитивні результати наукової школи на той час тільки доцента, кандидата економічних наук Володимира Петровича Мертенса із Української сільськогосподарської академії? Я, як його учень, відношу позитивні результати більшу частину на його адресу, і схиляю перед його пам'яттю свою сиву голову. В ті далекі часи Володимир Петрович і я відчували чуйну підтримку його інститутського товариша Олександра Васильовича Кристального.

В той же час самому Володимиру Петровичу довго прийшлося писати докторську дисертацію, очікувати її затвердження, і присвоєння професорського звання. Для історії не зайвим знати, що подібні нюанси бували у багатьох, але треба враховувати ще й те, що все це має своє конкретне пояснення, яке не завжди хочеться виносити на загальне, а даремно. Високоінтелектуального викладача, знавця своєї справи, якого поважали в

колективі співробітники, любили і шанували студенти не допускали до професорського звання із-за штучних перепон для неможливості своєчасно захистити докторську дисертацію. Перенісши величезні багатолітні труднощі на шляху здобуття ступеня доктора наук Володимир Петрович з гіркотою дивився, що після 1991р., періоду входження країни в ринкові відносини, докторські дисертації просто купують, або шукають рабів, щоб їх написали. В останні роки життя він нерідко говорив своїм колегам, що в часи його наукового сходження, які були страшенно важкими, але до такого варварства в науці ніхто не додумувався, навіть в страшному сні.

Перш за все В.Мертенсу, із-за відсутності у нього партквитка, не давали два роки звільнення від лекцій для навчання у докторантурі, якою користувалися інші викладачі на законних підставах. Доцентові Мертенсу неофіційно завідувач кафедру І.Н. Романенко, який високо цінував свого заступника, за погодження з ректоратом для завершення докторської дисертації домігся надати тільки півроку і все. Справа в тому, що у докторантуру направляють викладачів тільки з дозволу партійних органів, а Мертенсу ці органи поставили непробивну загородь будь-куди.

Знаючи лекторський хист Мертенса та прояв до нього власного протистояння, партійні органи залучали його читати лекції на підприємствах і для трудових колективів. Як-то Мертенсу доручили прочитати лекцію у Київському обкомі партії, - розповідає тодішній обкомівський працівник Д.В. Полозенко, - він прочитав, одержав високу оцінку колективів, де читав лекції. Обкомівський працівник запитав, чи лектор є членом партії і одержав відповідь, що ні. Від прямого пояснення він ухилився, але коли Д. Полозенко потелефонував до учбового закладу, то йому пояснили, що уже тричі він подавав заяву в партію, але не приймають. Основна причина так це його заслання із-за перебування на окупованій території. Ніхто не побажав розібратися, що репресивні органи зразу після війни реабілітували всю сім'ю і її главу, а вони, як відомо, подібного не робили, якщо була хоча б тінь якоїсь вини, а тут повна реабілітація. А ось партійні товариші цього не бажали зрозуміти, ярлик «не пушать» не знімали, заставляючи людину переносити жорстокі муки.

Навкруги свої ж люди та такі добрі, що хоч до рани прикладай, разом випивають і співають: одногрупники з вузу; працівники однієї кафедри; знайомі і близькі ректори і проректори; ні одного, який би сказав погане слово про В.Мертенса. Але в партію не приймають, часу на підготовку докторської не дають, завідувати кафедрою не пропонують, заслуженого діяча науки і техніки так і не дали, натомість доноси летіли в усі інстанції. Що це, завидки чи помста, але за що, всі мовчать і мило дивляться у вічі.

Коли у 1974р. захистив докторську дисертацію, то її три роки не затверджували в Москві, розбираючи доноси, які посипалися мов з рогу достатку на людину яка, зовні здавалося, не мала ворогів, всі були добрими і привітно усміхалися. Звичайно найбільше писали про німецький період, хоча ніхто з дописувачів нічого толком не знав, лише писали, що співробітничав з німцями. Як було заведено на ті часи органи перевіряли і перевіряли, а

доноси сипалися з Києва на найкращого викладача сільськогосподарського вузу. Звичайно, «доброзичливці» писали й про якісь наукові прорахунки, статистику і багато іншого, а Володимиру Петровичу приходилося їздити до Білокамінної, як у XII ст. українці для поклону їздили до столиці монголів у гирлі Волги, і доказувати свою правоту. Прикрим є те, що не Москва викликала до сповіді, направляли туди своїх людей, товаришів і близьких самі ж українські доброзичливці.

Три роки тримали докторську дисертацію, а самого претендента на вчене звання В. Мертенса мордували, аж доки поступали доноси і анонімки, а після цього викликали у ВАК для доповіді своєї дисертації. Слухачі були здивовані і шоковані знанням теми дисертації, обізнаністю і ерудицією дисертанта, талановитими відповідями на запитання. Розумні москвичі звичайно думали, що ніхто так не може доконати своїх одноплемінників, як це роблять українці. Члени ВАКу всі проголосували «За» і відправили підтвердження до Києва, відчуваючи сором за чужу національну українську неприязнь, змальовуючи один одного тільки чорними фарбами.

У московському ВАКу, як розповідає інститутський, науковий і навіть сімейний товариш Володимира Петровича Олександр Кристальний, була досить цікава думка про українців і грузинів, які тепер одночасно намагаються довести, щоб їх прийняли до такої організації як НАТО. Так от, московські вчені говорили: коли поступає дисертація з Грузії, то за нею невдовзі прибуває вагон вина грузинського розливу, а вслід за дисертацією з України присилають вагон анонімок українського штибу. Злющий вплив анонімок на свою долю з юних літ у повній мірі зазнав Володимир Мертенс, залишивши цей жахливий світ так і не очистившись від бруду кинутого на рід Мертенсів заздрісниками і підлабузниками.

В Україні багато видатних людей інтелігентної вдачі терпіли життєві складнощі і тільки одиниці залишались видатними для нащадків. Як гарно, мистецьки співав А.Солов'яненко, його з захопленням слухали в Італії, в усій Європі та світі, але зневажали заздрісники його природного таланту в Україні оточуючі, в Оперному театрі не давали не тільки належної, але й будь-якої роботи. Він не витримав наруги і пішов із життя ще відносно молодим. Слава А. Солов'яненка все таки відроджується, його знають і пам'ятають нащадки, а заздрісників уже ніхто не згадує. Про відомого вченого, педагога, неперевершеного майстра слова, великого інтелектуала, людини наповненої добротою і оптимізмом, любов'ю до своєї батьківщини Володимира Мертенса, який зазнав величезної зневаги від тоталітарної системи, але заздрісників ще дуже мало знаємо і продовжуємо шанувати.

Зовнішня атмосфера постійно була напруженою, хоча на поверхні все здавалося тихо як в ямі. Все концентрувалось в партійній організації, до цього часу викликає здивування, що ніхто не наважився вивчити реальну обстановку, хоча б те, що влада зразу ж після війни визнала свою помилку і реабілітувала виселенців, не вибачившись. Тодішній секретар парткому і пізніше проректор Сагач так і продовжував воювати не тільки з В. Юрчишиним, він багато шкодив і В.Мертенсу. Проте, толерантність і

делікатність Мертенса не сприяла йому у боротьбі проти людської жорстокості і він занурювався в собі, захищаючись піснею, гумором, доброзичливістю, а іноді і чаркою. Мабуть не даремно з сумом згадує сестра Володимира Петровича Лідія Петрівна «Володимир Васильович Юрчишин, який написав чудову статтю після смерті, при житті не підтримав, не допоміг, коли цькували горе-партійці – Сагач, інші, а він був ректором».

Тому, на превеликий жаль, не треба думати, що в провині тільки система, ні, тут уже відігравав сформований століттями людський фактор українського суспільства, а за великим рахунком, недосконалої людської цивілізації. З такої точки зору стає досить зрозумілою ситуація, коли у звільненій від тоталітарної системи російської імперії та усунення від панування комуністів в Україні відомому вченому, видатному педагогові вищої школи, який був, як офіційно стверджувало керівництво вищого навчального закладу, «візитною карткою» аграрного університету так і не дали звання «Заслужений діяч науки і техніки». Він таку несправедливість переживав надзвичайно боляче, що і добавляло гіркоти у його реальне наукове і людське життя. А скільки таких незаслужено обділених увагою держави і суспільства.

До себе професор Мертенс притягував завжди людей, у нього були гості і в Києві, не минали його батьківського дому в селі Ладжинка, яке розташоване на шляху до Одеси, де збиралися відпочити його друзі. В Києві у Володимира Петровича часто зустрічалися його інститутські товариші, згадуючи минулі інститутські роки. Двигуном будь - яких товариських зустрічей був Володимир Петрович, організовував і проголошував тости, задавав тон бесіди, в усьому проявлялась його викладацька, виховательська і організаторська доброзичлива риса, яка передавалась всьому товариству.

Одночасно з Мертенсом Уманський сільськогосподарський інститут закінчив Василь Кавун, а через два роки Юрій Коломієць, які згодом стали відомими в Україні і за її межами політичними і державними діячами. Не рідкими гостями вони бували у нього дома, викликаючи чималий інтерес: Кавун Василь Михайлович - член ЦК КПРС, голова колгоспу на Вінниччині і голова Житомирського облвиконкому; Коломієць Юрій Панасович - секретар одного із райкомів, а згодом Черкаського обкому комуністичної партії, заступник Міністра сільського господарства, Міністр радгоспів, заступник голови ради Міністрів України, кандидат в члени Політбюро ЦК Компартії України.

Саме у Володимира Петровича від Кавуна В.М. ми довідалися під великим секретом, як за ним з Москви прислали спеціальний літак, який приземлився на секретному військовому аеродромі в Калинівці, забрав члена ЦК КПРС Кавуна В.М. і доставив прямо на засідання Центрального Комітету, де звільняли Першого секретаря ЦК КПРС М.С. Хрущова. Всі члени засідання нічого не відали про дії в Москві доки не розпочався Пленум партії. Виявилось, що їх у військовому порядку викликали, щоб проголосувати за пропонуване рішення, а очолювали заколот Л.І.Брежнєв, М. Сулов, А. І. Мікоян, а також з підтримкою військових, які забезпечували

доставку членів Центрального комітету комуністичної партії. Це було надзвичайно цікаво, бо про такі речі ніхто ніколи не дізнавався при житті учасників заклоту.

Професор В.Мертенс був сильний духом, гордий і ніколи не вдавався до уклінних просьб до своїх високо посадових друзів, щоб вони щось зробили для нього, він тільки надіявся на те, що дійсно заслужив, але багато чого так і не дочекався. Навіть залізна нервова система не здатна витримати такої наруги над інтелектуальною особистістю з боку комуністично-тоталітарної системи, а особливо заздросців «друзів», відсутності підтримки в складних обставинах тих, хто йшов поруч. В даному прикладі доречно навести вислови з святого письма "... всяка праця і всякий успіх у справах викликає взаємну між людьми заздрість".⁴¹ Хто проявляв заздрість до В.П. Мертенса, який відмінно знав економіку сільського господарства, мистецьки читав студентам лекції, був дружнім з усім колективом не тільки своєї кафедри, але й усієї сільськогосподарської академії, якого знали як високоінтелектуальну і творчу людину, окрім тоталітарної влади. Не може бути, щоб влада, без допомоги її приспівників так жорстоко давила неугодну їй особистість.

Розповідаючи про В. П. Мертенса не можна не згадати завідувач кафедру І.Н. Романенко, який зазнавав чималого негативного відношення до себе зі сторони влади і так званих «доброзичливців». З усього було видно, що єдиний в Україні член-кореспондент ВАСГНІЛ з пійтетом відносився до свого члена кафедри, він його вважав розумним, дійсним вченим педагогом, надійним товаришем, неперевершеним співрозмовником, а тому нерідко запрошував з собою в наукові відрядження. Це були два українці, великі педагоги, які любили свій народ, проявляли порядність і чесність до оточуючих, любили життя, були патріотами своєї вітчизни.

Звичайно, відомий в країні вчений І.Н.Романенко був помітною фігурою: він один із перших докторів наук з економіки сільського господарства; професор; член-кореспондентів ВАСГНІЛ, яких не так багато, лише одиниці, було в Україні. Його спочатку завжди помічала влада, поважали вчені, а далі були заздросці та небилиці. Професор І.Н.Романенко не тільки проявив себе як роздумливий вчений, але був веселий і дотепний співрозмовник, любив спілкуватися і дуже гарно співав, а тому біля нього формувалась не тільки наукова спільнота, але й компанія для відпочинку. Якщо збиралися відпочивати за келихом пива, то він найбільшу частку платив сам, іноді повністю сплачував за товариство. Тепер багато тих, хто з ним спілкувався, відпочивав і чув його дотепні витівки, дивовижні поступки, згадують теплим словом, а про тих, хто його гудив давно уже забули і добрим словом не згадують.

Заступник завідувача кафедру, звичайно майже постійно бував біля свого шефа, їздив з ним у відрядження, він також співав, любив розповідати, гарні анекдоти, де б він не з'являвся йому доручали бути тамадою. Він проявляв високу культуру не тільки в поведінці серед людей, серед

⁴¹ Біблія. Екл. 4 (4)

викладачів і студентів, йому була притаманна висока інтелігентна культури вживання їжі, якої він дотримувався не тільки дома, але й громадських місцях. До прийняття вина він відносився зовсім не як до продукту, що підвищує апетит чи добавляє веселощів, ні. Володимир Петрович, а це визнають всі його знайомі, мов би прислухався до порад персидського поета, вченого і філософа XI століття Омара Хаяма, який вважав, що:

Вино не только друг. Вино – мудрец:
С ним разнотолкам, ересям - конец!
Вино-алхимик: превращает разом
В пыль золотую жизненный свинец.

Свинцю, який треба було перетворювати в золотий порошок, багато залишилося у Володимира Петровича з часів юності і він накопичувався, коли став дорослим і самостійним. Не любив він алкоголь, хоча здоров'я дозволяло йому випити чимало і не впитися, але треба було щоразу бути в компаніях заслугувати позитивного відношення тих, хто хоча б чимось мав змогу надати хоча б якусь допомогу працювати над докторською дисертацією. Подібне можна пояснити тим, що Володимир Петрович з юних літ був спутаний обставинами, які знаходились під жорстким контролем тодішньої комуністичної тоталітарної влади. Це були реалії, яких ніхто і ніяк не мав змоги подолати, обійти чи оскаржити – це була безвихідь.

Але мабуть рідко приходилося йому відчувати дружню підтримку в складних життєвих і наукових ситуаціях, бо коли такі відбувалися, то їх він сприймав як Божий дар. У знаного професора В. Мертенса з'явилися сльози, коли він розповідав академіку П.Саблуку, як його дружньо і мов близький товариш підтримав в Москві відомий український вчений академік І. І. Лукінов під час винесення рішення ВАК після трьохрічного розгляду докторської дисертації вченого.

Немало духовних травм переніс Володимир Петрович і тоді, коли прийшла незалежність, яку він очікував. Особливо це стосується не стільки викладацької, як його наукової діяльності. Всі свої наукові дослідження, а їхні результати він використовував для навчання студентів, які йшли у виробництво і несли його ідеї, яким він віддавав все своє творче життя. Його дисертації, підручники, наукові статті і монографії присвячені в основному єдиній проблемі – інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. За даними колишнього заступника міністра сільського господарства, доктора сільськогосподарських наук О.М. Окопного в 1976р. в Україні працювало 1152 спеціалізованих колгоспи і 80 міжгосподарських підприємств з вирощування та відгодівлі великої рогатої худоби і виробництва свинини, 1488 колгоспів з виробництва молока, 514 – яєць і м'яса птиці, 205-вовни.⁴²

Що таке інтенсифікація у виробництві? Це напрям у розвитку суспільного виробництва, за яким зростання його обсягу відбувається насамперед внаслідок науково - технічного прогресу, підвищення рівня організації виробництва і управління, ефективного використання технічних,

⁴² Аграрні лани ветеранів війни. Спогади ветеранів. Під ред. І.М. Кравченка, «Інтас», К. 2007, -С120-121

матеріальних і трудових ресурсів. За підрахунками колишнього заступника міністра сільського господарства, кандидата економічних наук І.М. Кравченка Україна йшла попереду в усьому колишньому Союзі. В 1990р. з виробництва продуктів харчування на душу населення у порівнянні з розвинутими країнами світу мала високі показники: зерно – Україна 1027 кг, країни ЄЕС 511 кг, США 1049 кг; м'ясо (ж.в.) відповідно – 86,95, 119; молоко відповідно - 471, 335, 269; яйця, шт. відповідно – 338, 254, 279. При такому виробництві в розвинутих країнах люди були повністю забезпечені продуктами харчування, в Україні ж їх на той період вкрай не доставало, особливо на селі, вони вивозились в Союзний фонд. Саме з цієї причини теперішня Росія ніяк не хоче відпускати Україну із «братніх обіймів».

Належна увага інтенсифікації сільськогосподарського виробництва саме в Україні сприяло тому, що теперішня наша держава займала не погані місця з виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції: 2-ге місце з виробництва зерна і зернобобових, в тому числі пшениці, цукру в Європі і 5-те місце у Світі. Я вважаю і про це відомо всім, що велика доля в інтенсифікації сільськогосподарського виробництва в Україні, тодішній союзній республіці, належить науково-педагогічній діяльності В.П.Мертенса, який науково розробляв проблему інтенсифікації, пропагував її своїх громадських лекціях, а основне навчав студентів, які несли його настанови у виробництво.

В цілому ж інтенсифікація виробництва в аграрному секторі була вразливою ахілесовою п'ятою великої радянської імперії. В усьому СРСР урожайність зернових була у 2-3 рази, продуктивність тварин у 3-3,5рази нижчою від розвинутих країн Європи і Світу, низька продуктивність праці, науково – технічний прогрес мав низькі характеристики у порівнянні з світовими, а головне – відсутність новітніх технологій, висока матеріало - і енергомісткість продукції. Виробничий апарат на який покладається надія на інтенсифікацію виробництва був повністю застарілий і не відповідав новим умовам: в середньому за 1986-1990рр. зношеність основних виробничих фондів в усьому народному господарстві України становила 45,0%, а в сільському господарстві – 70%.

Прийшла довгоочікувана свобода і незалежність, яка спочатку принесла радощі, а невдовзі гіркоту, особливо для інтелектуалів до яких відносився Володимир Петрович. Він вважав, що інтенсивне виробництво може бути тільки в великих господарствах і категорично не сприймав дрібних господарств. В супереч його теорії і на противагу його науковим надіям після 1991р. все повернулось у найгіршу сторону: великі господарства - радгоспи, колгоспи і тваринницькі комплекси повністю знищені, їх розбирали цеглинами; нові технології, навіть сівозмін, у дрібних фермерських господарствах, не говорячи про селянські господарства, застосовувати практично неможливо; Україна, за об'ємами виробництва зернових, з другого місця відкинута на відстань, що неможливо побачити у потужний телескоп.

В державному управлінні, здійснюючи регулювання соціально-економічних процесів в країні, про показники інтенсифікації сільськогосподарського виробництва перестали говорити, а продуктивність праці взагалі не використовується в практиці економічного аналізу не тільки на державному рівні, але й у виробничій сфері. Дотепер народ не вірить в науку, мовляв нічого не використовується на практиці, а що уже казати про філософію і теорію суспільно-природничої науки.

Не легко переносити інтелектуальній особистості такі чергові випробування. Адже все творче життя Володимир Петрович присвятив виключно економічним проблемам інтенсифікації – основі розвитку сільського господарства в цілому, землеробства, тваринництва, соціального розвитку села, економічних знань. Інтенсивно сільське господарство здатне розвиватися в крупних господарствах, а тут ремісники від науки запропонували, а новітні аграрні керманічі взяли на віру і розвіяли за вітром крупні господарства. Вся наукова романтика в аграрній сфері зникла мов вранішній туман, хоча саме без інтенсифікації в умовах ринкових відносин і природних змін клімату практично обійтися неможливо. Це була чергова травма для маститого, високоінтелектуального вченого, який вірив в мудрість свого народу, у свою наукову теорію і практику, яка була спрямована на бачення майбутнього.

Професор все переживав за допущені недоліки як в минулому так і в новітній українській історії. Його могутня інтелектуальна думка протестувала проти несправедливості, проти допущених втрат, але внутрішня воля, пригнічена комуністичною тоталітарною системою, була в глибинному заточені стомленої душі. Він був вчений, якого не цікавила політика, який був далекий від меркантильних думок, щоб як хом'як заpastися в період «початкового накопичення капіталу» за рахунок багатства, створеного важкою працею всіх людей.

Більшість високоінтелектуальних особистостей відчують дискомфорт серед недосконалих відносин в людському середовищі. Особистість професора Мертенса важко охарактеризувати одним штрихом, він був багатогранною особистістю. Його міцна кряжиста фігура, пишні вуса, чорне густе волосся формувало красиву чоловічу зачіску, кругле, грубуватого овалу, селянське обличчя, теплий погляд чорних очей з навислими над ними густими бровами. Це був високого рівня інтелектуал, який із-за своєї внутрішньої інтелігентності і духовності за природою не призначений до жорстокої боротьби протистояння несправедливості, яка його супроводжувала на життєвій ниві. Він пропонував розумову боротьбу, а йому нав'язували жорстокість і таємність: безневинне заслання; доноси і перепони; штучне стримування у науковій діяльності не приймаючи в партію, яка захопила владу; відсутність належної оцінки, яку він заслуговував своєю інтелектуальною працею. Подібне становище, якщо не було реальним, то межувало з приниженням людської гідності.

Проте, за великим рахунком, Володимир Петрович був все таки борець, але, важливо підкреслити, інтелігентний. Не треба скидати з рахунку,

що його давній предок був інженером будівельної справи, а для того, щоб стати інженером в ті далекі часи середньовіччя треба було мати високий рівень природного інтелекту і розуму, щоб займатися такими складними на той час справами. Після перевороту 1917р. в російській імперії в Україні всіх господарів, інтелігенцію і взагалі думаючу еліту фізично знищено під корінь, в результаті була перервана біологічна нитка живих організмів з високим інтелектуальним рівнем, створеного природою впродовж віків. Мається на увазі не дарвінівська теорія відбору, а дії вищих сил природи, яких людина не знає і є багато сумнівів, що колись довідається про них.

В період громадянської війни, голодоморів , особливо 1922-1923рр, 1932-1933рр. та 1947р., періоду репресій 30-х років ХХ ст. в ГУЛАГАХ фізично знищувалась еліта нації, а тому до влади прийшли люди, які одержували від своїх предків генетичні риси не дуже високого рівня. Ніхто не може заперечити, що природа не всім дає однакові здібності, які є надвисокі, високі, середні, низькі і наднизькі. В результаті того страшного періоду відбувся великий етнічний зсув української нації в сторону зниження якісної її структури, де переважали елементи з низьким інтелектуальним рівнем.

Серед бідняків і сиріт було багато людей з високими природними задатками, які не проявлялися в умовах російського царизму. Комунисти, вірні своїм послідовним принципам, виявили їхні можливості, виконавши дані обіцянки під гаслом «землю селянам» та «фабрики робітникам». Коли бідняки, сироти, незаможні, батраки одержали землю чи можливість організувати якийсь промисел в містах, то багато з них, мов добротне насіння кинуте в землю, дали рясні сходи і вони ставали заможними, ставили на ноги своїх дітей, вирощували продукцію, будували свої оселі. І тут комунисти здійснили подальшу зачистку тих, у кого проявились високі інтелектуальні риси господарювання, об'явивши їх куркулями чи ворогами народу. Господарів на Соловки чи Магадан, а сім'ї на простори Сибіру. Саме із-за цього теперішня молода українська демократія вагітна героями Гоголя, «шариковими» і «швондерами», які залишились управляти державою з низу до верху, господарювати і навчати.

В певний період особистостям, генетична лінія яких не була перервана, було надзвичайно не комфортно в такому людському середовищі. Волею судби Володимир Мертенс, батько якого, Петро Генріхович (Євгенович) Мертенс, давній предок якого був інженером, не був знищений фізично, залишився людиною з високими інтелектуальними рисами. Він не володів засобами грубощів і сили виживання, а захищався від жорстокого зовнішнього середовища високим інтелектом, дотепними і розумними словами, вмілими висловами і анекдотами, а головне піснюю.

Впродовж життя любив співати, в Уманському інституті зразу ж очолив хор, керував ним, складав пісенний репертуар куди входили як народні так і радянські патріотичні пісні. Коли він уже став викладачем, то завжди виконував тільки народні українські пісні, які відрізнялися журливою тематикою, мабуть ніхто не чув, щоб він співав комсомольські, революційні і

інші похвальні оди комуністичної доби. Мабуть туга за своїм краєм у нього зародилась ще в юнацькі роки, коли він був на засланні і косив сіно на берегах сибірської ріки Об. Не було мабуть випадку, щоб на різних зібраннях, асамблеях з випивкою і танцями, Володимир Петрович не заспівав пісню «Чуєш, брате мій»:

Чуєш, брате мій,
Товаришу мій.
Відлітають сірим шнуром
Журавлі у вирій.
Чути: кру-кру-кру!..
В чужині умру,
Заки море перелечу,
Крилоньки зітру.

Кожна людина, як говорив Булгаков, є нерозгаданою таємницею, яку ми не помічаємо під час щоденного спілкування. Особливо це відноситься до тих людей, які були відкритими, але чим більше вони йшли до людей, щоб висловити щось потаємне, тим загадковою і утаємничую залишалась їхня душа і так нерозгаданими вони йшли в могилу. Таким був Володимир Мертенс, професор аграрного вищого навчального закладу України, уродженець з Уманщини. Його пісні і дотепні слова були тайною живої індивідуальності, духовна сутність якої так і залишилась не висловленою, творчий задум, який викликав до буття його живу душу так і залишився нерозкритим, те що було самим важливим, істинним, суттєвим в цій людині, приходиться тільки гадати і дискутувати.

На своєму життєвому шляху був В.Мертенс гордим, ніколи ні перед ким не принижувався сам і не принижував інших, не ставав на коліна перед сильними цього світу, він ніс свій хрест спираючись на внутрішню духовну силу та власний інтелект. Під дією негативного середовища життєва особистість Володимира Мертенса не змогла розкритися в усій своїй мистецькій величі і красі, яка неодмінно проб'ється через темряву у нащадках. Життя науково-педагогічна творчість професора Володимира Мертенса прикра докора нам українцям, які його оточували, випробовуючи на його долі всі негативні риси, притаманні українцям. Його добрий, толерантний і незрадливий дух просить в прийдешніх поколіннях проявити силу і позбутися негативних рис, об'єднатися створюючи взаємовиручку між українцями, збудувати міцну державу. Коли в людини недостає сил стримати свій гнів, не виникає потреба допомогти в скрутні іншому, то здається, що із глибин Всесвіту лунає тихий, але твердий бас Володимира Петровича «українці, не залишайте один другого в біді!».

Вимушено двічі залишав Володимир Петрович свою батьківщину, яку щиро любив. Перший раз він повернувся з перемогою, визволивши себе і своїх рідних з сибірської неволі. Але ж не вдалося йому визволити себе від рабського оточення, сформованого століттями в середовищі української людності, яке негативно впливає на нематеріальне тіло кожної особистості. Другий раз залишив всіх нас і цей грішний світ занадто рано, але назавжди.

Людство живе надією, а тому покладаємось на віру в те, що вчений і великий педагог повернеться у своїх нащадках, як повернувся з далекого минулого інженер Мертенс в особистості Володимира Мертенса.

серпень 2008

До 70-ти річчя
В.П.Бурката

ВАЛЕРІЙ БУРКАТ І ГЕНЕТИКА КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ⁴³

27.02.09
М. Київ

В Міністерстві сільського господарства України я працював у фінансовому управлінні, а поряд в управлінні праці та заробітної праці трудилась молода дівчина Наталія Євгенівна. Нерідко молоді працівники цих управлінь збиралися на шостому поверсі біля вікон, щоб погомоніти, обмінятися економічними новинами, почути якісь новини із службового життя. Десь з 1962р. стало помітно, що коли на коридорі появлявся хлопець високого зросту, з розміреною твердою ходою, худорлявий, зі світлим волосся і голубими допитливими очима, то Наташа зразу направлялась в його сторону. Серед працівників поширилися доброзичливі чутки про хлопця, який працює селекціонером в республіканському тресті племзаводів, що для економістів і фінансистів було занадто віддалене поняття. Невдовзі, як водиться поміж цікавих людей, стали відомі деталі, що це Валерій Буркат, родом з відомого містечка Барвінкове на Харківщині, а якийсь працівник старшого віку, знавець історії, підкреслено пояснив, що той край називають Слобожанщиною. Формувалась молода сім'я майбутніх відомих в Україні державних і наукових діячів Валерія Петровича і Наталії Євгенівни Буркотів.

Слобожанщина цікавий край Лівобережжя, куди прийшли українські козаки з намірами працювати, знайти захист від зовнішніх ворогів і будувати свою козацьку державу, має свою давню, одночасно цікаву і важку історію. Проте доля обійшлася з добровільними колонізаторами жорстоко, коли серед квітучих ланів вони назавжди втратили свої вольності і свободу, саме в цьому краї козацтво назавжди зникло як своєрідне українське державотворення під пильним поглядом російських царів і їхніх опричників.

Якщо вважати, що спадковість притаманна не тільки живій природі, але й духовній субстанції, то вивчаючи сучасних українців треба знати хоча б трохи історію їхніх предків, бо за словами Теодосія Софоновича «людей, котрі не відають свого роду, за дурнів вважають»⁴⁴ і тоді можна щось знати про свою націю і державу.

Якщо розглядати історію Слобожанщини, малої батьківщини академіка В.Бурката, то вона розпочиналась з настанням визвольних рухів в Україні, козаки не сприйняли національно-релігійного гніту Речі Посполитої і

⁴³ //Історія науки і біографістики. /Електронний ресурс/.. -2009. –Вип.1.

⁴⁴ В. Буркат. Свою Україну любіть. ВТД «Університетська книга», Суми, 2008, -С.11

розпочали військову боротьбу. Коли ж із-за недостатньої сили і зрадництва терпіли поразку, то як прагматичні і розсудливі неагресивні господарники змінювали місце проживання, перейшли на вільні землі через які пролягали головні шляхи татарських завойовників, де все було зруйновано, населення знищено, або спасалось втечею. Козаки ні у кого нічого не грабували, нікому не погрожували, а займали не освоєні простори разом зі своїм багатством, щоб придати сили квітучій і родючій землі.

Перша масова колонізація українцями Дикого поля, заснування багатьох слобод від яких увесь край став називатися Слобідською Україною, розпочалася після поразки козаків 1638р. під проводом Острянині, які забравши дітей і жінок оселились біля Чугуєва. Новий колонізаційний рух розпочався після зрадницького погрому турками і поляками козаків під Берестечком 1651року. Хлібороби йшли на нові місця не з військовим знаряддям, а як люди мирної праці, але з сильним духом і шануванням свободи. Тільки 1654р. на Слобожанщину прийшло 1587 козаків, їхніх дітей і жінок, а з собою привели 605 коней, 618 волів, 479 корів, 1473 овець, 1090 свиней. Це була колонізація, але особлива, українська, зі своїми капіталами, власними робочими руками і високими духовними намірами покращувати та збагачувати новий край. Зовсім не так поводитись інші світові колонізатори в Африці, Азії і Сибіру, ні не так.

Щоб захищати свою свободу і права, які були завойовані їхніми попередниками переселенці зберігали військову організацію, створивши на базі нових міст полки: Острогозький, Сумський, Харківський, Охтирський та Ізюмський, на Чернігівщині утворився Прилуцький, Ічнянський та інші полки. З тих часів до Слобідської України відносилися території сучасної Харківської, Сумської, Донецької, Луганської, Курської, Белгородської і Воронезької областей. Але нові сусіди, особливо після Переяславської угоди 1654р., російські царі стали не кращими, які уже не силою, а різними хитрощами та законами привчали свободолюбних козаків до рабської покори. У своїх імперських цілях Московський уряд не допускав єдиного керівництва полками, а звертався до кожного полку окремо, щоб не формувалось почуття спільності і солідарності. І вільних козаків царі російські вроздріб використовували уже для власної військової колонізації всього навкруги: у битвах проти шведів 1708-1709рр., Персії 1724р. і Польщі 1733р.; у походах на Крим 1736р., до Молдови 1739р. і на Австрію 1746р.; участь у семирічній війні 1756-1762 років.

Здавалося б вільні козаки Слобожанщини, між війнами російських царів, будували Ладозький канал 1719р. та фортеці на кордоні з Персією 1728р. і інші будови здійснювали. Росіяни люблять воювати і їм трудівники Слобожанщини манною з неба, які поставляли військам волів, коней, харчі, смолу, вози, колеса, хомути, сідла, ковалів, шевців. В подальшому росіяни відібрали всі права, а козаків перетворили у кріпаків, старшинам дали російські ранги. Та частина козаків, яка виступила проти, то були арештовані і страчені, а їхній полковник Федір Краснокутський висланий до Казані.

Незавидною виявилась доля козаків і їхнього сімейства, потрапили вони із полум'я та в пекло. Своім прикладом козаки Слобожанщини дали незламний суттєвий приклад для своїх потомків з якого випливає фундаментальний висновок для сучасників, що не змінювати місце проживання у своїй країні із-за нападу зовнішніх ворогів, не шукати притулку і захисту у тих чи інших «добренських» сусідів, а всіма силами боронитись, щоб захищати волю і свободу, права і незалежність, націю і державу чого б то не коштувало.

Багато чого втратили козаки в ті важкі часи і свободу, і незалежність, і всякі права, але дух цих людських цінностей, заради яких людина і є людиною, ввійшов глибоко у підсвідомість, який на генетичному рівні передається козацьким нащадкам, щоб вони все таки наперекір долі здобули омріяну їхніми пращурами свободу. Прадіди і діди В. Бурката, як встановила історія, були приписані до Прилуцького полку, який був організований в 2-й половині XVII століття. Там вони господарювали і захищали свободу свого краю, а пізніше їхні нащадки прямували далі на Схід. В гуці козацьких нащадків Слобожанщини, в місті Барвінкове 27 лютого 1939р. народився Валерій Петрович Буркат. Тепер він відомий в країні і за кордоном вчений, його фундаментальні дослідження і одержані результати в галузі генетики є потужним внеском в теоретичний і практичний потенціал країни. Як і його давні предки, що віддавали перевагу тваринництву, як основі існування людини, а також державній політиці, важливого фактору збереження свободи і незалежності, так і їхній нащадок В. Буркат не відійшов від тих традицій, але йшов шляхом науки і літератури.

Як і в живій природі не всі з гордістю пронесли внутрішню силу духу і жадобу до свободи і незалежності, багато виявилось браку, а ті, хто залишився вірним поклику свободолюбних предків не завжди відчувають себе комфортно серед своїх же, а тому шанобливе ставлення до нації і держави, до героїчного козацького минулого прикривається напускною сировістю і стриманістю. Багато пройшло століть з часів козацьких вольностей, але твердість духу, як основної риси українських козаків, яка гартувалась попередниками у відстоюванні своїх свобод, залишилась незламною і твердою в душі Валерія Бурката. Якщо людина за своєю природою містить мікросхему Всесвіту, то кожна особистість здатна відобразити якусь соціальну структуру, а тому не буде перебільшенням сказати, що академік В.П. Буркат несе в собі величезну гаму рис з давнього козацького роду – уважно придивіться до нього і прочитайте його твори.

Поряд з науковими розробками теорії породоутворення, фундаментальних власних досліджень з біотехнологічної селекції та методів створення синтетичних популяцій і ліній у скотарстві, створення ряду молочних і м'ясних порід великої рогатої худоби, багатьох внутріпорідних та заводських типів і ліній, вчений чималу увагу приділяє публіцистиці з проблем державотворення. Потомок козаків Слобожанщини намагається зробити або ефективно продовжити і відновити те, що втратили його

прапрадіди: поліпшити розведення та виробничі якості тваринництво, поряд з цим розбудувати втрачену вільну і незалежну державу.

Художнє і літературне бачення найсуттєвіших сторін природи і суспільних відносин у поєднанні з академічною фундаментальною природничою наукою є свідченням найвищого рівня вченого, яким є Валерій Буркат. Вчений як і в наукових природничих дослідженнях так і в гуманітарній сфері намагається знайти істину, яка дає змогу покращувати природничі процеси в живій природі, не наносячи їй шкоди, а також в людському суспільстві, толерантно використовуючи нарости, не завдаючи страждань нації, зміцнюючи її дух.

Читаючи твори вченого, які стосуються державотворення, бачиш, що порівнюючи сучасне з минулим митець констатує застій, коли майже нічого не змінилось, були рабами і ними залишились. Про багатьох сучасних тимчасових супутників літератури і науки так і хочеться сказати словами В. Стуса «набір холуїв від літератури, обозних маркітанток естетики, які на національній трагедії шиють собі розмальовані шаровари блазнів-танцюристів, що на трупі України витанцювують хвацького гопака».⁴⁵

Академік Валерій Буркат не інакше як за покликом предків, робить неоціненну справу для української нації в галузі тваринництва, для задоволення потреб населення і політики державного будівництва, на шляху до свободи, яка вимагає ще величезної роботи на основі об'єднання духовних, наукових і фізичних сил. Якщо академік в науковій роботі прагне вивести чистокровні породи скотарства, то в соціально – політичній сфері до очищення нації від вікових нашарувань. Вивчаючи літературу і висловлювання філософів, істориків, вчених, політків про українську націю і український народ вчений жахнувся від тих презирливих термінів, якими нагороджують українців: перевертні, зрадники, лакузи, безбатченки, перекинчики, покручі, яничари, туми. Манкурти, п'ята колона, запроданці, колаборанти, моральні каліки, відступники, українофоби, ренегати, малороси, хахли, холуї, блазні, зграйці нецнотливі /зрадники безчесні), zdegradovanі, бездуховні, совки,»дядьки отечества чужого», безрідні, байдужі, заброди, «безмовний гурт кастрованих рабів»..⁴⁶ Подібне з жалем підкреслював Василь Стус, що «Золотоголовий Київ - (уже) змієголовий. ...став містом заброд і підніжків».⁴⁷

Подібне спроможні терпіти тільки, які віками перебували в рабстві і не бачать свого майбутнього визволення. Українці здобули, а може Вищі сили їм подарували незалежність, як переконливий стимул за право боротися за фізичну і духовну свободу до якої ще так далеко. Відверта розмова вченого В.П. Бурката зі своїм народом спрямована на те, щоб всім піднятися нарешті з колін, вигребти з пам'яті рабську ідеологію минулого, очиститися фізично і духовно від тих принизливих назв, які пристали до українців як черепашки

⁴⁵ В. Стус. Вечір зламаних віть. Вибране. «Задруга», К.1999, -С.361

⁴⁶ В. Буркат. Свою Україну любіть. ВТД «Університетська книга», Суми, 2008, -С.478

⁴⁷ Василь Стус. Вечір зламана віть. Вибране. «За друга», 1999, К., -С.363

до корабельних днищ, яких не так легко позбутися. А треба, бо без цього свобода не свобода, незалежності також не буде.

Наперекір всьому сучасна епоха демонструє початок боротьби українців за свободу і незалежність, чого добивались предки з давнини. Якби не ганьбили і не старались принизити значення народного піднесення під час Помаранчевої революції 2004-2005рр., представники п'ятої колони та яничари, але те що закарбував В. Буркат у фотохроніці (особливо граффіті), укладених в праці «Так наша Помаранчева»⁴⁸ з мистецьким супроводом висловлювань видатних українців, є вагомим наочним вкладом підготовки молодого покоління до рішучого відстоювання свободи, якої не вдалося вибороти козакам Слобожанщини. Митець, тільки йому відомим хистом, зробив неоцінену справу, яка дозволяє молодому поколінню власними очима побачити найдраматичніші хвилини народного гніву до тих хто не любить Україну, хто продає свободу. Його політичний і державницький гумор, зловлений об'єктивом фотокамери, має неперевершене значення для зміцнення внутрішньої волі тих українців, які її втратили під дією колишньої комуністичної ідеології. Молоде покоління власними очима у фотохроніці митця побачить гнилу брехливу когорту підставних провокаторів, впізнає їхні обличчя та прізвища.

Автор філософськи пояснює все, що закарбував, відкидаючи поверхове пояснення причини виникнення Помаранчевої революції, яка зводиться до мовляв не сприйняття грубої фальсифікації підсумків виборів Президента. Вчений і митець відкидає подібне твердження і дає своє ґрунтовне визначення трьох причин: **перша**, народ не хотів терпіти співанку придворними лакеями осанни так званим реформам, які призвели до суцільного розкрадання або знищення заводів, фабрик, пароплавств, колгоспів, держгоспів, дитсадків, санаторіїв, будинків відпочинку, позбавлення людей освіти, праці і медичного обслуговування, поява дитячої безпритульності, проституції, наркоманії; **друга** всеосяжна корупція, як спрут охопила суспільство згори до низу; третя, критичної межі сягнули brutальні втручання колишнього «старшого брата» щодо нових форм уярмлення України.

Вчений з притаманною йому ґрунтовністю досліджує і подає своєму багатостраждальному народу приклади з чого треба розпочинати боротьбу за свою незалежність і свободу так це захист національних цінностей. Вчений послідовно перелічує найбільш вагомі з них: на прикладі І. Мазепи показано як слід повертати славу видатних українців; для сучасних «народних» депутатів, які не вірять у штучні голодомори в Україні, даються переконливі приклади; категорично відкидається надумане «відкриття» буцімто українську націю народив Майдан 2004р. так як вона має багатотисячолітню історію з часі аріїв та найдревніших хліборобів і майстрів Трипільської цивілізації; особисто автором здійснено глибокі дослідження, яких в Україні ще ніхто не робив і які свідчить, що українська і російська мови не

⁴⁸ Так наша Помаранчева, К., 2005

споріднені між собою, вони зовсім різні; на підставі статистичних матеріалів автор відкидає лементування п'ятої колони мовляю, що «Восточные и южные области - русскоязычные!» /77,8% - українці і 17,3%-росіяни/, одночасно з тривогою доводить, що російська мова та ідеологія панує скрізь, доказуючи, що «Ущемлення» нація - українська; нарешті дослідник аргументовано доводить потребу кардинальної зміни у відносинах між українцями і росіянами, які ще знаходяться під тиском нашарувань меншовартості за три з половиною століть.

Вчений на рівні філософських роздумів і конкретних прикладів доводить, що треба змінити стиль поведінки українців, відкинувши принизливу меншовартість українців, коли на генетичному рівні спрацьовує підсвідоме бажання не суперечити так званому старшому братові, щоб була не нанести йому хоча б маленької кривди. Автор з гіркотою, одночасно з пафосом звертається до українців «...колись треба сказати правду, якою б гіркою вона не була!»⁴⁹ кожному росіянинові: ми вас не завойовували; ми не нав'язували вам своїх традицій; свого світосприйняття; ми не захоплювали ваш інформаційний простір; ми не забороняли вашу мову; ми не перебріхували вашої історії, не знищували ваші архіви, не крали ваші національні багатства, не розкопували могили ваших предків, не паплюжили ваші культові споруди, не знищували священнослужителів; ми вас не заганяли в Сибір, на Колиму, на Соловки, не створювали для вас Гулагів; ми не влаштували у вас голодоморів;... Все це ви нам, українцям заподіяли, то як ми можемо вас любити і поважати, розпочинаймо все з чистого аркуша у рівноправних відносинах.

Відповідь на запитання чому росіяни так чіпко уярмлюють українців, щоб вони не вислизнули з рук, знайшов В. Буркат у правдивих словах жорстокого, але розумного російського царя Петра I «Отторжение Малороссии от России может быть началом всех наших бедствий».⁵⁰ До цього часу росіяни не вірять у слова свого основного царя, все ще не зрозуміли, що руйнація Росії розпочалася.

Читаючи літературно-політичні твори В. Бурката уявляєш картину І.Рєпіна і виразні обличчя козаків, які посилають влучні з перцем слова своєму противникові – російському цареві, котрий хоче забрати у них волю. В Російській імперії, де вся історія перекручувалась, нас привчали до неправдивої думки, що митець написав картину про написання козаками листа не цареві в Москву, а султанові, що є брехнею. Саме за слова з перцем до російських царів була фізично і морально знищена Запорізька Січ, як центр гартування козацького духу, саме за правдиві влучні слова про царицю буквально згноїли українського пророка Тараса Шевченка. На превеликий жаль імперська ідеологія ще глибоко сидить в свідомості, вона виховала у багатьох сучасників не сприйняття вольностей козацьких нащадків подібно

⁴⁹ В. Буркат. Свою Україну любіть. ВТД «Університетська книга», Суми, 2008, - С. 469

⁵⁰ В. Буркат. Свою Україну любіть. ВТД «Університетська книга», Суми, 2008, - С. 14

до того як колишні царі не сприймали прагнення свободи козаків Слобожанщини. В минулому царі фізично перемогли козаків і Т. Шевченка, але не духовно, а чи сучасні нащадки славних прадідів великих, які сповідують дух свободи українських козаків потерплять поразку від нащадків, які сповідують імперські амбіції російських царів. В сучасній новітній українській історії це питання з питань.

Тоталітарна система величезної Російської імперії всіх тримала в залізних рукавицях, а тому у багатьох патріотів України генетично спадкова жага до свободи за тих часів кипіла глибоко в свідомості, прагнучи до виверження лавиною. Подібне переживав і академік Валерій Петрович Буркат на державній службі і науковій ниві. Комуністична система помітила його глибокі наукові і практичні устремління, а тому окрім посад в тресті племзаводів, Міністерства радгоспів, Інституту розведення і генетики тварин, Національного об'єднання з племінної справи у тваринництві, головного державного племінспектора України, науково-виробничому концерні «Селекція», академіка-секретаря відділенні зоотехнії та віце-президента УААН В.П. Буркат був запрошений на роботу у святая святих управлінської комуністичної системи – Центральний комітет комуністичної партії України.

Характерною особливістю В. П. Бурката, яку він виніс з цієї організації, так це ще більше переконання в шкідливих рисах комуністичної ідеології і її негативного впливу на українське, як і будь-яке, суспільство. Народ бачить, що переважна більшість спеціалістів, які пройшли службу в цій вищій партійній управлінській структурі комуністичної імперської системи, так і продовжують її сповідувати і, при можливості, служити. Таких подвійних стандартів, як це притаманно багатьом українцям, одне думати, друге говорити, третє робити, вчений В.П. Буркат комуністичної ідеології не сприймає, а тому відверто відмежувався від неї відкрито і назавжди. Колишні колеги з партійного відомства подібного не сприйняття комуністичної ідеології зустріли з насторогою, в той же час багато з них згадують його доброзичливі поради як особистого характеру так і ґрунтовної допомоги у фахових справах.

Кожен переконується, що подібним поступком, а також проповідуванням відвертого, але справедливого відстоювання національних цінностей, прав і свобод українського народу та піднесенні національної гордості українців як в середині країни так і за її межами формується характер українського патріота. Таким українським патріотом, достойним нащадком своїх славних свободолюбних козаків Слобожанщини постає перед нами наш сучасник, відомий вчений генетик-селекціонер, теоретик і практик, письменник і митець, академік Валерій Петрович Буркат.

Академік УААН
27.02.09.

Б.Я. Панасюк

ІУ. ЛИСТИ

1. КУЗЬМЕНКО ЄВГЕНІЯ⁵¹ - ПАНАСЮКУ

Якщо будеш їхати з Одеси до Києва, зупинись на мосту через Південний Буг і подивись наліво. Там побачиш мальовниче село, яке називається Дубинове. Кажуть, що колись тут були великі дубові ліси, звідси і пішла назва села. Мешкають в ньому роботящі люди, а тому жили вони заможнo, були дружніми, вважали своїм обов'язком допомагати один одному.

Мій дідусь Кузьменко Прокіп Єфремович і бабуся Ганна Сидорівна були сиротами. Рідня і сусіди, коли вони побралися, справили їм весілля і допомогли збудувати житло. У них народилося два сини і дочка, один із їхніх синів – Михайло став моїм батьком. Жили Кузьменки дружно, в роботі були завзятими і до цього привчали своїх дітей.

Прийшла революція, а далі НЕП, дали землю на п'ять членів сім'ї. Дідусь був грамотний, розумний чоловік. Він взяв кредит, придбав реманент для обробітку землі, а через рік одержаний кредит уже повернув. Якраз підросли діти, яких треба було женити і віддавати заміж. Дідусь приготував кожному із дітей дві корови, пару коней, збудував оселі. Будинок, який дістався моєму батькові, був великий і красивий, виділявся на все село.

В сім'ї було п'ятеро працьовитих людей, а тому вони не тільки встигали поратися у своєму господарстві, обробляти власні наділи, але й наймалися доглядати за землею до односельців, які лінувалися на ній працювати. Бабуся розповідала, що бувало привезуть лінивцям у двір урожай, а хазяїни лежать в холодочку і не потурбуються навіть його прибрати чи обмолотити снопи, так все і лежить, аж доки не зігніє. Ці люди називались бідними, а тому село ділилося навпіл – багаті і бідні. Бідні, якщо вони були, то це ледарі, які лінувалися працювати.

Моя мама, Ірина Дементіївна Погонєць, родом із середняків: у них було дві корови, пара коней, табунець овець, невизначену кількість яких в селі називають турло, щорічно різали два кабани для власних потреб. Бабуся Катя, мамина мама, була великою майстринею у ткацтві, вона ткала прекрасні килими, що також давало якийсь зиск для сім'ї.

На початку страшного 1929р. побралися мої батьки: Кузьменко Михайло Прокопович та Погонєць Ірина Дементіївна. В кінці серпня 1930 року народилася і я. Коли було весілля у моїх батьків, а то було небагато відносно тихих спокійних навіть не років, а місяців, то закололи кабана і годованого бика.

Настала друга половина 1929 року, моєму дідусеві Прокопові Єфремовичу, селяни радили виїхати, бо його уже назначили для розкуркулювання. Він дивувався і відповідав, що ніякий він не куркуль, у нього не робили батраки,

⁵¹ Кузьменко Євгенія Михайлівна – учителька математики Лознянської СШ 1952-1958рр. на Вінниччині

він сам працював на інших, як батрак, виконували роботи в інших він і його діти.

Не так сталося, як вважалося, дідуся таки арештували і вислали на Соловки, там він і загинув, за переказами відомо, що розстріляли. Коли дідуся забирали, то половину села людей вийшли проваджати, дехто з односельців й плакав, його поважали всім селом, так як він допомагав людям чим міг. Перед від'їздом він сказав своїм односельцям «Не плачте, таке хазяйнування довго не утримається».⁵² Невдовзі вислали і бабусю, дружину дідуся, Ганну Сидорівну, спочатку до Одеси, а звідти у місто Старобільськ на Луганщину. Все нажите ними конфіскували, деякі цінні речі бабуся передала чужим людям, щоб родичів не підставляти. Коли пізніше моя мама звернулася до тих людей, щоб щось повернули, то почули колючі слова «Іди геть, куркулька!».

Діти мого дідуся і бабусі, в тому числі і мій батько, спасалися втечею. Влада, комсомольці і добровольці намагалися їх виловити, біля села і навколо будинків, де вони могли жити у чужих людей, організовували засідки, щоб піймати куркульських дітей.

Під час конфіскації всього господарського майна, забрали і будинки та все, що в них було. Хату моїх батьків віддали під сільраду, але невдовзі чергові її спалили, можливо на п'яну голову. За це маму викликали на допит, її били, щоб зізналася, що це вона спалила будинок. Пізніше хату відремонтували та віддали біднякам. Згадую, що коли через багато років мама поїхала в Дубинове, побачила колишню нашу красиву хату, то не повірила, що це колишнє квітуче житло.

Після того як дідуся вислали на Соловки, то його син, а мій батько Михайло, втік до Одеси, там купив паспорт і влаштувався працювати. Мама залишилася зі мною маленькою в селі. Її щоденно викликали в сільраду і допитували, вимагаючи, щоб вона сказала про місце перебування її чоловіка. Як то раз серед ночі маму роздягнули, з дитиною на руках, потягли до сільради і закрили в комору. Мама була бойова жінка і стала стукати у двері, я ж у неї на руках, замотана в одну пелюшку, дуже кричала, також готувалась бути бойовою.

В цей час в сільраді з'явився представник району, дізнавшись, що в коморі закрита жінка з немовлям, заставив відкрити, пробачився перед нею і допоміг дійти додому. Мама говорила, що в основному всі беззаконня творили місцеві жителі. Як вони говорили: «тепер ми будемо при владі», а це були оті бідняки, ледарі, які були бідними із-за своїх лінощів працювати. Ставали бідними чимало вдовиць у яких були діти і вони зазнавали неймовірних труднощів. Таким завжди допомагали і сусіди, і рідня.

Моя бабуся Катя, мамина мама, розповідала, що 1932р. був не врожайним, а тому люди голодували. Батькова сестра померла з голоду, а його брата люди убили і з'їли. Якби їх не ганяли, не влаштовували на них облави і вони не спасались втечею, то пережили б той голодний 1933рік. Такого не

⁵² Протрималось бездарне господарювання рівно 60 літ, збувся прогноз господаря.

дозволяли, навколо села були виставлені дозори, щоб «куркульські діти» не зайшли в село.

- І хто був у дозорі? – можеш запитати мене, - то можу відповісти із власного досвіду, що оті ж бідні ледарі.

У мене дуже хороша пам'ять була. Дідусь, мамин батько, Погонець Дементій Петрович, помер також у 1933р., але не від голоду. Хоча у нас все забрали, зневажали, але ми пухлими не були. Він працював конюхом, і у нього пропала пара коней і його ж звинуватили в крадіжці, мов би він продав коней циганам. Для нього і його сім'ї звинувачення в крадіжці – найтяжчий злочин. Тому, як згадують наші родичі, він дуже плакав і клявся, що коней не крав, повторюючи «Я не злодій!». Від такого горя він і помер. Мені тоді було два з половиною роки і я пам'ятаю, як його ховали. Пізніше виявилось, що коней продали таки циганам, але це зробили голова сільради і секретар.

Наш рід був дружнім, а керував ним моєї мами дядько Грицик Калень Денисович. Мимо його ока не проходило нічого, в нашому роду не було ні п'яниць, ні бешкетників, а сам дідусь був «доброї душі людина». Як то у 1933р., проходячи мимо двору вдови, він побачив пустоту на подвір'ї. Зайшов в хату, побачив, що діти голодні і перебувають у критичному стані, повернувся додому, приніс їй трохи гроші і сказав «Маріє, купи корову і спасай дітей».

Минув рік чи два, Марія принесла гроші добродієві, а він каже: «Ти купи дітям взуття і інше», а гроші у неї він так і не взяв. Це лише один випадок із багатьох. Дізнались ми про деякі з них на його похоронах, бо люди називали нашого родича святим, кожен згадував про зроблені ним добрі справи.

Десь у 1934р. нас з мамою все таки відправили у Старобільськ, де бабуся, батькова мама, уже збудувала невеличку хатинку, де одержали пристанище і ми. В Старобільську також був страшений голод і дуже багато людей вимерли цілими сім'ями, залишились їхні напіврозваленими хатини порожніми і нікому не потрібними, одну із них бабуся приладнала для нас. Батька призвали в армію, він відслужив і в 1935р., демобілізувавшись, приїхав до Старобільська. Жили ми дуже бідно, але важка праця дала свої результати і уже в 1938-1940рр. ми вибралися з нужди, стало набагато краще. У нашому роду для кожного не було такої роботи, яку б хтось не зміг виконати. Батько та мати були і столяром, і орачем, і сівачем, і шевцем, і будівельником. Мама була доброю швачкою, шила на машинці «Зінгер», яку їй придбали ще до заміжжя.

Батько закінчив технікум радянської торгівлі і працював завідувачем крупного торговельного магазину, а мама була домогосподаркою. Була у нас корова, вигодовували кабана, тримали й іншу живність, не переводились гроші на які купували промислові і продовольчі товари, хоча до війни у них був величезний дефіцит. Хочеться згадати, що тоді люди були чесні, в тому числі і в торгівлі, майже не було крадіжок.⁵³ Мій батько користувався повагою серед жителів міста, його вважали за найкращого господаря.

⁵³ Кожен знав, що неминуче попаде на Соловки чи Колиму звідки вороття немає

Не дивлячись на те, що родиною було пережите величезне горе, я ніколи не чула, щоб хтось ганьбив радянську владу, а лише говорили, що все зроблене лихе для людей, здійснювали місцеві жителі. Це підтверджувалось і в роки окупації. З першого дня «добрі» люди подали список всіх активістів, комуністів, комсомольців, або взагалі неугодних комусь людей.⁵⁴ І розпочалися розстріли.

Перед війною у батька була язва шлунку, але не дивлячись на це на другий же день війни він записався на фронт, говорячи, що «Батьківщина в небезпеці». Під час війни ми бідували, але не так як інші, бо мама була велика трудівниця, утримувала корову, вигодовувала поросся, була і птиця. Огороди давали нам далеко за містом, саджали в основному кукурудзу, зерна якої на ручних жорнах мололи і одержували борошно та крупу, заради цього ми з мамою виживали. З війни батько повернувся у 1946р., але в 1949р. він помер, проживши тільки 36 років. Коротке життя мого батька-мабуть це приклад високої плати українців за те, що вони українці і вміють працювати.

В 1948р. я закінчила школу і поступила навчатися до Харківського університету на фізико-математичний факультет, але навчатися там мені не довелося із-за смерті батька. Натомість навчалася і закінчила місцевий Старобільський учительський інститут, а уже пізніше, працюючи учителем, заочно закінчила математичний факультет Вінницького педагогічного інституту.

Після закінчення Старобільського учительського інституту, вищий заклад районного масштабу, більшість випускників нашого факультету направили в західні області, мене, як і багатьох інших, на Вінниччину. Спочатку працювала два роки у семирічній школі села Вишенька Уланівського району. З цього села у мене розпочалося вивчення людей і їхнього побуту цього краю. Там вперше зустрілася з поляками.

– Як же вони ненавидять українців, звичайно не всі, - довідалась я, - коли жила на квартирі у поляків.

– Їхні дівчата – панянки, в них «голуба кістка» - чула я постійно, - а ми, тобто українки, - бидло, псяк рев. На цій ненависті польські і українські села завжди ворогували між собою.

Поїхала я на зимові канікули в село моїх батьків Дубинове до родичів і там поскаржилась своїм тіткам на таке відношення до мене поляків на Вінниччині. У них був досвід, як викручуватися, а тому вони мене навчили: коли з ними будеш спілкуватися, то скажеш, що у тебе мати полька і побачиш зміни.

– Я приїхала і мов би випадково сказала, - як мене навчали українські родичі, - і з того часу все змінилося. З того часу я стала найкрасивішою, нерідко чула «ти ж наша, у тебе «голуба кістка». І подумала я, що навчилися українці жити серед чужинців у своїй країні.

Знайомлячись з життям сільських учнів мене вражала бідність їхніх батьків, яка штовхала їх на крадіжки в колгоспі, а ще жахливіше – суцільне

⁵⁴ Можливо це ті активісти, що робили засідки на «куркульських дітей»

п'янство. Зайшла як то в одну хату до своїх учнів, щоб пересвідчитись про їхні умови навчання дома і побачила сумну картину: біля столу сидять чоловіки, були й жінки, накурено так, що темнота в кімнаті, на столі картопля в мундирі, цибуля і великі бутилі бурякової самогонки, так званої «бурячихи».

Перед початком навчального року я знову з'їздила до своїх родичів в село Дубинове, де гостювала цілу неділю. Там я побачила, на відміну від Вишеньки, красу навколишньої природи, повноводний красень Південний Буг, заможне життя людей, натомість протилежне – бідність, убогість у Вишенці, навіть в Лозні, коли туди перейшла працювати.

Через два роки мене перевели працювати в село Лозну того ж таки району, де була десятирічна середня школа. Для переїзду до нового місця роботи за мною приїхала шкільна підвода, поклали на неї моє не хитре збіжжя, привезли через поля в село Лозну, де була Лознянська середня школа.

Наближаючись через польові дороги до Лозни зі сторони Остріжка перед моїм зором на початку села постали виступи каміння, які виднілись повсюди, навіть прямо на сільській дорозі та обабіч неї, навколо ніде ні заборів, ні воріт, хатки обкладені соломною, кукурудзинням, подвір'я заросли бур'яном, біля деяких хат ні деревинки.

– Куди я потрапила?, - з острахом подумала я. Наступного дня побачила трохи іншу картину, особливо на вулиці так званій Ленінській, там уже повсюдно дерева, густі садки і це мене заспокоїло.

Сільські помешкання всі однотипні: одна кімната, в лівому закутку піч, рядом дерев'яне ліжко, яке називають піл, замість матраца житня солома, застелена грубим полотняним рядном. По під стінами навкруги лавки, покуті стіл, обов'язково скриня. Справа біля вхідних дверей мисник, на якому зберігається посуд та хліб. Хліб, переважно житній, випікають один раз на тиждень, як правило в суботу.

Школа, власне будинок, після Вишеньки, здалася мені не поганою. А найбільше сподобався мені порядок у школі, запроваджений молодим керівником педагогічного колективу. Директор школи, Микола Васильович Петренко, дуже розумна і порядна людина, і гарний сам собою. Я його боялась, як вогню, завжди намагалась обійти його як найдалше. При ньому я боялась і дихнути при ньому, бо хто ж я була проти нього – недавня студентка вузу районного масштабу. Та, не дивлячись на це, я від нього багато чого навчилася, запозичила для майбутньої роботи. В школі була залізна дисципліна, що відбивалося і на навчанні, і на позакласній роботі.⁵⁵

Завідувач учбовою частиною Грицик Панас Юхимович винахідливий, неперевершений вигадник вивчення біології. Згадую подію, коли на базі нашої школи проводили семінар біологів, як готувалися до цієї навчальної акції. Учасникам семінару пояснювали, що всі шкільні ділянки були «засіяні доброякісним насінням, у агротехнічні строки і т. д.» і здійснювали цю роботу тодішні так звані юннати – юні натуралісти. Насправді ж, вони були

⁵⁵ В 1954р. із 60 учнів десятого класу до вузів поступило тільки 5 учнів, серед них чотири медалісти і один без медалі – автор цього видання.

пустими, бо наступного дня всі таблички були зняті, а це свідчило, що шкільний біолог вмів пускати пилюку в очі. А скільки було сміху серед учителів, коли ми читали учнівські щоденники спостереження за тваринами: «я подзвонив, собака не підняла голову, дав їсти», «на другий день подзвонив, собака подивилась, підвелась і т. д», подібне за іншими тваринами. Як би там не було, а біологію вивчали.⁵⁶

Прекрасними педагогами були Ніна Федорівна Царук, яка одноразово навчала другий і четвертий класи. Треба було бачити, як вона майстерно вела урок, мов би диригент з оркестром. На уроці учителя Романа Августовича Страшевського, коли він подавав новий матеріал, бувало як в театрі. Учитель фізики Комарницький П.І. наставляв мене правилам поведження серед учнів, з дирекцією та колегами. Вони мене виховали педагогом, я у них взяла дуже багато для майбутньої педагогічної роботи.

Після приїзду до Лозни мене поселили для проживання в Струтинських, сім'ї поляків, яких в цьому селі половина всіх жителів. У моїх господарів було дві кімнати і кухня, в одній із кімнат поселили мене. Струтинській Ясько, господар, досить спокійний, добрий чоловік, працював завгоспом в колгоспі, тобто в господарстві до якого мій дідусь ніяк не хотів поступати, за що його вислали на Соловки і вбили. Був Струтинській ще й парторгом колгоспу, а тому дома його ніколи не було, лягаємо спати - його ще немає, встаємо – його уже немає.

Людська доброта проявлялась в моїх господарів, Ясько 1913р народження, як мій батько, і коли він про це довідався, то сказав, щоб я називала його батьком. Так я його й звала, проте квартирувалась у них я лише рік так як у них народилася дитина. Під час родів господар поспішив за акушеркою, а була ніч і роди розпочалися, коли я залишилась з породілею одна. Доки акушерка прийшла я уже прийняла роди, народилась дівчинка, яку згодом назвали Ніна. Із-за цих обставин я перейшла жити до інших селян.

Коли проживала у Струтинських, то знову зустрілася з поляками. У сусідстві жила стара полька Людвічка. Вона щоденно навідувалась до Струтинських, також поляків, і все розповідала байки про те, які ловкі і розумні ляхи і які тупі та дурні мужлани, тобто українці. Мені тоді не приходила думка про те, що керівник сільських комуністів, який сповідував братерство народів, не робив зауважень своїй сусідці.

Далі я жила у Теклі Андрошук, яка після війни залишилась вдовою. У неї четверо дітей, вона їх доглянула і виховала, вони стали добрими громадянами своєї батьківщини. Текля, як і всі її товаришки, працювали в колгоспі, вона ще до схід сонця йшла на роботу і в темноті поверталась з неї. Важко їй було, адже якби хто бачив її руки та її товаришок порепані і потріскані від буряків, то остовпів би. Приходять такі стомлені з важкої праці, а дома їх очікує ще інша робота і в дворі, і на огороді. Не дивлячись на таке у неділю вони збираються, коштують трошечки бурякової самогонки

⁵⁶ Гурток юнатів проходило багато учнів, але ні один із них не став біологом, або працював біля цієї галузі.

для настрою і так співають, що заслухаєшся, вони так підтримували свої сили і один одного.

Я захоплювалась братом її чоловіка, кадрового військового Степана Махтейовича Андрощука, здається мав звання полковника. Щороку він приїздив у відпустку в Лозну, допомагав Теклі у заготівлі палива для сім'ї та кормів худобі на зиму. Він розмовляв на чистому місцевому, лознянському, діалекті і підкреслював «Як тільки перетну границю села –забуваю ту мову, якою спілкуюся на роботі. Не вірте тому, що хто виїхавши з свого села, забуває свою рідну мову».

Дружила я з колегою Поліною Михайлівною Костенко та із фельдшером Єлизаветою Антонівною Барабаш. Ліза, як її величали в селі, була надзвичайно висококваліфікованим спеціалістом, людина доброї душі. Нерідко я її супроводжувала на виклик до хворих, була у неї як асистент, але головне, на відвідинах селян я пізнавала їхнє життя.

Запам'яталося відвідування хворого хлопчика Антона у сім'ї Бондарів у яких дітей було більше десяти. Ліза обслухала хлопчика, зробила все що належить, видала ліки, тоді ліками забезпечувала держава. Збираємося уже йти далі до наступного виклику, а господиня каже, що хоче нас пригостити. З цими словами вона ставить на стіл здорову миску холодцю, величезну хлібину, ложки, пояснюючи, що виделки у них не водяться, 200 граміві стакани та здоровенну сулію самогону. Ми лише посміялися, а господиня пояснила, що у них велика сім'я і вони їдять з великої миски всі, а тому взагалі все у них у великих розмірах.

Хочеться ще сказати декілька слів за Лізу. Закінчила вона Вінницький медичний технікум з відзнакою. Тепер багато ведеться розмов про сімейного лікаря, але він уже був, особливо у післявоєнні роки на селі. Сімейним лікарем була Ліза, вона лікувала всі хвороби, які відомі в людини: була і окулістом, і терапевтом, і гінекологом, і хірургом, і народним цілителем, і багато інших видів допомоги надавала хворим. Цікавим для мене було те, що її діагноз хвороби виявлявся, як правило, вірним.

Після того як виїхала з Лозни, то працювала завучем школи – інтернату у Свердловському районі та Сєверодонецькій СШ №10 більше 20 років, чотири роки завучем в одній із шкіл на Колимі, в селищі Карамкен (Чорна долина) Магаданської області. Мені треба було вивчити своїх дітей, коли вони стали студентами Луганського машинобудівного інституту, а тому поїхала на «заробітки». Колима край суровий, тріскучі морози 40-70%, через півметра розпочинається вічна мерзлота, сніг, літо напрочуд коротке, адже там «червень не літо, серпень уже не літо».

За радянських часів в Магадан всі їхали, щоб заробити грошей і все. Я пройшла велику педагогічну практичну школу, а тому де б я не працювала була у повазі як у дирекції так і в учнів та їхніх батьків.

Споконвічно на Колимі корінними жителями були чукчі, пізніше стали приїздити люди за «легкою» наживою - добувати золото. З настанням радянських часів, коли настали репресії, а розпочалися вони зразу ж після 1917 року, в той край висилали всіх репресованих, а масово це відбувалося у

1937-1938рр. та 1945-1946роках. Раніше основним видом транспорту були упряжки оленів і собак, а уже за радянських часів збудували автомобільні траси – Сеймчанську і Аткинську. Очевидці говорили, що ці траси побудовані на людських кістках, на трасі репресовані працювали, на ній же помирали, там же їх і ховали разом з киркою. Жили засуджені у спецтаборах, бараки зроблені з дошок, обнесені непрохідною колючою проволокою, на кожному кутку вишки. Стоять вони і тепер, без жаху на них дивитися важко будь якій людині, навіть комуністам. Там відбували заслання на двадцять п'ять років і воїни УПА, а пізніше жили ті, хто їхав в той край на заробітки.

На Колимі більшість населення – українці, які переносять свій побут і господарські звички у ті холодні незвичні краї. Зразу ж після приїзду вони заводять теплиці, відгодовують свиней. В теплицях вирощують все: огірки, помідори, перець, капусту. Є і огороди, але для цього приносять з тайги гумус, вистеляють його на 20-30 сантиметрів і висаджують картоплю, моркву, буряки і за місяць все виростає, але не таке, як на Вінниччині, картопля якась водяниста. Як і в центрі країни так і на Колимі природа людиною забруднюється, навколо селищ уже немає нічого живого, знищується корм для оленів – ягіль, який відновлюється через років тридцять, але при умові, що навкруги немає людини.

Поголос про те, що до українців там, або в інших місцях «не столь отдаленных севернее города Москвы» відносилися погано – неправда. Відношення до людини залежало, як і скрізь, від того, яка ця людина, як вона відноситься до роботи, до оточуючих. Відношення до мене було навіть краще ніж дома, в Україні.⁵⁷ Навіть відмічали, що викладання математики в Україні набагато змістовніше, ніж в Росії. Скажімо, не попрацювала і року, а мені уже дали путівку на курорт.

На північних теренах Росії багато різних національностей і все таки, я тобі повинна відверто сказати, що добрішими були інші народи, адже яких там тільки національностей у ті часи там не було. У мене там були друзі - татарка і бурятка, з якими листуюсь дотепер.

Що хотілося б ще сказати, дивлячись з Колимського краю. У нашій нації квітне низькопоклонство, підлабузництво, а останні події показали ще й продажність «за копійку, як кажуть, готові і батька продати». Хохли, як нас скрізь називають, біль скупі, не дуже щедрі, звичайно не всі. Мені дуже боляче за таке, адже я – українка.

З малих літ прожила на Сході серед «дітей різних народів», а тому дома розмовляли на українській мові, в інших же місцях, при потребі, російською, ні одна нація чим то особливим не виділялась. Правда, нас поважали за те, що не лінувались, вели здоровий образ життя. Всі знали, що ми вислані, але ніхто ніколи в нашу адресу вразливого слова не сказав. До того ж у нас, особливо у мами, говір був одеський.

Не знаю, для чого роздувають зараз ворожнечу! У нашій родині невістка росіянка, а зять в Дубиново з західних областей, та й прізвище цікаве –

⁵⁷ А як же чи може бути гірше, коли з усією родиною вислали під назвою «куркулі» з Південного Бугу

Нехай. Він уже покійний, а його дочка Люда і її чоловік, який, до речі, також із західних земель, закінчили Одеський технологічний інститут, мають дітей, живуть тепер в Дубиново, працюють і підтримують зв'язки з родичами західних областей. Всі ми розуміємо один одного, поважаємо і на діалекти, якими розмовляє кожен, ніхто не звертає уваги.

Для чого зараз намагаються посварити українців і росіян, кому це вигідно? Скільки українців живе в Росії і ніхто їх не утискує. В Тюменській області є навіть селище Старобільське, в якому мешкають і працюють майже всі старобільчани. Живуть там вони не один десяток літ і не думають повертатись в Україну, особливо тепер, дивлячись на безкінечну боротьбу за владу.

Я залишаюсь при своїй думці: жити дружно з усіма сусідами, взаємовигідно торгувати, поважати один одного. Однак, це не всім подобається, у когось душа не лежить до миру і поваги.

Ще скажу про одне минуле. Випускників Старобільського учительського інституту (математиків) направили у Вінницьку область. Натомість учителів російської і української мови, наш і попередній випуски, направили до Львівської та Станіславської (тепер Івано-Франківської) області. Звідти не всі повернулись, особливо випуски 1946-1948 років.

Спаслися ті, які вийшли заміж за військових і жили в розташуванні військової частини. На роботу їх супроводжували озброєні солдати, з роботи теж. З деякими із них, уже покійними Катериною Леонтіївною і Анастасією Миронівною, а також Євдокією Петрівною Медведевою я працювала в інтернаті. Те, що мені вдалося почути наводить жах, коли вони починають розповідати про свою роботу в Західній Україні, то зразу ж плачуть.

Над тими нещасними учительками, яких направили, щоб навчати їх же дітей російської і української мов, вони таке творили, що словами не описати: здирали шкіру, виривали нігті, вирізали груди і інше, а тоді кидали в криницю, або спалювали на кострі чи вішали. В Старобільську працював прокурором молодий, хороший працівник і порядний сім'янин. В 1949р. його послали в одну із західних областей. Коли він виходив із вагона, то його буквально нанизали на вила. Із-за цього його дружина захворіла і невдовзі померла, а двоє малих дітей залишились сиротами.

Коли я працювала на Колимі у селищі Карамкен (Чорна долина), то там проживало багато бандерівців, засуджених на 25 років. Ніхто з них, відбувши цей строк, не виїхав на свою батьківщину, а хто поїхав, то там їм зробили те, що вони робили зі своїми співвітчизниками. Тих же, хто помирав своєю смертю на Колимі, ховали в парадній формі армії СС, а на вершині сопки бойові друзі покійного ставили чорний прапор з свастикою. Це все я бачила особисто у 1983 році.⁵⁸

Твоя учителька

Є.М. К.

Сіверодонецьк

⁵⁸ Ось така історія нашого народу

листопад 2007р.

2. ПАНАСЮК – КУЗЬМЕНКО Євгені⁵⁹

Київ, 20 січня 2008

Отримав Вашого листа про родинну автобіографію, не стримався і швиденько прочитав. В захопленні від Вашого хисту викласти, здавалося б звичайні людські стосунки, але через які проглядаються глобальні соціальні події та глибинні людської сутності. Подумав, згадав вимоги, яких Ви і інші учителі мене навчали щодо оцінювання учнівських робіт, особливо дотримання їхнього аналітичного змісту з погляду математики. Тодішнє навчання у школі не теперішнє, воно було більш жорстким, вимогливим і спрямовувалось на беззастережне засвоєння кожного предмету. З великої часової відстані здається, що тоді перевага віддавалась не стільки аналітичному, скільки механічному мисленню. Натомість, ваш предмет з математики, один із не багатьох, вимагав аналітичного мислення і Ви допомагали учням найперше вчитися думати у ті складні часи тоталітаризму. Думати не тільки над алгоритмами і косинусами, тангенсами і котангенсами, але й мінусами, які щоденно стискували учнів та учителів, їхніх дідів і батьків.

Посилаючись на викладене, дозволю собі дотримуватися деяких аналітичних висновків та узагальнень, як Ви навчали, стосовно безцінної інформації. Загальний і внутрішній зміст дає мені підстави оцінити працю, до якої Ви доклали чимало моральних зусиль, досить високо, подякувати Вам за неї, але це загальна оцінка. Якщо про окремі складові твору, то скажу відверто, що соціально-політична аналітика, на відміну від математичної, дещо кульгає, можна сказати, занадто. Відчувається відмінний математичний підхід до викладу теми: каліграфія; глибокий внутрішній зміст; історизм; особливий погляд на соціальний аспект становища народу; вишуканий стиль української мови з сільським колоритом; русизм майже відсутній, лише декілька слів, але треба враховувати, що Ви мабуть уже забули, коли спілкувалися українською мовою.

Можете пишати і не соромитися розмовляти українською. Ми - представники одного покоління, жили в епоху, коли навчали українців не стільки розмовляти російською, скільки думати. Я жив і навчався у сільській школі, навколо селяни розмовляли українською мовою, вірніше на місцевому діалекті, але мабуть імперська система заставляла здебільшого думати російською мовою. Мабуть не даремно, коли я поступав до вузу, то російську мову, усно і письмово, здав на відмінно, а ось свою рідну українську мову, особливо граматику та й літературу, не знав і навіть її боявся. Навіть тепер нерідко краще формулю думку російською, а після цього усно перекладаю на українську.

⁵⁹ Лист до колишньої учительки Є.М. Кузьменко після зустрічі з нею у листопаді 2007.

Без сумніву, що знання декількох мов нікому не завадить, а ось німецької, якої нас навчали в школі, я так і не освоїв, як і інші учні. Після жахливої війни 1941-1945рр. у дітей мого покоління було внутрішнє протистояння всьому, що стосувалося німецької нації, особливо тодішнього жахливого державного устрою. Жаль, якщо така участь очікує і російську мову, коли прийдуть нові покоління українців та довідаються про реальне становище, в якому перебували декілька століть їхні діди і прадіди - в рабстві російської імперії. Авантюрні заклики російськомовного населення про захист, невідомо від кого, російської мови, дає тільки негативні результати. Мабуть Ви звернули увагу, що в столиці уже ніде на вулицях, в метро і іншому транспорті не знайдете назв чи об'яв на російській мові, невдовзі вона зникне з телебачення і радіо. Ось ціна погроз українському народові на кшталт, які линули з славного Сіверодонецька.

Що я виніс із внутрішнього змісту Вашої праці, написаної на учнівському зошиті? Найперше, це те, що Вас послав сам Бог, допоміг розшукати мене і передати неоціниму інформацію про буття української нації в неймовірно складні історичні часи. В останній час вищі сили щоразу приходять мені на допомогу, коли я працюю над вивченням нашої обездоленої нації, яка хвора як фізично, так і духовно. Я помітив, що якимось легко мені попадають довідкові, історичні і художні твори, які підтверджують правильність чи хибність моїх роздумів над реаліями відомої мені з дитинства сільської дійсності, історії, філософії.

Наступне диво - це внутрішня сутність Вашої інформації. Ви навіть не здогадуєтесь, як на мене дивовижно вплинуло оповідання про крупинку дійсної історії нашого багатостраждального селянства. Мені здається, що це розповідь не про маленьку дівчинку Женю, ошпарену гарячим молоком, без батька і власного дому, а пізніше учительку математики Євгенію Михайлівну. В нашу страшну епоху ХХ століття таких дівчаток і хлопчиків було багато в усій Україні, які, задля злісної комуністичної ідеї, були заморені голодом, вмирили, тинялися під чужими тинами, або викидалися за межі своїх маленьких батьківщин. У тих, які виживали в даліні від своїх родинних гнізд, ламалась духовність, втрачалась етнічна основа причетності до своєї нації, її історії і традицій, а найжахливіше, до пам'яті своїх дідів та батьків.

Не важко збагнути погляд учасника подій, якою була дівчинка Женя, на цілий пласт селянських поневірянь, з молоха якого нащадки скривджених та замучених на Соловках та в ГУЛАГАХ, так і не здатні виповзти ось уже сімнадцять літ, коли настали здавалося очікувані часи свободи. І це не кінець, ще довго прийдеться виповзати з неволі, бо в українців довгий час нівечили не стільки фізичне, як духовне тіло: обробляли ідеологічно, ламали фізично і духовно; виселяли і переселяли сім'ї та цілі народи; морили голодом заради єдиної цілі - зламати волю і гідність кожної людини задля зміцнення величезної російської імперії і її єдиного «радянського народу».

- Де шукати правди? - Ленін ввів НЕП, але коли селяни його прийняли, то їх фізично знищили. Воїни УПА не бажали, як Ви написали, повертатися із

Колими у свої краї після звільнення, де їх місцеве населення підтримувало, і це історична правда. Але ж і Ваш батько не бажав повертатися в село Дубинове на Одещині, селяни якого не так давно з жалем проводило його працьовитого батька, а Вашого діда, на Соловки. Ваш батько не повертався до свого рідного села так як боявся влади, від якої спасався втечею, воїни УПА також не поверталися до своїх домівок, бо боялись тієї ж влади, проти якої вони завзято воювали. Тодішня влада нікому нічого не прощала, бо кожен, хто проявляв будь-який непослух, вважався противником імперських амбіцій, а це була велика провина і таких знищували.

Мій дід Харитін, якому у придане дружині збудували хату, в якій Ви квартирувались, також був схожий на Вашого діда: бідний наймит і пастух свиней, його дружина Ярина, моя бабуся, із середняків, трохи заможніша, після одруження одержав землю, придбав волів (у нас були переважно воли), реманент і працював як проклятий. Мама розповідала, що приходилося працювати на порядок більше ніж пізніше в колгоспі. У 1929р., коли організували колгосп, то дід зразу все своє багатство, наперекір дружині, передав до колгоспу, залишив собі тільки батога, бо нікому було його віддати. Добровільна здача майна трохи допомогла, але повної довіри від влади він не мав, бо навіть після цього за ним полювали, утримували в заперті. Спасався втечею на радгосп, що неподалік села Рогинці, якось вдалося вислизнути з обіймів влади і не потрапити на Соловки.

Ваше запитання про моє відношення до воїнів УПА і нагородження президентом їхнього провідника Романа Шухевича високою державною нагородою не поставило мене у складне становище. Я дав вам однозначну позитивну відповідь і про це я пишу у своїх художніх творах. Звичайно, треба сказати, що схвалювати окремі жорстокості не слід, хоча ще не відомо хто їх здійснював, адже є чимало реальних доказів, що імперські репресивні органи вміли перекладати свої злочинні дії на інших, на своїх непоступливих противників. Воїни повстанської армії просили і попереджали учителів російської мови не калічити їхніх дітей, що ж тут такого не коректного, навпаки, це висока толерантність представників великого українського народу. І хто прислуховувався і якось педагогічно відносився до місцевих дітей, той не терпів утисків від повстанців. А як же інакше, нація захищала своє майбутнє, а крім того треба враховувати, що воїни повстанської армії усвідомлювали свою неминучу поразку, адже було нерівне протистояння. Чи не заслуговують на повагу представники українського народу, які свідомо йшли у небуття, давали приклад для боротьби, думаючи при цьому про майбутнє своєї нації, її високі ідеали.

А ось стосовно факту, що вони захищали українців від німців, поляків і комуністів, то кожен, в тому числі і Ви, переконалися на власній долі. Воїни тут діяли напрочуд вірно, що видно навіть з Вашого листа: німці завоювали нашу землю, вбивали людей і забирали їх в рабство; поляки століттям володіли українськими землями, ліквідували християнську релігію; поляки тримали українців в рабстві, називали їх «бидлом» і Ви особисто в Лозні чи Вишенці, де половина села - польське населення, терпіли від них зневагу; у

свою чергу комуністи вислали на Соловки Вашого працюючого діда і вбили його там, Вашу бабусю з корінням вирвали з місця її предків, вилушили, і, як непотріб, викинули на чужину; їхній син, а Ваш батько, врятувався втечею від влади, іншого їхнього сина з'їли голодні люди, доведені голодомором до тваринного інстинкту, їхня єдина дочка померла з голоду, а Ваша мама з немовлям, тобто з Вашою світлістю, на руках, позбавлена житла і харчів, поневірялась по - під тинами.

Це тільки історія однієї, Вам досконало відомої, родини, а скільки їх таких обездолених, скільки засланих на Соловки і Колиму, адже там всі українці, там повсюди вистелено їхніми кістками. Невже люди, які повстали проти нелюдської наруги над собі подібними, заслуговують ганьби, як до цього вдаються комуністи та їхні прихильники? Я вважаю, що подібне робити соромно, за таке нас ніхто у світі не буде поважати, а головне, сакральне тіло тих, хто ганьбить свій рід, свій народ і свою націю, буде зневажатись у Всесвіті.

Так, я з Вами погоджуюсь, що в нашій нації квітне підлабузництво і продажність та низькопоклонство, але це результат декількох століть рабства у тих же поляків і росіян, а що робили з українськими селянами турки і татари. Саме на півдні, на вашій милій серцю Савранщині, ще до поляків турки знищували села: чоловіків вирізували, жінок насильно запліднювали, а малих дітей забирали у війська яничарів. З давнини в українців закладався страх і низькопоклонство перед завойовниками, щоб вижити, а це із роду в рід передавало ті негативні риси, які ми тепер бачимо на власні очі і терпимо від них. Ми не любимо своєї нації і її культури, рідного роду, власної держави, втратили національну гордість, стоячи на колінах, радіючи зверхньою прихильністю інших народів і націй.

Адже ні один росіянин не стерпить довго, коли його назвуть «кацап», не говорячи про гонорових поляків, а українець терпить прізвисько «хохол» і все це ми визнаємо як дань. Ми навіть намагаємося себе переконати у вірності своєї низькості, що видно із Вашого листа: «Хохли, як нас скрізь називають, більш скупі, не дуже щирі». Така однозначна думка про свій народ не збігається не тільки із спогадами більшості народів світу, але й тих же росіян чи інших народів російської імперії. І на це є свої причини.

Перше, не варто робити такий висновок з погляду на людей, що бредуть колимським трактом, адже вони відірвані від дому, у них зламана воля, у них відібрано все, чим може володіти вільна людина, але, як всякий живий організм, існує устремління до виживання. Наш народ таким зробила його історія та важка доля.

Друге, кожна нація має свої особливості і сприймає як власну етнічну данину, адже ні один німець не каже, що вони скупі, коли, приходячи до будь - кого в гості, в тому числі і до своїх батьків, приносять власну їду і випивку, або сплячують за спожите. Чи є подібне в українців? Ні, немає і ніколи не було. Про щирість росіян, як українців, у світі ніхто не згадує, їх вихваляють тільки самі українці, прихоплюючи з собою подарунки, коли збиралися до них в Москву чи в інші місця, коли в радянські часи йшли на

поклін до білокамінної. Це ми проходили в недалекому минулому, коли все у росіян випрошували, навіть свого хліба і м'яса, плазуючи на колінах.

Спочатку Ви пишете, що українці скупі і тут же стверджуєте протилежну думку «Щодо того, що до українців там відносяться погано-неправда». Ви стверджуєте, що «В нашій нації є низькопоклонство, підлабузництво..». У тих українців, які ще не втратили рабської неволі, можна запитати, невже це не підлабузництво, коли тебе називають зневажливим словом, - поляки «бидло», росіяни «хохол» чи «український націоналіст», – а ми приймаємо це як тавро, як невинну меншовартість, навіть як похвалу. І далі, Ви навіть пишаєтесь, що «нас поважали за те, що не лінувались, вели здоровий образ життя», а про таку українську рису знають не тільки на Колимі чи в Сибірських рудниках, але й в усьому цивілізованому світі.

Про Колиму, Сибір і інші далекі землі писав Т.Шевченко, звертаючись до російського царя:

Ти нас з України
Загнав, голих і голодних,
У сніг на чужину.

Наступні царі російської імперії, яких величали «московські бояри» Радянського Союзу, гнали народи національних меншин, як говорив вождь «нацменів» у ті ж землі - кого силою, а кого нуждою, підганяючи голодом і холодом. Моя мама в колгоспі нічого не заробляла і коли я був студентом, то їздив до Казахстану на заробітки зерна, привіз додому сім центнерів пшениці. Ви також, щоб навчати у вузі своїх дітей, здається добровільно їхали на Колиму заробляти гроші. Мов би все добре, але чому у своїй країні, де землі значно родючіші ніж на Колимі і в Казахстані, ми не можемо заробити собі на хліб і навчання? Імперські конвоїри гнали воїнів УПА на Колиму, мене ж та Вас нужда підганяла, а тому всі українці були в одному човні і пливли життєвою дорогою за чужою волею.

- Я не думаю, - Євгенія Михайлівна, - що у Вас є хоча б крихта наміру підтримувати Колимсько-Соловківського човна російської імперії, в якому б Ваші славні дочки Галя і Тамара, пройшли б скорбний шлях їхньої мами, бабусі, прабабусі і всієї працелюбної родини Кузьменків. Але якщо Ви не усвідомили, то мають знати Ваші дочки, що в ті далекі роки, напередодні штучного голоду, маленьку Женю з її мамою і бабусею вислали, як членів родини «куркуля» не на курорт, а саме пекло голодомору – Луганщину, яка стала назавжди вашою батьківщиною. Саме там був центр голоду нашої багатостраждальної України, куди і відправляли так званих розкуркулених, де в голодні 1932-1933 роки від голоду вмирав кожен четвертий житель цього благодатного краю. Такого геноциду навіть в Україні важко знайти, але влада застала народ мовчати і всі мов би забули про страшну місцину.

Більшість українців здатні підтримати Ваше схвильоване нерозуміння: «Не знаю, для чого роздувають зараз ворожнечу?!». Але ж дуже потужно ворожнеча линула найбільше з вашого, тепер рідного, міста. Саме в тих краях був центр голодомору 1932-1933рр., куди для загину відсилали сім'ї «розкуркулених», а тепер у 2005р. на тій же Луганщині, у вашому чистому

Сіверодонецьку пролунали брудні рішення про створення Південно-Східної республіки, що тхне сепаратизмом. Ідейними поборниками були регіональні російськомовні діячі Є.Кушнар'ов і Б.Колесніков, які думали про українців як про «хохлів» і відносяться до них так, як до Вас в Лозні та Вишенці поляки. Не з космічних просторів, а з вашого охайного і спортивного міста пролунали заклики мовного характеру і взагалі принизливого ставлення до українства, як до «хохлів» і «бидла».

Так, у нашій історії багато чого коїться дивовижного. Скажімо, – чому Ющенко нагородив провідника української повстанської армії Романа Шухевича вищою нагородою української держави?, – запитуйте Ви мене з недовірою до такого дійства.

– Натомість мені зовсім не зрозуміло, – запитую уже я у влади, – за які заслуги той же Ющенко нагородив Б. Колесникова вищою нагородою країни?

- Більше того, - нагадаю Вам ще про одного героя, - народ постійно чує в парламенті, на телебаченні і радіо повчальні промови та вірші про минуле поета-комуніста Б. Олійника, який також став героєм України.

Командир УПА Шухевич та його повстанці захищали український народ від німців, поляків і росіян, а тому за всіма людськими канонами заслуговує на похвалу і він справедливо одержав нагороду. Що ж стосується Колесникова, то він намагався розвалити ще не сформовану державу, розкрадав національне добро і зневажав українців, а тому за всіма правовими нормами заслуговує ганьби від народу, але президент вручає йому найвищу нагороду. Заслуги ж Б. Олійника перед українським народом, – як відомо всьому народу, – уже ввійшли в історію: зрадив Горбачова за те, що той допоміг розвалити Радянський Союз і Україна одержала незалежність; він, як український парламентарій в тодішньому Союзі, голосував проти надання українському народові незалежності від російської імперії.

Хто більше заслуговує не відзначення особистих заслуг кожного представника українського народу? Думаю, що тут єдиний висновок, який свідчить про духовне нездужання нації і хворобливий стан керівників нашої незалежної держави, яких утримує в обіймах імперське мислення і вони віддають дань вихованню часів комуністичного минулого.

– Якщо задатися ціллю і відповісти на запитання, - чому чимало українців не люблять своєї нації, своєї батьківщини і держави, національної мови і культури, то це, – скажу я Вам довірливо, – окрема тема. Вона мене турбує, як кожного українця і про неї я розповідав Миколі Васильовичу Петренку, якого ви поважаєте та довіряєте його думці. І ось я Вам навожу такий приклад.

Коли в одній із своїх праць я написав, що не аналітично викладали нам у школі історію, то Микола Васильович, тодішній Ваш директор, а мій учитель історії написав «Не є секретом, що виношувалась ідея формування «великого радянського народу» на базі великого російського народу, всі ж інші народи повинні були асимілюватись або зникнути. Тому програма не передбачала вивчення історії України, ... Видатні українські історики ... не були в пошані,

їх вважали «буржуазними націоналістами», а їхні твори «перекручували» в національному питанні».⁶⁰ Це говорить людина, яка пройшла шлях у партизанському загоні під час війни на Вінниччині, має великий педагогічний досвід і чималий стаж партійного функціонера.

Щоб підтвердити вірність думки свого учителя, я дозволю собі звернутися до першоджерел історії, прочитати твір Карамзіна «История государства российского» і багато чого стане зрозумілим. Першоджерела української історії дадуть відповідь на запитання: які ми були в давнину і що з нами сталося тепер. Це-жах!

Ось декілька прикладів із історичних пасквілів письменника-історика Миколи Карамзіна: «В договоре Олега с греками в 911 году упоминается уже о великих боярах русских: сие достоинство, знак воинской славы, конечно, не варягами было введено в России, ибо оно есть древнее славянское», ... «В России, до введения христианской веры первую степень между идолами занимал Перун, бог молнии... Кумир его стоял в Киеве на холме, вне двора Владимирова, ...»,⁶¹ «Сия часть нынешней с.-петербургской, эстляндской, новгородской и псковской губерний была названа тога Русью, по имени князей варяго-русских.», «Через два года, по кончине Синуса и Трувера (862-879гг.), старший брат, присоединив области их к своему княжеству, основал монархию российскую».⁶²

Кожному, хто має вищу освіту, відомо, що у IX ст. ніяких згадувань не було про «боярах русских», «князей варяго-русских», «монархию российскую». Князь Олег же водив війська на Константинополь не з боярами російськими, а боярами українськими, які представляли не російську монархію, якої ще й в споміні не було, а Київську Русь, яка протягнулась з північних Естляндських до південних Чорноморських земель, з Західної Двіни на схід аж до Ярославських земель і Нижнього Новгорода. Методично втлумачували кожному поколінню українців і росіян, що споконвіків ніякої Русі, а тим більше Київської, не було і не могло бути, а була Росія і росіяни.

Отож, не шукаймо ворогів серед інших народів та сусідніх держав, а погляньмо на себе, у свою глибинну духовність і культуру, зримо в корінь власного життя, як вчить Сковорода. Кожного із нас уже виховали такими, якими ми є і на це тратили сили чужинські ідеологи та історики, посилювала російська імперська влада царизму і комунізму. Дороги багатьох поколінь українців пролягали через польське приниження і глузування, російські каземати ГУЛАГів, хто менше, а хто більше, але всі були зламани, чимало фізично, але найбільше духовно.

Нащадки зламаних і переламаних поколінь, частинкою яких являємося ми з вами, – це покоління втраченого дитинства. Про жертви наших прадідів, дідів і батьків, скалічене дитинство їхніх нащадків, тобто нас з вами, історія ще не написана, за її страхітливі матеріали, які сховані у державних схронах, зараз іде жорстока боротьба. Нас і тепер продовжують шантажувати ті, хто

⁶⁰ М. Петренко Епоха нашого покоління. Ж. Вісник аграрної науки. №7, 2006

⁶¹ Кармазин Н.М. Предания века. Изд. «Правда», М., 1988, - С.55

⁶² Кармазин Н.М. Предания века. Изд. «Правда», М., 1988, - С.66

сповідує повернення до колишньої російської імперії: то запровадженням російської мови, мов би хтось забороняє нею користуватися, то розподілом України на декілька окремих держав і приєднанням знову до північного сусіда та багато іншого.

Після багатьох століть перебування рабами у поляків та росіян, українська нація духовно хвора і потребує довготривалого лікування. Немає сумніву, що прийде час і українці стануть сміливішими і гордовитішими, знімуть із власної долі важке каміння.

На теперішні діяння у здобутті свободи з небуття придивляються без вини винуваті наші батьки, діди і прадіди.

Хай торжествує правда і не розпалюймо ворожнечі!

Ваш учень

Броник

3. ЦАРУК⁶³ – ПАНАСЮКУ

16 листопада 2007

село Солдато - Олександрівське

Ставропольський край

Я знаю, что в жизни бывают неожиданности и они у меня были. Но такой неожиданности, как подарок от академика своей хорошо оформленной, на хорошей бумаге книги – такого у меня не было. К тому же я оказался там на двух фотографиях, в ней упоминается мой отец – это еще большая неожиданность.

К сожалению я даже не знал, что ты так серьезно занимаешься наукой. Знал, что защитил кандидатскую диссертацию, изложение ее в книге имеется у меня – тоже твой подарок. Знал, что ты работал в Минсельхозе, потом в Госплане начальником отдела перспективного планирования и занимался преподавательской деятельностью – вот и все. А теперь, прочитав текст и просмотрев хронологический указатель публикаций, я поражаюсь твоей работоспособностью, твоему терпению, трудолюбию и, конечно же научному подходу ко всем проблемам, в которых оказалось государство и его люди в эпоху революций и эволюций.

Не буду кривить душой – меня одолевает чувство гордости за то, что я не только дышал одним воздухом с академиком, а был дружен с ним в школьные и студенческие годы, разделял не только маленькие радости, но и некоторые невзгоды.

Но с другой стороны я хорошо представляю чего пришлось перенести человеку, чтобы достигнуть таких высот в науке. И если в таком почетном возрасте у человека не пропал интерес к науке, значит он силен не только морально, но и физически. Подобного не могу сказать о себе, я ведь лодырь. Моложе академика на 3 года, но в отличие от него уже 14 лет не занимаюсь трудовой деятельностью и не жалею об этом. Ведь кроме унижения за эти

⁶³ Царук Анатолій Миколайович-однокласник під час навчання в Лознянській середній школі

годы я бы ничего не добился на трудовом фронте, когда промышленная структура развалилась как карточный домик.

Бронислав! У меня в 1963г. тоже была перспектива «уйти в науку». Правда, не в теоретическую, а прикладную науку. В 1962-1963 гг. предприятие, на котором я работал, было базовым в Минлеспроме СССР для использования новой техники. Будучи главным механиком леспромхоза, самого крупного в союзном министерстве за объемными показателями и численностью персонала – около 3,5 тыс. человек, я организовал вместе с работниками отраслевого научного института внедрение полуавтоматических линий в производство и внес несколько технических изменений, которые, за словами ученых, тянули на кандидатскую и они звали меня в институт.

Но я человек земной, любил и люблю жизнь, природу, свободу. К тому же успел заглянуть «за кулисы» науки, когда зачастую возникали ситуации типа «наука в банке», где платили мизерную зарплату, где полученные научные результаты годами, а то и десятилетиями лежали мертвым капиталом. Это все оттолкнуло меня от науки. Поэтому всю свою трудовую деятельность посвятил организации производства в отрасли добычи и частичной переработке леса. Засучив рукава я освоил без отрыва от производства несколько профессий, которым учат в институтах, то есть был достаточно трудолюбив и не гнушался теоретических пособий, чего обычно на нашем производстве инженеры не любили и не хотели заниматься. Много лет я посвятил организации безопасного труда на нашем производстве, было много практического материала, что позволило издать несколько сборников инструкций и памяток.

Я внимательно прочитал текст и о тебе, и то, что ты написал сам о себе. Все подробно, справедливо. Кое-где сгущены краски: мне кажется, что в детстве мы еще о многом не знали, что было на самом деле. Рад, что ты вспомнил и о Есенине, и о Пушкине. А вот академик тоже не забыл чуть, чуть «укусить» «не зовсім привітну Росію», сравнить «українське село» и «русскую деревню» и сделать вывод - «дві великі різниці і навіть поняття не сумісні». Я, прожив в России почти полвека, - не сазан бы так. Да, в Украине хаты белые, а в России серые, деревянные. Разница только в этом. Но что я – простой обыватель. Извини, конечно, я не хотел никого обидеть.

Хочется и немного хорошего вспомнить, хотя в те далекие младенческие и юношеские годы мы не очень были способны просеивать на сита жизненные поведения, что бы отделить плевела от зерен. Но кое что вспоминается и главное, что у дом твоих родителей тянуло и нас детей, и взрослых, часто мы разговаривали с братьями Бойчуков, которые были старше нас, но уважительно относились к нам, о чем то спорили с нами. У тебя было немало друзей, а самые близкие - Коля Шовкалюк, Толя Мазур, Сашко и Толя Бондарь, Степа Недоризанюк, а также Иван Клымнюк с Острожка, ну и я в их числе, часто приходили у твой дом. Это говорит о многом - это во-первых.

Во - вторых, ты был настоящий друг на деле, не на словах. И это я было видно на некоторых жизненных эпизодах. В десятом классе после драки с Сашком Бондарем, которую я плохо вспоминаю, у меня был конфликт с дирекцией школы так как меня уволили с председателя учкома и еще понес какое-то наказание. Естественно, дерзкая молодость чувствовала какую-то обиду и я отказался участвовать в мероприятиях выпускного вечера. Ты, как друг, молча, из-за солидарности, так же отказался от участия в вечеринке по поводу окончания школы, о чем я после этого много лет ругал себя, что лишил тебя «дружеской попойки».

Наконец, ты не умел выносить «сор из избы». Взять хотя бы мои школьные отношения с учительницей Кузьменко Е.М. с которой я многократно был в постели. Естественно, ни о какой свадьбе не могло быть и речи, ведь мне тогда было 15-16 лет. Она мне присылала письма в Уланов «до востребования», когда находилась, как заочница, на сессии в Винницком пединституте, много писала о любви, которую я еще слабо понимал. Мои родители, судя по всему, наверное знали о наших отношениях, но молчали. Во всяком случае благодаря тебе и твоей маме, которая знала о наших отношениях, как близких, это «вопиющее» сожителство учительницы и ученика не получило огласки, а в те советские годы подобное было опасным для педагогов. Прикрытие было хорошим, ведь я к тебе приходил как к другу и об этом все знали.

Были у нас и детские недоразумения, когда мы с Толей Мазуром смеялись и критиковали тебя за неверно исполняемую с нами песню, мол у тебя нет слуха, - говорили мы, - или что – то в этом роде. Мы как то немного позабыли, что ты, в отличие от нас, постоянно участвовал в художественной самодеятельности, в школьном хоре, у твоей мамы красивый голос, но давали свою дружескую оценку. Я ведь и сам считал, что у меня нет слуха: не мог научиться играть на балалайке, не говоря уже о гитаре, а ты, кажется, играл на гитаре, выполнял нам «Марш Наполеона». Прошло время и я, уже в Сибири, стал исполнять не только лирические песни сольно, но и романсы.

Книга, которую ты мне прислал, хорошая и достойная твоего имени и фамилии, и званий тоже. И я рад, что ты прославил и нашу деревню, и нашу школу, и Украину в целом. Дай Бог, чтоб твои научные наставления нашли отражения в жизни государства.

Очень жаль, что ты не черкнул несколько слов о своей семье, о своем быте. Из книги узнал, что у тебя сын Олег и только. А кто обеспечивал твои тылы? У нас давно была мимолетная встреча в твоей квартире, но многое уже забылось. Спасибо огромное, что вспомнил обо мне и даже нашел мой адрес. А я будучи в Лозне в последний раз в 1996г., хотел взять твой адрес, но никак не мог встретиться с твоей мамой – царство ей небесное. О ее смерти узнал из твоей книги.

Теперь хочу рассказать о своей теперешней жизни. Живу я в большом селе, около 18 тыс. человек, бывшем когда-то райцентром. Построил здесь свой дом, частично своими руками. Газ, водопровод, автономное водяное отопление. Своими ж руками из дерева построил настоящую сибирскую

баню. Усадьба 17 соток, есть небольшой сад и все, что нужно выращиваю на огороде. Есть чем поливать огород в жару – вода на глубине 8-10 метров, качаем воду электрическим насосом.

Сын и дочь живут недалеко в деревне. Все пошло вроде бы ничего, после того, как Украина в 1993г. отказала мне выплачивать пенсию, когда я собирался переехать в Винницу, где у меня была собственная кооперативная квартира, а поэтому я поселился на Ставрополе. В 2000г. Умерла моя жена и я через полтора года вынужден был завести новую семью, что бы не сойти с ума от одиночества. Новая жена намного моложе меня, но у нас много общего, хотя синдром прошлого часто мешает. Пятый год со мной живет моя мама, ей в апреле 2008г. стукнет 90, а мне в марте – 70лет.

Как многие из пожилых людей я здесь начал писать мемуары, написал много об истории своего рода, составил генеалогическое дерево, продолжаю, начатое еще в Братске, стихосложение. Написал много стихов и песен, мог бы издать свой сборник страниц на 300-400, но дело это дорогое и хлопотное. Ограничиваюсь тем, что ежегодно провожу свои творческие вечера в селе, имею своих слушателей и зрителей, участвую в районных конкурсах со своими стихами и песнями, а в прошлом году был «удостоен чести» выступить в Ставрополе со своим небольшим репертуаром, что транслировалось потом краевым телевидением.

Так что я, несмотря ни на что, остаюсь, как и ты, Бронислав, человеком творческим и где-то даже желанным. И с самодеятельностью у меня тоже большая дружба: солист народного фольклорного коллектива и еще одного песенного коллектива. Как и ты, Бронислав, я не забываю о своем родном селе Лозне, скучаю о нем и о его прелестях даже кое что написал на заре своей творческой деятельности.

Обязательно ответь мне. Как другу детства, земляку мне есть о чем еще тебе рассказать, может Бог поможет еще свидеться.

Одноклассник и друг детства

Анатолий.

4. ПАНАСЮК-ЦАРУКУ⁶⁴

25 січня 2008р.

Київ

Одержав твого досить розширеного листа, читав і перечитував, намагаючись проникнути в сутність думок, наповнених ностальгією за своїм краєм, земляками і малою батьківщиною, яка обділила своєю увагою «одного из пропавши своих сыновей». На превеликий жаль занадто багато українців не повернулись з Росії, навіть засланих на Соловки і Колиму, а ще більше недавно втекли і продовжують чимдуж бігти в Європу та Америку. Причина – це окрема проблема, яка буде вирішуватися ще довго багатьма поколіннями

⁶⁴ Шкільний товариш, закінчив Київську сільгоспакадемію, лісотехнічний факультет і працював на Байкалі в лісовій галузі.

українців. Подібний невизначений стан, за моїми розрахунками, буде продовжуватися до 2035-2040 років.

Твою задачу щодо пенсії та ще й при наявності житла у квітучій Вінниці, мабуть ти міг би вирішити, як би звернувся в Київ, у тебе були тут знайомі, ти з ними, як мені відомо, вирішував досить солідні справи. Міг би звернутись і до мене, адже як би була найменша юридична підстава, то все можна було б вирішити. Саме в ці роки я працював в урядових структурах, навіть в Кабінеті Міністрів у Службі трьох Прем'єр-Міністрів України. Я вважаю, що треба було робити все можливе, щоб сини вітчизни не залишалися за бортом човна, який прямує до свого берега незалежності.

Я знаю, що ти бував у Києві у досить важливих справах, але на жаль до мене у тебе не знайшлося часу завітати. Правда, один раз ти бував моїм гостем, ми тоді славно провели час, але це було давно, ще на зорі твоєї діяльності у лісовій промисловості. Здається двічі ми зустрічалися в Лозні і просиджували коротку літню ніч за вечерею у тебе дома, все згадували про нові справи, товаришів, учителів, поточні події. У нас було про що згадати: в школі сиділи за однією партою, в один рік поступили до вузу і одночасно проводили часи дозвілля в студентські роки, а далі «на Запад уехал один из друзей, на Дальний Восток – другой». Я працював на Волині, а ти на Байкалі, об'єктивно склалося так, що кожен із нас формувався під впливом різних духовних та історичних цінностей, культур.

Часто згадував студентські роки і наші прогулянки в Голосіївському лісі, навіть наспівував тодішні пісні «Я пройду не сходжені дороги», коли прямував до першого корпусу Сільгоспакадемії, де розташовувалась кафедра економіки, на якій я навчався в аспірантурі. Хочу сказати, що в цьому вузі тільки закінчував аспірантуру, але ніколи там не працював, з давнини моя наукова і викладацька робота пов'язана з моїм Фінансово-економічним інститутом, тепер – Київський національний економічний університет.

Я вдячний за твою високу думку про мою наукову діяльність і працездатність, думаю занадто перебільшену, дивлячись з чималої відстані років і територій. Можливо тобі, як відомому поетові Маяковському, «большое видится из далека». Найбільше мене вразила твоя турбота про те, як використовує українська влада результати моїх досліджень для блага народу. Скажу коротко-ніяк.

Звичайно, достовірно знаю, що читають мої праці і науковці, і урядовці, і народ, але далі справа не рухається. Влада, особливо виконавча, у нас так часто змінюється, що після приходу до керма функціонери не встигають опам'ятатися і щось зрозуміти у тій сфері, на яку їх призначили управляти, як треба зливати воду та переходити на іншу роботу. До 1991р. для нової влади було приготовлено багато наукових розробок для управлінської діяльності в умовах ринкових відносин, у тому числі твоїм покірним слугою; в 1995р. разом з Інститутом Кібернетики я розробив динаміку економіки на 1995-2015рр., яка до цього часу щорічно справджується, прогноз виявився значно кращим ніж Мінекономіки, МВФ та Європейського банку; у травні 2007р. в газеті Урядовий кур'єр надруковано моє бачення складнощів у розвитку

вугільної промисловості, де я попереджав про загазованість і застаріле обладнання, буквально через декілька місяців на шахті ім. Засядька загинуло більше сотні шахтарів. Багато чого пропонується, але щоб хтось із високих чинів влади хоч би «гавкнув», то такого не було.

Наукова, або краще сказати творча праця, мене не полишає ще з нашого села, зі школи і супроводжує все свідоме життя. Ми жили в цікаву епоху в якій нас ще з пелюшок привчали не говорити те, що думаєш, а тільки дозволене, якщо бажаєш щось робити, то можна з санкції наглядча. Проте, ніхто, навіть репресивні органи, не мали змоги заборонити думати і я думав, але мовчав.

Я мовчав, будучи юнатором, хоча бачив, що щеплення пасльону на картоплі нічого не дає і не принесе нам користі у навчанні, а для чого ми провадили яровизацію пшениці у мішечках, то до цього часу не знаю. Всі мовчали, бо так вимагав учитель Грицик, який мабуть вірив у догмати Трохима, якому Сталін сказав «Браво товарищ Лысенко». Учитель був зобов'язаний робити те, що сказав вождь. Залишалось тільки думати і мовчати.

Зовсім не сподобалась мені історія, якої навчав нас М. Петренко, бо ми тільки зобов'язані були запам'ятати хронологічну таблицю, в якій виключно дати народження, діяльності і смерті російських царів і царят, воєначальників, а особливо дати їхніх військових баталій у завоюванні все більших і більших земель для російської імперії «аж до дальних до окраин». Як то біля я дошки розповідав про хронологію подій, але коли назвав день народження О. Невського, то вийшло, що під час відомої битви йому було тільки вісім чи дванадцять років і тут же грізний учитель історії з посмішкою промовив «Ха, ха, уявляю, як Броник, у вісім років, з мечем на коні мчить на бій проти монголів». Не згадую, сміялися учні чи ні, але після того я ще більше зненавидів викладання історії, де не було ніяких роздумів, а про українську історію та її особистостей взагалі не згадувалось.

Про якість викладання історії я обмовився у своїй праці «Я-економіст». Невдовзі Микола Васильович Петренко, який навчав нас у ті часи історії, довідавшись про книгу від Колі Шинкарука і Толі Мазура, надіслав мені написану ним рецензію на книгу, потребував, що було для мене приємно, особисто для себе книгу. В рецензії розумний учитель пояснив причину такого ганебного викладання історії і визнав справедливим моє незадоволення.

За такий поступок я йому неймовірно вдячний, бо в нашій новітній історії мабуть не так багато знайдеться офіційних порозумінь між старшим і молодим поколінням. Розгорнута і досить цікава рецензія, де є згадка і про бідність нашого села, і про умови селянського побуту, надрукована в науковому журналі академії наук.⁶⁵ Шкільне критичне осмислення української історії продовжується до тепер, якщо у мене вистачить біологічного часу, то деякі ідеї знайдуть втілення у певному історичному

⁶⁵ Вісник аграрної науки. – 2006. – №7

дослідженні, зміст якого я прочитав Петренку у присутності наших однокласників у його садибі під Вінницею.

З Божою поміччю інститут для навчання я обирав самостійно, можливо ти про це знаєш достеменно, ніхто мені не допомагав, не радив і не підказував. Коли поступив у фінансово-економічний вуз, то наші шановні і дотепні селяни зразу ж нарекли моє майбутнє – «Буде касиром». Правда, вийшла деяка колізія так як здавав екзамени на факультет «економіка промисловості», а пізніше, коли мене переконали, що селянський син повинен займатися сільською економікою, то тут же подав заяву на інший факультет «економіка сільського господарства», тобто щось тягнуло до села від якого я все життя намагався втекти, але так і не втік.

Приїхав додому, зустрів М.В. Царука, твого батька, який навчав мене російської мови і літератури, вона мені давалась краще ніж українська, і я йому з радістю розповів, що і твір, і літературу на екзаменах до вузу склав на відмінно. Учитель, як кожен вихователь, був задоволений результатом своєї праці, тому сказав «молодець», але коли я повідомив йому, що переписав заяву з факультету промисловості на сільське господарство, то він з сумом промовив «ну й дурень». Весь час згадую, що мабуть не подякував своєму учителеві за навчання, а можливо не пам'ятаю, адже нас не привчали толерантної етики у тій же школі, іншого ж місця виховання у ті часи не було.

Працюю над книгою про наше рідне село, попередня назва якої - «Нариси про Лозну-Лузну», а тому до тебе є просьба. Я хотів би, щоб у книзі було згадано про Миколу Васильовича Царука, який є корінним жителем нашого села. Можливо у тебе збереглася його автобіографія, де він згадує про своїх батьків і дідів, як практикувалось при комуністичному режимові, можливо напиши деякі твої спогади про нього, зв'язані з селом. Скажімо, мені відомо, що твій батько перед війною навчався у військовому училищі, чи він його закінчив, а можливо був відрахований, якщо відомі, хоча б за переказами, причини, то це було б цікаво. Хотілося б знати твою думку про його відносини з В.Лашевським, Р.Страшевським і Д. Кучеруком. (М.В. Петренко надіслав свою широку автобіографію і спомини про село, дочки П.Ю. Грицика прислали його розширену автобіографію та ще й написану власноручно - досить цікаво).

Тепер щодо моєї працездатності, про яку ти пишеш. Толя, тобі відомо з перших рук, що з дитинства я працював непомірно багато фізично, хоча сам був такий собі щупленький, непоказний. Влітку, в молодших класах, з лісу тягав паливо для обігріву житла, жав, косив, сушив і згортав сіно, приносив його додому, щоб був корм корові. Взимку знову в ліс за дровами, або в поле за соломою, звичайно в нічні часи, щоб не піймали сторожі, після митарств декілька годин снання і вранці до школи, бо це було святою справою. Починаючи з сьомого класу влітку працював їздовим в колгоспі, а взимку знову ночами тягав паливо з лісу і поля. У мої обов'язки входило догляд і годівля корови та свиней, у нас була навіть свиноматка, яка приводила

більше дванадцятьоро поросят за раз, допомога в обробітку огороду та збирання урожаю. Якийсь відпочинок мені тільки снився.

Тебе, дякуючи Богові і твоїм батькам, подібна доля не дуже торкалася своїм чорним крилом, були сприятливіші можливості навчатися, міцно забезпечувалися тили, які вкрай потрібні молодій порослі і в людському, і в тваринному світі. У післявоєнні роки сільські діти були схожі на німечних сліпих кошенят, яких зневажали повсюдно: в ліс за паливом не йди, соломи не кради, збирати колоски в полі заборонено, в кіно без дозволу не ходи, з дівчатками не стій. Ми навчалися робити все скрито, кожен засвоював гасло «спасайся, хто як може». Тобі відомо, що і харчі у мене були не такі, як для фізичної роботи, хоча ми в сім'ї не голодували в 1947 році, як інші селяни, але здебільшого в школу не було що взяти, хоча б якого сухаря.

Саме в дитячі і шкільні роки формувалась сила волі для вирішення складних життєвих задач. Згадую, демонструвалась якась кінокартина, а мені, разом з іншими товаришами, вкрай хотілося її побачити. Учні не пропускали ні за гроші, ні без них, а тому ми вирішили чорним ходом проникнути в приміщення. Домовились з кіномеханіком, моїм сусідом, що він залишить відкритим вікно, через яке ми проникнемо до залу. Перший раз я зайшов, прилігши під лавкою на полу, коли ще продавались білети, прибували селяни і багато учителів. Була зима і я був одітий в теплий піджак з білим каракулевим комірцем, який помітний навіть в темноті. Учитель арифметики Матвійчик помітив зайця, взяв мене як кошеня за білий комірець, витягнув з-під лавки, через всю залу вів поперед себе до виходу і виштовхнув на вулицю, як непотріб. Два моїх напарники очікували мене, що я дам знак заходити, а я опинився на вулиці. Знову прийшлося проникати через вікно, але цей же дотепний учитель уже очікував мене біля чорного входу і знову провів через залу і виштовхнув. Нарешті розпочалося кіно, вимкнули світло, учитель вмостився дивитися кінокартину, троє нас в темноті все таки втретє проникли до зали і проглянули картину.

В інституті, як мені пригадується, прийшлося відмовитися від всяких самодіяльних колективів, на участь в шкільні роки тратив багато часу: танцювальний, драматичний і співочий. Студенти однокурсники навіть не здогадувались, що я мав деякий хист у цій справі, якого навчався у шкільні роки. Я намагався не втратити стипендію, адже з села великої допомоги у мене не було, а тому просиджував в бібліотеках: парламентській, колишня ім. КПРС, що на Європейській, колишній Ленінського комсомолу, площі, а також у філіалі Центральної бібліотеки на Контрактовій, колишній Червоній, площі старовинного Подолу.

Обставини, як бачиш, заставляли з пелюшок боротися за кусень хліба, а тому приходилося ще й розмірковувати над тими чи іншими ситуаціями, щоб не потрапити в пастку і, як казав дід Щукар, «не заgrimіти під фанфарами». У мене таких ситуацій було чимало, можливо ти про деякі з них знаєш. Ми з тобою сиділи, звичайно у школі, за однією партою і мені здається, що ти мабуть не помічав, щоб я старався щось завчити, визубрити, на пам'ять. Мабуть рідко, але кортіло зрозуміти ті чи інші перипетії «чому?», «як?» не

тільки в історії та біології, але й державній політиці. Скажімо мене мучило запитання, чому дітям, тим же радянським учням, які лягали спати і вставали «з піснею про Сталіна» влада не дозволяла збирати колоски, якщо: перше, немає хліба дома і нічого взяти в школу; друге, колоски невдовзі згниють, або їх прикидає рілля під час оранки. Держава робила це зі мною і моїми ровесниками, але сучасні комуністи так і не визнають, що держава тримала селян на мотузці, як тварин.

Звертаючись ще раз до твого листа з величезною інформаційною енергетикою я надзвичайно радий, що в глибині своєї багатогранної душі ти знайшов одну із важливих рис, які притаманні не багатьом людям – мистецький творчий поклик. Згадую, про це знають селяни, що твої батьки в молоді роки володіли неабияким мистецьким даром, хоча в селі його важко розвивати і підтримувати. Моя порада, якщо у тебе є чимало поетичних творів, то вибери на свій особистий смак всі ті, що гріють твою душу, не поскупись, винайди гроші за рахунок зменшення харчів та надрукуй, хоча б невеликим тиражем. Тоді ти відчуєш приплив енергії, тебе охопить радість творчої наснаги.

Шановний Анатолій Миколайович, ти мене досить тонко підсік, що мовляв я був незадоволений дощовою погодою над Росією, коли в 60-х роках ХХ століття проїздив до Казахстану на заробітки. Що ж, мої українські степи більше мені до вподоби, а погода завжди наводить чи то смуток, а чи веселощі на живу природу, частиною якої є людина. Як би то так українці захищали свою батьківщину, як росіяни свою, німці свою, поляки свою, французи свою, японці свою. Досить рідко можна зустріти, щоб українець палко відстоював Україну так, як Росію захищає кожен росіянин, а їм з усіх сил допомагають нацмени, особливо українці. Саме про таку ситуацію української долі писав Шевченко:

Сю ніч будуть в Україні
Родитись близнята.
Один буде, як той Гонта,
Катів катувати!
Другий буде ...,оце вже наш!
Катам помагати.

Надіюсь, що ти так же будеш захищати, звичайно тонким словом, землі українських козаків, де тобі випала доля жити на схилі літ, згадуючи з теплотою українське Поділля, де ми народились. Ти ж мабуть знаєш, що кінофільм «Кубанські козаки» - це про українських козаків, які жили і проживають на давніх українських землях (див карту). На добро чи на зло, виконуючи волю царя першого, цариця друга розгромила українську вольницю - Запорізьку Січ і вигнала козаків на Кубанські землі. В Києві часто буває на гастролях Кубанський хор і його учасників з радістю українці приймають як своїх.

На останок є дві просьби у яких, надіюсь, тобі буде важко мені відмовити. Як у товариша і однокласника та ще й соратника студентських років наслідуюсь попросити ось про що. Як би ти мені від чистого серця

сказав, про негативні чи позитивні риси, які були помітні у мене в шкільні і студентські роки. Звичайно, роки промайнули, риси змінилися, трансформувались, заховався в глибинні нетрі людського «Я» і «Над Я», але про давні роки хотілося б знати. Звичайно, це складне запитання, не кожен наважиться сказати правду про іншого, бо існує справедлива примовка «Якщо хочеш мати ворога, то скажи про людину правду». Нагадавши про це, я даю обіцянку, що ворогом тобі не стану ні при яких обставинах, а крім того ми далеко, та й роки уже «бегут с базара».

Залишаюсь товаришем з дитинства
Броніслав

5. Панасюк Б.Я. - Мовчану П.М. ⁶⁶

Київ,
4 березня 2008

Вельмишановний Павле Михайловичу!

Поряд з вагомими рішеннями, спрямованими на позбавлення українського народу рабської залежності, все - таки не припиняються постійні деструктивні дії наших вищих посадових осіб, що викликає подив світової громадськості і роздратування кожного громадянина нашої держави. Здебільшого відбувається подібне із-за постійного тасування кишенькових партійних структур заради власних інтересів державних посадовців, що наносить великої шкоди українській державі, яка тільки спинається на ноги, у формуванні її внутрішньої і зовнішньої політики.

Подібне веде український народ в економічну і культурну прірву, в якій його очікує становище не краще, а можливо гірше, ніж було в останні роки перебування в російській імперії. Духовна міцність людей, вихованих в ті часи, ще хитка і тому багато наших співвітчизників тужать за минулим, особливо в сучасний період політико-моральної кризи після помаранчевого піднесення. В народних глибинах зароджується негативна енергія, яка невдовзі переросте в сильний опор, а згодом і в бунт, який буде жорсткіший від помаранчевих подій. Проти цього застерігав наш пророк, ім'я якого носить «Просвіта»:

Торгуйте? Стережіться ж,
Бо лихо вам буде,
Тяжке лихо!.. Дурить дітей
І брата сліпого,
Дурить себе, чужих людей,
Та не дурить бога.
Бо в день радості над вами
Розпадеться кара.
І повіє огонь новий
З Холодного Яру.⁶⁷

⁶⁶ На той час Голова Товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка, Народний депутат України

⁶⁷ Т. Шевченко. Кобзар «Дніпро», К., 1971, -С.250

Прикро, що вся негативна енергія може раптово вихлюпнутися виключно на так званих демократів, а їхні опоненти залишаться в стороні і будуть спостерігати, потираючи руки. Факти прикрих подій свідчать, що такі демократи, засліплені викривленим сьйвом минулих перемог, не розуміють ситуації, що відбувається в суспільстві. Невже демократичні провідники не розуміють, що народ все бачить і кожному поіменно дає свою оцінку? Бачить і розуміє, що повторюються старі часи гетьманщини. Невже провідники не довідалися з історії чим все те завершилось?

Основна причина чвар на державному олімпі як в минулому, так тепер полягає в роз'єднанні думок і дій провідників нації, які на перше місце ставлять не інтереси народу, а суто власні амбіції та матеріальні вигоди. Боляче відбивається в душах українців незмінні газОВО - портфельні ігрища вищих посадових осіб держави. Щоб вирішити накопичені віками негативні риси і проблеми, потребується величезна робота, яку прийдеться вирішувати майбутнім поколінням, але уже тепер треба збирати крупинки того, що допоможе хоча б започаткувати складну роботу.

Приклад нашого видатного митця і українця М.Т. Рильського, який у страхітливі роки сталінського правління в російській імперії напередодні війни 1941-1945рр. палко відстоював українську мову перед нашествиям російської, його звернення до вищих посадовців радянської доби⁶⁸ надихає мене звернутись і до Вас, сучасного митця і політика, з питанням допомогти якось згуртуватися нашим демократичним силам.

Йдеться, насамперед, про формування політики, яка б виробила національний світогляд і покращила умови українського народу у розбудові власної демократичної держави. Власні думки я виклав у своїй праці «Шлях України до свободи» і в середині 2007р., перед парламентськими виборами, один екземпляр, із двох віддрукованих примірників, передав Вам для ознайомлення. Ви прийняли рішення про видання цієї праці окремою брошурою і погодилися написати передмову.

В роботі подаються такі основні думки: внутрішня боротьба і парламентаризм в незалежній Україні; політико-моральна криза після помаранчевого піднесення; втрата очікуваних ідеалів. Що далі?; українська нація в небезпеці і потребує захисту; українців очікує духовна революція; нація, націонал-демократичні партії і їхні завдання; уроки для націонал-демократичних партій; формування української політики; вимоги до формування української держави; національний світогляд та організація руху; українська національна ідея; пропаганда в інтересах народу; перспективи української нації - вихід з небуття.

Проте, виборчі парламентські перегони не дозволили Вам виконати обіцянку і мені прийшлося помістити політичний матеріал в одному із власних економічних видань.⁶⁹ Наприкінці лютого 2008р., після зустрічі з Вами, мені стало відомо, що керівник Адміністрації Президента розпочав формувати нову єдину партію, яка буде діяти на націонал-демократичних засадах. Саме про

⁶⁸ Лист М.Хрущову в 1939р. про російські вистави в Київській опері.

⁶⁹ Панасик Б.Я. Вибрані твори. ННЦ ІАЕ, К., 2007, Т.4, –С. 224-446

формування націонал-демократичні партії, їхню організацію і завдання йдеться в праці, яку я Вам передавав для ознайомлення.

Враховуючи те, що мої твори, в яких поміщається згадана праця, видані надзвичайно обмеженим накладом і надіслані вони тільки в центральні бібліотеки та передані мною окремим зацікавленим особам, вношу на Ваш розгляд одну із двох пропозицій.

Перша, видати терміново політичну працю «Шлях України до свободи» окремою брошурою і розповсюдити її від імені «Просвіти».

Друга, вразі відсутності можливості надрукувати брошуру я передам Вам один екземпляр своєї праці «Вибрані твори. Т.4» на предмет офіційного його подання лідерам партії «Наша Україна» для можливого врахування напрацювань при розробці програми нової партійної структури.

З пошаною **Б. Панасюк**,
академік УААН, доктор економічних
наук, професор, заслужений
економіст України

Б. Панасюк - Гейцю⁷⁰

Шановний Валерію Михайловичу!

28.06.08
Київ

За погодженням з Вами я надіслав до журналу «Економіка і прогнозування», головним редактором якого Ви являетесь, підготовлену мною статтю «Інфляційні процеси та їхні причини». Враховуючи, що в першій половині 2008р. відбувалась шалена інфляція, а це визнає законодавча та виконавча влади, серед народу поширюються різноманітні чутки щодо очікування подальшого зростання цін на товари першої необхідності. Вважаючи, що журнал, який друкує матеріали з прогнозування соціально-економічних очікувань, не тільки має можливість, а найперше зобов'язаний дати наукове пояснення читачам і управлінцям про складні процеси інфляції в перспективі та як їх попереджувати, я й звернувся з відповідною працею до наукового видання.

З Вашої розмови склалось враження, що так і станеться, але відбулася не прогнозована реакція рецензента, заступника директора інституту Економіка і прогнозування НАНУ, доктора економічних наук, член-кореспондента НАНУ Даниленка Анатолія Івановича, якому Ви доручили ознайомитися з поданим матеріалом. На п'ять запитань, які вимагає журнал до статей, що

⁷⁰ Головний редактор журналів «Економіка України» і «Економіка і прогнозування», академік

надсилаються, а саме чи вміщує стаття матеріал, який виправдовує її друкування; чи є необхідність у позачерговому публікуванні статті; чи досить обґрунтовані висновки, подані автором; чи є задовільною література, якість статті та оформлення графічного матеріалу; чи потребує скорочення матеріал рецензент відповів категоричним «НІ», зробивши загальний висновок – «відхилити!». Хай народ, влада і читачі журналів очікують, коли інші щось придумують, хоча, звичайно, потрібні різні думки. Проте, відмова друкувати, або намагання відверто контролювати думки дописувачів з боку членів редакції щодо висловлювання наукової думки про злободенні процеси в суспільстві, зокрема інфляційних процесів, які страшать суспільство, викликає чимало запитань до подібних вчених та створює прецедент відповідальності рецензента перед народом і владою.

Щоб не бути поверховим, як мені закидає оцінювач моєї праці, навожу в оригіналі всі зауваження і коментарі самого рецензента стосовно статті «Інфляційні процеси та їхні причини»:

«Враховуючи особливість перебігу інфляційних процесів в Україні тема статті є актуальною, однак ознайомлення з її змістом свідчить, що автор поверхово розуміється на цій проблемі.

Структура статті є доволі нелогічною, у тексті безсистемно переплітаються критика монетаризму, критика НБУ та Уряду, цитати Аристотеля, напівполітичні гасла, стурбованість про зникнення малих річок.

В окремих місцях автор вдається до штучних і надуманих тверджень: наприклад, причиною зростання інфляції у ІІІ кв. 2007р. він вважає зростання грошової маси у другій половині року (с.1); «Незважаючи на опір платників податків податкова поліція майже половину ВВП акумулювала в бюджет» (с.13); «із-за монетарної економічної політики в Україні все йде викривлено ...»(с.9); «матеріальне виробництво ніяк не розвивається ...» (с.7) та інше.

Ознайомлення зі змістом статті свідчить, що її автор плутає загальновідомі поняття: наприклад, під грошовою масою він розуміє кредити і готівку(с.1); на стор. 10 некоректно висловлюється про монетарні агрегати і монетарну базу, яка ототожнюється з грошовою масою та ін.

Стаття містить цілий ряд тверджень і висновків, що не відповідають дійсності: наприклад, «нечувано швидкими темпами зростає монетизація економіки» (с.1); незрозуміло, з яких джерел автор запозичив інфляцію про скорочення у І кв. 2008р. пропозиції товарів і послуг окремих галузей промисловості, сільського господарства і торгівлі, коли за офіційною інформацією Держкомстату у І кв. п.р. темпи зростання промислового виробництва склали 7,8%, темпи зростання торгівлі також залишаються високими.

Стаття переобтяжена цитатами Аристотеля (с.2,14), загальновідомим матеріалом про економічні функції держави (с.2,4).

Загальний висновок: у представленому вигляді стаття не може бути рекомендована до друку. Автору доцільно узгодити зміст і назву, скоротити цитування і необґрунтовані судження, посилити аналітичність матеріалу».

Звичайно, шановний читачу, як би подібну рецензію давав представник

влади, то прийшлося б йти і пояснювати, погоджуватись чи не погоджуватись, але бути до влади слухняним громадянином, а тут учений картає іншого ученого за критику структур влади. Щось не гаразд у нашому королівстві, панове, адже український соціально-економічний стан викликає стурбованість народу, політиків, іноземних аналітиків. У цьому зв'язку вважаю за необхідне дати хоча б деякі пояснення не стільки рецензентові, як Вам, його наставникові.

Враховуючи, що у мене є більше 15 особистих монографій, 140 наукових і публіцистичних статей, де я впродовж довгого періоду досліджую і пишу про проблеми, які підняті в рецензованій статті, хочу висловити свої думки відносно рецензії Вашого вченого. Крім того, нагадаю Вам, що мною разом з Інститутом Кібернетики у 1995р. розроблено і надруковано в наукових виданнях прогноз динаміки ВВП на період до 1995-2015рр.,⁷¹ який за 1995-2005рр. виявився найбільш наближеним до реального значення, на відміну від інших вітчизняних та іноземних розробників.⁷² У мене є сумнів в тому, що рецензент розуміє те, що він ставить в провину дописувачеві.

Помилковість рецензента полягає ще й в тому, що він відкидає всі мої докази про внутрішній зміст інфляційного процесу, не відаючи ситуації, коли сам Президент В.Ющенко визнає, зокрема під час промови 27.06.08, що недоліки у внутрішній економічній політиці стали причиною інфляції, яка в 3-4 рази перевищує рівень в європейських країнах. Тут існує не стільки чинник цін на енергоносії скільки монетарна політика, а також інші фактори про які йдеться в моїй статті, відхиленій рецензентом.

Обставини, що заставили мене нагадати про деякі мої наукові праці, а вони відомі в Україні вченим і народу, з двох причин: перша, не так давно я подавав статтю «Десятиліття економічного прогнозування в Україні» до іншого журналу «Економіка України», головним редактором якого Ви також являєтесь. Рецензент, також працівник Вашого інституту, являючись заввідділом цього журналу, також не рекомендував мій матеріал для друку; друга, можливо подібні тенденційні і недостатньо грамотні та тенденційні рецензії, а головне образливі, як це вчинив Даниленко А. І., подаються без відома головного редактора журналу «Економіка і прогнозування».

Вважаю, що йде цілеспрямована, вміло керована, акція недопущення моїх наукових матеріалів до двох журналів: «Економіка України» і «Економіка і прогнозування», як це застосовувалось до окремих вчених в недавні часи царизму та комуністичного режиму.

Посудіть самі, Валерію Михайловичу, в статті «Десятиліття економічного прогнозування в Україні», направленої до журналу «Економіка України», я подавав для ознайомлення фахівців законодавчої і виконавчої влади, учених про особливості прогнозів, здійснених десять років назад, які були надруковані в цьому ж журналі та як же вони справджуються. Повідомлення в журналі, який читають в органах державного управління і в

⁷¹ Див. Ж. Економіка України.»Прогнозування розвитку економіки України», №1 за 1996р.

⁷² Див. Вісник аграрної науки. «Економічне прогнозування в Україні», -2006.-№9; Стратегія економічного розвитку України: 36. Наук. Пр. -К.: КНЕУ, 2006.-Вип.18.

колах учених, мало б як теоретичне так і практичне значення, але к. е. н. Зимовець, який до прогнозування не має жодного відношення, заборонив друкувати матеріал. Як подібне розцінювати, якщо не нанесення шкоди владі та науці? Учені Вашого інституту мабуть з цікавістю ознайомилися б з такими матеріалами, адже академічний заклад якраз і займається економічним прогнозуванням, до думки якого прислуховується влада. Дивина, але факт потужна зброя. Я розумію, що в сталінських таборах бувало ще й не таке: єфрейтори заставляли плазувати на животі каторжних маршалів і генералів, але чи варто повторяти ганебне пройдене.

В такому ж дусі написана рецензія на працю з не менш важливої проблеми, інфляції, і подана до іншого Вашому журналі. Останню рецензію можливо прийдеться оскаржити в суді, а це означає, що кожен аргумент «НІ» щодо матеріалу про сучасну інфляцію, буду пояснювати привселюдно перед грамотними суддями і, звичайно, іншими вченими та громадськістю через ЗМІ. Думаю, що це буде дійство в науковій сфері вперше, але іншого виходу у мене немає, бо основні наукові журнали закриті. Якщо суд визнає, що статтю в тому вигляді, звичайно з коректними рецензійними правками, треба було друкувати, то прийдеться журналу і його головному редактору приймати певні рішення, а коли ні, то буду вибачатися в пресі за свою недолугість. Можливо надрукуєте цей матеріал у Вашому журналі і вичерпаємо наукову дискусію?

Тепер щодо рецензії Даниленка А. І. по суті.

Перше, мені приємно чути, що ставиться в провину авторіві, коли в статті переплітається критика монетаризму, НБУ та Уряду та ще й підкріплена висловлюваннями класика фундаментальної науки Аристотеля. Унікальність висловленої провини полягає в тому, що у світовій та й у вітчизняній практиці важко знайти ученого та ще й рівня член.-кореспондента НАНУ, який відкрито виступає проти використання в наукових статтях думок і положень учених рівня Аристотеля. Народ, дійсні учені, політики постійно критикують вище згадані структури, але переважно без доказів, пояснень і посилань на думку визнаних світового рівня вчених. Тим більше, що в пропонованій статті не критика, а пропозиції до усунення певних недоліків. Що ж стосується критики монетаризму, то вважаю, що ті хто відстоює його ідеологію та не зумів донести до владних структур ще на початку входження в ринкові відносини після 1991р. її шкідливість для недорозвинутих економік, той завдав національній економіці непоправну шкоду, яку виправити наступним Урядам було уже не під силу, вони були спроможні робити тільки окремі поправки.

Друге, що ж стосується мобілізації лівової частини ВВП до бюджету в українській економіці, яка тільки ставала на ноги в 1992-1997рр., то рецензенту слід було б поцікавитися про наступне. В 1933р., коли американська економіка була схожою на українську наприкінці ХХ ст., там акумулювали до бюджету не більше 10-15% ВВП, подібний рівень мобілізації фінансових ресурсів практикувався у післявоєнний період в багатьох європейських країнах. Ми ж зразу розпочали з 35% і дійшли до

50%, а були періоди, коли підприємства сплачували до бюджету суми податків, які значно перевищували їхній прибуток. Рецензент мабуть знає, а якщо ні, то повідомляю, що вимивались обігові кошти, підриваввся економічний стан підприємства і воно входило в тінь, що я описав в своїй праці, «Економічна політика в Україні наприкінці ХХ століття».⁷³ Звинувачувати мене за дотримання негативної думки про сучасну ситуацію, коли із-за монетарної економічної політики в Україні все йде викривлено, немає жодних підстав, так як про такий стан знає кожен громадянин нашої багатостраждальної країни, навіть школярі про це розмовляють між собою. Що ж стосується моєї думки про недостатній розвиток матеріального виробництва, скажу члену-кореспонденту НАНУ, що майже всі українці, в тому числі і ви харчуєтеся, одягаєтеся і їздите за рахунок іноземного виробництва.

Третє, рецензент з обуренням запитує «з яких джерел автор запозичив інформацію про скорочення у І кв. 2008р. пропозиції товарі і послуг окремих галузей промисловості, сільського господарства і торгівлі, коли за офіційною інформацією Держкомстату... ріст 7,8%». Як відповісти рецензентові на його звинувачення авторові статті? Скажу тільки ось що: перше - я не вірю офіційній статистиці і не тому, що вона дає неправдиву інформацію, а тому, що до цього часу відсутня ефективна система збору інформації в умовах ринкових відносин; друге – коли я робив прогноз динаміки ВВП на 1995-2015рр., то він найкраще справджується із-за того, що я не користувався офіційною статистикою щодо рівня безробіття, інфляції, продуктивності праці, капітальних вкладень і інше. Саме в статті, а рецензент про це змовчує, я дав пояснення чому не зростає у нас матеріальне виробництво: своєю монетарною політикою ми фінансуємо створення робочих місць за кордоном і туди масово виїжджають український люд. Стидно, але факт, що учені ніяк не спроможні пояснити становище в країні.

Четверте, рецензент звинувачує автора, що він бачте, викладає «загально відомі матеріали про економічні функції держави», але чомусь не згадує, що народ не знає ні однієї функції держава, яку належним чином вона виконує, все не так як в людей. Але не в критиці справа, а справа в тому, що автор підказує владі як краще має виконувати свої функції шановна держава, а це є святим обов'язком кожного ученого, звичайно, якщо йому дозволяють оприлюднити власні думки, дивовижно, ті ж учені, а не урядовці.

П'яте, дозволю висловити власну думку щодо нечуваної реакції, до речі не справедливої, що автор статті про причини інфляції виступає проти НБУ та Уряду. Я, Валерію Михайловичу, пройшов від посади інспектора районного банку та старшого інспектора обласного банку до керуючого банку в районі на Черкащині не можу критикувати НБУ, а тільки радити щодо поліпшення справ, знаючи їх не з підручників та рекомендацій, написаних випадковими людьми у цій складній сфері. Уряд же критикував і критикуватиму, якщо його дії будуть розбігатися з потребами суспільства, а

⁷³ Б.Панасюк. Економічна політика в Україні наприкінці ХХ століття. К.: Новий друк, 2002, 744с.

ті, хто вважає, що вони, тобто дії Уряду, відповідають насущним потребам народу і критикують мене, що я так не вважаю, видно з рецензії А.І. Даниленка. Але не дивіться на рецензента, а прочитайте про перетворення промисловості в сировинну галузь, повне знищення села і сільського господарства, викривлену соціальну інфраструктуру, жалюгідність охорони здоров'я та зруйнованість освітньо-наукової сфери і переконаєтеся, що він захищає якісь корпоративні інтереси. Українське суспільство і держава страждає не тільки від недолугих політиків, але й від учених типу Даниленка, Замовця (молодшого) та інших, хоча їх не так багато, але вони служать не народу, а корпоративним інтересам.

Шосте, до відому працівників двох ваших центральних, до речі державних, журналів хочу повідомити наступне. Працюючи біля 15 років в журналі «Економіка України», головним редактором якого на той час був видатний український учений Іван Іларіонович Лукінов, засвідчую, що він був чи не перший з українських учених, що зазнав зневажливого ставлення до себе з боку влади та окремих учених в період штопорного входження України в незалежність і ринкові відносини. Проте, в той важкий період ми не допускали подібного зневажливого ставлення до авторів шанованого журналу, хоча вимоги, як Ви пам'ятаєте, були високими. Чому б не слідувати добрим старим традиціям?

До Вас, Валерію Михайловичу, звертаюсь з проською передати не коректному рецензентові статтю «Мистецтво державного регулювання» про інфляційні процеси і шкідливість монетаризму для нашої економіки, уже надруковану в пресі⁷⁴, з проською виступити в ЗМІ з критичним аналізом соціально-економічних, зокрема інфляційних, поглядів професора Панасюка Б.Я., за що я буду йому вдячний. Думаю, що ви не звинуватите мене, мов я ухиляюсь від обговорення проблем на рівні урядових кабінетів, згадайте дискусію з Вами у присутності Віце – Прем'єр-міністра Тігіпка, стосовно Закону України про методологію економічного прогнозування. Ми тоді були на різко протилежних барикадах: Ви процес «прогнозування і програмування» при підтримці Мінекономіки виграли, моїх же наукових розробок не змогли захистити ні глава Уряду, ні Комітет Верховної Ради України, хоча намагались, але від своїх тодішніх позицій я не відмовився дотепер, вважаючи, що за ними майбутнє і воно не за горами.

Не Вам мені казати, що прояв українських рис – зрада, доноси, протистояння та вихваляння чужого і недооцінка свого, відомі у світі, вони не приносять нашому народові добра. Не про іноземців, а українців писав Т.Шевченко:

Бодай не казати
Кругом мене, де не гляну,
Не люди, а змії.

Я ж, у свою чергу, надісланий Вам лист, для історії, надрукую в пресі під назвою «Панасюк Б.Я. – Гейцю В.М.», щоб читачі дали оцінку дискусіям,

⁷⁴ Газ. Урядовий Кур'єр. «Мистецтво державного регулювання», 4 червня 2008.

які, хоч і мляво, але точаться у науковому середовищі, про які не завжди відомо широкому загалу.

З повагою
професор Б.Я. Панасюк

7. ПАНАСЮК -ЗУБЦЮ⁷⁵

01.09.08
м. Київ

Шановний Михайле Васильовичу!

Наступила та межа становища в нашому суспільстві, яка вимагає від вчених висловити своє відношення до соціально-економічних процесів, які відбуваються в нашій державі. Я дозволю собі висловити своє бачення з єдиної, але занадто важливої проблеми – ринку землі. У своїх наукових, виробничих і публіцистичних працях мені не доводилось висловити свою думку з цього надзвичайно складного питання.

Людство підсвідомо відчуває настання складних часів, викликаних ще невідомими, складними і не підвладними людині процесами на планеті Земля: невідворотні кліматичні зміни, які супроводжуються природними катастрофами; глобалізація всіх сфер людської життєдіяльності, що ускладнює економічну і політичну ситуацію в кожній країні; загроза вичерпання органічної сировини – основного джерела енергоресурсів, що викличе невдовзі економічні, політичні і військові протистояння багатьох держав; зростання населення і перспектива скорочення продовольства, що неодмінно викличе небезпеку недоїдання ще більших мас населення.

Всі ці складні планетарні процеси посилюються внутрішніми складнощами в кожній країні. Україна, яка потерпатиме від усіх наведених вище процесів, має багато додаткових внутрішніх невирішених питань, зокрема в аграрному секторі економіки, в інфраструктурі і соціальній сфері українського села. На додаток до цього найголовніше – ринок землі.

Не випадково всі сімнадцять років незалежності України на державному рівні не вирішено питання – продавати чи не продавати землю. Не дивлячись на це українська земля, якісні сільськогосподарські угіддя, масиви ріллі і лісів масово переходять у власність не тільки вітчизняних, але й іноземних крупних землевласників. Всі гучні гасла про розпаювання і передачу землі селянам зводяться нанівець, селяни, передаючи землю в оренду на десятиліття, уже назавжди позбавляються права на землю, яку їм надала держава.

Як бачимо вікова боротьба селян та прогресивних сил за ефективне землекористування так і не дала позитивного, збалансованого результату: як були в 17-18ст. крупні землевласники, так і тепер на початку XXI ст. вони знову з'явилися, через чотири століття виснажливої боротьби коло замкнулось. Своім реформуванням сільського господарства українська

⁷⁵ Народний депутат України ряду скликань, Президент УААН, академік УААН

держава так нічого не вирішила з власністю: робітники не володіють засобами виробництва в промисловості, а селяни як не володіли так і не володіють землею. Через всі реформування ми перейшли від поміщицького володіння землею до власності орендаторів – плантаторів.

Ми ще мовчимо, але треба думати над тим, як називати українських селян, які працюватимуть, багато уже працюють, на латифундистів: наймити, батраки, підсусідки чи можливо робітники, як недавно з гордістю називали селян «колгоспниками», або «працівниками радгоспів». Адже знову, якщо не в повній, то в значній мірі, повертається в село кріпацтво, хоча під іншою личинкою. Україна зі своїм селом не може порівнюватись, без усвідомлення унікального явища у світовій історії українського села, з іншими розвинутими країнами.

Що робити? Мої наукові дослідження, історія селянства, сучасна практика і перспективи дають мені підстави висловити Вам власну думку щодо єдиної проблеми – приватизації і ринку землі. Тепер ще немає законодавства про ринок землі, але земля продається, стає приватною як українських, так і іноземних землевласників. Звичайно, земля має продаватися, як всі цінності, але земля особлива цінність – відповідно до законів природи земля належить кожній людині, яка народилась на нашій планеті. В давнину наші предки продавали землю, але з жорсткими обмеженнями, зокрема заборонялось продавати чужинцям, навіть жителям ближніх територій, а тому при продажі ставились умови: «а буде Тируну не до землі, ино мимо земца не продати».⁷⁶

Держава не повинна допускати того, що творилося під час війни 1941-1945рр., коли німці вивозили український чорнозем до фатерлянду, тепер же під покровом вседозволеності знову вивозиться чорнозем за кордон, зокрема, з Білоцерківського району, але не відомо в яку країну. Коли земля буде продаватися без чітких правил, то вивезуть весь чорнозем. У цьому зв'язку привласнення землі не багатьох та позбавлення її більшості людей – протиприродно. Саме в такому контексті доцільно впроваджувати ринок землі в Україні.

В документі, який визначатиме продаж землі в Україні, має бути відображено для узаконення: **перше**, категорично заборонити продавати і приватизувати землю сільськогосподарського призначення іноземцям прямо, або через підставних осіб; **друге**, основними власниками земельних паїв є селяни, колишні працівники колгоспів і радгоспів, які мають відповідні документи, та прями і їхні спадкоємці. Вони можуть продати або подарувати свої земельні паї прямим спадкоємцям та передати в оренду орендаторам. Скуповування землі і її перепродаж законодавчо забороняється. В разі бажання продати земельний пай його власником або спадкоємцем, то земля продається за ринковою ціною місцевому кооперативу або державному підприємству. Для ведення фермерського чи особистого господарства місцеві жителі села можуть одержати в оренду чи

⁷⁶ Н. Аристов. Промышленность Древней Руси. С.-Петербург, 1866, -С.51

придбати земельні наділи виключно для сільськогосподарського виробництва. Інша продаж чи оренда земель сільськогосподарського призначення має бути законодавчо заборонена; **третє**, сприяти особистим селянським і фермерським господарствам об'єднуватися своїми земельними паями, замість оренди і продажі, в кооперативні та інші крупні інтегровані господарства; **четверте**, розмір приватних сільськогосподарських підприємств не повинна перевищувати 500га, що дозволяє вести господарство рентабельно; **п'яте**, держава має взяти курс на створення крупних державних підприємств, які служитимуть, як в минулому «радгоспи», взірцем ведення сільськогосподарського виробництва і надання допомоги молодим селянським і фермерським господарствам на базі новітніх технологій; **шосте**, створити умови селянським, фермерським, кооперативним і державним господарствам для ефективної інтеграції виробництва сільськогосподарської сировини, її переробки і реалізації кінцевих продуктів споживання.

Лише при таких умовах держава спроможна здійснювати регулюючий вплив на розвиток сільськогосподарського виробництва, забезпечити продовольчу безпеку країни, створювати сприятливі умови для розвитку села та збереження навколишнього середовища. Практика свідчить, що недотримання норм ведення сільськогосподарського виробництва новими крупними власниками землі призводить до погіршення екології в сільській місцевості, зокрема в багатьох селах питна вода криниць забруднена до рівня шкідливого для здоров'я людини.

Які основні причини викликають потребу наведення на кінець порядку у використанні та продажу земель сільськогосподарського користування? **Перше**, ситуація складається так, що господарські землі, крім свого основного призначення – виробництва продовольства, в сучасних умовах енергетичної кризи стають майже єдиним джерелом вирощування біомаси для виробництва біопалива. Бездумна продаж сільськогосподарських угідь і лісів іноземним і вітчизняним крупним власникам рівнозначна передачі державою у приватні руки свердловин рідкого органічного палива – нафти, газу і інше. **Друге**, на планеті все більше бракує продуктів для життя, в нашій країні більшість населення споживає основних продуктів на 45-50% менше встановленої норми харчування. Ситуація погіршиться, коли крупні власники, особливо іноземні, більшість сільськогосподарських угідь будуть використовувати для одержання біопалива, де вони одержуватимуть величезні доходи. **Третє**, варварське відношення людини, в тому числі у нашій країні, до навколишнього середовища: знищується фауна; знищуються парки в містах, вирізаються ліси для продажу деревини; забруднюється земля, річки і питна вода.

Звертаючись до Вас, шановний Михайле Васильовичу, як до народного депутата, видатного вченого і керівника аграрної науки нашої держави, висловлюю наступну просьбу. Сприяти висловленню науково обґрунтованої думки українських вчених аграріїв, як офіційної думки Української академії аграрних наук. Для цього не потребується збирати всіх

членів академії, а лише надіслати кожному академіку і член-кореспонденту з проською особисто висловити думку, не інституту чи відділу, а власну, з приводу приватизації і продажу землі сільськогосподарського призначення. Узагальнену думку найкраще розглянути на Президії УААН і прийняте єдине рішення направити Президенту України, Верховній Раді та Уряду.

У. РЕЦЕНЗІЇ НА ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВІ твори

1. Панасюк -Турчинову⁷⁷

Київ,
18.02.08

Вельмишановний
Олександр Валентиновичу!

З великим захопленням прочитав Вашу філософську працю «Тайная вечеря».⁷⁸ Не стримався, щоб не висловити, особисто Вам, декілька думок з цього приводу.

Якась сила мене довго стримувала, щоб не допустити зустрічі з Вами і не дізнатися про проповідувані Вами істини. Нарешті, дякуючи Вищим силам, така можливість сталася.

Чому я одержав величезну насолоду від ознайомлення з Вашою працею? Найперше, я підтримую філософські, релігійні і наукові погляди героїв Вашої праці. Надзвичайно цікавою є думка про ВМРД, яку можна реалізувати.

На моє переконання в роздумах Ваших героїв проглядаються не стільки соціально-психологічні реалії та парадоксальні паралелі, скільки новітній філософський погляд на матеріальний і нематеріальний світ, закони вічності, духовності і віри та їхні прояви в закономірностях буття. Ваша праця – це нове світобачення, спрямоване на формування світогляду Людини.

Мені до вподоби думки професора Всеволода Валентиновича «Материи не характерно самопроизвольное развитие от простого к сложному», «у живых существ приобретенные признаки никогда не передаются по наследству. Появление и развитие видов по Дарвину невозможно», «Сама по себе материя не может увеличивать собственную энергию, не беря ее извне...» і інші. Можу запевнити професора, що чимало сучасних вчених, в тому числі і українських, підтримують подібні думки, проте вчених, яких варто включити в рубрику «среднестатистического обывателя», на превеликий жаль, більшість.

⁷⁷ Турчинов – відомий в Україні політик і громадський діяч, вчений і письменник, теолог і проповідник кінця XX- початку XXI ст., член українського уряду-перший Віце-премер, Голова СБУ.

⁷⁸ А. Турчинов. Тайная вечеря. Мистический триллер. К., «Криница», 2007

Не меншу прихильність хотілось би висловити щодо наукових думок академіка Івана Володимировича. Викликають захоплення висловлені ним неперевершені істини «Сознание формирует окружающий нас мир», «формула «сознание плюс вера» может преобразовать пространство», «История, как и сама жизнь, такая, какой мы ее себе представляем» і інші.

Подібні проблеми на великому масиві даних природи, особливо тваринного і рослинного світу, посилаючись на думки з Святого письма, мені вдалося дослідити і одержати аналогічні результати. Для мене випала нагода звірити свої думки і саме цим я найбільше задоволений. Крім того, я дозволив собі висловити власний погляд на роль Людини на планеті Земля, що співзвучно з думкою академіка Івана Володимировича «Сознание формирует окружающий нас мир». Результати моїх досліджень викладені в праці «Людина, природа і Всесвіт», яка, можливо, невдовзі вийде з друку.

З пошаною Панасюк Б.Я.
професор, д.е.н., академік УААН

2. Історія села з чистого аркуша⁷⁹

Українська історія начисто стерта не тільки із свідомості людей, але й з першоджерел. В історичних працях та підручниках перекручені або мистецьки змінені першоджерела про факти розвитку української нації та становлення її держави. Зруйновані церкви і знищені архіви, в яких зберігалися першоджерела про громадянську серцевину української людності, особливо селянство, знищені або засекречені архіви про селянські повстання, революційні події, війни, репресії і переселення, колективізацію і голодомори. Про ці події українська і світова історична та художня література писалися навмання або на основі перекручених фактів, пристосовуючись до вимог влади: польської, царської Росії та комуністичної.

Сучасна прогресивна українська інтелігенція розпочала відновлювати історію своїх сіл і міст, свого краю і своєї батьківщини. Час невмолимо відправляє все і всіх в небуття, а тому треба встигнути хоча б щось залишити для наступних поколінь про жорстоку епоху ХХ столітті, яка пронеслась своїм чорним крилом над Україною. Важливою віхою започаткування такої роботи про Хмельницький край, що на Вінниччині, стали праці відомого історика Миколи Дороша. Як історик і краєзнавець, він всебічно подає історичні розвідки Хмельницького краю; важкі часи голодомору, репресій і війн; віддає високу пошану своїм землякам; оспівує своє рідне село.

⁷⁹ Газ. «Життєві Обрії». Хмельницького району, Вінницької обл., 21 листопад 2008

Вінницьке Поділля завжди привертало увагу завойовників – татар, турків, поляків, росіян і багатьох інших, які, намагаючись заволодіти цим благословенним краєм, нищили українців не тільки фізично і духовно, але й генетично.⁸⁰ Історик ще не пише про генетичні травми, що наносились турками і татарами місцевому населенню, але він уже повідав світові про те, що робили новітні варвари ХХ століття з нашими дідами і батьками, заставляючи їхніх дітей всіляко вихваляти тодішніх вождів і вождиків, співаючи гімни вбивцям.

На прикладі тільки одного невеличкого села Воронівці автор показав як хвиля терору котилася всіма селами Хмельницького району, нікого вона не обминула, а мов би цунамі у відкритому океані накривала раптово і без людського жалю. Читаючи твори М. Дороша, переконуєшся, що це була жорстока система, метою якої було наперед сплановане суцільне знищення цілого народу. Одноразово фізично знищували десятками, сотнями ні в чому не винних людей і не на основі судових рішень, не за безпосереднім розпорядженням керівника держави, регіону чи військового полководця, а лише за рішенням так званої «тройки», куди входили найнижчі неосвічені чини репресивних органів.

Скажімо, як важко і страшно усвідомлювати, що моїх близьких земляків із села Воронівці, синів і дочок яких я знав, навчався з ними в Лознянській середній школі позбавляли життя за рішенням безграмотного сержанта КДБ. Немає жодного сумніву, що так поступав подібний або цей же пройдисвіт і з моїми односельцями, яких також раптово забирали і вивозили у невідомому напрямку.

Особливо холодне серце, коли читаєш про березневі дні 1944р., коли війська звільняли наші села Воронівці і Лозну. Це були жахливі і радісні хвилини в місячну ніч з 8 на 9 березня, свідком яких мені довелося бути, зустрічати перших розвідників. У своїх працях автор подає реальну статистику про дійсні втрати нашого народу, селян, зокрема села Воронівці, а подібна участь не минула ні одного села України, які звільнялися радянськими полководцями від німців. В книзі «Воронівці-моє рідне село: історія і сьогодення» перелічено поіменно 120 молодих хлопців села Воронівці, які були мобілізовані 12 березня, через три дні після приходу радянських військ, з яких 60 загинули у перші два місяці.⁸¹ Їх кидали в бій без будь якої підготовки, без адаптації до умов страшної війни і вони масово гинули.

Факти війни радянська влада і воєначальники замовчували або перекручували. Історик М. Дорош наводить слова відомого воєначальника тих часів І. Якубовського, де він пише у своїй книзі «Земля в вогні», що «безпосередньо в Уланові радянські воїни знищили більше 100 автомашин і декілька складів противника і в ніч на 14 січня 1944р. вирвалися з Уланова і приєдналися до своїх військ в районі радгоспу».⁸² Все це наклеп на воїнів-

⁸⁰ М. Дорош. Хмельницька земля в перекику століть. Вінниця, О. Власик, 2006, 118с.

⁸¹ М. Дорош. Воронівці-моє рідне село: історія і сьогодення. Вінниця, О. Власик, 2008, -С.77, 81-86

⁸² Там же, -С.76

танкістів і велика неправда, все перекручено, бо перше, навколо Уланова ніяких радгоспів немає; друге, саме в ту ніч на 14 січня в Уланові не радянські воїни знищили німецькі автомашини, а, навпаки, німці впритул знищили біля 40 радянських танків, а танкісти спасалися хто як міг, розбрелися по селах. Саме те танкове побоїще в Уланові, яке побачив очевидець із села Чернятин вранці 14 січня 1944р., описано в повісті «На берегах Сниводи».⁸³ Це буде правда перед історією нашого краю, яку комуністи замовчують.

Неоціненний приклад і досвід дослідницької роботи історика Миколи Дороша щодо пізнання історії свого краю вартій всілякої підтримки та наслідування всіма представниками теперішнього покоління жителів Хмельницького району, Вінницького Поділля, всієї України. Той, хто хоча б будь - яку інформацію залишить майбутнім жителям цієї благодатної землі для відновлення і формування новітньої української історії, буде згадуватись добрим словом нашими потомками.

Колишній житель села Лозна,
що межує з селом Воронівці,
професор, доктор економічних
наук, академік УААН, заслужений
економіст України

Б.Я. Панасюк

3. Голові Хмельницької
районної ради
В. Чмелюку

Редактору
газети «Життєві обрії»
П. Околюдько

Київ, 09.02.09

Професор не помиляється!

В минулому році я написав рецензію на історичні праці М. Дороша про голодомори в селах Хмельницького району і надіслав авторові в село Воронівці. Хоча до газети «Життєві обрії» рецензію я не надсилав, але 21 листопада 2008р. вона була опублікована під заголовком «Історія села з чистого аркуша», де написано дослівно таке:

«Факти війни радянська влада і воєначальники замовчували або перекручували. Історик М. Дорош наводить слова відомого воєначальника тих часів І. Якубовського, де він пише у своїй книзі «Земля в вогні», що «безпосередньо в Уланові радянські воїни знищили більше 100 автомашин і декілька складів противника і в ніч на 14 січня 1944р. вирвалися з Уланова і приєдналися до своїх військ в районі радгоспу». Все це наклей на воїнів-танкістів і велика неправда, все перекручено, бо перше, навколо Уланова ніяких радгоспів немає; друге, саме в ту ніч на 14 січня в Уланові не радянські воїни знищили німецькі автомашини, а,

⁸³ Б. Панасюк. Вибрані твори. Вид-во Аграрна наука, К.:2008, -С. 195-217

навпаки, німці впритул знищили біля 40 радянських танків, а танкісти спасалися хто як міг, розбрелися по селах. Саме те танкове побоїще в Уланові, яке побачив очевидець із села Чернятин вранці 14 січня 1944р., описано в повісті «На берегах Сниводи». Це буде правда перед історією нашого краю, яку комуністи замовчують».

Тим не менше в цій же газеті за 16 січня 2009р., І.Недоля і В.Рябоконе, у дописі «Буває, що й професори помиляються», звинувачують мене, мовляв *«надрукована стаття... про бій наших і фашистських танків в 1944р. в районі с. Морозівки...висвітлив події неправдиво»*. Ніякого пояснення про які саме «неправдиві» факти йдеться. Приходиться догадуватися, щось пояснити, але не виправдатися, а тому дозволю собі дати шановним дописувачам декілька тлумачень:

перше, в моєму тексті ніде, як видно з наведеного вище, не згадується с.Морозівку, а І. Якубовський пише про «радгосп», такі господарства були в далекому минулому і в інших місцях, які давно зникли;

друге, в моєму тексті пишеться про «танкове побоїще в Уланові», а І.Якубовський твердить «радянські воїни знищили більше 100 автомашин і декілька складів противника», але, як свідчать жителі села Морозівки Г.Я. Стахова та М.М. Іщук, ніяких автомашин вони не бачили, а бачили радянські танки за якими ганялись німецькі «тигри», а це був відгук того, що сталося в Уланові;

третє, у моєму тексті сказано, що «танкісти спасалися хто як міг, розбрелися по селах» і це підтверджують жителі села Морозівки, зокрема такі їхні слова «Танкістів, які поховалися в очереті, побили фашисти. Врятувався лише один... в скирті соломи». З уланівського побоїща втікали танкісти як на танках так і пішки в інші навколишні села, але про це ще невідомо;

четверте, генерал І.Якубовський написав про радянських танкістів, які «вирвалися з Уланова і приєдналися до своїх військ в районі радгоспу», мій текст піддає сумніву такі твердження про що я написав «Все це наклеп на воїнів-танкістів і велика неправда, все перекручено». Слава Богу, що селяни Стахова та Іщук з того «радгоспу», про який пише Якубовський, підтвердили саме мою думку, а не генерала, сказавши «Два танки повернули в бік Сальниці і були підбиті «тиграми». Другі два танки були підбиті при виході з Морозівки на Лип'ятин». Де ж тут правдивість генерала і неправдивість професора? Радянська військова розвідка добре знала, що танкісти загинули і ніде не приєднувались до своїх військ, яких поблизу й не було, але генерал пише, ми віримо і між собою гриземся за «істину». До речі, події відбувалися в середині січня, а Уланівський район звільнили значно пізніше, село Лозну, як мені відомо особисто, – у березні;

п'яте, хотів би винести подяку та побажати здоров'я і щастя в ці скрутні часи селянам Стаховій та Іщук, що вони, як очевидці, підтвердили деякі деталі у моїх дослідженнях про уланівську трагедію, яку я виклав про ті часи в художньому оповіданні «На берегах Сниводи».

Де ж я неправдиво написав, коли заперечував, що не радянські війська нищили автомашини німців, а все було навпаки. Так гинули хлопці з Вороновець, про яких я писав в рецензії, котрих у березні 1944р. забрали до війська і генерали зразу їх ненавчених кинули у бій. Можливо дописувачі та ті, хто придумав для резонансу «искрометное оглавление», не уважно читали рецензію про яку пишуть таке, що за часів тов. Л. Берії професор «загремел бы под фанфарами» і згадував би «Життєві Обрії» на Соловках. Редакція газети «недогледіла», закрила очі або ще щось, вважаючи, що вона має юридичне право друкувати матеріали звинувачень без переліку провин, що вкрай небезпечно для і так розбурханого нашого люду. Через газету огульно звинуватили, кинули багнюкою у професора, свого земляка, щоб не писав, не ворушив історію і не муляв очі редакції своєю писаниною. Як кажуть в народі «назвали ослом, а тепер виправдовуйся». Мабуть в районі задумуються чи такі дії газети, з вишуканою назвою, підвищують рейтинг Хмільницького району, покращують становище знедолених селян і робітників, коли їхні вихідці десь там у Києві такі недолугі. Мабуть треба нових «висуванців», з новими кольорами направляти до столиці.

Шановні дописувачі мабуть догадуються, що документів про реальні жахливі сторінки нашого історичного минулого замало, бо комуністична система все утаємничувала. Українська історія відтворюється з крупинок на основі аналізу подій, згадок безпосередніх очевидців, як це підтвердили Стахова та Іщук, але таких людей, нажаль, з кожним роком зменшується. Потребується наукове, художнє і літературне осмислення того, що відбувалось в минулому, комуністи, які ще залишились, а також люди, котрі не позбулися комуністичної ідеології, чинять неймовірний опір появі будь-яких реальних підтверджень жорстоких методів пригнічення українців.

Мабуть уже стає зрозумілим, що події в ті далекі часи, 14 січня 1944р., саме перед звільненням Уланівського району радянськими військами від німців, відбувались не так як пише І.Якубовський, а це і підтверджують селяни на яких Ви посилаєтесь. У мене також був очевидець Василь Чмихал з села Чернятин, якого доля занесла в Уланів вранці після побоїща. В центрі і неподалік було безліч розбитих радянських танків, тому немає сумніву, що ті чотири танки, про які Вам розповіли очевидці, не «заблукали», а втекли від побоїща в Уланові, а за ними навздогін спішили «тигри». Радянських танкістів кинули в пекло, але свідомість людини стримує її від необачливих поступків. Тому, як було заведено в радянському війську, танкістів мабуть ще й добряче напоїли, щоб заблокувати їхню волю. Було б добре, щоб для історії Ви ще й запитали у селян, які спілкувалися з живими танкістами, чи видавали їм «належних 100 грамів» перед поїздкою в Уланів на старий Новий рік.

Шановним дописувачам хочу повідомити, що мені відомо інтерес народу про ті жахливі події в Уланові, але все покрито таємницею, хоча чимало людей району намагалися про них довідатися, але марно. Я, як

виходець з колишнього Уланівського району, а також очевидець деяких подій зими 1943-1944рр., знаючи, за переказами, деталі про уланівську трагедію, посилаючись також на очевидців, я мав добрий намір надати посильну допомогу своїм землякам у цій справі. Декілька десятиліть виношував зміст повісті і написав художній нарис «На берегах Сниводи». В цьому художньому оповіданні описуються саме такі події, про які йдеться у вашому дописі: і про танкістів в скирті соломи, і про тих танкістів, що вижили і навідалися в наші краї у післявоєнний час, а також про 40 танків. Якщо хтось зацікавиться, то оповідання «За порогом війна» і «На берегах Сниводи» уже надруковані у моїх творах, з якими можна ознайомитися в районній бібліотеці міста Хмільника.

У мене була надія, що повість зацікавить тих, хто шукав відомості про події минувшини, істориків і жителів району, але рукопис два роки пролежала в шухляді редактора газети «Життєві обрії» пана Павла Андрійовича Околодька з проханням надрукувати, щоб очевидці можливо поповнили новими фактами, як це зробили селяни з Морозівки, або щось доброзичливо спростували. З якихось невідомих причин повісті так і залишились на смітнику в редакції, а тепер їх друкувати немає сенсу. Якби повість була уже давно надрукована, то мабуть не виникло б огульного звинувачення, але редактор робить свою справу, яку йому доручають. Якщо в Хмільницькому районі так «толерантно» сприймають іншу допомогу вихідців з району, які багато чого можуть допомогти, звичайно не вкраденими грішми, то горе моїм землякам і недаремно в районі пустіють хати, а на ринку навіть харчі всі привезені із-за кордону.

Шановні Недоля, Рябоконт і Околодько, я хотів би Вас уклінно попросити, щоб Ви уважно ще раз прочитали мою рецензію та матеріал /заштрихований на с.1 цього листа/, а також мої пояснення в цьому листі і більш розбірливо написали мені - в чому і що висвітлено про події «неправдиво». Якщо звинувачення все таки підтвердяться, то я їх виправлю, але мені жаль, що редакція не надрукувала моєї повісті про уланівські події, але звинувачення розпочалися. Очікую відповіді, найперше від газети, за адресою: Панасюк Б.Я., вул.. А. Барбюса, 56, кв.21, м. Київ, 03150

З повагою,
колишній житель
с. Лозна

Б.Я. Панасюк

Про автора

Панасюк Броніслав Якович - академік НААН України, доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України.

Народився 10 березня 1935р. в подільському селі Лозна, старовинна його назва Лузна, тепер Хмільницького району на Вінниччині. В 1954р. закінчив Лознянську середню школу, у 1958р. закінчив навчання на факультеті планування Київського фінансово-економічного інституту, тепер Київський національний економічний університет. Працював у сфері державного управління: банківська система у Черкаській області, в тому числі керуючий Корсунь-Шевченківським сільгоспбанком (1958-1959 рр.); викладач Горохівського технікуму на Волині (1960-1964рр.); Міністерство сільського господарства України (1964-1979 рр.); Держплан України-Міністерство економіки (1980-1995 рр.); Кабінет Міністрів України (1996-2000 рр.). В даний час працює в Українській академії аграрних наук, як її дійсний член, а також обіймає посаду професора кафедри макроекономіки і державного управління державного управління Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана.

Автор більше **150** економічних, політичних, філософських і художніх публікацій, з них **17** монографій в яких досліджено і вирішено ряд проблем: 0/ розроблено методологію і методику внутрігосподарського розрахунку, який був впроваджений в усіх колгоспах і радгоспах України;⁸⁴ 1/ здійснене дослідження в галузі природно економічного районування України, де вперше доведено доцільність і закономірність формування в країні 9 природно - економічних районів, які є основою територіальних формувань і відповідають назві «регіони»;⁸⁵ 2/ ще до 1991 р. в наукових публікаціях та докторській дисертації учений доводив можливість довгострокового прогнозування в ринкових умовах; дав основи державного регулювання на макроекономічному рівні за допомогою економічних, правових і адміністративних підойм (важелів) ⁸⁶; 3/ у 1996р. він опублікував прогноз динаміки ВВП на 1995-2015рр., розроблений разом з Інститутом кібернетики, який впродовж 1995-2010рр., найбільш наближений до реального становища у порівнянні з іншими розробниками⁸⁷; 4/ ще в 1993р. вчений зробив висновок про те, що з урахуванням історичного минулого українське суспільство об'єктивно має бути пов'язане з європейськими політичними і фінансово-економічними структурами і розвиватися за європейськими та світовими стандартами⁸⁸; 5/ на початку української незалежності, а саме в 1992р., вчений визначив для майбутніх керівників держави п'ять проблем, які

⁸⁴ Довідник по плануванню сільськогосподарського виробництва. К.: «Урожай», 1980, -С.215-219

⁸⁵ Панасюк Б.Я. Планирование: становление и развитие. -К., Наук. Думка, 1990., -С.92-104

⁸⁶ Панасюк Б.Я. Прогнозування та регулювання розвитку економіки. К.: Поліграф книга, 1998, 303с.

⁸⁷ Ж. Економіка України. Прогнозування розвитку економіки України. -1996, -№1, -С. 20-32

⁸⁸ Панасюк Б.Я. Вибрані твори. Т.1, К.: ІАЕ УААН, 2003, -С. 120

успадковані країною і з якими уряди зіткнуться⁸⁹; 6/ у своїх публіцистичних статтях, які стосуються соціально-економічних сторін життя народу, учений постійно висловлює думку до кризово-катастрофічних процесів, які відбуваються в країні в період реформування економіки⁹⁰; 7/ в період гіперінфляційних процесів кінця ХХ ст. учений у 1995-1997рр. та 2002р. досліджує і публікує одержані результати щодо вдосконалення фінансово-кредитних відносин, відстоюючи зниження податкового тиску на учасників ринкових відносин і здешевлення банківських кредитів, які можна було б використати під час кризи 2009р.⁹¹; 8/ дотримуючись думки, що українське село і сільське господарство не мають аналогів у світі, учений дійшов висновку, що організація сільськогосподарського виробництва має будуватися на українських реаліях, розвиваючись на основі кооперації та інтеграції: виробництво сировини; її переробка і реалізації кінцевої продукції всім споживачам. Іншого шляху для збереження села немає⁹²; 9/ у сфері філософії, досліджуючи природничі процеси, вчений дійшов висновку, що людина може повноцінно розвиватися, бути соціально-економічно захищеною тільки в колективі, одноосібно вона виснажується і гине.⁹³; 10/ розвиваючи свої філософсько-гуманітарні дослідження, учений дає відповідь на запитання «яка роль людини на планеті Земля?», обґрунтовує перебування людини в інформаційній системі Всесвіту (ІСВ)⁹⁴; 11/ велику увагу впродовж багатьох років учений приділяє дослідженню історії українського народу знівченої за 750 років залежності від інших держав у творі «Русь: нація і держава»⁹⁵; 12/ вчений доказує, що планету Земля очікує похолодання, зменшення прісної води та зростання катастроф на відміну від думок багатьох вчених світу про настання потепління⁹⁶

Наукові, філософські, історичні, політичні і художні праці ученого спрямовані на повернення українського суспільства до власних етнічних першоджерел, своєї історії, культури і державотворення в часи національного відродження, важливими серед яких можна назвати:

1/ Розроблено методологію і методіку внутрігосподарського розрахунку, який був впроваджений в усіх колгоспах і радгоспах України;⁹⁷

2/ здійснено дослідження в галузі природно економічного районування України, де вперше доведено доцільність і закономірність формування в

⁸⁹ Там же, -С. 123-126

⁹⁰ Панасюк Б.Я. Вибрані твори. Т.2, К.: Аграрна наука, 2007, -С. 203-247

⁹¹ Панасюк Б.Я. Вибрані твори. Т.1, К.: ІАЕ УААН, 2003, -С. 186-206

⁹² Панасюк Б.Я. Вибрані твори. Т.1, К.: ІАЕ УААН, 2003, -С.91-107, 380-401

⁹³ Панасюк Б.Я.: Людина, природа і Всесвіт. 2007р.

⁹⁴ Людина, природа і Всесвіт. /Розгадка таємниць/. Парапан, К., 2008, -С.138

⁹⁵ Русь: нація і держава. Т.1 «Помилки Великих Київських князів», Т.2 «Час збирати каміння», К.: КНЕУ, 2009

⁹⁶ Ж. Економіка АПК. -2009, -№7, -С.24-34; №8, -С. (31-42).; Ж. Вісник аграрної науки. №1, 2010, -С.14-34

⁹⁷ Довідник по плануванню сільськогосподарського виробництва. К.; «Урожай», 1980, -С.215-219

країні 9 природно - економічних районів, які є основою територіальних формувань і відповідають назві «регіони»,⁹⁸;

3/ ще до 1991 р. в наукових публікаціях та докторській дисертації доведена можливість довгострокового прогнозування в ринкових умовах; були дані основи державного регулювання на макроекономічному рівні за допомогою економічних, правових і адміністративних підойм (важелів)⁹⁹;

4/ у 1996р. мною опубліковано прогноз динаміки ВВП на 1995-2015рр., розроблений разом з Інститутом кібернетики, який впродовж 1995-2010рр., найбільш наближений до реального становища у порівнянні з іншими розробниками¹⁰⁰;

5/ ще в 1993р. було одержано відповідь на те, що з урахуванням історичного минулого українське суспільство об'єктивно має бути пов'язане з європейськими політичними і фінансово-економічними структурами і розвиватися за європейськими та світовими стандартами¹⁰¹;

6/ на початку української незалежності, а саме в 1992р., було визначено для суспільства та майбутніх керівників держави п'ять проблем, які успадковані країною і з якими уряди зіткнуться¹⁰²;

7/ у своїх публіцистичних статтях, які стосуються соціально-економічних сторін життя народу, постійно висловлювалась думка до кризово-катастрофічних процесів, які відбуваються в країні в період реформування економіки з певними пропозиціями¹⁰³;

8/ в період гіперінфляційних процесів кінця ХХ ст., а саме у 1995-1997рр. та 2002р. було досліджено і опубліковано одержані результати щодо вдосконалення фінансово-кредитних відносин, відстоюючи зниження податкового тиску на учасників ринкових відносин і здешевлення банківських кредитів, які можна було б використати під час кризи 2009р.¹⁰⁴;

9/ дотримуючись думки, що українське село і сільське господарство не мають аналогів у світі, дослідження дозволили зробити висновок, що організація сільськогосподарського виробництва має будуватися на українських реаліях, розвиваючись на основі кооперації та інтеграції: виробництво сировини; її переробка і реалізації кінцевої продукції всім споживачам. Іншого шляху для збереження села немає¹⁰⁵;

10/ у сфері філософії, досліджуючи природничі процеси, вдалося дійти висновку, що людина може повноцінно розвиватися, бути соціально-

⁹⁸ Панасюк Б.Я. Планирование: становление и развитие. –К., Наук. Думка, 1990., -С.92-104

⁹⁹ Панасюк Б.Я. Прогнозування та регулювання розвитку економіки. К.: Поліграф книга, 1998, 303с.

¹⁰⁰ Ж. Економіка України. Прогнозування розвитку економіки України. -1996, -№1, -С. 20-32

¹⁰¹ Панасюк Б.Я. Вибрані твори. Т.1, К.: ІАЕ УААН, 2003, -С. 120

¹⁰² Там же, -С. 123-126

¹⁰³ Панасюк Б.Я. Вибрані твори. Т.2, К.: Аграрна наука, 2007, -С. 203-247

¹⁰⁴ Панасюк Б.Я. Вибрані твори. Т.1, К.: ІАЕ УААН, 2003, -С. 186-206

¹⁰⁵ Панасюк Б.Я. Вибрані твори. Т.1, К.: ІАЕ УААН, 2003, -С.91-107, 380-401

економічно захищеною тільки в колективі, одноосібно вона виснажується і гине.¹⁰⁶ Тому розвал крупних промислових, будівельних і сільськогосподарських підприємств був помилковим;

11/ розвиваючи свої філософсько-гуманітарні дослідження, вдалося одержати відповідь на запитання «яка роль людини на планеті Земля?», обґрунтовується перебування людини в інформаційній системі Всесвіту (ІСВ)¹⁰⁷;

12/ впродовж багатьох років велику увагу прийшлося приділяти дослідженню історії українського народу знівченої за 750 років залежності від інших держав у творі «Русь: нація і держава у двох томах»¹⁰⁸;

13/ нарешті природничі дослідження дозволили доказати, що планету Земля очікує похолодання, зменшення прісної води та зростання катастроф на відміну від думок багатьох вчених світу про настання потепління¹⁰⁹.

Редакція видавництва

¹⁰⁶ Панасюк Б.Я.: Людина, природа і Всесвіт. 2007р.

¹⁰⁷ Людина, природа і Всесвіт. /Розгадка таємниць/. Парапан, К., 2008, –С.138

¹⁰⁸ Русь: нація і держава. Т.І «Помилки Великих Київських князів», Т.2 «Час збирати каміння», К.: КНЕУ,2009

¹⁰⁹ Ж. Економіка АПК. -2009, -№7, -С.24-34; №8, -С. (31-42).; Ж. Вісник аграрної науки. №1, 2010, -С.14-34

ЗМІСТ

	Стор.
Вступ	3
Розділ I. Методологічні основи економічного прогнозування і планування	6
1.1. Сутність та значення прогнозування економічного розвитку країни.	6
1.2. Концептуальні основи економічного прогнозування і планування.	11
1.3. Основи методології економічного прогнозування.	15
1.4. План як інструмент державного регулювання економікою.	18
1.5. Завдання економічного прогнозування та індикативного планування.	29
Розділ II. Прогнозування та індикативне планування як метод державного управління	34
2.1. Принципи і функції прогнозування та індикативного планування.	34
2.2. Економетрика в прогнозуванні.	45
2.3. Методи економічного прогнозування.	52
2.4. Методи індикативного планування.	64
2.5. Прогнозування і регулювання розвитку економіки в зарубіжних країнах.	67
Розділ III. Державне регулювання економіки	75
3.1. Основи державного управління економікою.	75
3.2. Держава в ринковій економіці.	85
3.3. Умови та межі втручання держави в соціально-економічні процеси.	89
3.4. Моделі втручання держави в економіку.	93
3.5. Державне регулювання економіки.	98
3.6. Система державного регулювання економіки	110
3.7. Економічні закони та їхнє застосування в управлінні.	114
3.8. Макроекономічні процеси і економічна політика.	116
Розділ IV. Практичне розв'язання проблем державного регулювання економіки	124
4.1. Реалізація економічної політики держави в прогнозах і планах	

	Стор.
на макрорівні.	124
4.2. Макроекономічні диспропорції та їхнє регулювання	130
4.3. Інвестування в розвиток економіки.	139
4.4. Податки як важливий фактор стимулювання розвитку економіки.	151
4.5. Методи регулювання соціально-економічних процесів.	164
4.6. Регулювання окремих секторів економіки.	185
Розділ V. Моделі економічного прогнозування та їх застосування	195
5.1. Моделювання і прогнозування.	195
5.2. Практика середньострокового прогнозування.	198
5.3. Методи прогнозування на макроекономічному рівні.	212
5.4. Характеристика індикативного плану економічного і соціального розвитку України.	216
Розділ VI. Основи обчислення макроекономічних показників	226
6.1. Основні економічні категорії в системі національних рахунків (СНР).	226
6.2. Характеристика основних рахунків у СНР.	228
6.3. Практичні пояснення до розрахунків макроекономічних показників.	240
6.4. Методи розрахунку валового внутрішнього продукту (ВВП).	250
6.4.1. Загальні підходи.	250
6.4.2. Розрахунки ВВП щодо останньої редакції СНР.	261
Короткий словник термінів ринкової економіки	267
II. Наукові статті	267
1. Державне регулювання економіки як мистецтво	267
2. Поєднання індивідуального і колективного інтересів в аграрному секторі економіки	281
III. Есе	291
1. Володимир Мертенс і філософія його епохи	291
2. Валерій Буркат і генетика козацької доби	312
IV. Листи	319
1. Кузьменко Євгенія – Панасюку	319
2. Панасюк – Кузьменко Євгенії	328
3. Царук-Панасюку	335
4. Панасюк-Царуку	338

5. Панасюк – Мовчану П.М.	344
6. Панасюк – Гейцю	346
7. Панасюк –Зубцю М.В.	352
У. Рецензії на літературно-наукові твори	355
1. Панасюк – Турчинову	355
2. Історія села з чистого аркуша	356
3. Голові Хмільницької районної ради В. Чмільоку	358
Про автора	362

Броніслав
Панасюк
ВИБРАНІ ТВОРИ
Том шостий
6

Підп. до друку 17.09.09. Формат 60x84¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк офсетний. Обд.-вид. арк. 24,25.

Видавничий центр "Просвіта"
03150 Київ, вул. Анрі Барбюса, 51/2, тел. 529-25-41.
Свідоцтво серія ДК №1800 від 24.05.2004 р.